
मुद्रकः—

शेठ देवचंद दामजी

आनंद प्रिन्टिंग प्रेस

सावनगर.

આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યા પછી વર્તમાનમાં
 લોકોપયોગી અને ઉપકારક આના જેવો અન્ય ગ્રંથ
 ક્વચિત જ હશે એવી ધારા મારી માન્યતા થઈ. આ
 માન્યતાને મેં અમુક વિદ્વાન સમક્ષ રજૂ કરી દટલે
 તેઓએ અને અન્ય વીજાઓએ મંજૂરતા પ્રેરણા કરી કે
 આ ગ્રંથનું જો તમો વિવેચન કરશો તો વધુ ઉપયોગી
 અવશ્ય થશે. મને પણ આ વાત રુચી અને સાથે સાથે
 આ ગ્રંથનું વિવેચન કરવાને મન લલચાયું. પરિણામે
 મારી અલ્પમતિથી તેનું વિવેચન કર્યું. ગ્રંથ દટલો
 ગહન છે કે તેમાં મારા જેવાની બુદ્ધિનો પ્રવેશ થવો
 પણ અશક્ય હતો, છતાં સાધનોની અનુકૂળતાએ મેં
 યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના, ઉપો-
 દ્ધાત વિગેરે અમો ગ્રંથના વીજા ભાગમાં આપવા
 ધારેલ છે, કારણ કે ગ્રંથના મુદ્રણ આદિમાં મદદ
 આપનાર મહાશયોને ગ્રંથ પ્રગટ થઈ પ્રાપ્ત કરવાની
 લાગેલી તાલાવેલીને લીધે આ ગ્રંથને તુરતમાં જ
 પ્રથમ ભાગ રૂપે પ્રકાશિત કરવાની પ્રકાશકને આવ-

શ્યક્તા ઉમી થઈ. તેમ જ ગ્રંથનું પ્રમાણ અમારા ધારવા કરતા લગભગ દોઢું થઈ ગયું. આથી પણ બે ભાગમાં ગ્રંથને વહેંચી નાંખવો વધુ ઉચિત જણાયું. અતઃ આ ગ્રંથ પરત્વે હમારે જે કાંઈ નિવેદન કરવાનું છે તે અમે વીજા ભાગમાં જાહેર કરીશું. પ્રાંતે આ ગ્રંથમાં સલાહરૂપે અને મુદ્રિત કરવામાં અમને જેઓએ કીમતી મદદ કરી છે તેઓનો હું ખાસ ઋણી છું. આશા છે કે-પાઠકો આ ગ્રંથને અમારી સ્વલના સુધારી વાંચવા ધ્યાન રાખશે. સજ્જનો હમેશાં ગુણગ્રાહી જ હોય છે. અલં અધિકેન.

પ્રાર્થી-લેલક.

॥ नमः श्रीमहर्षिपूज्यगंभीरविजयेभ्यो ॥

षोडशकग्रंथ-विवरणं ।

अमृतमिवामृतमनघं,

जगाद जगते हिताय यो वीरः ।

तस्मै मोहमहाविष-

विधातिने स्तान्नमः सततं ॥ १ ॥

यस्याः संस्मृतिमात्राद्

भवन्ति मतयः सुदृष्टपरमार्थाः ।

वाचश्च बोधविमलाः सा

जयतु सरस्वती देवी ॥ २ ॥

संगल

जेम अमृत आत्माने अजरअमर बनावे छे, तेम जे प्रभुए आ अमृत तुल्य एवं द्वादशांगीरूप वचनामृत जगतना कल्याण माटे प्रकाश्युं, तथा मोहरूप महाकालकूट झेरनो जेओए आमूलतः नाश कर्यो छे, एवा वीरप्रभुने नित्य नमस्कार हो ।

जेना स्मरणमात्रथी ज परमार्थभूत पदार्थोने जणावनार बुद्धि उत्पन्न थाय अने ज्ञाननिर्मल-अर्थात् सुबुद्ध एही वाचा प्राप्त थाय छे, ते सरस्वती नामनी देवी विजयवती हो ।

टीकाकार भगवान आ रीते शिष्टाचारनुं पालन करवा, निर्विघ्ने टीका समाप्त करवा स्वैष्टदेवने नमस्कार करी प्रकृत ग्रंथनी टीकानी प्रस्तावना आ प्रमाणे कहे छे—

प्रस्तावना

एक सामान्य वस्तुनी परीक्षा कर्या पछी तेने स्वीकारवा-थी ग्राहकने असंतोष के खेद थतो नथी. निदान के-कोइ पण चीज परीक्षा कर्या पछी ज स्वीकारवी ए न्याय गणाय, तो पछी संसारमां डुबता अने पोताना उद्धारनी अपेक्षा राख-नारे, तेमज पोतानुं हित साधवामां निपुणो, दरेक कार्योमां दोष तथा गुण संबधी गुरु-लाघवतानो विचार करनारे, परमार्थ के लाभालाभनो ख्याल करनारे एवं प्रश्नोत्तरो संबधी परमार्थ विचारनार विद्वाने तो अवश्यतया उत्तम धर्मनी परीक्षा करवी जोइए. धर्मनी परीक्षा तो परीक्षक बिना न ज

थाय कारण के परीक्षा परीक्षक विना रही सकती नथी। न्यायनी भाषायां परीक्षा अने परीक्षकनो परस्पर व्याप्ति संबंध कहा छे, माटे ज उत्तम धर्मनी परीक्षा कोण करी शके विगेरे भावोने समजाववा चौदसो चुंमालीश ग्रंथ-कर्ता आचार्य हरिभद्रसूरिजी आ षोडशकनामा प्रकरणुं कथन करे छे. आ प्रकरणुं आर्या छंदवडे निबद्ध सोल अधिकारो छे. प्रत्येक अधिकारने सोल-सोल श्लोकथी प्रतिपादन कर्या छे, माटे ज आ प्रस्तुत प्रकरणुं सान्वय एवुं षोडशक नाम ग्रंथकर्ताए राख्युं छे ।

आ तो उपर जगान्या प्रमाणे प्रस्तुत ग्रंथकर्ताए प्रस्तुत ग्रंथनो संबंध दर्शाववां एक सामान्य प्रस्तावना कही. हवे प्रस्तुत ग्रंथने शुरु कर्ता ग्रंथनी आदिमां मंगल, अभिधेय, संबंध अने प्रयोजनने दर्शावनार आदिनो आर्या श्लोक हरिभद्र-सूरिजी कथन करे छे—

“ प्रणिपत्य जिनं वीरं,

सद्धर्मपरीक्षकादिभावानाम् ।

लिंगादिभेदतः खलु

वक्ष्ये किंचित्समासेन ” ॥ १ ॥

मूलार्थ—राग-द्वेषादि शत्रुवर्गने जीतनार एवा वीर परमात्माने नमीने उत्तम धर्मनी परीक्षा करनार वर्गों-लोको विगेरे पदार्थोंनुं स्वरूप, तेना चिन्हो तथा भेदो प्रकाशवावडे करीने कांइक संक्षेपथी हुं (हरिभद्रसूरि) कथन करीश.

સ્પષ્ટીકરણ—“ શિષ્ટાઃ શિષ્ટત્વમાયાન્તિ શિષ્ટમાર્ગાનુવર્તનાત્ ” શિષ્ટો ઉત્તમપુરુષોના પંથનું અનુકરણ કરવાથી ઉત્તમજનો ઉત્તમતાને મેલવે છે ” આ એક સર્વ સાધારણ નિયમ છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી પણ એક ઉત્તમ શિષ્ટ કોટિના અગ્રગણ્ય શિષ્ટપુરુષ છે. શિષ્ટોનો એવો આચાર છે કે—
 “ શિષ્ટ-આચાર ”

ગ્રંથના આરંભમાં મંગલ, અભિધેય, પ્રયોજન અને સંવંધ ચાર પદાર્થો કહ્યા પછી જ અવશેષ વક્તવ્યનું કથન કરે છે. અતઃપ્ર ગ્રંથકર્તા પણ આ ચારે પદાર્થનું સ્વરૂપ અને ગ્રંથનો હેતુ એક જ આર્યાદ્વારા દેખાડે છે. શાસ્ત્રની આદિમાં સ્વેષ્ટ દેવને નમસ્કારરૂપ મંગલ કરવું આવશ્યક ગણાય, તેથી અને શાસ્ત્રની નિર્ધિષ્ટે સમાપ્તિ થાય, શ્રોતા તથા પઠન કરનાર મુખે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી શકે એવું આ ગ્રંથ મંગલશૂન્ય છે આ પ્રકારની શિષ્યોની બુદ્ધિનો પરિહાર કરવા માટે આચાર્ય—
 ‘ પ્રણિપત્ય જિનં વીરં ’ એ પદ્યો મંગલનું પ્રતિપાદન કરે છે, તથા અન્યાન્ય પદોવડે અભિધેયાદિકનું પણ સ્વરૂપ કહે છે.

“ મંગલાદિ-કથન ”

રાગ-દ્વેષાદિ અનાદિકાલીન શત્રુવર્ગનો વિજય કરવાથી જેઓ જિનભગવંત વન્યા છે, એવું પ્રશ્ન તપસ્યાથી જેઓએ નિવિઢત્તમ કર્મોનો નાશ કરવા અદ્ભુત વીરપણું દાઢવ્યું હતું. એટલે—“ વિદ્યારચતિ ચત્કર્મ તપસા ચ ચિરાજતે ।

तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः " १ जेओ कर्मोने चिदारे छे अने महान् तपस्याथी शोभे छे, अत एव तप अने वीर्यवडे युक्त होवाथी वीर ए नामथी जेमनुं स्मरण कराय छे, एवा अने अखंड वार्षिक दानद्वारा जगतना दारिद्र्यनो जेओए नाश कर्यो छे, सगम जेवा पिशाचाधम देवे छ मास पर्यंत भयंकर प्राणहर उपसर्गो करवा छतां जेओए अतुल क्षमा धारण करी हती, अने द्वादश वर्ष पर्यंत घोर तपस्या जेओए करी हती एवा दानवीर, शूरवीर अने तपवीर वीर भगवानने त्रिकोणयोगनी शुद्धिपूर्वक नमस्कार हो. परमार्थ ए के उपरोक्त गुणोथी रंजित थइ इंद्रादि देवोए जेओनुं महावीर ए सगुण नाम स्थापन कर्युं छे तेमने नमीने, आ रीते ग्रंथकर्ता श्लोकना प्रथम चरणवडे स्वेष्टदेवने नमनरूप मंगलनो बोध करी, बीजा चरणथी उत्तम धर्मनी परीक्षा करनारा विगेरे पदार्थोनुं स्वरूप कथन करवानुं जणावे छे. निदान के-प्रस्तुत ग्रंथमां धर्मना परीक्षको वाल, मध्यम, बुध पैकी ए त्रण वर्ग छे तेनुं स्वरूप एवं धर्मनुं स्वरूप, तेना लक्षणो, धर्मोनुं स्वरूप अने तेना लक्षणो विगेरे अनेक पदार्थनो परिस्फोट ग्रंथकार करशे ते पण विविध चिन्होवडे तेमज अनेक भेदोवडे संक्षेपथी ज किन्तु विस्तारथी नहीं, कारण के-अध्येतृ वर्ग अथवा श्रोतावर्गने अधिक क्लेश न थाय माटे, आ रीते ग्रंथकारे प्रस्तुत ग्रंथरचनानुं प्रयोजन जणाव्युं. अन्यान्य ग्रंथोमां पूर्व महर्षिओए जो के वाल, मध्यम आदि धर्मपरीक्षकोनुं स्वरूप

દર્શાવ્યું છે, તથાપિ પ્રાચીન ગ્રંથોક્ત તે સ્વરૂપ ટુંકમાં અને અને સામાન્ય હોવાથી પ્રાકૃતલોકોને ઉપકારક ન થાય તેમ ધારી પ્રસ્તુત ગ્રંથકર્તા ધર્મપરીક્ષકોના મેદો, તેઓના ચિન્હો આદિ અત્ર વિસ્તૃતપણે દર્શાવશે, જેથી વિશેષતયા સર્વને ઉપકારી આ ગ્રંથ થાય એ જ આ ગ્રંથરચનાનું પ્રયોજન છે. ઉપરોક્ત પ્રયોજન સિદ્ધિ પ્રકરણ કે ગ્રંથસ્થ વાક્યોના બોધદ્વારાજ થાય, અન્યથા ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે. અત એવ અત્ર વાલ, મધ્યમ આદિ ધર્મપરીક્ષક વર્ગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું તે ઉપેય-સાધ્ય છે, અને તેનું આ ગ્રંથ ઉપાય-સાધન હોવાથી અહીં ઉપાયોપેયસાધ્યસાધનરૂપ સંબંધ જાણવો. અહીં આટલું વિશેષ જાણવું કે જગતમાં જ્ઞાનના અર્થી લોકો બે પ્રકારના છે—એક તો શાસ્ત્રકથિત પદાર્થોને યુક્તિ અને પ્રમાણદ્વારાજ સિદ્ધ કર્યા પછી જેઓ શ્રદ્ધા કરે—અંગીકાર કરે તે, અને બીજા લોકો શાસ્ત્રોક્ત પદાર્થો સત્ય જ છે, તેમાં શંકા કરવી નિર્રથક માની શ્રદ્ધા કરવાવાલા હોય છે. એટલે પહેલા વર્ગના લોકો માટે અહીં ઉપાયોપેયસાધ્યસાધનરૂપ સંબંધ જાણવો અને બીજાવર્ગ માટે ગુરુપૂર્વક્રમ નામનો સંબંધ જાણવો.

“ શંકા સમાધાન ”

યદ્યપિ ગ્રંથકર્તાજ પ્રથમ આર્યોમાં જેમ મંગલ અને પ્રયોજન એ પદાર્થનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો તેમ સંબંધને દર્શાવવા માટે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તો પછી અહીં આટલું વધું નકામું પેષણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? એ શંકાનું સમાધાન અહીં આ પ્રકારે જાણવું—

“ शास्त्रं प्रयोजनं चेति,
संबंधस्याश्रयावुभौ ।

तदुक्त्यांतर्गतस्तस्माद्,
भित्तो नोक्तः प्रयोजनात् ” ॥ १ ॥

“शास्त्र अने प्रयोजन ए वन्ने संबंधना आश्रयी होवायी ज्यां शास्त्र तथा प्रयोजननुं कथन थयुं त्यां संबंधनुं पण कथन थइ गयुं जाणवुं. एटले संबंध जणाववा माटे अलग निर्देश करवानी जरूर नथी. ” ए रीते मंगल, प्रयोजन अने संबंध दर्शाव्या हवे रहुं केवल अभिधेय. यद्यपि ग्रंथरचनानुं प्रयोजन दर्शाव्युं एटले अभिधेयनुं कथन आवी गयुं छे, तो पण आ ग्रंथमां धर्मना परीक्षक एवा बाल, मध्यम आदि वर्गनुं चिह्नो तथा भेदादिवडे विस्तारयी स्वरूप आचार्यश्री दर्शावशे, एटले ए ज अर्ही स्पष्ट अभिधेय जाणवुं.

आ रीते ए चारे पदार्थनो हुंकमां ग्रंथनी आदिमां कर्ताए विचार कर्यो. यदि ए चारे पदार्थनो विचार न जणाव्यो होय तो प्रस्तुत ग्रंथनो अभ्यास अने श्रवण करवानो कोइ मनोरथ न करे, कारण—विद्वानो तेवा ग्रंथनो अनादर करे छे, अत एव अन्यत्र कहुं छे—

“ प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं
फलादित्रितयं स्फुटं ।

મંગલં ચૈવ શાસ્ત્રાદૌ

વાચ્યમિષ્ટાર્થસિદ્ધયે ” ॥ ૧ ॥

“ પંઢિતોની પ્રવૃત્તિ માટે શાસ્ત્રની આદિમાં જ પ્રયોજન, સંબંધ અને અભિધેયનું કથન કરવું તથા ઇષ્ટાર્થનો સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્રની આદિમાં મંગલ પણ જણાવવું” આ હેતુથી ગ્રંથની આદિમાં ચાર પદાર્થનો સયુક્તિક વિચાર વિદ્વાનો માટે જણાવ્યો, એ હવે ફરીને જણાવવાની આવશ્યકતા નથી.

કર્તાએ પ્રથમ જણાવ્યું હતું કે—“સત્ય ધર્મના પરીક્ષક એવા બાલ, મધ્યમ આદિ વર્ગનું સ્વરૂપ કહીશું. ” એ કથનાનુસારે તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા અહીં બીજી આર્યાથી શરૂ કરે છે—

“ પ્રકરણારંભ ”

“ બાલઃ પશ્યતિ લિંગં

મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ।

આગમતત્ત્વં તુ બુધઃ

પરીક્ષતે સર્વયત્નેન ” ॥ ૨ ॥

મૂલાર્થ—“ બાલજનો-મંદબુદ્ધિવાનો માત્ર વાહ્યવેશ દેખીને, મધ્યમબુદ્ધિક કેવલ આચાર-વર્તન દેખીને, અને તત્ત્વજ્ઞ-જનો સર્વથા પ્રકારે આગમતત્ત્વની જ પરીક્ષા કરે છે. ”

“ જનતાની પ્રકૃતિ ”

સ્પષ્ટીકરણ—વહોલા જનસમૂહમાં અમુક જ લોકો ધર્મપ્રતિ
 રુચિવાલા અનુભવવામાં આવે છે, કારણ કે જનતાનો મ્હોટો
 ભાગ તો કેવલ ઇશ્વરારામ અને પુદ્ગલસુખવિલાસી જ દેખાય
 છે. હવે જે લોકો ધર્માનુરાગી જણાય છે તેમાં પણ કેટલોક
 ભાગ તો વંશપરંપરાગત કૌટુંબિક પ્રેરણાથી અથવા તો વ્યવહાર-
 માં પોતાની નિંદા ન થાય પટલા માટે અગર વહુમાનાર્થે જ
 ધર્મ ઉપાસના કરે છે. જે લોકો ધર્મ ઉપાસક છે તે સર્વે કાંઈ
 સત્ય ધર્મની પરીક્ષા કર્યા પછી જ ધર્મ સેવે છે એવું કાંઈ છે નહીં.
 કારણ—પરંપરાગત અથવા વ્યવહાર રદ્ધ્યાર્થે કે વહુમાનાર્થે
 કરાતા ધર્મમાં સત્યપણાની પરીક્ષા ક્યાંથી સંભવે? ન જ સંભવે.
 નિદાન કે—બાહ્ય પરીક્ષા કર્યા પછી પણ સત્ય ધર્મની સેવા કર-
 નાર વર્ગના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય. જેઓ કેવલ અબુદ્ધ
 હોય અર્થાત્ ઉપરનો બાહ્ય આઢંવર દેખી પ્રસન્ન થાય તે ૧,
 જેઓ માત્ર ક્રિયા—આચાર વિગેરે જાણી खुशी થાય તે ૨, અને
 જેઓ શાસ્ત્ર—આગમ અનુસારે વર્તન ચેષ્ટા જાણ્યા પછી, તપાસ્યા
 પછી પ્રસન્ન થાય તે ૩, પટલે જેઓ સત્ય ધર્મની પરીક્ષા કરનાર
 હોય તે સર્વનો આ ત્રણ વિભાગમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે.
 આથી અતિરિક્ત કોઈ પણ લોકો નથી.

“ બાલવર્ગ ”

પરમાર્થ ૧ કે—જેઓ અબુદ્ધ હોય છે, વિશિષ્ટ પ્રકારની
 સારાસાર સમજવાની અને વસ્તુતત્ત્વ સમજવાની જેઓમાં
 શુદ્ધિની સ્થાપના થાય છે, તે લોકો કેવલ બાહ્ય વેશ અથવા

वैश्वनो आर्द्धवर देखीने खुशी थाय छे ने तेषां ज आ लोको धर्म माने छे. एटले ज्यां साधुपणानो बाह्य आर्द्धवर देखवामां आब्या, अगर ज्यां धर्मार्द्धवरनी बाह्य रचना नजरे पई के ते लोको गांडाघेला थइ जाय छे, नाचवा-कूदवा मांडे छे, अहोभाग्य मानी लांवा लांवा नमस्कारो करवा दोही जाय छे, आर्या आ लोकोने विद्वानो बालक कहं छे, कारण के-आ सर्व चेष्टा बालयोग्य-बालक जेवा देखाय छे. जेम कोइ छोकराने तेना मावापे कर्तु के-देवपूजानो वेश, सामायक-प्रतिक्रमणानो वेश जेणे पहेंयो होय. एवं रजोहरण, मुहपत्ति, पीछा कपडां जेणे पहेंयो होय ने धर्मी कहेंवाय. ने साधु कहेंवाय. बस आटली शिखामणना अंतें ज्यां उपरोक्त स्थिति बाळकना देखवामां आर्या के मावापनी शिक्षा याद करी ते प्रमाणे मानवा दोही जाय छे. आ ज स्थिति उपरोक्त वर्गना लोकोमां तदा-कारणें देखाय छे, माटे ज ग्रंथकर्ता एक ज पदर्थी जणावें छे—“ बालः पश्यति लिङ्गं ”

“ मध्यम वर्ग ”

बीचो वर्ग मध्यमबुद्धिनो जणाव्यो छे. आ लोको प्रथम वर्गनी अपेक्षाए अधिक चडता छे एटले बुद्धिमां आगल बचना होवार्थी कांइक विचारशील होय छे. एटले तेषां उपरनी खास टापटीप, बाह्य वेश के आर्द्धवर देखी मुग्न नयी बनता, किन्तु विचार करे छे के-केवल वेश तो दांमिको पण पेठ भरवा स्वीकारे छे, माटे वेश साथे आचार, नियम अनै क्रिया पण

હોય તો જ તે બંદનીય-નમસ્કરણીય કહેવાય. નિદાન કે-વેશ સાથે આગલ જળાવાશે તેવા આચારો દેહી-તપાસી પછી જ આ લોકો તેમાં ધર્મ માને છે; માટે આ લોકોને વાલકવર્ગથી મિત્ર મધ્યમ વર્ગ નામે ઘીલી પંક્તિમાં વિદ્વાનો ગણાવે છે. આ વર્ગ પૈકીના લોકોમાં ઇટલી અવશ્ય વિશિષ્ટતા હોય છે કે-તેઓ મુનિવેશ કે શ્રાવકનો ધર્મવેશ દેખ્યા પછી જો કે નમ્ર, કોમલપરિણામી બને છે સ્વરા તો પણ સાથે સાથે પોતાની બુદ્ધિથી ઇટલું તો જરૂર વિચારે છે કે-અહીં આચાર-નિયમ વિગેરે કેવા છે ? તે જો હોય તો નમસ્કારાદિ કરે અને ન હોય તો લોકરંજનનો આદંબર છે એમ માને છે. અતઃ એવગ્રંથકારે કહ્યું કે-“ મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ” મધ્યમબુદ્ધિજનો આચારનો વિચાર કરે છે.

“ બુધવર્ગ ”

જ્યારે તત્ત્વજ્ઞજનો ઉપરોક્ત વસ્તુ વર્ગથી મિત્ર હોય છે ઇટલે આ લોકો વેશમાત્રથી રાજી થતા નથી તેમજ ઉપરના આચારાદિ માત્ર દેહવાથી સુખી થતા નથી, અર્થાત્ જેઓમાં વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન હોય, પરમાર્થ જેઓ અચ્છી રીતે દેહી શકે છે, કાર્યના પરિણામદર્શી જેઓ હોય છે, જેઓને આગમોક્ત તત્ત્વનો સુંદર વોધ હોય તેનું નામ અહીં બુદ્ધવર્ગ છે. ઇટલે આ લોકો પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે જેમાં વેશ તેમજ આગમાનુસારી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આશ્રી વર્તન, નિયમ, આચારાદિ હોય તેમાં જ ધર્મ માને છે, અને તેનો જ આદર કરે છે. સિવાય સ્વાલી

વેશ કે બાહ્ય આચારાદિમાં ધર્મ માનતા નથી, કારણ કે પ્રવચનાજ્ઞા પ્રધાન જે વર્તન અને તેવા વર્તનથી અલંકૃત મુનિવેશ આદિ માર્ગે જ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે. જેમ પ્રવચન-આજ્ઞાનો લોપ થતો હોય, પ્રવચનને બાધા હપજતી હોય તેવું એકાન્ત સુંદર પણ ચારિત્ર ગર્હણીય કહ્યું છે. નિદાન કે-પ્રવચન આજ્ઞાનું બરાબર પાલન થવું જોઈએ-“ ધર્માધર્મ-વ્યવ-સ્થાયાઃ શાસ્ત્રમેવ નિયામકં । તદુક્તાસેવનાદ્ધર્મ-સ્ત્વધર્મસ્તદ્વિપર્યયાત્ ” ॥ ૧ ॥ “ ધર્મે, અધર્મની વ્યવ-સ્થા કરવામાં શાસ્ત્ર પોતે જ નિયામક છે, માટે શાસ્ત્રાજ્ઞાના પાલનમાં ધર્મ અને તેથી વિપરિત ચાલવાથી અધર્મ છે. ” નિ-ષ્કર્ષ એ કે- બુદ્ધજનો તત્ત્વદર્શી હોવાથી આગમાજ્ઞાનુસારી વર્તન દેવે છે અને આગમતત્ત્વની જ પરીક્ષા કરે છે; વેશ આદિની પરીક્ષા કરતા નથી, એ જ વાત ગ્રંથકર્તા જણાવે છે- “ આગમતત્ત્વં તુ બુદ્ધઃ પરીક્ષતે ” મૂળમાં “ સર્વથત્તેન ” એ પદ ગ્રંથકર્તાએ છૂટલા માટે આપ્યું છે કે-બાલજીવો અને મધ્યમજનો ધર્મની પરીક્ષા કેવલ સામાન્યપણે જ કરે છે પરંતુ સ્વાસ હઠતાથી કરતા નથી, જ્યારે બુદ્ધજનો સર્વ પ્રકારે પોતાની ચનતી કોશીશે અને કસોટીપૂર્વક આગમતત્ત્વની પરીક્ષા કરે છે.

અથવા જેમ બાલજીવો કેવલ વેશમાં અને મધ્યમજનો કેવલ આચારમાં ધર્મ માને છે તેમ બુદ્ધજનો માનતા નથી, કિન્તુ વેશ અને આચાર જણાવનાર શાસ્ત્રમાં તત્ત્વ પરમાર્થ શું

હે ? તેમાં અવિસંવાદિપણું કેવું છે ? સર્વજ્ઞકથિત છે કે નહીં ? વિગેરે તપાસે છે અને ત્યારપછી તથાપ્રકારના વેશ કે આચારા-
દિને ધર્મતથા—સત્યતથા સ્વીકારે છે. વસ આ રીતે મિત્ર
મિત્ર બુદ્ધિના કારણથી ઉપરોક્ત ત્રણ મેદો ધર્મપરીક્ષકોના
અહીં ગ્રંથકર્તાજી જણાવ્યા.

આટલું સામાન્ય કથન કર્યા પછી હવે બાલ, મધ્યમ
આદિની વિશિષ્ટ ઓઝાવાણ કરાવવી આવશ્યક ગણાય
માટે આચાર્યશ્રી તે પ્રત્યેકના લક્ષણો પ્રથમથી દર્શાવે છે—

બાલો હ્યસદારંભો

મધ્યમબુદ્ધિસ્તુ મધ્યમાચારઃ ।

જ્ઞેય ઇહ તત્ત્વમાર્ગે,

બુધસ્તુ માર્ગાનુસારી યઃ ॥ ૩ ॥

મૂલાર્થઃ—અસદ્ આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે બાલ, મધ્યમ
આચાર સંભે તે મધ્યમ, અને તત્ત્વમાર્ગ—પરમાર્થની પ્રવૃત્તિ
કરનાર માર્ગાનુસારી જે હોય તે બુધપુરુષ જાણવો.

“ બાલ—લક્ષણ ”

સ્પષ્ટીકરણ—અહીં ગ્રંથકર્તા બાલ, મધ્યમ અને બુધના
લક્ષણો દર્શાવે છે. પ્રત્યેક પદાર્થનું જ્ઞાન તેના લક્ષણનુ માન
થવાથી જ થાય છે. પહેલાં શ્લોકમાં ધર્મપરીક્ષક વર્ગના ત્રણ
મેદો દર્શાવ્યા એટલે તેઓનું વિશિષ્ટજ્ઞાન કરવા લક્ષણો દર્શા-
વવા જ જોઈયે. અતઃ “ બાલો હ્યસદારંભો ” અસદ્—

खोटा-दुष्ट एवा आरंभो-पापो जे करे-सेवे ते वाल जाणवो. एटले जे पापोनो शास्त्रमां अनेकधा निषेध कर्यो होय, जे पापो सेववाथी उभय लोकतुं अकल्याण थाय, जे कार्योमां शास्त्रे बहु पाप मान्युं होय, लोकोमां वारंवार निंदा थाय, जेवा के-चोरी, महाजूठ, व्यभिचार आदि, घर्मी अने महापुरुषोनी निंदा, ज्ञानी तथा धर्माचार्यनी गद्दा बिगेरे बिगेरे अनेक पापीय कार्योमां जेओतुं चित्त रम्या करे, नित्यशः तेवा कार्यो करता जेओ पोतानी स्थिति मर्यादा, लोकनिंदा, दुर्गतिनो डर अने प्रभु आज्ञानो भय गणो नहीं ते सर्व अहीं वालवर्गमां जाणवा. प्रथम कह्या प्रमाणे आ वर्गमां विशेष बुद्धि न होवाथी ते लोको आगल-पाछल कांइ पण विचारता नथी, तेथी ज आ लोकोनी आबी कइंगी स्थिति होय छे.

“ मध्यम-लक्षण ”

“ मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाचारः ” मध्यम प्रकारना जे आचारो सेवे ते मध्यमबुद्धि. आ वर्गमां पहिला वर्गनी अपेक्षाए विशिष्ट मति होवाथी ते लोको विशेष विचार करे छे, जनापवाद अने आत्मनिंदानो भय राखे छे. एवं विशेष पापने समजता होवाथी अधिक पापमय कार्यो करता डरे छे. जे कार्योमां शास्त्रे विशेष पाप दर्शाव्युं होय अने जनतानो बहोळो भाग विशेष पाप मानतो होय तेवा पापाचारो जे न सेवे, जेवा के पूर्वे जे वालाजीवो पापो करे छे ते सर्व पापो आ लोको सेवता नथी, तो पण शास्त्रनो बोध न होवाथी

જેમાં વિશેષ આત્મકલ્યાણ થાય તેવા કાર્યો કરવા ચિત્ત કરતા નથી; માટે જ અત્રે મધ્યમ આચાર સેવે તેને મધ્યમબુદ્ધિ જન દેખાડ્યો. નિષ્કર્ષ એ જ કે-ગ્રીજી કોટીમાં જણાવેલ સર્વ લક્ષણો મધ્યમબુદ્ધિના જાણવા.

“ બુદ્ધ-લક્ષણ ”

ગ્રીજો વર્ગ ‘ બુદ્ધજન ’ નો જણાવ્યો છે. આ વર્ગ વચ્ચે વર્ગથી સર્વથા ભિન્ન છે. આ વર્ગના સમૂહમાં એવી તો કુશાગ્ર બુદ્ધિ હોય છે કે જેથી આ લોકો પરાપૂર્વનો વિચાર કર્યા પછી જ પ્રત્યેક કાર્યો હાથ ધરે છે. અર્થાત્-જેમાં ઉભય-લોકનું કલ્યાણ સમાયેલું હોય, બુદ્ધિમાન્ જનતા વિશેષ પ્રશંસા કરે અને મહાત્માઓ પણ જેનાપર પક્ષપાત ધરાવે, એવા જનપ્રશંસનીય અને ઉભયલોકહિતકારી આચારો જેઓ સેવે. પરમાર્થ કે-જે લોકો ઉપરની ટાપટીપ અથવા વાહ્યક્રિયાના સ્વોચ્છોથી પ્રસન્ન થતા નથી, કિન્તુ શાસ્ત્રાનુસારી તત્ત્વમાર્ગ અહીં કેટલો છે અને તે સમ્પ્રમાણ સયુક્તિક બરાબર સત્ય છે કે નહીં, આટલું તપાસ્યા પછી જ દરેક કાર્યો કરે. એવં જે કાર્યોથી શાસનશોભા વધે, ધર્મવૃદ્ધિ થાય અને અન્ય આત્માઓ પણ ધર્મી બને તેવા જ કાર્યો જેઓ કરે. નિષ્કર્ષ એ જ કે-વીતરાગદર્શિત માર્ગનું જ જે લોકો બરાબર આરાધન કરે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી રત્નત્રયોની સેવના કરે, માટે જ અહીં ગ્રંથકર્તાએ “ બુદ્ધસ્તુ માર્ગાનુસારીયઃ ” બુદ્ધ તેજ જાણવો કે જેની માર્ગાનુસારી પ્રવૃત્તિ હોય.

उपर आपणो तपासी गया के—“ बालवर्ग ते ज जाणवो के जेओ बाह्वेश मात्र देखी खुशी थाय, नमस्कार करे अने तेमां धर्म माने ” आथी ज बालवर्ग खरो धर्म पायी शक्तो नथी, कारण के बाह्वेश धर्मप्रति कांइ ग्रधान. कारण नथी, किन्तु अग्रधान कारण मान्यो छे. आथी शुं बाह्वेश ए त्याग नथी जेथी तेमां धर्मनो निषेध कर्यो ? आ शंका उपजे खरी. अतः आ शंकाना उद्धार अर्थे ग्रन्यकार हवे समाधान बतावे छे.

बाह्यं लिंगमसारं

तत्प्रतिबद्धा न धर्मनिष्पत्तिः।

धारयति कार्यवशतो

यस्माच्च विडम्बकोप्येतत् ॥ ४ ॥

मूलार्थ—बाह्वेश—उपरनो आहंवर असार—तुच्छ छे. हेतु ए के—बाह्वेशना साथे कांइ धर्मसिद्धि प्रतिबद्ध नथी, कारण के अमुक कार्य परत्वे—कांइक स्वार्थनी सिद्धि माटे विडम्बक लोको अने नाटकियाओ पण आ बाह्वेश धारण करे छे.

“ बाह्यवेशानी तुच्छताना कारणो ”

स्पष्टीकरण—बाह्वेश ए शुं त्याग नथी ? बाह्वेश धर्ममां अग्रधान कारण सा माटे ? आ शंकाओनो उद्धार आ प्रमाणो जाणवो—बाह्य एटले जेने जनता पोतानी दृष्टिये

देखी शके, तुरतज जाणी शके एवो जे वेश-कपडानो आढंवर-
 छपरनी टापटीप. जेमेके जैन मुनियोनो पोतवस्त्र, रजोहरण,
 गृहपत्ति आदि; यतियोनो श्वेतवस्त्र, रजोहरण आदि; संन्यासी-
 ओनो गेरु कपडा, चाखडी, डंड, कमंडल आदि; बाबाओनो
 भभूत, लंगोट, टिळाटपका, चिपियो आदि; फकीरनी कफानि,
 माला आदि; आ सर्व ते ते लोकोनो बाह्यवेश जाणवो कारण
 के आथी सामान्य जनता पण विना पूछये जाणी शके छे के-
 आ कोइ साधु या फकिर छे. पण अही तत्त्वदृष्टि तेमां खास
 धर्म होय एवो नियम नथी, कारण के धर्म साथे बाह्यवेश
 ऐकान्तिक संबंध घरावतो नथी. परमार्थ के-ज्यां बाह्यवेश होय
 त्यां धर्म होय, अने बाह्यवेश न होय त्यां धर्म न होय, एवो
 बाह्यवेश तथा धर्मनो एकान्तव्याप्ति संबंध नथी. निदान के-
 अष्टाचारियो, पासत्याओ, वेशविडंबको अने नाटकीयाओ तथा
 यतियो पण आ बाह्यवेश धारण करे छे तदपि त्यां धर्म देखातो
 नथी. फरी केटलाक महानुभावो उच्च आदर्शपुरुषो बाह्यवेश
 विना पण धर्मिष्ठ देखाय छे, अतएव अत्रे ग्रंथकर्ताए “ बाह्य-
 लिंगमसारं ” बाह्यलिंग-वेशने असार-तुच्छ कह्यो. परमार्थ
 के-बाह्यवेश ए खास धर्मप्राप्तिमां हेतुभूत ज छे एवो अखंडय
 नियम नथी, तेम वेशविडंबको पण तेनो दुरुपयोग करता नजरे
 देखाय छे. आ वे कारणीयी अही वेशने आचार्यश्रीये तुच्छ
 गण्यो, परंतु ए तो निश्चित छे के-बाह्यवेश धर्मसंस्थापक, मर्या-
 दाबंधक, लज्जावर्धक तो अवश्य छे ज, एटले परंपराए बाह्यवेश

ધર્મપ્રાપ્તક જણાય છે સ્વરો, છતાં અહીં જે નિષેધ જણાવ્યો છે તેનો ભાવાર્થ પટલો જ કે ધર્મપ્રતિ સ્વાસ એકાન્ત, અવાધ્ય, અનંતર કારણ બાહ્યવેશ નથી, તેમજ પરંપરાએ પણ કારણભૂત શિથિલ આત્માઓને જ થાય છે; અન્યને નહીં જ. આ પરથી બાહ્યવેશ હપેક્ષણીય છે એવું નિશ્ચિત સમજવાનું નથી, કારણ કે—શાસ્ત્રમાં મુખ્યતઃ તે સિવાય મુક્તિનો પણ નિષેધ કર્યો છે, તથા વેશરહિત ભાવચારિત્રી પણ અવંદનીય દર્શાવ્યો છે. અતઃ વ્યવહારથી તે સર્વથા સ્વીકાર્ય છે, પરંતુ અત્રે તો તત્ત્વદષ્ટિનો જ વિચાર કર્યો હોવાથી દર્શાવ્યો છે, અતઃ બાહ્યવેશને અસાર—તુચ્છ કહ્યો, પરમાર્થમાં તો એકાન્ત અઘંડ્ય સત્ય હોય તેનું જે પ્રતિપાદન કરવું તેજ ન્યાય ગણાય. ॥

વ્યવહારમાં બાહ્યવેશ ધર્મપ્રાપ્તિ પ્રતિ પ્રધાન કારણ મનાય છે, જે બાહ્યવેશ ત્યાગનું મ્હાન કરાવે છે, જેથી આ કોઈ સાધુપુરુષ છે, એવી લોકોને પ્રતીતિ અને તે દ્વારા ધર્મપ્રાપ્તિ લોકોને થાય છે. આટલું છતાં અહીં વેશને અપ્રધાન તુચ્છ શા માટે આચાર્યે કહ્યો ? આ સચોટ દલીલનું સમાધાન ગ્રંથકાર આ રીતે કરે છે.—

બાહ્યગ્રંથત્યાગાન્ન ચારુ,

ન ત્વન્ન તદિતરસ્યાપિ ॥

કંચુકમાત્ર ત્યાગાન્ન હિ,

મુજગો નિર્વિષો ભવતિ ॥ ૫ ॥

सुखार्थ—बाह्य परिग्रहो त्याग करवायी कांइ मनोहर त्याग कहेवाय नहीं, कारण के आवो त्याग तो जानवरोने अथवा वेशधारीओने पण होय छे, पण त्यां धर्म देखातो नथी, सांप कांचळी मात्रने छोडी देवायी कांइ निर्विष बनतो नथी ॥

बाह्य त्याग ते अत्याग सांपनुं दृष्टांत

स्पष्टीकरण—ग्रंथ एतले परिग्रह. आ परिग्रह बाह्य अने आभ्यंतर एम वे प्रकारनो कहेवाय छे धन, धान्य, कुटुंब, घर विगेरे बाह्य, तथा लोभ, मोह, प्रेम, आसक्ति, तृष्णा विगेरे आभ्यंतर परिग्रह जाणवो. आचार्यश्री कहे छे के—आ धन, कुटुंब, घर आदिनो बाह्य परिग्रह केवल छोडवायी—त्यागवायी कांइ धर्मीपणुं आत्माने प्राप्त यतुं नथी, कारण के आ रीते बाह्य त्याग करवा छतां आभ्यंतर त्याग तो न ज होय, किन्तु दुष्ट अनेक वासनाओ, पुद्गलभावनो अद्भूत मोह, मान, पूजा, अतिष्ठा अने कीर्तनो लोभ, अनिष्ट तथा अप्रीतिवर्द्धक पदार्थनो द्वेष, विषयोनी आसक्ति एवं तृष्णा यथावत् वनी रही होय तो ते त्याग ज न कहेवाय; परंतु ते मोह ज छे—उपरनो आडंबर ज कहेवाय—लोकरंजन बाह्याचार ज कहेवाय. आयी ज अही धर्मीपणानी गंधमात्रा पण नथी होती, किन्तु आवो त्याग तो केवल पापमकृतिना उदयनुं फल जाणवुं. जन्मांतरमां भ्रमण करावनार कर्मबंधक आ त्याग जाणवो, एवं आवा त्यागथी जो त्यागीपणुं—सत्य साधुपणुं सुलभ होय, धर्मीपणुं आत्माने मलतुं होय, तो श्वान आदि अने घूर्च मनुष्यो पण

આવો ત્યાગ ધારે અગર ત્યાગે છે; છતાં તેમાં ધર્મનો ગંધ સાક્ષાત્ દેખાતો નથી, એટલે નિતાન્ત વાહ્યત્યાગ એ મનોહર ત્યાગ ન જ કહેવાય. આચાર્યશ્રી એ જ વાતને સ્વચ્છાર્દ્ધથી સચોટ દૃષ્ટાન્ત આપી સિદ્ધ કરે છે. વ્યવહારમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે—સર્પ પોતાના સ્વપરની કાંચલી સ્વતારી નાંચે છે, પરંતુ એતાવન્ માત્રથી સાપ લેશ પણ વિષરહિત બનતો નથી કિન્તુ વિષધારીજ રહે છે. એવં આશ્ચર્યંતર ત્યાગ વિના વાહ્યત્યાગી સાચો ત્યાગી, સત્ય સાધુ કહેવાય નહીં—ધર્મી કહેવાય નહીં. નિદાન એ કે—લોકોને જે ન્યાયનું માન, આ ત્યાગી પુરુષ છે એવી બુદ્ધિ વાહ્યવેશથી સ્વપે છે, તે કેવલ લોકોનો ત્યાગ પ્રતિનો અદ્ભૂત પ્રેમ, સાધુઓ પ્રતિ પોતાનો સાચો પક્ષપાત, અને સાધુઓ ત્યાગી છે એવી પોતાની દૃઢ માન્યતાને લીધે જ અથવા લોકોની ભદ્ર-પ્રકૃતિ, કારણ કે—લોકો ધર્મ પણ તુરત જ પામે છે, અને વાહ્ય-ત્યાગીમા જ્યારે ગોટાલો દેસે છે ત્યારે અધર્મ પણ તેથી અધિક પામે છે, આથી વાલ્વર્ગને જે વાહ્યવેશથી ધર્મ પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી તે ધર્મ્ય છે, પ્રધાન છે, એમ ન કહી શકાય. નિષ્કર્ષ એ કે—આશ્ચર્યંતર ત્યાગપૂર્વક વાહ્ય વેશ જ ધર્મપ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ બને છે એમ જાણવું. કેવલ વાહ્ય વેશ તો અપ્રધાન જ કહ્યો છે.

ફરી એ જ વાતને આચાર્યશ્રી અન્ય મતના પ્રમાણથી પ્રુષ્ટ કરી અધિક સિદ્ધ કરે છે—

મિથ્યાચારફલમિદં

હ્યપૈરપિ ગીતમશુભભાવસ્ય ।

सूत्रेऽप्यविकलमेतत्प्रोक्त—

ममेध्योत्करस्यापि ॥ ६ ॥

मूलार्थ—अपर-अन्यदर्शनीयोऽपि पण निश्चयपूर्वक
अशुभभाव विशिष्ट एवा बाह्यत्यागिणुं फल मिथ्याचार-कपट-
फल कह्युं छे, अने जैन सिद्धांतमां पण आवा त्यागने अवि-
कलपणो विष्टाना उकरण जेवो कह्यो छे.

बाह्यत्यागनुं फल

स्पष्टीकरण—अपर-जैन सिवायना दर्शनवालाओ अर्थात्
पांतजल विगेरे आभ्यंतरत्याग विनाना बाह्यत्यागने अशुभ-
भाव कहे छे. अर्थात्-केवल बाह्यत्याग ते ज कहवाय के जेना
अंतरमां अनेक मलीन वासनाओ, दुष्ट संकल्पो, विषयोनी तृष्णा
आदि भर्था होय, अतएव आ त्यागने अशुभ, अपवित्र त्याग
अहीं कह्यो, अने आवा त्यागनुं फल ते लोको स्पष्टतया-निश्च-
येन मिथ्याचार-कपटीत्याग दांभिक फल दर्शावे छे, जेम कोइ
नट लोकोने रंजन करवा, मोह उत्पन्न करवा अल्पकाल माटे
मुनिवेश धारण करे छे, पण नाटकना अंते ए वेश उतारी
नांखे छे; परंतु अंतरमां तत्संबंधी लेश पण भाव के त्याग होतो
नथी, जेथी आ न्याग नाटकियो-त्याग दांभिकत्याग कहे-
वाय छे. एवं अत्रे पण उपरोक्त त्यागने नाटकीयो त्याग कह्यो छे.
आ त्यागनुं फल मिथ्याचाररूपी फल सिवाय अन्य फल मलनुं
नथी वधुमां शास्त्रकर्ताओ आवा त्यागने तो केवल महापापना
उदय तरिके जणाव्युं छे.

“ મિથ્યાચાર ”

મિથ્યાચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—“ બાહ્યેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય, ય આસ્તે મનસા સ્મરન્ । ઇન્દ્રિયાર્થં વિમૂઢા-ત્મા, મિથ્યાચાર સ ઉચ્યતે ” ॥૧॥ “બાહ્યેન્દ્રિયોનો સંયમ કરી જે મૂઢાત્મા ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું મનથી ધ્યાન કરતો સંયમમાં—ત્યાગમાં રહે તે મિથ્યાચાર કહેવાય. ” ટુંકમાં જેઓ સાધુપણું બાહ્યથી ધારણ કરી ઐશ્વર્યો સેવે, લોકોને ઠગે, લોક રંજનાર્યે અનેક કષ્ટો વેઠે, વિષયવાસનાઓને પુષ્ટ કરે, શરીરાદિકની પુષ્ટિ માટે અનેક ઉપચારો કરે, એ સર્વનો ત્યાગ દાંભિકત્યાગ, તિરસ્કરણીય ધિક્કારવા યોગ્ય ત્યાગ જાણવો. આવા ત્યાગમાં રહેવા કરતા તે ત્યાગ છોડી ઉત્તમ ગ્રહસ્થર્ષમ સ્વીકારી વ્યાપારાદિ કર્મોથી આજીવિકા કરવી તે હિતાવહ કહેવાય. ઐત્રે ટીકાકાર માર દઈ આવા વેશ માટે સર્વત્ર ફટકો મારે છે. રોગ તથા ઉપમોગ રહિત પુરુષે પંડિતોમાં નિંદાકારી તથા ક્ષિપ્ત એવી આજીવિકા કેવલ પેટ ભરવા સ્વાતર જ અથવા માનપૂજાના લોલુપીપણાથી આશ્ચર્યંતરત્યાગ વિના સ્વાલી બાહ્ય-વેશ ધારણ કરવાં તે પૂર્વ જન્મનાં ઉપાર્જિત અશુભકર્મનું વિપાક ફલ—કટુકફલ જાણવું. નિંદાન કે—પૂર્વના પાપકર્મના ઉદયથી આવો ત્યાગ ઉદયમાં આવે, ધારણ કરાય, વર્તમાન સમયમાં આ વાત વધુ વિચારવા જેવી છે. ગ્રંથકર્તા આટલું કહી જણાવે છે કે અન્યદર્શનમાં જ નહીં, કિન્તુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં પણ આવા ત્યાગ માટે વધુ વધુ કઠક રીતે કહ્યું છે. અણંતસો દંબર્લિંગાઈં.

“ ઉકરડો અને ત્યાગ ”

વિગેરે ગાથાઓવડે ગુણશૂન્ય ત્યાગ મલમૂત્ર નાંચવાના ઉકરડા જેવો જાણવો. જેમ ઉકરડો મલમૂત્રથી વ્યાપ્ત હોવાથી લોકો તેના પ્રતિ તિરસ્કારભાવથી દેરે છે, एवं ઉપરોક્ત ત્યાગ પણ ગુણશૂન્ય નહીં, કિન્તુ અનેક મલ્લિન વાસના, વિષયતૃષ્ણા-માન, પૂજા પ્રતિષ્ઠા, લોભરૂપ, મલમૂત્ર ભરેલ હોવાથી ઉકરડો છે. ઉકરડામાં દુર્ગંધ જ હોય તેમ અહીં પણ દુર્ગુણરૂપ દુર્ગંધની માત્રાઓજ દેલાય છે. વધુમાં સજ્જનો ઉકરડા તરફ તિરસ્કાર ભાવથી નથી દેખતા પણ તેને અમુક અંશે સાદરભાવથી પણ દેરે છે. જ્યારે આ ત્યાગરૂપ ઉકરડા તરફ તો સજ્જનો શું પણ મહાત્માઓ પણ તિરસ્કાર્ય નજરથી દેરે છે તેનો છાંયા લેવાનો પણ નિષેધ કરે છે, ઇટલે વિષ્ટાના ઉકરડા કરતાં આ ત્યાગ તો સર્વોંશે ઉપેક્ષણીય છે, દૂરથી સો સો ગજના નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. પરમાર્થ કે-આવો ત્યાગ દેહી તેના પર પૂજ્યભાવ ધારણ કરવો તે પણ મહાપાપકારી સમજવું. જ્યારે વાલ્લર્ગ આવા ત્યાગને પણ ધર્મબુદ્ધિ નિહાળે છે, વંદન, પૂજન, નમસ્કાર કરે છે; માટે જ અહીં આ વર્ગને કનિષ્ઠકોટિ-નો વિદ્વાનો માને છે. ॥

પ્રથમ કહું હતું કે—“વાલ્લર્ગ” કરતા મધ્યમબુદ્ધિ વર્ગ ચઢતો છે, કારણ કે આ લોકો સ્વાલી વૈશ્યી જ સુશી નથી થતા કિન્તુ વર્તન આદિ તપાસે છે. ઇટલે હવે અહીં મુનિયોનું વર્તન કોને કહેવું ? અને તે વર્તન કેવું હોય ? એ વાત

જાણવાની રહી માટે ગ્રંથકર્તા એ વાતનો સ્પષ્ટ સુતાસો કરે છે,—

વૃત્તં ચારિત્રં સ્વસ્વસદારં—

ભવિનિવૃત્તિમત્તત્ત્વ ॥

સદનુષ્ઠાનં પ્રોક્તં

કાર્યે હેતુપચારેણ ॥ ૭ ॥

મૂલાર્થ—અસદ્-અશુભ પાપકારી આરંભોના ત્યાગરૂપ-અભાવરૂપ જે ક્રિયા તે ચારિત્ર, આતું નામ જ સદ્વર્તન જાણવું. આ વર્તનને કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર-આરોપ કરી શાસ્ત્રમાં સદનુષ્ઠાન કહ્યું છે. ”

“સત્ય ચારિત્ર અને તેની વ્યાખ્યા”

સ્પષ્ટીકરણ—વૃત્તં-વર્તનં. વૃત્ત એટલે વર્તન-વર્તવ, આ-ચાર, આતું નામ ચારિત્ર-સત્યત્યાગ. આ સર્વ શબ્દો એક જ ભાવને ધ્વનિત કરે છે એટલે એકાર્થ પ્રતિપાદક શબ્દો જાણવા. પરમાર્થ એ કે-વિધિ અને પ્રતિષેધ વચ્ચે જેમાં હોય તે ચારિત્ર. જેમકે ટીકાકાર કહે છે-હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, મૂર્ચ્છા એ પાંચ કર્મ આવવાના દ્વારો-આશ્રવો છે. આ પાંચેનો જેમાં સર્વાંશે નિષેધ હોય તથા અહિંસા, જૂઠનિવૃત્તિ, અદત્તત્યાગ આદિતું વિધાન જેમાં એકાન્તતઃ જણાવ્યું હોય, મૂલમાં ‘સ્વહૃ’ એ વાક્ય અવધારણાર્થે-નિશ્ચયાર્થે આપેલ હોવાથી, આવા પ્ર-કારના વર્તનને જ ચારિત્ર દર્શાવ્યું છે. નિદાન કે-વિધિ તથા

પ્રતિષેધ વિનાનું અથવા હમયકોટી પૈકી એક જ વિધિ યા પ્રતિષેધકોટીવાલું ચારિત્ર ન કહેવાય, કારણ કે-નિગોદવર્ત્તી જીવો હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન વિગેરે કાંઈ કરતા નથી એટલે તેઓ શું ચારિત્રી કહેવાય સ્વરા ? નહીં જ. એવં પાષાણ અગર લાકડામાં અહિંસક, જૂઠરહિત વિગેરે ભાવો સ્પષ્ટતયા માલૂમ પડે છે, અથવા મૂર્ચ્છિત મનુષ્યમાં આ ચિન્હો માલૂમ પડે છે તો શું તે પદાર્થો ચારિત્રી કહેવાય ? નહીં જ. આ હેતુથી વિધિ-પ્રતિષેધરૂપ જ ચારિત્ર અત્રે અપેક્ષિત છે એમ ‘સ્વલુ’ એ વાક્યથી જણાવ્યું. આનો મથિતાર્થ મૂલકર્તા જણાવે છે કે- ‘અસદારંભવિનિવૃત્તિમત્તત્ત્વ’ અસદુ-બૂરા-સ્વોઠા એવા જે આરંભો કે જેનાથી ભવનો પ્રપંચ વધે, અનંતકર્મોનો વંધ થાય, આત્મા જન્મ-મરણના ફેરામાં મટકે, હઠ્કાયનો વધ ફણો ફણો જેમાં હોય, તેનો ત્યાગ-નિષેધ જે વર્તનમાં હોય તે અહીં ચારિત્ર જાણવું, આવા ચારિત્રને શાસ્ત્રકર્તાઓ સદનુષ્ઠાન કહે છે.

“ સદનુષ્ઠાનનું લક્ષણ ”

શાસ્ત્રમાં આત્મીય વિશિષ્ટ ત્યાગરૂપ પરિણામનું નામ ચારિત્ર કહ્યું છે. ને વાહ્યક્રિયારૂપ સદ્વર્તનનું નામ સદનુષ્ઠાન જણાવ્યું છે. આ રીતે ચારિત્ર તથા સદનુષ્ઠાનનો મેદ સુષ્પ્તો દર્શાવ્યો છે, છતાં અહીં ચારિત્રને જ ગ્રંથકર્તા સદનુષ્ઠાન જણાવે છે. તેનો સુભાસો કરવા શ્રીમાન્ હરિમદ્ગુરુજી કહે છે કે-“ કાર્યે હેતુપચારેણ ” પ્રથમ આત્મીય વિશિષ્ટ પરિણામરૂપ આખ્યંતર ચારિત્ર-લોભ તૃષ્ણા આદિનો ત્યાગ કરવારૂપ ભાવ

પ્રકટ થાય અને ત્યારપછી તેના ફલરૂપે બાહ્યક્રિયા-સદ્વર્તન વિશિષ્ટ આચારોનો જન્મ થાય છે. એટલે ચારિત્ર તે કારણ અને સદનુષ્ઠાન તેનું ફલ કાર્યરૂપ છે, માટે અહીં કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર આરોપ કરી ચારિત્રને જ-આશ્ચર્યતરત્યાગને જ સદનુષ્ઠાન કહ્યું. નિદાન કે-સુંદર સદનુષ્ઠાન આશ્ચર્યતર-ત્યાગપરિણતિ વિના મલી શકે નહીં. આ રીતે સુંદર સદનુષ્ઠાન તે જ જાણવું કે-જે પરમાર્થ-ચારિત્ર-સત્યચારિત્ર હોય. અહીં વર્તન બાહ્યક્રિયારૂપી ચારિત્રની પરીક્ષા કરવા મધ્યમબુદ્ધિજનો પ્રવૃત્તિ કરે છે; માટે તેઓને વાલવર્ગ કરતા ચઢતી કોટીના કહ્યા આટલું વિશેષ જાણવું.

હવે ઉપરોક્ત સદનુષ્ઠાન તો શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ એમ બે પ્રકારનું છે. અતએવ આ બન્ને પ્રકારનું સદનુષ્ઠાન ગ્રંથકર્તા જણાવે છે.

પરિશુદ્ધમિદં નિયમાદાંત-

રપરિણામતઃ શુપરિશુદ્ધાત્ ॥

અન્યદતોઽન્યસ્માદપિ

બુધવિજ્ઞેયં ત્વચારુતયા ॥ ૯ ॥

મૂલાર્થ-સુવિશુદ્ધ-અતિનિર્મલ એવા આત્મીય પરિણામ-પૂર્વક જે સદનુષ્ઠાન પ્રગટે તે સર્વતો શુદ્ધ ચારિત્ર જાણવું, અને એ સિવાય અન્ય કારણોથી જે બાહ્ય અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય

તે અશુદ્ધચારિત્ર. અહીં શુદ્ધ તથા અશુદ્ધપણાની પરીક્ષા પંડિતજનો જ કરી શકે. ॥

“સદનુષ્ઠાનના ભેદો”

સ્પષ્ટીકરણ—અનુષ્ઠાન એટલે વાહ્યવર્તન, આ વાત ઉપર જણાવી ગયા. આ અનુષ્ઠાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે. ચારિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયથી અથવા ઉપશમ થવાથી આત્માની વિશિષ્ટ ત્યાગ તરફ જે અમિરુચિ પ્રગટે, આત્મા પૌદ્ગલિક ભાવો પ્રતિ વૈષયિક મુલો તરફ અને સંસારના મોહક પદાર્થો પ્રતિ, હતાસીન બાવથી, કર્મવર્ધકભાવથી, હેયપણે સમજી તેની લાલસા રહિત બને, एवं શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ આજ્ઞાનુસાર જે ક્રિયાઓનું સેવન, પાલન કરે, ટુંકમાં જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરાગ્યવડે જે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય અને જ શાસ્ત્રકર્તાઓ સદનુષ્ઠાન કહે છે. મૂલમાં ‘નિયમાત્’ એ પદ છે, એટલે નિશ્ચયથી આ જ સદનુષ્ઠાન શુદ્ધ કહેવાય. નિદાન કે-જે ચારિત્રમાં જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરાગ્ય હોય તે ચારિત્ર શુદ્ધ અને વંદનીય જાણવું, સિવાય પૂજાવા મનાવા સ્વાતંત્ર્ય અથવા સ્વર્ગમુલ, રાજ્યલોભ, ધનલોભ, યજ્ઞાધિકીર્તિ માટે જે ત્યાગ સ્વીકારાય તે અશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કહ્યું છે. યદ્યપિ વસ્ત્રે અનુષ્ઠાનો બાહ્યદૃષ્ટિ તુલ્ય માલુમ પડે છે તદપિ એક ત્યાગ શુદ્ધ આત્મામિમુલ-મોક્ષામિમુલ હોવાથી અંતરંગ પવિત્ર વિચારોથી નિતાન્ત્ર વાહ્યાભ્યંતર વસ્ત્રે રીતે શુદ્ધ છે અને વીજો ત્યાગ મલીન વાસનાઓથી વાસિત હોઈ સર્વથા અશુદ્ધ છે. એટલે પહેલો ત્યાગ જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરાગ્યનું ફલરૂપ છે; જ્યારે વીજો

त्याग दुःख या मोहगर्भित वैराग्यनुं फलरूप छे. एवं व्यवहार-
मां आ वन्ने त्याग सरिखा देखाय छे.

“ बुधज्ञेयता. ”

सामान्य मनुष्य आपां कांइ पण भेद देखतो नथी तो
पण वनावटी अने कुदरती हीरानी परीक्षा अवेरी तुरतज
करी ले छे, तेम बुधजनो आ वन्ने त्यागमांथी शुद्ध
त्याग तथा अशुद्ध त्यागनी परीक्षा त्यागीमां रहेला केटलाक
क्रियारुचि, क्रियाकूशलता, पापपरिहार, यतनाप्राधान्यता,
सत्यपरुपणता, प्रशान्तभाव, अल्पमोह आदि विशिष्ट चिन्हो
द्वाराए शीघ्र करी शके छे; मांटे ज अहीं मूलमां कहुं के-
' बुधविज्ञेयं ' अर्थात् बुध सिवाय आ परीक्षा मध्यमवर्ग के
बालवर्ग न करी शके. कारण के ते लोकोमां एटली विवेचक
शक्तिनो अभाव होय छे, ए बात पहेला ज ग्रंथकर्ताए
स्पष्ट करी छे. ॥ ”

बुधजनो शुद्ध अशुद्ध त्यागनी परीक्षा कया लक्षणोयी
करे छे ए जाणवुं जोइये. आनो खुलासो भगवान् हरिभद्र-
स्वरिजी अहीं आ रीते दर्शावै छे-

गुरुदोषारंभितया तेष्वकरण-

यत्नतो निपुणधीभिः ॥

सन्निदादेश्च तथा

ज्ञायते एतन्नियोगेन

॥९॥

મૂલાર્થ—ચારિત્રનો નાશ થાય તેવા ગુરુદોષો—મ્હોટા પાપોનું સેવન કરે, આરંભ કરે, અને ન્હાના પાપોનો વચાવ કરે તેની યતના પાલે, તથા ઉત્તમ પુરુષો, સજ્જનોની નિંદા કરે વિગેરે લક્ષણોથી નિપુણબુદ્ધિ—બુધજનો શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ત્યાગની પરિચ્છા કરી જાયો છે ॥

“ દાંભિક ત્યાગની પરીચ્છાના સાધનો ”

સ્પષ્ટીકરણ—શુદ્ધ અશુદ્ધ ત્યાગની પરીચ્છા ત્યાગીઓના વિશિષ્ટ વર્તનથી જ થઈ શકે એ વાત ઉપર જણાવી ગયા છે. પરી આ વાતને જ હરિમદ્ગુરુરિજી અહીં સ્પષ્ટ કરે છે. જેઓ ત્યાગીપણાનું અભિમાન અને તેનો વેશધારણ કરી ત્યાગી-પણાનો મ્હોટો ઢોલ ધાલી લાંબી છાંંબી વૈરાગ્યની વાતો કરી, હજારોને આત્મકન્યાણનો ઉપદેશ આપી, સંસારની અસારતા, લક્ષ્મીની ચપલતા, વિષયોની દુરંતતા વિગેરે જણાવી, પોતે જ શાસનના હાથે થાય, અધર્મની વૃદ્ધિ થાય એવા પ્રકારના અને ચારિત્રનો જહમૂલમાંથી જ નાશ થાય, ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સર્વથા લોપ થાય, મહાવ્રતનો ગંધ પણ ન રહે તેવા ગુરુદોષો—મ્હોટા દોષોનું સેવન કરે જેવા કે—સ્ત્રીસંગ, છોકરાઓ આદિ સાથે દુનિયા વિરુદ્ધ-કર્મ, હસ્તકર્મ વિગેરે પાપકર્મો, શિષ્યાદિ વધારવા અનેકથા માયાવાદો, છલ્લ, પ્રપંચો खेलવા, પુસ્તકાદિના નિમિત્તથી ગુસ્સા-રીતે હજારો રૂપીયાનો સંગ્રહ અને વીજા હાથે વ્યાજ વિગેરે . અપજાવનું, શરીરની પુષ્ટિ માટે રોગાદિકનું નિમિત્ત નિકાલી

अनेक पौष्टिक दवाओं, पाको तथा रसवतीयो तैयार कराववी, यदि आ सर्व दोषो प्रगट थवानो समय आवे तो नितान्त जूठ अने बीजानी जीदगी माटी भेगी करवा दुनियायी उतारी पाडवा अनेक खोटा प्रपंचो करवा चूके नहीं. भंडारोपांथी वांचवाना शोधवा लिष्ट करवाना न्हाने पुस्तकोनी चोरी करवी विगेरे अनेक म्होटा पापो सेवन करे, रात्रिविहार, वाहन आदि साथे राखी विहार करवो, स्वार्थनो उपदेश आपवो, विरुद्ध उपदेश आपवो, स्वाग्रहने पुष्ट करवानो प्रयत्न करवो, तथा लोक समूहमां प्रशंसा कराववा न्हाना न्हाना दोषोनो वचाव करे, तेनुं प्रायश्चित्त ले, लोको समक्ष पश्चात्ताप, गर्हा, निंदा करे. जेवा के—रजोहरणनी आड, मुहपत्तिनी आड, स्त्रीसंगटो विगेरे षटले खाळे डुच्चा मारे अने दरवाजा खुल्ला राखे तेना जेवुं करे, टुंकमां लोकोमां महात्मापणुं कैम जखावाय तेवो प्रयत्न करे.

एवं पोतानामां तेवा विशेष गुणोनो अभाव कृतां गुणवान् त्यागी महात्माओ तपस्वीयो, उत्तमगुणी आवको अने सज्जनोनी वारंवार अन्य न जाणो तेम वाक्पाटवतायी निंदा करे, तेओने उतारी पाडवा तेओना एक सामान्य सरसव जेटला दोषने मेरु जेटलो बनावी लोको समक्ष अनेकधा टीकाओ करे, वारंवार तिरस्कार करे, पोताना दोष सामे तो देखे ज नहीं, टुंकमां आ लक्षणां गुप्त रीते जेमां होय के जे लक्षणो उपलब्ध दृष्टिये अन्यने न देखाय

माटे ज अही ग्रंथकर्ता जणावे छे के-अत्रे शुद्ध अशुद्ध त्यागनी परीक्षा " निपुणाधिभिः " कुशाग्रबुद्धिवानो सत्यतत्त्वना प-रीक्षको ज करी शके. निदान के-त्यागनी परीक्षा करवा इच्छके उपर कथित सर्व बात ध्यानमां राखबी, अने तदनुसार परीक्षा करी उच्च त्याग प्रति पूज्यभाव धारण करवो, केवल विद्वत्ता, व्याख्यानकौशलता के प्रसिद्धनामांकितता देखी अपलावहुं ते भविष्यमां नितान्त स्वात्माने धर्मभ्रष्ट करवानो ज उपाय छे.

बस ए रीते बालवर्ग तथा मध्यमबुद्धि जनो जेमां धर्म पाने छे ? अने ते केटला अंशे अनुचित छे ? ए विषय पर बिस्तारयी शंका अने प्रत्युत्तर करी विचार कयों. हवे बुद्ध-जनो आगमतत्त्वनी परीक्षा करी धर्म प्राप्त करे छे ए बात आचार्य श्री प्रथम कही गया हता, तो आगमतत्त्व कयुं ? अने तेनी परीक्षा शी रीते करवी ? तेनो विचार ग्रंथकर्ता जणावे छे. सर्वमां आ विषय सूक्ष्म होवार्थी अने ते ज परिणामे स्वीकार्य तथा हितावह होवार्थी, तेनो विचार ग्रंथकर्ता बहु चंदा उत्तरी जणावे छे.

आगमतत्त्वं ज्ञेयं,

तद्दृष्टेष्टाविरुद्धवाक्यतया ।

उत्सर्गादिसमन्वित-

मलमैदंपर्यशुद्धं च

॥ १० ॥

મૂલાર્થ—જે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી અને ઇષ્ટ ઇષ્ટલે આગમના પોતાના જ વચનોવડે અવિરુદ્ધ હોય, एवं उत्सर्ग तथा अपवाद युक्त होय, तथा ऐदंपर्य-परमार्थવડે શુદ્ધ હોય તે જ સ્વર્ગ આગમતત્ત્વ જાણવું.

સ્પષ્ટીકરણ—આગમતત્ત્વની કસોટી કરવા અહીં હરિભદ્ર-સૂરિજી સ્વરો માર્ગ દર્શાવે છે. અત્રસ્થ શ્લોકમાં હરિભદ્રસૂરિજી આગમતત્ત્વની પરીક્ષા માટે ત્રણ પ્રકારો જણાવી ઉત્તરના બે શ્લોકથી તેનું વિવેચન કરે છે. અહીં આગમતત્ત્વની પરીક્ષાના મુખ્ય ત્રણ વિભાગો કહે છે. આ ત્રણ વિભાગો આ રીતે જાણવા—જે આગમતત્ત્વ દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ બન્ને રીતે અવિરુદ્ધ વાક્ય હોય ૧, ઉત્સર્ગ અને અપવાદયુક્ત હોય ૨, તથા ऐदंपर्यવડે પરિશુદ્ધ હોય ૩.

દૃષ્ટ, ઇષ્ટલે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન આદિ પ્રમાણો, અને ઇષ્ટ ઇષ્ટલે આગમ આ વચ્ચેની કસોટીમાં જે આગમોક્ત તત્ત્વ અવિરુદ્ધ હોય, એકવાક્ય હોય. પરમાર્થ એ કે—આગમમાં આત્મા, કર્મ, બંધ, મોક્ષ વિગેરે પદાર્થો કહ્યા છે. આ પદાર્થોની પ્રથમ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણદ્વારા પરીક્ષા કરવી, यदि તે પરીક્ષામાં જો તે તે પદાર્થો બરાબર સિદ્ધ થાય, અવિરુદ્ધ માલુમ પડે તો જ તે તત્ત્વ સચુક્તિક કહેવાય. આ વાત સમજવાને આપણે દાસલ્લા તરીકે આત્માનો જ સામાન્ય વિચાર કરીયે. શાસ્ત્રમાં “अत्थि मे आया उबवाइए ” “ एगे आया ” મારો આત્મા ઉત્પત્તિ ધર્મવાન્ છે. ” ઇત્યાદિ કહ્યું છે. આત્મા—ઇષ્ટલે ચૈતન્ય

જીવનામક પદાર્થ અને તે શરીરથી ભિન્ન તથા ઉત્પત્તિ-વિનાશ-રૂપ પર્યાય-ધર્મવાન છે. સ્વાસ્થ્યમાં રહેલ માટી હંમેશા કાયમ જ છે, પરંતુ જેમ કુંભાર આદિના હાથમાં આવ્યા પછી તેના વિવિધ ઘટ આદિ આકારો-પર્યાયો બને છે, અને જૂના જૂના પર્યાયો-ધર્મનો નાશ થતો પ્રત્યક્ષ દેશાય છે. પરમાર્થ કે-માટી જ્યારે ઘટપણે પરિણમે ત્યારે ઘટાકારરૂપ પર્યાય ઉત્પન્ન થયો અને માટીરૂપ પર્યાય તે સમયે ન ઓઝલાવાથી તેનો નાશ થયો. એવં માટીરૂપ દ્રવ્ય ઘટમાં કાયમ જ છે. તથાપ્રકારે આત્મા પણ જાનવર, મનુષ્ય, દેવતા, નારકીરૂપ ગતિયોમાં પ્રત્યક્ષ દેશાય છે, કારણ કે-આત્મા સિવાય જગતનો સર્વવ્યવહાર લુપ્તપ્રાયઃ થઈ જાય, ધર્મ યા પાપકર્મ પણ નિષ્ફળ માનવા પડે, અત એવ જ્ઞાનાદિ ગુણવાન્ વિહત્તણ શક્તિવાલો કોઈ આત્મા નામક પદાર્થ છે એમ માનવું જોઈયે. આ આત્મા યદ્યપિ અહેદ્ય, અમેદ્ય, અદાહ્ય, અજર, અમર, અવિનાશી, ધર્મવાન્ છે, તો પણ માટીની માફક નવા નવા રૂપપણે પરિણમે અને પૂરાતનરૂપપણે તેનો અમાવ થતો અનુભવાય છે. જાનવરપણું છોડી મનુષ્યપણું, મનુષ્યપણું છોડી દેવપણું, દેવપણું છોડી જાનવરપણું એવં નારકી-પણું આ રીતે આત્મા નવા નવા પર્યાયો-ધર્મો અનુભવતો તથા જૂના જૂના ધર્મોનો ત્યાગ કરતો પ્રત્યક્ષ અનુભવપથમાં આવે છે, અને પ્રત્યેક અવસ્થામાં આત્મા પોતે શાશ્વત જ દેશાય છે; કારણ કે પૂર્વાવસ્થામાં અનુભવેલ, સેવેલ, કરેલ, દરેક કાર્યો ઉત્તર અવસ્થામાં સ્મૃતિપથમાં આવતા તથા ભોગવાતા માલૂમ પડે છે.

अन्यथा जेम देवदत्ते करेल कार्यो अने कर्मो यज्ञदत्तने स्मरण-
 मां तथा भोगमां आवता नथी, तेम पूर्वावस्थामां करेल कार्यो-
 नुं स्मरण तथा कर्मोना भोग उत्तरावस्थामां आत्माने वाल
 अवस्थामां करेल कार्योना स्मरणनी माफक संभवे ज नहीं.
 अतएव आत्मा उत्पत्ति आदि विशिष्ट धर्मवान् छे ए शास्त्रोक्त
 तत्त्व प्रमाणथी अविरुद्ध सिद्ध थाय छे. एवं आत्मा प्रत्येक
 शरीरभेदे भिन्न भिन्न छे तो पण आत्मरूप स्वरूपनी अपेक्षाए
 सर्व आत्माओ तुल्यरूप छे अर्थात् मनुष्य, देव आदिमां जेबुं
 आत्मतत्त्व छे तेबुं ज आत्मतत्त्व एक कीडामां अने हाथीना
 शरीरमां पण छे. हा मात्र मनुष्यमां केटलीक विशेष आत्म-
 शक्तियो आविर्भूत छे, उत्तरोत्तर विकास यतो देखाय छे,
 ज्यारे देवोमां एयी पण अधिक आत्मशक्तियो विकसित होय
 छे अने कीडाओमां ए सर्व शक्तियो कर्मोना जोरे तिरोभावपणे
 रहेल होय छे, निदान के-अगाध बुद्धिमान् सर्व विद्यासंपन्न
 कोई मनुष्य वेदना या मदिराथी मूर्च्छित यया पछी तेनी सर्व
 शक्तिओ विद्यमान छतां तिरोभावरूपे थइ गयेल आपणे अनु-
 भवीये छीअे, एवं कीडा जेवी अवम योनि प्रविष्ट आत्मानी
 सर्व शक्तियो अधमयोनि तथा अपारकर्मोना कारणे दवायेल
 ज छे एम मानबुं जोइये, नहीं के तेओमां आत्मा नथी अथवा
 शक्तियोना अभाव छे. निष्कर्ष ए के-आत्मत्वरूपेण सर्वात्मा-
 ओ तुल्य स्वरूपवान् होवाथी सामान्यरूपे एक ज छे, ने विशेष
 रूपेण अनंत आत्माओ छे. निदान के-ए रीते आत्मा प्रत्यक्ष

આદિ પ્રમાણથી જેમ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપવાન્ અનુમવાય છે, તેમ
 હ્રદ્ય પદ્ધતિ આગમના પૂર્વાપરના વાક્યોથી પણ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપ-
 વાન્ જ સિદ્ધ કરેલ છે, પરંતુ આગમના એક દેશમાં આત્મા
 માટે અન્યથા પ્રરુપ્યું હોય, અને અન્ય સ્થાનમાં તેથી વિરુદ્ધ
 કહ્યું હોય તેમ ન હોય. હા જૈનદર્શનમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર,
 ચાતુર અને આશ્ચર્ય, દ્રવ્ય અને ભાવ, પર્યાય અને ગુણ વિગેરે
 સ્વરૂપ પ્રરુપણ કરતી વખતે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે સ્વરૂપ,
 પરંતુ એ સર્વ સ્વરૂપ કથનમૂલ આત્મસ્વરૂપનો વાધકર્તા ન
 હોવાથી કિન્તુ પુષ્ટિકારક જ હોવાથી તેનું નામ વિરુદ્ધકથન
 ન કહેવાય, હજારું એ તો સત્ય તત્ત્વકથન, સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વ-
 પણાની જ સિદ્ધિ કરે છે. અહીં આગમ-પરીક્ષામાં વિદ્વાનોએ
 પદ્યું જ તપાસવાનું છે કે-એક જ વસ્તુતત્ત્વનું કથન એક
 સ્થાનમાં ભિન્ન હોય. અને અન્યત્ર તે જ વસ્તુ ભિન્નરૂપે કહી હોય
 આનું નામ વિદ્વાનો વિરુદ્ધ વાક્યતા કહે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક
 સ્થાનમાં “ અસ્તિ આત્મા ” એવું કહ્યું, અને ફરી અન્યત્ર
 “ નાસ્તિ આત્મા ” એમ કહ્યું હોય આમાં સત્ય શું સમજવું?
 અથવા જેમ વેદમાં કહ્યું છે કે-“ મા હિંસ્યાત્ સર્વ-
 ભૂતાનિ ” “ સર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી ” આમ કહ્યા
 પછી ફરી તે લોકો કહે છે કે-“ ષડ્ શતાનિ નિયુંજેત,
 પશુનાં મધ્યમેહનિ ” મધ્યમેહ નામના યજ્ઞમાં છ સો પશુ-
 ઓનો હોમ કરવો ” જે હિંસા પાપકારી-વંધકારી માની તેનો
 સર્વોચ્ચ નિષેધ કર્યો, તે જ હિંસાને પુનઃ ધર્મ્ય માની, સ્વર્ગદાત્રી
 માની વિધેય માનવી એ શું વિરુદ્ધ ન કહેવાય ?

फरी जे आगमतत्त्व उत्सर्ग तथा अपवाद युक्त होय एटले दरेक वस्तुतत्त्व प्राधान्य पणो विधेय अने परिहार्य दर्शावी पुनः विशिष्ट कार्यनी अपेक्षाए विधेयतया दर्शावी होय, निदान के-विशेषवादना स्थल पर विशेषवादनी अने सामान्यवाद स्थल-मां सामान्य कथन बराबर कहूं होय, किन्तु विशेष स्थानमां सामान्य कथन अने सामान्य स्थलमां विशेष कथन कहूं न होय. परमार्थ के-आने जैन शास्त्रो उत्सर्ग तथा अपवादवाद कहे छे. ए रीते जे आगमोक्त तत्त्व कथन कर्तुं होय तेज आग-मतत्त्व नितान्त ग्राह्य जाणवुं. जेम के-जैनशास्त्रो हिंसामां पाप कहे छे, जलना जीवोनो आरंभ करवाथी विनाश थाय अने तेथी पापबंध थाय एवुं कहे छे; छतां मुनियो एक स्थलयी अन्यत्र गमन करता होय अने मार्गमां नदी आवे तो यतना-पूर्वक उतरी सामे कठि जाय एवी जिनाज्ञा छे. आ स्थलमां जलना जीवोनो वध थाय छे तो पण तेओने पापबंध तुच्छ कह्यो छे, कारण के-वध करता आरंभमय प्रवृत्ति करे अने जीवोनो वचाव करवानी अपेक्षा राखे नहीं तेमज कल्याणनी इच्छा विनानो होय, हुंकरमां सोपयोग वर्तन न राखतो होय एवो ज वधक अवश्य पुष्ट पापबंध करे एवुं शास्त्रो कहे छे. अर्थात् उत्सर्गथी जीववधनो निषेध करी, तेमां पाप प्रतिपादन करी फरी अपवादथी नदी उतरवानी आज्ञा आपी तेमां थयेल जीववधथी अल्पबंध जणाव्यो, कारण के मुनि नदी उतर्या सिवाय सामे काटे जइ शके नहीं अने जलना जीवोनो तेमां

उत्तरवाथी अवश्य वध थाय ज एटले ए वध अपरिहार्यरूप होवाथी आत्तोए नदी उत्तरवानी मुनियोने अपवादथी आज्ञा आपेल छे. कोइ साध्वी नदीमां डूबती होय, अन्य कोइ उतारु न होय अने मुनि त्यां हाजर होय तो मुनि पण तेमां पढी साध्वीनो वचाव करी ले. कार्य पढे ग्रहस्थ मुनिने दोषयुक्त आहार आपे—आ सर्व आज्ञाओ प्रभुए अपवादथी आपी छे ने तेमां दोषना बदले लाभ ज दर्शान्यो छे. परमार्थ ए के—ज्यां उत्सर्ग, सामान्य आज्ञाथी बर्तन करवा जता विशेष आत्महानि, अकल्याण थतुं होय त्यां विशिष्ट आत्मलाभ, कल्याण माटे विशेष कथन करी अन्यथा प्रवृत्ति करवानी छुट आपी होय ते ज आज्ञाओ निर्दोष सयुक्त अने सर्वज्ञवाक्यरूप कहेवाय. मथितार्थ एटलो ज के उत्सर्ग वाक्य कल्याणने माटे होय अने अपवाद वाक्यो पण नितान्त उत्सर्गनी पुष्टि करता होय परंतु उत्सर्ग वाक्यना विध्वंसकरूप अपवाद वाक्यो न बने आ प्रमाणो विवेक जे आगमतस्वमां वरावर सचवायो होय, ते ज सत्य आगमतत्त्व जाणवुं. अहीं जेओ यज्ञमां थती हिंसाने धर्म्य तथा विधेय माने छे तेओ पण आ हिंसा सापवाद छे एम कहे छे; कारण के स्वर्गार्थी यज्ञक्रिया अवश्य करे अने यज्ञमां जे पशु-ओ बलिरूप बने तेओ पण यज्ञ तथा वेदमंत्रना प्रभावथी स्वर्ग प्राप्त करे छे, एटले आ हिंसा पण अहिंसा ज जाणवनी. आना डुंक उत्तरमां कहेवुं जोइए के—याज्ञिकोनी आ दलील अनुभव, युक्तियो अने प्रमाणोना प्रहारोने लेश पण सहन करवाने अ-

शक्त छे. प्रथम तो यज्ञ धर्म्ये छे के नहीं ए मुख्य विषय विवादग्रस्त छे, तथा यज्ञ सिवाय दानादि क्रियाथी स्वर्ग न मल्लतुं होय अने यज्ञथी ज स्वर्ग मल्लतुं होय तो स्वर्गार्थी माटे, अशक्यतया यज्ञ विधेय मनाय खरुं. आम छतां आटलुं तो चोक्स जाशुं के यज्ञ ए आरंभक्रिया होवाथी स्वर्ग तो दूर रहुं, किन्तु मनुष्यपणुं पण तेनाथी प्राप्त थुं असंभवनीय छे. एवं तेमां जे हिंसा थाय ते पण क्लृष्ट परिणामशून्य तो नथी ज. याज्ञिको तेमां जे पशुओनो होम करवा बेसे छे ते कांइ तेओनो कोइ पण प्रकारे बचाव ज करवो, तेओने दुःख न थाय तेम वर्त्तवुं, दयाबुद्धि राखी यज्ञ करवो विगेरे कांइ विचार राखता होय ए संबंधमां अनुभव अने युक्तियो सर्वथा ना कहे छे. अरे ! जे पशुओ लांवा बराडा पाडता होय, अग्निथी त्रास पामी मृत्युना भयथी दूर भागता होय तेने बांधी, जबरजस्तिथी जकडी, निर्दयतापूर्वक चांडालनी माफक टुकडा करी तेनो होम थाय, तेनी शेषाओ सानंदपणे खवाय ते हिंसामां यदि पुण्य होय, अनुकंपाभाव होय अने तेथी स्वर्ग प्राप्त थाय तो माता-पितानो यज्ञ शा माटे न करवो ? परमार्थ के—ए हिंसा क्लृष्ट परिणामय अने दयाबुद्धि रहित होवाथी अघर्म्य अने एकान्त त्याज्य ज छे,—एटले ते सापवाद केम कहेवाय ? सापवाद प्रवृत्ति तो ते ज कहेवाय के जेनाथी आत्मकल्याणना मार्गमां स्वल्लना न थाय अने उत्सर्गमार्गनी एकान्ततः पुष्टि ज करे, अतएव याज्ञिक हिंसा तो उत्सर्गपथनो ध्वंस करी आत्माने दुर्गतिमां घसडी जाय छे,

નિર્દોષ જાણવું. અતઃ અહીં ગ્રંથકાર “દષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધવાક્ય-
તયા ” પ્રથમ કથીત શ્લોકના આ પદની વિસ્તૃત સમીક્ષા
કરવાનો પ્રકાર દર્શાવે છે—

આત્માસ્તિ સ પરિણામી,
બદ્ધઃ સત્કર્મણા વિચિત્રેણ ॥
મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગાદ્ધિ-
સાર્હિસાદિ તદ્દેતુઃ ॥ ૧૧ ॥

મૂલાર્થ—આત્મા જીવ છે, તે પરિણામન સ્વભાવયુક્ત
તથા વિચિત્ર એવા સદ્ભૂત કર્મોથી બદ્ધ છે ને કર્મોથી મુક્ત
છે. અહીં હિંસા વિગેરે આત્માને કર્મબંધમાં અને અહિંસા વિગેરે
કર્મોથી છૂટવામાં કારણો જાણવા ॥

સ્પષ્ટીકરણ—અહીં આગમોક્ત તત્ત્વની પરીક્ષા કરવા
અર્થે આચાર્યશ્રી ઉપાયો દર્શાવતા વદે છે કે—જ્યાં આત્મા-
જીવની સત્તા પ્રતિપાદન કરી હોય, નિદાન કે—પુણ્ય, પાપ,
મોક્ષ, પરલોક, દાનાદિ સત્કર્મો વિગેરે તત્ત્વોનો મૂલસંયમ
આત્મા જ છે. યદિ આત્મા જ ન હોય તો ઉપદેષ્ટા, શ્રોતા
અને ઉપદેશ વિગેરે કોના માટે ? તપશ્ચર્યા તથા ઇન્દ્રિયાદિ
દમનનું ફલ શું ? ત્યાગ અને દાન વિગેરે શાના માટે ? અત-
થ્વ એ સર્વનો મૂલ આધારભૂત આત્મા છે ને તે આત્માનું કયન
જ્યાં કર્યું હોય તે જ સત્ય આગમ.

टीकाकार महाराज कहे छे के-नास्तिको आत्मसत्ता मानता नथी. तेओ कहे छे के-प्रत्यक्ष आदि प्रमाणोद्वारा आत्मा घटी शक्तो नथी. जे वस्तु होय ते चक्षु आदि इन्द्रियो-वहे जरूर देखाय. आत्मा चक्षु इन्द्रियथी देखातो नथी. पर-माणुओ जो के साक्षात् देखाता नथी तो पण तेनुं कार्य घट पट विगेरे देखाय छे माटे ते छे एम मानवा जोइये; ज्यारे आत्मानुं बनावेल् कोइ पण कार्य देखातुं नथी माटे आत्मा नथी. अनुमानथी पण आत्मा घटतो नथी. अनुमान प्रमाणमां लिङ्गज्ञान मुख्य साधनभूत छे. एटले जेम अमृक स्थानमां धूम दर्शन थतां त्यां अग्निनुं ज्ञान थयुं अने तयारपछी कोइ स्थले दूरथी धूमदर्शन थवाथी अहीं अग्नि अवश्य होवो जोइये; कारण के ज्यां ज्यां धूम होय त्यां त्यां अग्नि निश्चयतया होय. रसोढामां तथाप्रकारना अनुभव प्रत्यक्ष देखाय छे. एटले अहीं पण अग्नि छे एवो निश्चय अनुमानथी थाय छे. एवं आत्माने अथवा तेना लिङ्गने कोइ स्थले प्रत्यक्ष जोयेल् नथी के जे परथी आत्मा छे एवं अनुमान करी शकाय. ज्यां सुधी आत्माना कोइपण लिङ्गनुं प्रत्यक्ष दर्शन न थाय त्यां सुधी आत्माने सिद्ध करवा अनुमान प्रमाणांनी गति थइ शके नहीं. एवं आत्मा जेवो अन्य पदार्थ अन्यत्र स्थानमां देखातो पण नथो, जेथी आ आत्मा छे तेना सरिखो आ पण पदार्थ छे माटे ते आत्मा कहेवाय, ए रीते उपमानप्रमाणथी पण आत्मानी प्रतिष्ठा थइ शक्ती नथी. फरी आगमवचनो अन्या-

ન્ય પુરુષો પ્રતિપાદિત દોવાથી અનેક સ્થલમાં પરસ્પર વિરોધી-
પણે મિત્ર મિત્ર રીતે પદાર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. ઇટલે આ-
ગમો જ અવિશ્વસનીય હોઈ તેનાથી આત્મા છે એ માન્યતા સંભવે જ.
ક્યાંથી ? અતેવ આત્મા નથી એ સત્ય છે. તથા જેમ મદિરા
માદક પદાર્થના સંયોગથી પેદા થાય છે તેમ પાંચભૂતના સંયો-
ગથી આત્મા પણ આવિર્ભૂત થઈ જલના બુદ્બુદો જેમ જલથી
પ્રગટ્ટી તેમાં તેનો વિલય થાય છે એવં આત્માનો પણ પાંચ-
ભૂતોમાં જ વિલય-નાશ થાય છે. અતેવ પરિણામે આત્મા
‘ચૈતન્ય’ નામક કોઈ પદાર્થ સ્વતંત્ર નથી જ.

આ વાદને નિર્મૂલ કરવા હરિમદ્રસૂરિજી ઉપરોક્ત શ્લોકના
પ્રથમ ચરણથી પ્રતિપાદક શૈલીએ વદે છે. “આત્માસ્તિ”
આત્મા-ચૈતન્ય એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે, નહીં કે અમુક પદાર્થના
સંયોગજન્ય આ આત્માની? અસ્તિતા કેવલ શાસ્ત્રો જ કથન
નથી કરતા, કિન્તુ પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણો પણ તેની અસ્તિતા
સિદ્ધ કરે છે તે આ પ્રમાણો—

આત્મા શરીરથી એક મિત્ર પદાર્થ રૂપે છે જ, તે ન હોય
તો ‘આત્મા છે કે નહીં ?’ એવો સંશય થાય નહીં. સંશય એ
જ્ઞાનરૂપ છે, અને જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે, કેવલ શરીરમાં
અથવા સ્વાલી ઇન્દ્રિયોમાં તે ગુણ દેખાતો નથી. નિદાન કે-
શરીરજન્ય જો ગુણ હોય તો મૃતકલેવરમાં તે ગુણનું દર્શન થઈ
જોડ્યે અને ઇન્દ્રિયોનો તે ગુણ હોય તો અમુક ઇન્દ્રિયના વિધ્વંસ

पछी ते गुण न देख्वावो जोइये. दाखला तरीके अमुक माणसे नेत्रद्वाराए अमुक अमुक चीजोनुं यथावत् भान कर्तुं अने त्सारवाद ते अंध थयो छतां चक्षुना नाशथी तेने थयेल ज्ञाननो कांइ नाश थतो नथी; किन्तु ज्यारे ज्यारे पूछवामां आवे त्त्यारे त्त्यारे ते चीजोनी ओळखाण बराबर करावी आपे छे एटले ए गुण चक्षुनो तो नज कहेवाय, कारण के-चक्षुनो तो पहेला ज नाश थयो छे आथी ज अज्ञानगुणने भिन्न भानवो जोइए. आ रीते आ ज्ञानगुण प्रत्यक्ष भिन्नरूपे अनुभवमां आववाथी गुणी आत्मा प्रत्यक्ष छे एम भानवुं ज जोइये. निदान के-आत्मा शिवाय आ गुण अन्यत्र अनुभवातो नथी. “ अस्त्येव चात्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना । अहम्-स्मीति संवेत्ति, रूपादीनि यथेन्द्रियैः ॥ १ ॥ ” फरी छग्रस्थने इंद्रिय प्रत्यक्ष होवाथी सूक्ष्म पदार्थनुं प्रत्यक्ष ज्ञान अमुक अंशे ज थाय छे, ज्यारे पूर्ण आत्म प्रत्यक्ष तो सर्वज्ञोने ज होय छे. एटले जे आत्मा पूर्णरीत्या सर्वज्ञोने प्रत्यक्ष छे, ते आत्माने आपणो ज्ञानना अभावथी पूर्णतया प्रत्यक्ष न करी शकीये एतावन मात्रथी आत्मा नथी कहेवानुं साहस करवुं ते मूढताज गणाय.

एवं अहीं “ आत्मा छे के नहीं ” ए संशय उद्भववाथी आत्मा पदार्थ जरूर कोइ पण जग्याए होवो जोइये, कारण के कोइ पण वस्तु संबंधी ज्यारे ज्यारे संशय थाय छे त्त्यारे त्त्यारे ते वस्तु कोइ पण स्थानमां होय छे ज. अन्यथा ते

વસ્તુ સંબંધી સંશય ઉદ્ભવતો નથી, “ નાસ્ત્યાત્મા ” એ વાક્ય પણ આત્માનો એકાન્ત નિષેધ કરતું નથી, કિન્તુ “ નાસ્તિ અન્ન ઘટઃ ” “ આ સ્થાનમાં ઘટ નથી ” એ વાક્ય જેમ-એતત્ ભૂમિ વિશિષ્ટ ઘટનો અભાવ દર્શાવે છે પરંતુ સર્વત્ર ઘટનો અભાવ દર્શાવતું નથી. અર્થાત્ એ વાક્યથી અન્યત્ર ઘટની સત્તા સિદ્ધ થાય છે. एवं ઉપરોક્ત વાક્ય પણ અમુક શરીર અથવા ઇન્દ્રિયોમાં આત્મા નથી એ જ ભાવ દર્શાવે છે, પરંતુ સર્વત્ર આત્માભાવ દર્શાવતું નથી. નિદાન કે-એક સ્થાનમાં સંશય થવાથી ત્યાં સંશયી આત્મા જેમ સિદ્ધ થાય છે તદ્વાત્ અન્યત્ર પણ જ્યાં જ્યાં તદાકાર સંશય ઉદ્ભવે ત્યાં ત્યાં આત્મા છે એવું અનુમાન ચોક્કસપણે પ્રવર્તે છે.

પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ થવાથી ઉપમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ જ છે એટલે તેને સમજાવવાની કાંઈ વિશેષ જરૂર રહેતી નથી; કારણ કે-ઉપમાન પ્રમાણ તેના પાછલ જ ગમન કરે છે અને આગમ પ્રમાણ તો ‘ અતિથ મે આયા ઉચવાહ્યે ’ इत्यादि વચનોથી આત્મસત્તા પોકારી પોકારી વારંવાર કહે છે. આ રીતે યુક્તિ તથા પ્રમાણોદ્વારા આત્મા વરાબર સિદ્ધ હોવાથી જે શાસ્ત્રો નાસ્તિક પતની ભાવના દૂર કરી આ આત્મતત્ત્વનું કથન કરતા હોય તે જ આગમવાક્ય ગ્રાહ્ય થાય. અતઃપ્રવ અહીં પણ ભગવાન્ હરિમદ્ગુરુરિની આગમતત્ત્વની પરીક્ષાનો નિયમ દર્શાવતા બંદે છે કે-“ આત્માસ્તિ ” ‘ આત્મા છે ’ અર્થાત્ જૈનદર્શનમાં

આત્મા ચોક્કસ માન્ય છે. આ આત્માને કેટલાકો નિત્ય કહે છે અને કોઈ અનિત્ય પણ કહે છે. નિત્યપક્ષમાં “ અપ્રચ્યુ-તાનુત્પન્નસ્થિરૈક સ્વભાવો હિ નિત્ય ” ‘ જેનો નાશ ન થાય, ઉત્પન્ન ન થાય અને સર્વદા સ્થિર એક સ્વભાવમાં રહે તે નિત્ય ’ આ લક્ષણ હોવાથી આત્મા જો ઉત્પન્ન ન થાય, નાશ ન પામે અને સ્થિર એક જ સ્વભાવવાનું હોય તો જન્મ તથા મરણ કોને ? ક્ષણમાં સુખી, ક્ષણમાં દુઃખી, ક્ષણમાં, રોગી ક્ષણમાં નિરોગી આ અવસ્થાઓ કોની ? બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ અવસ્થા અનુભવનાર કોણ ? મનુષ્ય, નારકી, તિર્યચ, દેવતા આદિ ભાવોમાં રમનાર કોણ ? નિદાન કે-ઉપરોક્ત નિયમ પ્રમાણે તો સર્વદા આત્મા એક જ રૂપમાં વર્તનશીલ માલૂમ પડવો જોઈએ, જે મનુષ્ય હોય તે મનુષ્ય જ, જે દેવ હોય તે દેવ જ, જે નારકી હોય તે નારકી, જે બાલ હોય તે બાલ જ, રોગી હોય તે રોગી, દરિદ્ર હોય તે દરિદ્રી જ, ધની હોય તે ધનવાન જ, મૂઢ હોય તે મૂઢ જ, એ રીતે એક જ અવસ્થા પ્રત્યેક આત્માએ અનુભવી ઘટે, કિન્તુ અવસ્થાઓનું પરાવર્તન થવું ન ઘટે.

અનિત્યપક્ષમાં-આત્મા ક્ષણસ્થાયી હોવાથી પ્રથમ ક્ષણોત્પન્ન આત્મા દ્વિતીય ક્ષણમાં નથી રહેતો અને દ્વિતીય ક્ષણોત્પન્ન આત્મા એ રીતે મિત્ત ક્ષણમાં નથી રહેતો. એ રીતે પ્રત્યેક ક્ષણમાં આત્મા ઉત્પન્ન થાય અને વિનાશ પામે અર્થાત્-અનિત્યવાદપક્ષમાં ક્ષણોની કેવલ પરંપરા જ માન્ય છે. આ રીતે કબુલ કરવાથી પ્રથમ ક્ષણમાં ઉત્પન્ન આત્માએ જે કાંઈ પુણ્ય યા પાપકર્મ

કર્તુ અને તે આત્મા મરી ગયો. હવે વીજી ક્ષણમાં उत्पन्न આત્મા—પૂર્વાત્માએ કૃતપુણ્ય—પાપનું ફલ અનુભવ્યું. આથી જેણે પાપકર્મ કર્યું તેણે ભોગવ્યું નહીં અને જેણે તે કર્મ ઉપાર્જ્યું નથી તેણે અનુભવ્યું. ઇટલે કરે કોઈ અને અનુભવે કોઈ. ચોરી યા ચંદમાસી કોઈ કરે અને તેની શિક્ષા અન્ય ભોગવે એ શું ન્યાય ગણાય સ્વરાં ?

આ રીતે ઉભયપક્ષમાં અનેક દોષો ઉદ્ભવવાથી ગ્રંથકર્તા કહે છે કે—આ આત્મા “પરિણામી” ભાવાર્થે કે—આત્મા ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં, ભિન્ન ભિન્ન ભાવોમાં પરિમનભાવવાલો છે. પાંચે ગતિ-યોમાં ગમન સ્વભાવવાન્, અલગ અલગ ભવોમાં પર્યટન કરનાર, વાલ, યુવા અને વૃદ્ધ આદિ અવસ્થા અનુભવનાર, દારિદ્ર્ય, રોગ, સુખ, દુઃખ પર્યાયોનો ભોક્તા, ચૈતન્ય સ્વરૂપી આત્મા છે. નિદાન કે—દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપી છે, ને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય જન્મ, મૃત્યુ, દારિદ્ર્ય, રોગ, શોક, દેવ, મનુષ્યાદિ વિવિધ ભાવોનો અનુભવિતા કહ્યો છે. પરિણામનું લક્ષણ ટીકાકાર ઉપર કથિત ભાવને અનુકૂલ જણાવે છે. “પરિણામો હ્યાર્થાત્તરગમનં ન સર્વથા વ્યવસ્થાનં । ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥ “ એક ભાવ-અવસ્થા મૂકીને અન્ય અવસ્થામાં ગમન કરવું, સર્વથા એક જ ભાવમાં સ્થિત ન રહેવું, સર્વથા વિનાશ પણ જેનો ન થાય તેનું નામ પરિણામસ્વરૂપવેત્તાઓ પરિણામ માને છે ” નિષ્કર્ષ—આત્માની જેમ અસ્તિતા સિદ્ધ છે તેમ તે પરિણામી પણ સિદ્ધ

છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓમાં અનુગામી ધર્મવાન આત્મા પ્રમાણ અને યુક્તિઓથી બરાબર સુઘટિત છે, એમ વિના શંકાએ કબૂલ કરવું જોઈએ.

પરિણામનભાવો-ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયોનો અનુભવ પણ આત્માને હેતુ વિના તો ન જ સંભવે, કેમકે અન્યથા સિદ્ધાત્માને પણ તે તે ભાવોનો અનુભવ માનવો પડે. આ હેતુઓ કર્મો સિવાય અન્ય તો નહીં જ. કર્મોના સંબંધથી જ આત્મા અનેક પર્યાયોને અનુભવે છે અને સિદ્ધાત્માને તે કર્મો ન હોવાથી તે તે ભાવોમાં પર્યટન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. નિદાન કે-સંસારસ્થ આત્મા “બદ્ધઃ સત્કર્મણા” મોહનીય આદિ આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે, વદ્ધ છે. આ કર્મો પણ સદ્રૂપ-વિદ્યમાન છે, પરંતુ અસદ્-રૂપ કલ્પનામાત્ર નથી. અસદ્રૂપ પદાર્થ આત્માને સુખદુઃખ આદિ પર્યાયોમાં હેતુભૂત કદાપિ ન બને. જે પદાર્થ વંધ્યાપુત્રની માફક અસત્-અવિદ્યમાન છે, કલ્પનામાત્ર છે, તે પદાર્થ યદિ નિમિત્ત બનતો હોય, ફલ આપવા સમર્થ થતો હોય તો વંધ્યાપુત્ર પણ જરૂર વંધ્યાને ફલ અર્પણ કરે; પરંતુ વંધ્યાને તે મલતું નથી. આત્માને હૃત્પન્ન થતા સુખ-દુઃખ વિગેરે ભાવો સામાન્ય જન પણ અનુભવે છે. ઇટલે જગત્માં સદ્રૂપ કર્મો છે અને આત્મા તેના સંબંધથી સંસારપર્યટન આદિ ભાવો પામે છે, એ સિદ્ધ થયું.

આ કર્મો અનેક પ્રકારના છે. કર્મોના મુખ્ય આઠ ભેદો- જ્ઞાનાવરણીય, દૈર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતેરાય, વેદનીય,

आर्युष्य, नौम, गोर्त्र-एरीते शास्त्रोमां कक्षा छे. तेना उत्तरमेदो १२० कक्षा छे. तेमज आ कर्मोने शुभफल अर्पक अने अशुभ-फलार्पक पुण्य तथा पापरूप वे प्रकारे जणावेल छे, माटे ग्रंथकर्ता कहे छे के-“ विचित्रेण ” विविध प्रकारना कर्मोथी आत्मा बद्ध छे, अतएव विविध फलोनों अनुभव पण आत्मा करे छे. एवं “ मुक्तश्च तद्वियोगात् ” दर्शित आठे कर्मो-नो सर्वथा वियोग, विलय थवाथी आत्मा अने कर्मो सर्वथा भिन्न भिन्न थवाथी आत्मा शुद्ध, निदोष स्फाटिकरूप चैतन्य स्वरूप पामी मुक्त-सिद्ध थाय छे एटले आत्मा केवल सद्-चित् आत्मरूपने ज अनुभवे छे. निदान के-पछी सुख-दुःख, जन्म-मरण, रोग-शोक, मनुष्यादि भावोनुं पर्यटन छूटी जाय छे. ठुंकां ए रीते परिणमनभाववालो विचित्र कर्मोथी बद्ध अने कर्मोथी छूटो थनार एवो आत्मा छे एम सिद्ध कर्यु.

अर्धी प्रसंगवशात् जणावहुं जोइये के-कर्मो. जड पुद्-गलस्वरूपी अतीन्द्रिय वस्तु छे, अने आत्मा चैतन्य ज्ञानादि स्वरूपवान् छे. निदान के-वस्तुतः आत्मा ज्ञानादि धर्मोने सूक्ष्म अन्य क्षणिक सुख-दुःख, रोग-शोक, जन्म-मरण, मनुष्यादि पर्यायरूप धर्मवान नथी किन्तु कुहाडो के तरवार जड छतां मनुष्यना हाथमां आव्या पछी मनुष्यना प्रयत्नथी काष्ठ आदिने कापी नांखे छे, पत्थर पण जड छतां ग्राहकना हाथमां आव्या पछी अन्यने मारवा समर्थ बने छे, एवं कर्मो पण आत्माना संयोगने पामी आत्मस्थ बनी आत्माने तत्तत्प्रकारना भावोमय.

બનાવે છે. પટલે તરવાર પકડનાર નિર્વળ છતાં તરવારની સ-
હાયતા પામી સ્વાત્માને સમર્થ માને છે, મારામાં અન્યને મારવાની
શક્તિ છે. હું બલવાન હું એમ મિથ્યા અનુભવ કરે છે એક
પ્રકારનો વિચિત્ર જુસ્સો અનુભવે છે, એવં આત્મા પણ જે જે
માવો પોતાના સ્થાયી નથી તે તે કર્મકૃત માવોને કર્મના સંબં-
ધથી પોતાના માને છે સ્વપણે અનુભવે છે. તત્તત્માવનો અભિ-
માની બની કર્મોથી ભિન્ન પોતાનું રૂપ વિસરી જઈ કર્મે બનાવેલ રૂપ
તેજ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ સમજે છે, શ્રદ્ધે છે, આથીજ અનેકથા
આત્મા વિવિધ ભવોમાં પર્યટન કરે છે, અભિમાનિક માન્યતા
આત્મા પોતામાં રહેલ અનાદિ રાગદ્વેષાદિ દોષોના કારણથી જ
અનુભવે છે ને કર્મોને બાંધે છે. તથા સંસારપર્યટન કરે છે,
એવં કર્મો રાગદ્વેષાદિમય આત્માને બનાવે છે તથા રાગદ્વેષાદિકો
કર્મરૂપ આત્માને બનાવે છે. એ રીતે અન્યોન્યાશ્રયી અનાદિ
સંબંધ આત્મા તથા કર્મોનો પ્રવર્તે છે. ફરી એ અભિમાનિક
માન્યતાને છોટા રૂપમાં જ્યારે આત્મા દેવે છે બરાબર શ્રદ્ધે છે.
કર્મ અને પોતાનું રૂપ ભિન્નપણે માને છે ત્યારે તે કર્મોને સ્વસે-
હવા અને પોતાનું પરમાર્થ રૂપ પામવા પ્રયત્ન કરે છે, પરિણામે
સર્વ કર્મને અલગ કરી સ્વસ્વરૂપી મુક્ત-સિદ્ધ થાય છે.

અતઃપ્રવચ્ચ અહીં ઉપરોક્ત કર્મ આત્માવાનું તથા હૃદયવાનું કારણ
ગ્રંથકાર મહર્ષિ એક જ વાક્યમાં વહુ સુંદર રીતે દર્શાવે છે—
“ હિંસાહિંસાદિ તદ્દેતુઃ ” હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન,

પરિગ્રહ એ પાંચ મુખ્યત્વે કર્મબંધના કારણો કહ્યા છે તથા અર્હિસા, જૂટનિવૃત્તિ, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહત્યાગ એ પાંચ મુખ્યત્વે: કર્મનાશના કારણો કહ્યા છે.

મૂલમાં જે આદિ શબ્દ આપ્યો છે તે પ્રત્યેકની સાથે જોડવાનો હોવાથી “હિંસાદિ-અર્હિસાદિ” એ રીતે વાક્યપ્રયોગ કરવો એટલે-મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કર્પાય, યોગે આદિ શબ્દપ્રાપ્ત એ પાંચ કારણો કર્મબંધના જાણવા. તત્ત્વાર્થમાં ઉપાસ્વાતિવાચક પણ એજ જણાવે છે-મિથ્યાત્વાવિરતિ-પ્રમાદકષાયયોગા બંધહેતવઃ” (ત૦ અ૦ ૮-સૂ૦ ૧) ‘ અર્હિસાદિ ’ અવસ્થા આદિ શબ્દથી ઉપર કહેલ હિંસાદિ-થી વિપરીત એવા અર્હિસા વિગેરે પાંચ સાધનો કર્મવિયોગના કારણો જાણવા. મથિતાર્થ એટલો જ કે મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી આત્મા કર્મબંધ કરે છે, અને તેના ત્યાગથી અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ આદિ કારણથી આત્મા કર્મવિમુક્ત બને છે, કારણ કે-મિથ્યાત્વ વિગેરે ભાવો આત્માને અસન્ મતિ પેદા કરી, દુષ્ટ માર્ગમાં દોરી જઈ કર્મબંધ કરાવે છે, ને સમ્યક્ત્વ આદિ ભાવો આત્માને સન્મતિ-સત્ શ્રદ્ધા ઉપજાવી મોક્ષપંથમાં મેરી કર્મવિમુક્ત કરે છે, એ ભાવ ગ્રંથકારના વાક્યમાં રહ્યો છે. એવં પ્રકારે આત્મા આદિ પદાર્થનું સ્વરૂપદર્શન જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય, પછી તે શાસ્ત્ર ગમે તે પુરુષકથિત હોય, તત્શાસ્ત્રોક્ત વાક્યો જરૂર ગ્રહણ યોગ્ય જાણવા. આવું પ્રવચન પ્રથમ પ્રકારની કસોટીથી શુદ્ધ જાણવું-નિદાન કે-એ રીતે પ્રમાણ અને યુક્તિથી અસંબંધ જાણવું.

અન્તમાં આટલું જાણવું જરૂરી છે કે—‘આગમતત્ત્વ’ ની પરીક્ષાનો પ્રકાર ગ્રંથકર્તા દર્શાવી રહ્યા છે, તેમાં જે આગમ-વાક્ય પ્રમાણ તથા શાસ્ત્રીય વચનથી અસ્વંઙ્ય હોય, ૧ ઉત્સર્ગ અને અપવાદના વિષયવાળું હોય. ૨ ઐદંપર્ય-પરમાર્થવહે સંશુદ્ધ હોય ૩, તે જ વચન હિતાર્થ ને સ્વાત્મહિત અર્થે ઉપાદેય ગણાય. આ વાત આપણે ઉપર જોઈ ગયા, તેમાં પ્રમાણ તથા શાસ્ત્રીય વચનથી જે આગમવાક્ય અસ્વંઙ્ય હોય, એ રીતનો આગમતત્ત્વની પરીક્ષાનો પ્રથમ પ્રકાર ગ્રંથકારે દર્શાવ્યો. નિદાન કે—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આત્મા આદિ પદાર્થની અસ્તિતા જે શાસ્ત્રમાં કથન કરી હોય તે શાસ્ત્રોક્ત વાક્યો આદેય જાણવા. હવે રહ્યો ઉત્સર્ગ તથા અપવાદે કરી સંશુદ્ધ એ બીજો પ્રકાર, એટલે જે શાસ્ત્રના વચનો ઉત્સર્ગ વાક્યરૂપ તથા અપવાદવાક્યરૂપ હોય તથા શુદ્ધ હોય, અહીં ઉત્સર્ગ તથા અપવાદનું સ્વરૂપ દશમાં શ્લોકના વિવરણમાં યત્કિંચિત્ દેલાઈયું છે, એટલે અહીં તત્-સંબંધમાં વિશેષ જણાવવાની જરૂર રહેતી નથી, તેમજ પ્રથમ પ્રકારની પરીક્ષામાં તે વિષય આવી જતો હોવાથી ગ્રંથકારે ભિન્નપણે જણાવ્યો પણ નથી. અતઃ વીજા વિષયને મૂકી ઐદંપર્ય પરમાર્થવહે સંશુદ્ધ એ ત્રીજો પ્રકાર સમજાવવા ગ્રંથકાર એક શ્લોકથી કથન કરે છે—

પરલોકવિધૌ માનં વચનં તદતીન્દ્રિયાર્થદ્વગ્ધ્યક્તં ॥
સર્વામિદમનાદિ સ્યાદૈદંપર્યસ્ય શુદ્ધિરિતિ ॥૧૨॥

મૂલાર્થ-અંતીંદ્રિય અર્થ દૃષ્ટા એવા સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ સ્પષ્ટ-પણે કહેલ વચનજ પરલોક સંબંધી વિધેય કાર્યોમાં માન્ય-પ્રતિષ્ઠિત ગણ્યું છે. ફરી આ વચન સર્વ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અના-દિકાલીન છે, એ પ્રકારે ઐદંપર્ય પરમાર્થની શુદ્ધિ જાણવી ॥

સ્પષ્ટીકરણ—“ અંતીંદ્રિયાર્થદગ્ધ્યત્તં ” જગતમાં પદાર્થો બે પ્રકારના છે. એક તો ઇંદ્રિયદૃશ્ય એટલે આપણે સૌ જેને દેખી શકીયે, અનુભવીયે છીયે તે અને બીજા જે ઇંદ્રિય-દૃશ્ય ન હોય કિન્તુ જ્ઞાનગ્રાહ્ય હોય જેવા કે-આત્મા, કર્મ, પર-માણુ, ધર્મ, અધર્માસ્તિકાય આદિ જેને આપણે દેખી શકતા નથી પણ તેવા અનંતજ્ઞાની દેખે છે તે, અર્થાત્ બીજા નંબરના પદાર્થો તેઓ જ દેખી શકે કે જેઓને કૈવલ્યજ્ઞાન-અનંતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય. શિવાય અન્યને તે પદાર્થ દેખવાની શક્તિ ન હોય. નિદાન કે-બીતરાગ ભગવંતો જ સર્વજ્ઞ હોય અને તેઓ જ આ બીજા નંબરના સર્વ પદાર્થને વરાવર જોઈ શકે છે. આ પરથી જેને જે પદાર્થનું યથાસ્થિત જ્ઞાન નથી તેઓ તે પદાર્થનું યથા-સ્થિત સ્વરૂપ ક્યાંથી કહી શકે ? એ વાત વરાવર સમજાય તેવી છે. એટલે કોઈ અજ્ઞેય પદાર્થનું સ્વરૂપ કથન કરવાનું સાહસ કરે તો તે પણ અનવસ્થિત અને વાધિત જ કથન કરે, એમ સમજવું જોઈએ. આથી તેના પર વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો તે આત્માને ઠગાવાનું કારણ કેમ ન થાય ? માટે અહીં હરિભદ્રસૂરિजी આગમવાક્યની પરીક્ષામાં ત્રીજો પ્રકાર દર્શાવતા કહે છે કે-
“ પરલોકવિધૌ માનં વચનં ” પરલોક સંબંધી વિધેય

कार्योमां—स्वर्ग तथा मोक्ष आदि विधेयकार्योमां, आत्मिक शुभ विधानोमां अर्तोद्रियार्थदर्शी एवा सर्वज्ञ भगवंतोऽनुज वचन मान्य, प्रतिष्ठित, विश्वसनीय होय. हेतु एज के तेओनेज तत् पदार्थ संबंधी यथास्थित अवाध्य ज्ञान होय छे, एटले तेओना कथनमां लेख पण विरोध अथवा विसंवादिपणुं होतुं नथी. विरोध के विसंवादिपणुं तेओना ज कथनमां होय के जेओमां राग या द्वेष उद्भूत अनुद्भूतरूपे विद्यमान होय, अने तेथी ज तेओ स्वार्थना मोहमां खेंचाई अगर मानादिमां आवी जइ इच्छाथी, अनिच्छाथी असत्य सत्यासत्यपणुं भरही मारे. ज्यां असत्य के सत्यासत्य उत्पादक राग या द्वेषनुं मूलज नथी—सर्वथा अभावज थइ गयो छे, तेओना कथनमां असत्य सत्यासत्यनो अंश क्यांथी संभवे ? नज संभवे ए वात सामान्य बुद्धिपणुं स्वीकारी शकाय एवी छे. कहुं पण छे—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा

वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।

यस्य तु नैते दोषा

तस्यानृतकारणं किं स्यात् ? ॥ १ ॥

अतएव अहीं ग्रंथकर्ता परलोक संबंधी विधेय वाचतोमां. सर्वज्ञवचन ज प्रमाणिक होय एवुं जगावी प्रतिपादन करे छे के-जे शास्त्रो खास सर्वज्ञना कथन करेल होय एम प्रमाण अने अनुभव पण मान्य करे ते ज शास्त्रवचन शुद्ध जाणवुं—ग्राह्य जाणवुं. निदान के-सर्वज्ञवाक्य ते ज अद्वैतपर्य-परमार्थ शुद्ध जाणवुं. ग्रंथकार आ वचननी विशेष परीक्षा माटे कहे छे के-

“ સર્વમિદમનાદિ સ્યાત્ ” સર્વજ્ઞવચન આદિ અને અનાદિ બે પ્રકારે જાણવું. અમુક અમુક સર્વજ્ઞની અપેક્ષા આદિ વચન, અને મહાવિદેહ આદિ ચેત્રોની અપેક્ષા અનાદિ વચન અથવા પ્રવાહની અપેક્ષા અનાદિ વચન જાણવું. એટલે ભૂતકાલમાં આ સર્વજ્ઞવચન હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં રહેવાનું. એવો કોઈ કાલ નથી કે જે કાલે આ સર્વજ્ઞવચન ન હોય.

અહીં એક વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને તે એ કે—સર્વજ્ઞપણું કોઈ પણ વ્યક્તિને અનાદિનું ઘટે નહીં કિન્તુ અલ્પજ્ઞ જ કાલક્રમે કર્મો નાશ કરી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરે એમ યુક્તિ અને પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે; અન્યથા અમુક વ્યક્તિને સર્વજ્ઞપણું અનાદિનું જ માન્ય હોય તો આપણે જીવોના જીવાત્મા અને સર્વજ્ઞાત્મા એમ બે મેદો અનાદિના નજ માનવા જોઈએ.

આ પરથી જેમ સર્વજ્ઞાત્મા તે સર્વજ્ઞ હોવાથી કદાપિ જીવાત્મપણામાં આવતા નથી, અગર આવે તો તેઓને પણ એક પ્રકારનું અરઘટ્ટઘટીયંત્રની માફક પર્યટન જ રહ્યું કહેવાય; અને તેમ થવાથી સર્વજ્ઞ છતાં તેઓ અસર્વજ્ઞની બરાબર જ કહેવાય, एवं જીવાત્માએ પણ જીવાત્મરૂપ સ્વસ્વભાવનો ત્યાગ કરી સર્વજ્ઞપણું કદાપિ પ્રાપ્ત ન કર્યું જોઈએ. કરે તો અનાદિનું જીવાત્મપણું ક્યાંથી રહે ? નજ રહે, કિન્તુ જીવાત્મા જીવસ્વરૂપ છોડી સર્વજ્ઞપણું તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છેજ. વધુમાં ઉપરોક્ત અનાદિના બે મેદો પણ કન્પિતજ માનવા જોઈએ. ટુંકમાં વસ્તુગત્યા સ્થિત અનાદિ મેદોનું પરિવર્તન કદાપિ સંભવે જ નહીં, જેમ અનાદિથી

જઠ તે જઠ અને ચૈતન્ય તે ચૈતન્ય એ મેદનું પરિવર્તન થતું નથી તેમ અનાદિ ઉપરોક્ત મેદોનું પણ પરિવર્તન ન જ સંભવે. તથા જીવાત્મા સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરવાને જે ત્યાગ, તપ, દાન આદિ કરે તે અને તેમ કરવાનો ઉપદેશ અર્પનાર શાસ્ત્રો વિફલ જ માનવા જોઈએ. જે વસ્તુ મલવાની નથી તેના માટે જે પરિશ્રમ કરવો કે ઉપદેશ આપવો તે નિષ્ફલ જ ગણાય-વંધ્યા જેવો જાણવો. અજ્ઞાનાવસ્થામાંથી અલ્પજ્ઞપણું અને તેની ઉત્ક્રાન્તિ થતાં પ્રલ્હર-જ્ઞાનીપણું આપણે અનુભવીએ છીએ, તો તેના ક્રમિક ઉત્ક્રાન્તિ-વાદમાં સર્વજ્ઞપણું આત્મા પ્રાપ્ત કરે એ માનસિક ગૂઢ અનુભવને પણ આપણે કેમ મિથ્યા માનવો ઘટે ? નિદાન કે-અંધકાર પછી કંઈક પ્રકાશ અને હા ત્યારવાદ ક્રમશઃ પ્રકાશ વધતા ધીરે ધીરે અંધકાર જગતમાંથી દૂર થાય છે ને પશ્ચાત્ સર્વથા સૂર્યનો પ્રકાશ જ દેખાય છે. એવું આત્મા પણ અંતરના અંધ-કારને દૂર કરી સર્વથા જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે એ વાત અનુ-ભવમાં આવે તેવી છે. સર્વ આત્માઓને સર્વજ્ઞપણું અનાદિનું આધિ-શૂંત હોય એ માન્યતા સંબંધ વગરની માલુમ પડે છે.

તથા પૃથ્વીનો જે ભાગ વ્યવહારમાં જણાય છે તેટલી જ પૃથ્વી નથી કિન્તુ પહાડ પાછલ આ સિવાયની વહોઢી પૃથ્વી અવશ્ય છે એ વાત તો આજે જઠવાદીયો પણ કબૂલ કરે છે. જે દેશો પહેલાં વ્યવહારમાં નહોતા જણાતા તે દેશો વ્યવહારમાં આવતે સાથ જ શીવાયના દેશોની શોધ કરવાની પાશ્ચાત્યોને લાલસા વધી. ક્રમે ક્રમે જ્યાં જ્યાં તે લોકો પહોંચી

શક્યા તેથી તેઓનો ઉત્સાહ અધિક ઉદ્દીપ્ત થયો અને હજી પણ અન્ય વિભાગ માટે તલપાપડ થાય છે. એટલે વર્તમાનમાં આપણી દૃષ્ટિએ જે વિભાગો ન જણાય તે વિભાગો નથી પણ કથન કરવું તે નિતાન્ત આગ્રહજ ગણાય. આથી સર્વજ્ઞ-પ્રસ્તુતિ જૈન શાસ્ત્રો પહેલાંથી જ પૃથ્વીના અનેક વિભાગનું વર્ણન કરે છે ને તે વિભાગો એવા છે કે જ્યાં વિશિષ્ટ બલ શિવાય સામાન્ય જનતા જડ શકે નહીં. આ વિભાગોમાં કેટલાક વિભાગો અહીંની વરાવર સ્થિતિવાળા છે અને કેટલાક વિભાગો અહીં કરતાં પણ અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિવાળા છે, કે જ્યાં સર્વદા નિતાન્ત સુખ, વૈભવ, મ્હોટા બલવાન શરીરો અને અનંતજ્ઞાનીઓ વર્તી રહ્યા છે.

અત્યેવ સર્વજ્ઞવચન આ સર્વ ક્ષેત્રની અપેક્ષા વિચાર કરતા સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી એટલે મહાવિદેહાદિ સ્ત્રોમાં સર્વજ્ઞો હમ્મેશા વિહરમાન રહેવાથી તદપેક્ષયા અનાદિ શાશ્વત વચન અહીં શાસ્ત્રકર્તાએ જણાવ્યું. નિદાન કે-ઉત્તમ શાસ્ત્રવાક્યની પરીક્ષા કરતા શાસ્ત્રવાક્યો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સર્વજ્ઞકથિત અને આદિઅનાદિમાવ અલંકૃત છે કે નહીં ? એ વાત જરૂર તપાસવી. આ પરીક્ષાને મહર્ષિઓ ઐદંપર્ય-પરમાર્થ શુદ્ધ પરીક્ષા નિર્દેશે છે. નિષ્કર્ષ-આવું વચન જ પરલોક માટે આત્માને ચપ-કારી થાય, શિવાય તો અન્યના વચનના આલંબનથી આત્મા સંસારગર્તમાં જ ગોથા રાખાય ॥

वस अहीं सुधी ग्रंथकर्ताए सत् धर्मना परीक्षक एवा बाल,
 मध्यम, बुधवर्गनुं स्वरूप तथा परीक्षा अने परीक्षाना प्रकारो
 दर्शाव्या. हवे आ लोकोने धर्मोपदेश आचार्य केवो आपवो
 जोइये जेथी आ लोकोने पण यथास्थित धर्मनो ख्याल आवे,
 आ हेतुथी ग्रंथकर्ता हवे उपदेश आपवानी रीति दर्शावे छे—

बालादिभावमेवं सम्यग्बिज्ञाय

देहिनां गुरुणा ॥

सद्धर्मदेशनापि हि

कर्त्तव्या तदनुसारेण ॥ १३ ॥

मूलार्थ—ए रीते धर्मगुरुए मनुष्योना बाल, मध्यम, बुध
 बिगरे भावोनुं यथास्थित स्वरूप जाणी उत्तमधर्मनी देशना-
 उपदेश तेओने जेम सुदृढ रीते उपकारी थाय ते प्रमाणे ज
 आपवो ॥

स्पष्टीकरण—‘एवं’ आचार्य हरिभद्रसूरि कहे छे के—प्रथम
 कक्षा प्रमाणे बाल, मध्यम आदि वर्गोनुं स्वरूप ध्यानमां राखी
 तेओने हितकारी ज उपदेश धर्मोपदेशके करवो. निदान के—ओ-
 तानुं दिख समझ्या वगर उपदेशनो प्रवाह छोड़वाथी ओताने
 तेनाथी छाम थाय नहीं अने वक्ताने उलटो क्लेश पैदा थाय
 छे, बल्के घण्टीवार ओता विपरित परीक्षामी बनी सदाने पाटे
 धर्मश्रवण करवानुं छोड़ी दे छे. एटले यत्किंचित् पहेलानो
 भाव होय तेमां पण हानि पहुँचे छे, एवं उपदेशकने तेदलो

समय व्यर्थ जवाभी पठन-पाठनादिमां पण व्याघात पहुँचे छे. अतएव आचारांगमां पर्वद् जनस्वभाव अने धर्मरुचि विगेरे ओता संबंधी भावो जाण्या शिवाय उपदेश करवानी खुल्ली मनाइ करी छे. निष्कर्ष-आचार्य-देश, काल, जनस्वभाव, लोकोनी अभिरुचि विगेरे वातो जाण्या वगर जे धर्मोपदेश करे ते शून्यरूप ज परिणामे-वधुमां अनर्थ करे; माटे अर्ही ग्रंथकर्ता भार दइने जणावे छे के-“ बालादिभावमेवं सम्यग्भिञ्जाय ” वरावर वाल विगेरेतुं प्रथम धर्मोपदेशके स्वरूप जाणवुं. ते जाण्या पछी ज धर्मोपदेश करवो. शिवायने शास्त्रोमां उंटवैद जेवा गण्या छे. आ उपदेशको पण हलदर-नो दुकडो मलवाभी गांधी यइ बेसे तेवा तो न ज होवा जोइये. एटले एकाद ग्रंथ के चरित्र, अमुक लेख के भाषण, छुटक थोडाएक श्लोको मुखे याद करी लीधा अने पछी उपदेशकनो झंडो लइ लोकोने उपदेश आपवा दोडी जाय तेवा न जोइये; किन्तु आचार्य कहे छे के-“ गुरुणा ” गुरुपणाना यथा-स्थित गुण जेमां होय, जेमके-धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मपरायणः । सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुकच्यते ॥ १ ॥ “ धर्म जाणकार, धर्मकर्त्ता, नित्य धर्ममां ज तत्पर, तथा भव्यात्माओने धर्मशास्त्रनो उपदेश अर्पनार गुरु कहिये. ” परमार्थ के-स्वशास्त्र अने परशास्त्रना हाता तथा नित्य धर्ममां ज दत्तचित्त एवा गीतार्थ महाप्रुरुषो शिवाय अन्ये धर्मोपदेश आपवा बेसवुं ए केवल धर्म अने ओताने

उत्पत्तिमां दोरी बबलुं ज कारण बने छे. निदान के-आजे
 आवा वक्ताओ शासनमां कैवो गोटाळो पेदा करी रहा छे ते
 नजरं ज बसी वलत आपणे अनुभवाये छीये. व्यसन, अभक्ष्य
 अने पौद्गलिक मोहमां राचीमार्ची रहेला उपदेशकोए काई
 शासननी ओछी खगावी नथी करी. अतएव-हितार्थीए आ-
 चार्यना उपरोक्त गंभीर कथन पर खास ध्यान आपवानी जरूर
 छे बबुनां ग्रंथकर्त्ता जणावे छे के-बालादिभाव जाण्या
 पक्षा धर्मोपदेश करवो ते पण एवी रीते के-"तदनुसारेण"
 एतले बालादिकोने हितकारी याय. परमार्थ-बाल विंगरे धर्मो-
 पदेश श्रवण करी पोतानो बालभाव समझी तेनो त्याग करी
 बुवपणुं प्राप्त करे. टीकाकार कहै छे के-"यस्य यथोपक-
 राय संपद्यते देशना तस्य तथा विधेया " "जेने जे
 प्रकारं धर्मदेशना कन्वाथी उपकार थाय तेने ते प्रकारे धर्म-
 देशना करवी " अर्थात् जीव आदि एक पण तत्त्वने जे सप-
 जता नथी तेवाओ सामे सूत्रोना गहन भावो कथन करवा
 वेसवुं अने गहन तत्त्वोना शोखीनो पासो राजा राखीनी
 कथाओ करवा वेसवुं, धर्मना खरा धर्मने नहीं जाणनार पासो
 लांवा लांवा तत्त्वोना व्याख्यानो करवा ए सर्व अनुचितपणुं
 पेदा करे छे: माटे, अने मूलमां 'हि' ए शब्द होवाथी हित-
 कारी याय तेवो ज उपदेश आपवो पण अन्यथा प्रकारनो
 उपदेश न आपवो ए खास उपदेशके ध्यान राखवुं जोड़ए.
 स्पष्ट शब्दोमां कहाये तो अहितकर उपदेश आपवा करता-

‘ઉપદેશકે મૌન ધારવું, ઉપદેશકપણાનો મોહ છોડી દેવો એ
 સ્વધારે ઉચિત ગણાય, વલ્લે લાભકારી જ થાય; અને તેમ કર-
 વામાં પોતાને હાનિ થતી હોય તો અવશ્ય ગ્રંથકારના કથન
 પ્રમાણે પ્રથમ તેવું ઉચ્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા કમ્મર કસવી અને
 પછી ઉપદેશ કરવો જેથી ઉપદેશકનો મનોરથ સફળ ગણાય.

ઉપર દર્શિત વિષયની જ વધુ પુષ્ટિ માટે ગ્રંથકર્તા આગલ
 વધીને અધિક ખુલાસો કરે છે—

યદ્ ભાષિતં મુનીર્દ્રૈઃ પાપં

સ્વલુ દેશના પરસ્થાને ।

ઉન્માર્ગનયનમેતદ્

ભવગહને દારુણવિપાકં ॥ ૧૪ ॥

મૂલાર્થ—પરમજ્ઞાનીયોપ—અન્યને ઉપકારી ધર્મદેશના
 અન્યને આપવામાં નિશ્ચયથી પાપકારી કહી છે, કારણ કે—
 અન્ય યોગ્ય દેશના અન્યને આપવાથી ઉન્માર્ગમાં લઈ જઈ ભવ-
 સમુદ્રમાં ડૂબાવી ભયંકર કટુકફલ આપનારી બને છે.

સ્પષ્ટીકરણ—૧૩ મા ઋલોકમાં જે વાત કહી છે
 તેતુંજ અહીં ગ્રંથકાર સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. અન્ય યોગ્ય દેશના
 અન્યને આપવામાં સર્વજ્ઞો પાપ કહે છે, અર્થાત્—બાલ યોગ્ય
 દેશના મધ્યમને, મધ્યમ યોગ્ય બુદ્ધને, બુદ્ધ યોગ્ય બાલ અથવા
 મધ્યમને અને મધ્યમ યોગ્ય બાલને એ રીતે ધર્મદેશના કરવામાં

મહાપાપ કહું છે. ન્યવહારમાં પણ જેટલી અને જેવી લાયકાત હોય તે પ્રમાણે જ અધિકારો અપાય છે, અન્યથા આપવામાં દેનારને નીચું દેવું પડે અને લેનાર તેનો હાયરશાહી ઉપયોગ કરે એ વાત કાંઈ છાની નથી. તદ્વત્ અહીં પણ બુધ વિગેરે યોગ્ય દેશના-ધર્મસ્વરૂપ વાલ આદિને આપવાથી તથા વાલ આદિ યોગ્ય ધર્મસ્વરૂપ બુધ વિગેરેની પાસે કથન કરવાથી જે લાભ કલ્યાણના પંથે પહોંચવાનો થવો જોડ્યે તે ન થતાં ઉલટો ધર્મશ્રદ્ધા ટસેડવાનું બને છે. ઇટલે નિતાન્ત તે લોકો પતિત-પરિણામી થઈ ધર્મ પર અને ઉપદેશક આચાર્યોના પ્રતિ અવહુ-માની થઈ બોલવા માંડે છે-“ શું વ્યાખ્યાનમાં જડને કરીયે ? ત્યાં તો ક્ષીણું ક્ષીણું કંતાય છે, કાંઈ સમજાતું નથી, સમય નકામો જાય છે, કેવલ રાજા રાણીની વાતો વંચાય છે.” વિગેરે વિગેરે. અતઃપ્ર મૂલકર્તા કહે છે કે-આવી ધર્મદેશના મહાપાપકારી થાય. “ સ્વત્વ ” નિશ્ચયથી પાપ પેદા કરે છે, ઇટલું જ નહીં, કિન્તુ “ ઉન્માર્ગનયન ” આવી ધર્મદેશના શ્રોતાને ઉન્માર્ગ તરફ ખેંચી જાય છે. દાસલા તરીકે જેમ બુધજનો વેશને અપ્રધાન માને છે તેમાં મુખ્યતઃ ધર્મ માનતા નથી, જ્યારે વાલજીવો તેમાં ધર્મ માને છે. પ્રધાનતઃ તે ધર્મ છે એમ સમજી વેશને નમસ્કાર કરે છે, પૂજે છે, બહુમાનથી માને છે, હવે વાલજીવો સામે વેશમાં ધર્મ નથી, તે તો અપ્રધાન છે, કારણ કે પાસત્યાઓ અને માંડો પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે સાધુવેશ ધારણ કરે છે; પણ ઇતાવન્માત્રથી

તેઓ કાંઈ ધર્મી કહેવાય નહીં કિન્તુ અધર્મને જ વધારે સેવે છે. આ રીતે કથન કરવાથી બાલજીવો જે વેશના અનુરાગથી યત્કિંચિત્ ધર્મ સાધતા હોય, ક્રમશઃ અધિક ધર્મ પામતા હોય તેનો ત્યાગ કરી તેઓ પણ વેશને અબહુમાનથી જોવા શીખે, નિંદતા શીખે છે, અને તેમ થવાથી વિચારા બાલજીવો ધર્મભ્રષ્ટ બની અપરિણામી અથવા વિપરીણામી બને એ સ્વાભાવિક છે. આ પાપ કેવલ યોગ્યને યોગ્ય ધર્મદેશના ન દેવાથી થાય છે, યાવત્ ગ્રંથકાર કહે છે કે-હેવટે “ભવગહને દારુણ-વિપાક” ઉપરોક્ત પ્રતિકૂલ ધર્મદેશના તે તે લોકોને સંસાર-સમુદ્રમાં ઢૂવાડી મર્યાંકર કટુક ફલ અર્પનાર બને છે. પરમાર્થ કે-શ્રોતા અને વક્તા બન્ને આ રીતની ધર્મદેશનાથી ભવસમુદ્રમાં અથડાય છે. અરે ! વક્તા તો અધિકતયા કટુક ફલ પણ ઉપાર્જન કરે છે, કારણ કે-સ્વરો વિચાર તો પ્રથમ વક્તા-નેજ કરવો જોઈયે. જ્ઞાન વિના ધર્મદેશના આપવાનો સાહસ કરવો તથા પ્રમુજ્ઞાનનો અનાદર કરવો એ વક્તા માટે મહાપાપ-કારી કેમ ન કહેવાય ? સ્વરેસ્વર વ્યવહારમાં પણ કાયદાનો જાણકાર થઈ કાયદાનો અનાદર કરી ગુન્હો કરનાર વક્તીલ બેરિષ્ટરને ઓછી સજા મોગવવી નથી પડતી ॥

ઉપરના કથનથી અહીં આશ્ચર્ય સાથે વધુ શંકા પેદા થાય છે કે-આચાર્યો જે ધર્મોપદેશ આપે છે તે યદિ સર્વજ્ઞકથિતજ હોય તો તે ગમે તેના સામે કથન કરવામાં આવે યથી તે અનર્થ ઉત્પન્ન કેમ કરી શકે ? કારણ ઉપદેશ સર્વજ્ઞદર્શીત

હોવાથી અમૃતતુલ્યજ ગણાય છે, અર્થાત્-અમૃત ગમે તે પુરુષ આરોગે પડતે આરોગનારને તો અંતે લાભજ થાય છે. હા, જો ઉપદેશ સર્વજ્ઞકથિત ન હોય અને તે ઉપદેશ આચાર્યો આપે તો ઉપર કહેલ સર્વ વાતો વંધવેસતી થાય સ્વરી. અતઃ આ શંકાને નિર્મૂલ કરવા માટે હવે આચાર્યશ્રી અહીં સ્પષ્ટ સુલાસો કરે છે—

હિતમપિ વાયોરૌષધમહિતં

તત્ શ્રેષ્ઠમણો યથાત્યંતં ॥

સદ્ધર્મદેશનૌષધમેવં !

વાલાધપેદ્ધમિતિ ॥ ૧૫ ॥

મૂલાર્થ—વાતરોગીને જે ઔષધ હિતકારી-ઉપકારી થાય-હોય તો પણ તેજ ઔષધ કફરોગીને આપવાથી અત્યંત અહિતકારી-નુકશાન કરનાર થાય છે. एवं ઉત્તમ ધર્મદેશના-રૂપ ઔષધ હિતકર છતાં અનધિકારી વાલ આદિ વર્ગને આપવાથી અહિતકર જ થાય છે.

સ્પષ્ટીકરણ—ઔષધ માત્ર ઉપકારી જ હોય છે, છતાં અધિકારિ પ્રમાણે પડતે રોગનું નિદાન કર્યા પછી રોગીને ઔષધ આપવામાં આવે તોજ તે ઔષધ રોગીને ઉપકારી થાય છે. અન્યથા હિતકર પણ ઔષધ અહિતકારી થાય, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. દાસલા તરીકે-જે ઔષધ વાત-

રોગીને હિતકર હોય તેજ ઔષધ કાંઈ કફરોગીને હિતકર હોય એમ નહીં, અને કફરોગીને જે હિતકર હોય તે પીત્તરોગીને હિતકર નજ હોય. ઘી તથા દુધ પુષ્ટિકારક છતાં કફરોગીને તે આપવામાં આવે તો તુરતજ તેને અત્યંત અહિત પેદા કરનાર થાય છે, ને સાકર પિત્તરોગીને હાનિ કરનાર બને છે. અહીં આ ઔષધ સ્વોદું છે અથવા વૈદ્યગ્રંથો સ્વોટા છે એમ તો નજ કહેવાય, કિન્તુ વૈદ્યે રોગનું નિદાન કર્યા વિના અનધિકારિને આપ્યું પટલે વૈદ્ય અને રોગી બન્નેને તે ઔષધ નુકશાન કરે છે, એજ વાત આપણે સામાન્ય અનુભવથી સ્વીકારી શકીયે. એવં સર્વજ્ઞકથિત શાસ્ત્રો અને તદુક્ત ઉપદેશ બન્ને સત્ય અવિ-સંવાદી મહદુપકારિ. છતાં બાલ આદિ જીવોની યોગ્યતાનું નિદાન કર્યા વિના તેઓને આપવાનું સાહસ ઉપદેશક આચાર્ય કરે તો તેમાં શાસ્ત્ર અને ઉપદેશનો દોષ છે, એવું બુદ્ધિમાનો તો ન જ કહી શકે. પરમાર્થ કે—એવું કયન નિતાન્ત અસત્ય જ ગણાય. સ્વરી વાત તો એ છે કે—ઉપદેશકની ગફલતી ચા અજ્ઞાનતા જ કહેવી જોઈયે તેમજ સર્વજ્ઞશાસ્ત્રમાં એ તો અવશ્ય પ્રતિપાદિત કર્યું છે કે—“ આ સર્વ ઉપદેશ અધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણે આપવો ” આમ છતાં તેની બેદરકાર કરી અનધિકારીને તત્ તત્ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવા સાહસ કરવો એ શું ઉચિત ગણાય સ્વરો ? આવા ઉપદેશને આ સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ છે એવું કયો બુદ્ધિમાન કહી શકે ? અર્થાત્ એ તો ઉપદેશકના મસ્તકનો પાંડોજ કહેવાય, પટલે

સર્વજ્ઞના ઉપદેશ સાથે ઉપદેશકે પોતાનું વિષ મેઢવ્યું અને તેણે અનર્થ કર્યો એ જ પરમાર્થ તત્ત્વ ગણી શકાય. નિષ્કર્ષ કે—આ પરથી સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ અનર્થ કેમ પેદા કરે ? આ શંકાનું બહુ સુંદર રીતે નિર્મૂલન થઈ જાય છે. અમૃત પળ અમૃતરૂપે હોય તો જ અધિકારીને ઉપકારી થાય છે, એ વાત વરાવર સમજાય તેવી છે.

એ રીતે અહીં સુધી આ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં વાલ, મધ્યમ, બુધના પ્રકારો, તેના લક્ષણો, તથા તેઓનું સ્વરૂપ, સદ્ધર્મની પરીક્ષાના પ્રકારો, સદ્ધર્મની પરીક્ષા કેમ કરવી, તેઓને ઉપદેશ આપવાનો વિધિ, તેના પર રોગી તથા ઔષધનું દૃષ્ટાંત વિગેરે વાતો જણાવી, હવે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત અધિકારનો ઉપસંહાર કરી પોદ્ધક નામક ગ્રંથના પ્રથમ પ્રકરણની સમાપ્તિ સૂચવે છે.

एतद्विज्ञायैवं यथार्हं (थोचितं)।

शुद्धभावसंपन्नः ॥

विधिवदिह यः प्रयुंक्ते ।

करोत्यसौ नियमतो बोधिं ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થ—એ રીતે વક્તા વાલ આદિનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ જાણી જો શુદ્ધભાવપૂર્વક અને યોગ્યતાની પરીક્ષારૂપ વિધિ સાથે ઓતાને ઉપદેશ આપે તો તે વક્તા નિતાન્તેન સમ્યક્ત્વ ભાવ પેદા કરે છે.

स्पष्टीकरण—अत्र आचार्यश्री योग्यने योग्य उपदेश आपत्तायी वक्ता—श्रोता उभयने शुं लाभ थाय ए वातनो खुलासो करे छे. जेम समय अने प्रकृतिज्ञ उत्तम वैद्य रोगीना रोगनुं वरावर निदान करी औषध आपी उभयने महान् लाभ करे छे. एवं अहीं पण उपदेशक धर्मगुरु आगल कहा प्रमाणे बाल आदि वर्गनुं यथास्थित स्वरूप ध्यानमां राखी तेओनी प्रकृति अनुकूल अने ते पण केवल परोपकार बुद्धिए, के जेमां स्वार्थ-भावनो अंश न होय ते रीते यदि धर्मोपदेश करे तो अत्र ग्रंथकार कहे छे के “ विधिचदिह् ” एटले विधिपूर्वक बाल योग्य बालने, मध्यम योग्य मध्यमने अने बुध योग्य बुधने ए रीते उपदेश आपे तो वक्ता नितान्तेन श्रोताने धर्मपर श्रद्धा उपजावे छे. परमार्थ के—बाल विगेरे जीवो तथाप्रकारनो योग्य उपदेश श्रवण करी स्वनिष्ठ बालपणुं छोडी मध्यम तथा बुधपणुं प्राप्त करे छे, जेथी तेओ पोतानुं कल्याण सारी रीते साधी शके छे. आथी आ जीवो आवा प्रकारना उपदेशना बलथी सन्मार्गगामी उत्तमधर्मी बनी परिणामे सम्यक्त्व पामे छे अर्थात् शुक्लपाक्षिकपणानी दुर्लभ स्थिति प्राप्त करे छे. एवं वक्ता पण अनेक जीवोने धर्म प्रमाडी पोतानुं अभूतपूर्व कल्याण करे छे. आचार्यश्री कहे छे के—‘नियमतो’ आवा उपदेशयी निश्चयेन वक्ताओ श्रोताने बोधिलाभ प्रमाडे छे. हुंकरां आथी श्रोताओ उत्तरोत्तर पोतानुं कल्याण साधता शीखे छे. ॥

“ उद्देश ”

गत अधिकारना अंतभागमां आचार्यश्रीए जणाव्युं के—
बाल आदि योग्य वर्गेने तेओनी योग्यता अनुरूप उपदेशक उप-
देश आपे तो जनियमेन बोधि पमाडे छे. आ परयी क्या श्रोताने
क्या प्रकारनो उपदेश आपवाथी लाभ याय ? ए बात हवे समज-
वानी नितान्त आवश्यकता कही. अतएव ग्रंथकर्ता आ बीजा
प्रकरणमां क्या क्या जीवोने क्या क्या प्रकारनो उपदेश
आपवो तेनुं स्वरूप दर्शावा प्रयत्न करे छे, अर्थात् बीजा
अधिकारनो प्रारंभ अने तेनो संबंध आदिमां आ रीते
ग्रंथकारे दर्शाव्यो छे.—

बालादिनामेषां यथोचितं,

तद्विदो विधिर्गीतः ।

सद्धर्मदेशनायामयमिह,

सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥ २-१ ॥

मूलार्थ—बाल, मध्यम आदिनुं स्वरूप जाणनार उप-
देशक आचार्योंए पूर्वे जणावेल बाल आदिने यथोचित रीते
उपदेश केवो आपवो ते संबंधमां सद्धर्मनी देशनाविधितुं स्वरूप
आ प्रस्तुत प्रकरणमां कहेबाओ अर्थात् जे रीते सिद्धान्ततत्त्वज्ञ
पुरुषोए विधि जणाव्यो छे, ते प्रमाणो आचार्यश्री कहेसो.

“ प्रस्ताव अने निर्देश ”

स्पष्टीकरण—आ कारिकानो भावार्थ जो के स्पष्ट जेहे तो पण कांइक विशिष्ट खुलासो करवानी आवश्यकता छे खरी. प्रकरणनो प्रारंभ करवा पूर्वे ग्रन्थकर्ता आचार्यश्री निर्देश करे छे के—आ प्रकरणमां सिद्धान्ततत्त्ववेत् महापुरुषोए जे प्रमाणो उत्तम धर्मनी देशना आपवानो विधि अने तेना प्रकारो वाल आदि जीवो माटे कहां छे तदनुसार अमे पण कथन करीशुं; कारण के पूर्व प्रकरणमां कही गया हता के “ वाल आदिने योग्य हितोपदेश आपवाथी आचार्य तेओने बोधि पमाडे छे. ” एटले वाल आदि वर्गनुं स्वरूप जाणकार पण उपदेशविधि जो न जाणो तो ते तथाप्रकारनो विधि क्यांथी दर्शावी शके ?

“ संबद्ध ”

निदान के—उपदेशके आ विधि अवश्य समजबो जोइए. अतएव पहेलुं प्रकरण वाल आदि वर्गनुं स्वरूप दर्शाबिनारुं जणाव्युं एटले आ बीजुं प्रकरण देशनाविधि स्वरूप दर्शाबिनारुं जणावीशुं. आ रीते बीजा प्रकरणनो संबंध पहेला प्रकरण साथे बराबर घटावी लेवो, कारण के—ग्रंथनो विषय योग्य रीते उत्तरोत्तर सुसंबद्ध होवाथी ज समुचित ग्राह्य अने पाठ्य थाय, जेथी पाठको पण उपदेशविधि समजी यथोचित रीते उपदेश करवा साथे बोधि पमाडी शके. अही आच्छं

विशेष जाणवुं के अर्ही जे विधि कहेवामां आवशे ते 'तद्विदो' बाल आदि वर्णुं स्वरूप जाणकार एवा उपदेशक पुरुषोने ज खास करीने उपकारी थये. शिवाय अन्य लोकोए तो आ विषय समजी ध्यानमां राखवानो छे. आटलो खुलासो करी हवे आचार्यश्री जणावे छे के—

“ पराधीनता अने तेना हेतुओ.”

आ विधि हुं स्वतंत्र कल्पनाथी नथी कहेवानो, किन्तु “सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः” सिद्धान्त-आगमशास्त्रोना जाणकार, पारंगत एवा श्रुतकेवली भद्रबाहुस्वामी जेवा महापुरुषोए जे रीते पूर्व शास्त्रोमां जणाव्यो छे, ते ज विधि “यथोचितं” बराबर बाल आदि वर्णने उपकारी थाय तथाप्रकारे अर्ही हुं कथन करीश. मतलब के—आ विषयमां ग्रंथकर्त्ता पोतानी पराधीनता तथा शिष्टाङ्गा परिपालनता दर्शावे छे. शिष्टत्व प्राप्त्यर्थे अने ग्रंथने आदेय बनाववा माटे आ एक उत्तमोत्तम मार्ग छे के जे आचार्यों पूर्वपुरुषना पंथे चाली वस्तु कथन करी पोतानी पराधीनता दर्शावे छे. तथा जे लोको उपदेश अने वस्तुनो निर्देश शास्त्रोमां पोतानी स्वतंत्र मत्तिकल्पनाओ मुख्य करी कथन करे तो ग्रंथकर्त्ता छद्मस्थ होबाथी अवश्यमेव स्खलित थाय अने दोषमिश्रीत ज व्याख्याओ करे, कारण के ज्यां छद्मस्थो अल्पज्ञ होइ मर्यादित ज्ञान धरावे छे त्यां तेओ निर्दोष अने अविरोधी कथन क्यांथी करी शके ? परमार्थ के—सदोष तथा विसंवादी ज वस्तुनुं प्ररूपण करे छे. आ बाबु प्राकृत लोको

तो श्रद्धालु, विश्वासु अने अतिअल्पज्ञ होवाथी ग्रंथकर्त्ताना वाक्योपर ज निर्भर रहे छे. निदान के—एकान्त आदेयरूपे माने छे. आथी ग्रंथाज्ञा प्रमाणो वर्तन करी परिणामे ते लोको कल्याणना बदले विश्वासथी स्वात्मानुं अकल्याण ज करे. एटले आहुं महत् पाप ते स्वतंत्र आचार्यनी बुद्धिथी ज पेदा थयुं, एम विनासंकोचे मानवुं जोइए. अतएव सज्जन अने शिष्टनो ए वास्तविक धर्म छे के पूर्वपुरुषना पंथे चाली तेवी वस्तु-तत्त्वनी प्ररूपणा करवामां पराधीनता ज दर्शावी—राखवी. निष्कर्ष के—अल्पज्ञे सर्वज्ञोना अने महद् ज्ञानीओना वचनाधारे पदार्थनी व्याख्याओ करवी ए न्याय्य गणाय.

अहीं मूलमां “अयं” शब्द एटला माटे ज ग्रंथकर्त्ताए धर्यो छे के—आ आगलनी आर्याओथी साक्षात् दृश्यमान एवी सद्-धर्मनो देशनाविधि हुं जणावीश. जे विषय अनंतरपणे समी-पमां ज—साक्षात् देखाडवानो होय छे त्यां ज अयं शब्दनो प्रयो-ग थाय छे. हवे उपर देखाडेला संबंधना अनुसारे बाल, मध्यम अने बुध पैकी धर्मदेशनामां प्रथम बाल योग्य धर्मदेश-नानो प्रकार अने उपदेशके पण तथाप्रकारे ज वर्तवुं जोइये, ए बात आचार्यश्री जणावे छे—

बाह्यचरणप्रधाना,

कर्त्तव्या देशनेह बालस्य ॥

स्वयमपि च तदाचार-

स्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥ २-२ ॥

मूलार्थ—उपदेशके अर्ही उपदेशविधिमां प्रथम तो बालवर्ग वासे बाह्य चारित्र्यनी प्राधान्यता एटले मुनिवेशनी मुख्य प्रशंसा जेमां होय एवी देशना आपवी, तथा उपदेशके पण नियमेन तेओनी सामे तेवो ज आचार पालवो जोइये.

“अयोग्य उपदेशानुं परिणाम.”

स्पष्टीकरण—“ बाह्य एवो मुनि आदिनो वेश, बाह्य एवी अन्य क्रियाओ तेमज बाह्य आचार-वर्तन देखीने जेओ खुशी थाय, धर्म पामे ते बालवर्ग” आ बात गत प्रकरणमां आचार्यश्री कही गया छे. परमार्थ के-बालजीवो बाह्याडंबरमां वधारे श्रद्धालु होय छे, कारण के-तेओने विशिष्ट विवेक तथा दीर्घ विचार न होवाथी तेम वनवुं उचित छे. निदान के-बालवर्गनी आवी स्थिति होवायी यदि उपदेशक धर्मोपदेश आपता आ लोको सामे “ बाह्य वेशनी असारता, अन्य बाह्य क्रियाओनी गौणता, एवं बाह्य वर्तननी आडंबरता, तेमां धर्म नथी, पासत्याओ, वेशविडंबको अने भांडो पण आजीविका माटे, अन्य स्वार्थ माटे तेवो वेश, तेवी क्रियाओ तथा तेवुं आवेहुव वर्तन करे छे छतां आ लोकोमां धर्मनो लवलेश देखातो नथी; माटे धर्म तो तत्त्वमार्गमां अने आत्मानि शुद्ध परिणतिमां ज होय छे, शिवाय वेश के क्रियाओ तो एकटा बगरना शून्य जेवी ज-समझवी.” आ रीतनो उपदेश अपाय तो नितान्तेन तेवुं ज एकान्त पोषण

થાય તો તે બાલલોકો તુરતજ ધર્મ પ્રતિ મંદ આદરવાલા થઈ ધર્મશૂન્ય-અશ્રદ્ધાલુ બની જાય છે. અરે ! વિમુક્ત પરિણામવાલા થાય તો પણ આશ્ચર્ય નહીં.

“ ઉપદેશ પ્રકાર ”

અતएव ગ્રંથકર્તા સ્પષ્ટ કહે છે કે—“ ઇહ ” ઉપદેશ વિષયમાં ઉપદેશકે તે બાલજીવો વિપરિણામી ન બને, અશ્રદ્ધાલુ ન થાય માટે તેઓની પ્રકૃતિ અનુકૂળ ક્રમશઃ ગુણવૃદ્ધિ થાય, તેઓ સન્માર્ગારૂઢ બને, તેઓની ધર્મપ્રીતિ વધે તેમ બાહ્યવેશ, વાહ્યક્રિયા અને બાહ્યવર્તનની પ્રાધાન્યતા જેમાં હોય તેવો ધર્મોપદેશ ઉપદેશકે આપવો; તથા વક્તાએ પણ વર્તન અને ક્રિયાઓ તથાપ્રકારે જ તે લોકો સામે પ્રેમપૂર્વક આચરવી, જેથી તે લોકો આધિક્યેન ધર્મશ્રદ્ધાલુ બની ઉપદેશક પર અનુરાગી પણ થાય. અન્યથા આ લોકો ઉપદેશ અન્યથા પ્રકારનો તથા આચરણ ભિન્ન પ્રકારનું નિહાળી શીઘ્ર હી શંકાશીલ બની અવિશ્વાસુ થાય છે. તે જ ઉપદેશ અને ઉપદેશક પ્રતિ મંદ આદર કે અનાદરવાલા બની પરિણામે ધર્મમાં પણ કિંચિત્ અદૃઢ પરિણામી થઈ જાય. નિદાન કે—‘પરોપદેશે પાંડિત્ય’ એ વાક્યનો લોકો તુરતજ ઉચ્ચાર કરે,—‘ પોથીના રિંગણા ’ જેવું કહે. અતएव અહીં ગ્રંથકર્તા માર મૂકીને કહે છે કે— “ નિયમતઃ સેવ્યઃ ” નિયમેન વક્તાએ પણ જેવો ઉપદેશ આપવો તથાપ્રકારે જ વર્તન સેવવું. ઇટલે ઉપદેશ અને વર્તનમાં દ્વિધાભાવ ન કરવો જોઈએ, અર્થાત્ ઉપદેશકે “ ચિત્તે વાચિ

क्रियायां च, साधुनामेकरूपता ” ए ज नियमनुं समुचित रीते पालन करवुं न्याय्य गणाय.

“ ग्रंथकर्त्तानो आशय ”

अत्र ‘ उपदेशके बालजीवोने बाह्यवेश तथा बाह्याचारनी प्राधान्यतावाली धर्मदेशना आपवी ’ आबुं जे आचार्य-श्रीए जगान्व्युं तेनुं कारण आ बाललोको आवा उपदेशथी अनुक्रमे धर्म पामे ए ज समजवुं, परंतु आवा उपदेशथी ते लोकोने ग्रंथारामां अथवा बालस्थितिमां राखवा एवो आशय आचार्यश्रीनो छे एम न समजवुं. किन्तु बालकने मिठाइनी लालच आपी जेम कडवा औषधनुं पान करावाय छे, ए न्याये अहीं पण आ लोकोने जे वस्तुमां अधिक प्रेम तथा श्रद्धा छे ते वस्तुना शुणो दर्शावी तेमां तेओने बराबर सुद्ध करी, तेओनी विचारशक्ति अने विवेकशक्तिने खिलववी तेमज अनुक्रमे द्रव्यक्रिया अने भावक्रियानुं स्वरूप, आत्मानि विचित्र परिणतीयो, अध्यात्मतत्त्वनुं दिग्दर्शन, आगमतत्त्व, व्यवहार अने निश्चयनयनी मान्यता विगेरे जगावी बाह्यवेश, बाह्यक्रियाओनी मुख्य गौणता, क्रियानो खाली पण बाह्य आहं-बर कयां अने केवा केवा प्रकारनो होय छे ? पासत्याओ पण केबुं वर्तन तथा क्रियानुं परिशीलन करे छे ? विगेरे दर्शावी, केवल बाह्यवेश आदिमां बालजीवनो स्थापित एकान्त अनु-राग चठावी तत्त्वमार्गमां भावप्राधान्य द्रव्यक्रियाओमां स्थापन

કરાવવો. બાલજીવો મધ્યમપણું પામી અનુક્રમે બુધપણું પ્રાપ્ત કરે, આત્માની પરમવિશુદ્ધિ કરતા શીખે તથાપ્રકારે ઉપદેશકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તોજ ઉપદેશકનો ઉપદેશ પ્રશુબ્ધાજ્ઞાકારી બની સ્વપરને યથારૂપે ઉપકારી થાય, એજ આચાર્યશ્રીનો અહીં ગર્ભિત પરમાર્થ છે. અતઃપ્રત્યે અહીં ઉપદેશાનુકૂલ વર્તન રાખવાનું પણ ઉપદેશક માટે આચાર્યશ્રીએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે.

આ પ્રકારે ઉપદેશકને ભલામણ કરી હવે બાલવર્ગ લાપક દેશનાનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા પાંચ આર્યા શ્લોકથી વિસ્તૃતપણે અહીં દર્શાવે છે—

સમ્યગ્લોચવિધાનં

હ્યનુપાનત્કત્વમથ ધરા શય્યા ।

પ્રહરદ્વયં રજન્યાઃ,

સ્વાપઃ શીતોષ્ણાસહનં ચ ॥ ૨-૩ ॥

મૂલાર્થ—સમ્યક્—સર્વજ્ઞ આજ્ઞાનુસારે છ છ માસે મુનિ-યોએ લોચ કરવો, ઉપાનહ (જોડા) પહેરવા નહીં અને પૃથ્વી પર શયન—સંચારો કરવો, તથા રાત્રિના બે પ્રહર સુધી પટલે બીજા અને ત્રીજા પ્રહોરમાં નિદ્રા લેવી એવું શીયાળે, ઉન્હાળે શીત તથા ઉષ્ણ આદિ પરીષદો સહન કરવા જોઈએ.

“ ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ ”

સ્પષ્ટીકરણ—બાલજીવો સુંદર એવો મુનિયોનો વાહ્યવેશ

तथा बाह्य कठिन आचारो निहाली खुशी तथा साथे धर्म पामे छे, तेनुं मुख्य कारण आ छे. प्रथम तो आ लोको खानपान, गाढी, वाढी अने लाढीनी मोजमजाहमां, कपडा अलंकारोमां, शरीरनी शुश्रूषामां ज आनंद माने छे, जेमां अतिकष्ट के अल्प कष्ट होय तेवी क्रियाथी, आचारोथी धुजी उठे छे, पोताना आत्माने लेश पण कष्ट थाय तेनाथी त्रास पामे छे, अशक्य अनुष्ठानो माने छे, आथी जे लोको कष्टसाध्य दुर्वह क्रिया के आचारो पालता होय तेना दर्शनमात्रथी आ लोको 'अहो ! महान् भयंकर अशक्य दुर्वाह्य आ लोको धर्मसेवन करी रह्या छे.' एम उच्चारी नमी पढे छे, गल्लगळा थइ जाय छे, बहु बहु प्रशंसा करे छे, मुनियोना बाह्याचारो प्रति आ लोको मान-बुद्धि धारे छे. अतएव उपदेशके पण आ लोकोने धर्म पमाडवा आ लोकोनी बुद्धि अनुकूल उपदेश आपवो लाभकारी गणाय. ते उपदेश आ रीते आपवो.

“ बाल उपदेश ”

जैन मुनियोनो एवो आचार छे के—शिरमां कोइ विशेष दर्द-पीडा न होय तो छ छ मासे अवश्य साधुए हाथबढे पोताना केश उखेडी नांखवा-लोच करवो. यदि विशिष्ट पीडा यती होय तो एक एक महिने अस्त्राथी मुंडन करावहुं अने अधिक दर्द यतुं होय तो उपरउपरथी पञ्जर पञ्जर दिवसे केशो कतराववा. गमे तेवी कठण शीत या गरमी पडती होय, पत्थर, कांकरा के कंटकवाली जमीन होय, लांबी

अथवा दीर्घ मुसाफरी करवातुं होय तो पण साधुए पगमां चामढाना अथवा तेवा अन्य प्रकारना जोडा पहेरवा नहीं. उंची के नीची, सम के विषम, कांकरावाली के साफ गमे तेवी जमीनमां पलंग, खाटलो के गादी-तकिया बिना साधुए शयन करवुं, मात्र पोतानो उननो के तेवो एकाद बे कपडानो संथारो करी तेना पर शयन करवुं जोइए. साधुए रात्रिना चार ग्रहर पैकी पहेला अने छेला ग्रहरमां स्वाध्याय, ध्यान अने ईश्वरभक्ति करवी तथा बीजा अने त्रीजा ग्रहरमां एटले वधारेमां वधारे छ घंटानी निद्रा लेवी उचित छे. जो के साधुए प्रमाद करवो न जोइए तथापि शिथील एवुं शरीर बिना निद्राए अवश्य अस्वस्थ थइ जाय, अधिक आलस आवे ने अनुक्रमे धर्मसाधन छुटी जाय छे, एवं दर्शनावरणीयकर्मना उदयथी निद्रा पण जरूर आवे छे, माटे अहीं बे ग्रहरनी निद्रा जाणवी; परंतु रात्रिना आठ अने दश घंटानी निद्रा, दिवसना बे बे कलाकोनी निद्रानो प्रमाद सेववो ए तो कदापि उचित न गणाय. फरी साधुए शीत, उष्ण अने वर्षा ए त्रयो ऋतुमां पोतानी शक्ति माफक सम्यग् रीते अनुकूल-प्रतिकूल शीत तथा उष्ण आदि परीषहो सहन करवा जोइये. मस्तक पर छत्र धारवुं न जोइए, कोई पण वाहन आदिमां बेसवुं न घटे. अत्र जे परीषहो सहन करवातुं मुनियो माटे कहुं छे ते त्यां सुधी ज के पोतानी शुभ परिणतीओ चढती रहे, शरीरनी शक्तिओ बनी रहे, आर्चध्यान संबंधी विलष्ट परिणामो उपजे नहीं, वधुमां कोई पण रीते

પ્રથમ જે ચારિત્ર પરિણામો હતા તેમાં ક્ષતિ ન પહોંચે કિન્તુ
 વૃદ્ધિ જ થાય તથા પ્રકારે સહન કરવું, આચરણ સેવવું. જે
 આચારોનું સેવન કરવા છતાં આત્મા જ્ઞાણે જ્ઞાણે અધિક મલીન
 થતો હોય, ક્ષિણ પરિણતીયો પામતો હોય, વધુ કર્મવંધ કરતો
 હોય તો તે કઠીણ આચારોનું પાલનપણું નિષ્ફળ જ સમજવું.
 અરે! એક પ્રકારે કર્મવંધમાં હેતુભૂત સમજવું, માટે જ અહીં મૂલમાં
 ગ્રંથકર્તાએ ‘ સમ્યક્ ’ એ પદ આપ્યું છે અર્થાત્ શુભ ભાવોથી
 આચારોનું પાલન કરવું.

ફરી એ જ વિષયને ગ્રંથકાર વધુ સ્પષ્ટ કરે છે—

ષષ્ઠાષ્ટમાદિરૂપં ચિત્રં,

બાહ્યં તપો મહાકષ્ટં ।

અલ્પોક્તરણસંધારણં ચ,

તત્ શુદ્ધતા ચૈવ ॥ ૨-૪ ॥

મૂલાર્થ—સામાન્ય જનો જેને દુઃખથી કરી શકે તેવા
 નાના પ્રકારે છઠ્ઠ અઢમ આદિ બાહ્યતપનું આચરણ કરવું, એવું
 પોતાનો નિર્વાહ થઈ જાય એટલા જ અલ્પ વસ્ત્રપાત્ર આદિ
 આધાર્કર્મી વિગેરે દોષો રહિત ચારિત્રના ઉપકરણો ધારણ
 કરવા.

“ તપસ્વરૂપ ”

સ્પષ્ટીકરણ—જેનાથી આત્મા જાગૃત્વપામી થઈ પોતાની

साथे लागेला अनादिना निकाचित-अनिकाचित वस्त्रे प्रका-
रना विविध कर्मों प्रजाली प्रजाली भस्पीभूत करे अथवा जे
कर्मोंने तपावी तपावी आत्मा आत्मायी अलग करे तेने
शास्त्रमां तप कह्युं छे. परमार्थ के-आत्मा शुभ एवा परमविशुद्ध
परिणामोपूर्वक अनेक विचित्र खानपान अने तृष्णानी कांइ
पण बांछा विना केवल कर्मभयनी इच्छाथी ज पोतानी शक्ति
अनुसारे निरोध करे. एवं इंद्रियो तथा मन, वचन, कायाना प-
वित्र योगोने बाधा न पहुँचे, खंडित न थाय एवी परम विशुद्ध
क्रियाने सुविशुद्ध तप कह्यो छे. आ प्रकारनो ज तप कर्मनो भय
करी आत्माने ब्रह्मस्थानमां स्थापन करे छे; ज्यारे आ शिवायनो
अमुक प्रकारनी लालसाओथी वनेलो तप मात्र आ जन्म के
पर जन्ममां ते ते लालसाओनुं ज पोषण करी कृतकृत्य थाय
छे. आथी ज महर्षिओए आ वस्त्रे तपना अनुक्रमे निष्काम अने
सकाम एवा नामो आप्या छे. आ वस्त्रे तपो कष्ट अतिकष्टकारी
होवाथी सामान्य जनता करी शकती नथी, एटले जे कोइ करे
छे तेमां तेओ मुग्ध ज थाय छे; तथापि सकाम तप तो घणाए
लोको स्वार्थ-लोभथी करे छे ने तेमां पोते क्लेशने पण गणता
नथी. जेपके-पैसा पाटे, विषयो पाटे लोको खानपान छोडी
दे छे, अति गरमी के शीत विंगेरे सहन करे छे, चार-पांच
कलाको सुधी एकी पगे खडा रहे छे, रोगादि कारणे आठ,
दश, पन्नर दिवसना उपवासो करे छे, एवां ज रीते आ अने जे
लोको परलोकमां राज्य आदिना लोभयो विविध कष्टो सहन
करे छे ते सर्वने सकाम तप कह्यो छे. आवो तप तो घणाये

કરે છે. પટલે તે કાંઈ દુર્લભ નથી, પરંતુ નિષ્કામ એવા તપની જ પ્રાપ્તિ દુર્લભ અને આશ્ચર્યકારી શાસ્ત્રોમાં જણાવી છે.

“ તપના મેદો ”

અત્ર નિષ્કામ એવા તપના વાહ્ય તથા આભ્યંતર એ બે મેદો તથા સમયના છ વાહ્ય અને છ આભ્યંતર મલી દ્વાદશ (વાર) મેદો કહ્યા છે. જે તપ બાહ્યથી શરીર આદિને સુકાવી સુકાવી ક્ષીણ કરે, લોકો જેને સારી રીતે देखી શકે ને આશ્ચર્ય પામે તે વાહ્ય; અને જે અંદરના કષાય તથા રાગાદિકને ક્ષીણ કરી વિષયાદિ વાસનાનો પ્રત્યક્ષ કરે તથા વહુષા સામાન્ય જનતા જે તપને देखી ન શકે તે તપને આભ્યંતર તપ કહ્યો છે. આ સમય તપ પૈકી આભ્યંતર તપ એકાન્તતઃ કર્મક્ષયકારી હોવાથી તેને પ્રધાન ગણ્યો છે, જ્યારે વાહ્ય તપથી તો સુત્રિ-શુદ્ધ પરિણામો વર્તતા હોય તો કર્મક્ષય થાય અને ન વર્તતા હોય તો ન થાય માટે આ તપને તેટલા અંશે ગૌણ કહ્યો છે. તથાપિ એટલું તો ચોક્કસ જાણવું કે-વાહ્યતપ જનતાને આશ્ચર્યમાં નાંચી બાલજીવોને મુગ્ધ જરૂર બનાવી શકે છે. નિદાન કે-વચ્ચે તપ કન્યાણકારી હોવાથી સર્વોચ્ચે આદરણીય જાણવા. કર્મક્ષયના અર્થીએ તો આ તપો અવશ્ય આચરવા જોઈએ.

“ વિચિત્ર દલીલો ”

અહીં આ તપ વિષયમાં ઘણાઓની એવી દૃઢ માન્યતા છે કે-આવો તપ કરવાથી આત્મા જરૂર દુઃખી થાય, અંદરના

જંતુઓ खोराक ન મળવાથી મરી જાય અને ખૂલે મરું એવા તપમાં ધર્મ કેમ સંભવે ?

“ સમાધાન ”

નિદાન કે-આવા તપમાં ધર્મ ન જ ઘટે. જરૂર,-યદિ અનિચ્છાથી તપ કર્યો હોય, હું ખૂલે મરું છું એવા વિકલ્પો ઉદ્ભવતા હોય તો તો તે તપમાં ધર્મ ન સંભવે એ ન્યાય્ય છે; પરંતુ જે તપ ટ્વાસ જીગરના પ્રેમથી કર્યો હોય, કર્મક્ષય અને તેમ કરવું તે મારો ઇકાન્ત સુવિશુદ્ધ ધર્મ છે, દેહનો મમત્વ અલ્પ કરવાનો આ મુખ્ય માર્ગ છે આવા વિચારોથી યદિ તે તપ કરીએ તો આત્મા દુઃખી ક્યાંથી થાય ? ઇમાં તો આત્મા ઇકાન્ત સુશીજ મનાવે છે અને સર્વજ્ઞ ભગવંતોની આવા અદ્વિ-તીય તપ માટે જ આજ્ઞા છે. અંદરના જંતુઓના વચાવ માટે જ મનુષ્યો ખોરાક સ્વીકારે છે, આ દલીલ તો હાસ્યાસ્પદ જેવી છે; કારણ જો ઇમજ હોય તો શરીરને નિરોગી વનાવવા લોકો દવાઓ, વિરેચનાદિ સ્વીકારી શામાટે અંદરના જંતુઓનો નાશ કરતા હશે ? કેવલ શરીરમાં અને વાહિર જીવહાઓને કેમ વધવા દેતા નથી ? તથા શું ઇકો જંતુઓને આરામ પહોંચાડવા જ આહાર લે છે, કે પોતાના શરીરની પુષ્ટિ માટે ? યદિ જો આહારથી પોતાની પુષ્ટિના વડલે ઇકાન્ત જંતુઓની વૃદ્ધિ થઈ શરીરને હાનિ પહોંચતી હોય તો પ્રત્યેક મનુષ્યો શું આહાર લેવાનું પસંદ કરે સ્વરા ? વિગેરે વિગેરે વિરોધી દલીલો ઉપર વહુ વિચાર કરવો ઘટે છે. ફરી શરીરમાં જંતુઓની ઉત્પત્તિ

आहारना अपचायी ज थाप छे, एटले शरीरमां कांइ जंतुओए पहेलायी घर कर्युं नथी होतुं. हवे रही भूखे मरवानी दलील. आतुं समाधान उपर करी गया छीए. ज्यां भावयी तप करवानो होय त्यां भूखे मरवातुं कोण कही शके ? ए तो जवर-जस्तीयी अगर कांइ छालसायी आहार छोडवानो होय त्यां ज आ दलील टकी शके.

“ उपवास ”

आयी सिद्ध थयुं के—आत्मार्यीए तप अवश्य करवो जोइए. अतएव साधुए क्रमे क्रमे देहनो मोह अल्प करवा महा-कष्टकारी एवा छट्ट (वे उपवासो), अष्टम (त्रय उपवासो) आदि विविध बाह्य तप करवा घटे. अही जैन शास्त्रनी मर्यादा प्रमाणे अथम एक वखत भोजन करी बीजा दिवसे अन्न, जल, स्वादिष्ट वस्तुनो अने मिठाइ आदिनो अथवा जल सिवाय सर्वनो सर्वथा त्याग करवो अने बीजा दिवसे एक वखत मात्र भोजन करवुं. आवा त्यागने चतुर्थभक्त उपवास एवी संज्ञा शास्त्रोमां कही छे, तो पण सूर्योदययी बीजा सूर्योदय पर्यंत उपरोक्त भोजनादि वस्तुनो त्याग करवो तेने उपवास कह्यो छे. अत्र आटलुं तो उपवास करनारे ध्यान राखवुं के पहेला दिवसे संध्या समये जल विगेरे छोडी देवा, एवं बीजा दिवसे सूर्योदय बाद ओछामां ओछी ४८ मीनीट पर्यंत कांइ पण मुखमां न नांखवुं अर्थात् नवकारसी करवी एटले आ उपवास उचित गणाय. साधुए

आवा विचित्र तपो अवश्य करवा जोइए, जेथी देहनो मोह
अल्प थवा साथे नितान्त कर्मक्षय थाय.

“ उपकरण ”

तथा साधुए पोताना निर्वाह अर्थे वस्त्र, पात्र, कांवली,
रजोहरण, मुखवस्त्रिका आदि उपकरणो एटलाज राखवा के
जेनाथी निर्वाह थवा साथे भारभूत थइ मूर्च्छाकारी न बनाय.
ते पण अल्प कीमतना ज राखवा जेथी कोइने उठाववानी इच्छा
न थाय अने पोताने मोह न उपजे. आ उपकरणो पण निर्दोष,
न्यायथी आवेल अने साधु पाटे बनाव्या न होय, पैसाथी खरीद्या
न होय तेवा राखवा, यावत् जेमां साधुपणानी शोभा वधे तेवा
उपकरणो साधुओए राखवा उचित छे; कारण के ग्रंथकर्ताए
अहीं ‘ उपकरण ’ शब्द सूक्तयो छे तेनो अर्थ ‘ उपक्रि-
यते इति उपकरणं ’ जे उपकार करे ते उपकरण. परमार्थ
के-जेने धारण करवाथी आत्माने उपकार थाय, आत्मा
लघुकर्मी थाय ते ज उपकरणो; सिवाय उपधिना बदले
उपाधिभूत समजवा.

पुनः उपदेशनो विषय ग्रंथकार दशवि छे—

गुर्वी पिंडविशुद्धिश्चित्रा,

द्रव्याद्यभिग्रहाश्चैव ।

विकृतीनां संत्यागस्तथैक—

सिक्थादिपारणकं ॥ २-५ ॥

સૂત્રાર્થ—સાધુષ્ આહારાદિની - વિસ્તારથી- શુદ્ધિ કરવી ને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, માત્ર-આશ્રિત ત્રિવિધ અભિગ્રહો ધારણ કરવા, તથા તિત્થ છે, વિગયોમાંથી અમુક - વિગયનો ત્યાગ કરવો. એવં તપના પારણે - એક સિવ્ય, બે સિવ્યથી પારણું કરવું.

સ્પષ્ટીકરણ—જૈન સાધુઓ હનન, પચન, ક્રયણ એ ત્રણ કોટીના ત્યાગી હોય છે, અર્થાત્ સાધુઓ કોઈ જીવને મારે, મરાવે અને મારતાને સારો સમજે-નહીં, અગ્નિ આદિનો આહારાદિ માટે આરંભ કરે, કરાવે તથા કરતાને સુંદર સમજે નહીં એવં વિક્રયથી કોઈ વસ્તુ લે, લેવરાવે નહીં—આવો કઠોર આચાર સાધુઓનો હોવાથી સાધુઓ શરીરના નિર્વાહ તથા ધર્મસાધનાર્થે ગ્રહસ્થે સ્વકુટુંબ અર્થે તૈયાર કરેલ ભોજન અને પાણી આદિમાંથી માધુકરી દૃષ્ટિયે યોગ્ય સમયે અલ્પ અલ્પ આહાર ગ્રહણ કરવો. એટલે જે આહારમાં શાસ્ત્રકથિત આહાર સંબંધી ૪૨ દોષો ન લાગે એવો જ આહાર મુનિયો માટે લેવા યોગ્ય કહ્યો છે; અને તે સિવાયનો આહાર અકલ્પ્ય કહ્યો છે. અહીં આહારના ૧૬ ઉદ્ગમ દોષો, ૧૬ ઉત્પાદના દોષો, ૧૦ એસણા અને ગ્રાસેસણા દોષો મળી ૪૨ દોષો પિંડનિર્ણયુક્તિમાં કહ્યા છે. આનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ બાલશ્રોતા સામે ઉપદેશકે કરવું, તથા દ્રવ્યાદ્યઅભિગ્રહાશ્ચૈવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, માત્ર આશ્રયી ૪ પ્રકારના અભિગ્રહનું સ્વરૂપ કથન કરવું. અર્થાત્ ઉત્તમ મુનિયો રોજ નાના પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરે

जेमके—द्रव्यथी अमुक ज आहार, क्षेत्रथी अमुक घरनो अगर अमुक जग्याए, कालथी अमुक समये अने भावथी स्त्री अथवा पुरुष के बाळक अमुक वयना, अमुक रंगना कपडा पहरेला होय—आ रीते अभिग्रहो धारण करी अग्लानभावे, अप्रमादपणो तेनो निर्वाह करे. वळी नित्य दुध १, दही २, घी ३, गुड ४, तेल ५, तळेल चीजो ६—आ ६ विगयमांथी अमुक विगयनो त्याग करे, अने उपवास, छट्ट, अठ्ठप आदि तपस्याने पारणो एक सिक्थ, बे सिक्थ आदि आहार अंगीकार करे. आ रीते मुनि—आचारनुं सुंदर स्वरूप प्रतिपादन करवुं, जेथी बालश्रोता सारी रीते धर्ममार्गमां आवी शके.

पुनः आचार्यश्री जणावे छे—

अनियतविहारकल्पः

कायोत्सर्गादिकरणमनिशं च ॥

इत्यादि बाह्यमुच्चैः

कथनीयं भवति बालस्य ॥ ५-६ ॥

मूलार्थ—साधुए अनियमित रीते विहार करवो तथा हमेशा कायोत्सर्ग विगेरे उचित क्रियाओ जरूर करवी. आ विगेरे सर्व बाह्याचार संबंधी उपदेश बालजीवो पासे कथन करवो.

“ अनियतविहार ”

स्पष्टीकरण—मुख्यतया साधुए एक जग्याए अधिक काल रहेवुं न जोइए. संसारत्याग कर्या पछी, मोहना बंधनो छोड्या पछी फरी एकज स्थानमां रहेवाथी साधुओने अनेक प्रकारना दोषो लागु थाय छे. प्रथम तो एक स्थानमां लांवा काल पर्यंत रहेवाथी लोको साथे, पदार्थो साथे अने स्थान साथे जरूर मोह बंधाइ जाय छे यावत् आ मोह पाछळ अनेक खटपटो अने प्रपंचो पण उभा थाय छे. एटले साधुपणुं स्वीकार्या छतां एक संसारी करतां पण अधिक विटंबणाओ आ महात्मा (१) ने सहवी पडे छे, एवं लोको अति संबंधमां आववाथी धर्मगुरुपणानी भावनानो त्याग करी एक सामान्य संबंध धराववा लागी जाय छे. परिणामे निंदापात्र बनी लोकोने धर्मश्रद्धा प्रति स्खलित आशयवान् करे छे. अतएव साधुए एक स्थानमां अधिक समय न रहेतां भिन्न भिन्न क्षेत्रमां विचरवुं जोइये. परमार्थ के—“ नामे एग राईयं एगरे पंच राईयं ” ए शास्त्राज्ञा प्रमाणे ग्राममां एक रात्रि अने शहरमां पांच रात्रि जघन्यथी रहेवुं. विशेषमां चातुर्मास सिवाय एक महिनाथी अधिक रहेवुं न कल्पे. यदि शरीर अशक्त होय, रोगादि कारणो होय अथवा तेवा प्रतिकूल संयोगो उभा यया होय तो पण एक महोच्चो छोडी बीजा महोच्चां, एक उपाश्रयथी बीजा उपाश्रयमां अने छेवटे एक खूणाथी अन्य खूषांमां ए प्रमाणे स्थान बदली मासकल्प कर-

વાનો વિધિ અવશ્ય સાચવવો જોઈએ. નિદાન કે-ત્યાગીને એક સ્થાનમાં રહેવું સર્વથા હાનિકર છે માટે અહીં “અનિયત-વિહારકલ્પઃ” એ પદ ગ્રંથકર્તાએ સાધુઓ-માટે યોગ્ય જ. કહ્યું છે.

“કાઉસ્સગ”

ફરી મુનિષ દમ્મેશ્વર કાચોત્સર્ગ કરવો જોઈએ. અવલમાં તો સાધુએ નિત્ય પોતાની સમયોચિત યોગ્ય ક્રિયાકાંદથી નિવૃત્ત થઈ સૂત્રાભ્યાસ કરવો, કરાવવો, અર્થ આદિને વિચારવા, વિચરાવવા, એવં લોકસ્વરૂપ, અનિત્યાદિ સંસારની વાર માવનાઓ, મૈત્રી આદિ સમક્ષિતની માવનાઓ, પંચમહાવ્રતની પચીસ માવનાઓ, દેહ અને આયુષ્યાદિની સ્થિતિઓ, કર્મનું સ્વરૂપ, આત્મા તથા કર્મનો સંબંધ ને પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ વિગેરે પદાર્થ પર વહુ વહુ વિચારો કરવા, ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના પાયાઓ ધ્યાવવા. વાદ શરીરની મૂર્છા અલ્પ કરવા, આત્માનું અડગ વલ પ્રાપ્ત કરવા, કષાયોને નિર્વલ કરવા, એકાન્ત સ્થાનમાં, શૂન્ય રેંઢિયેર મુકાપમાં, શ્મશાન અને અરણ્યાદિકમાં દિવસે અને નિશાયે કાચોત્સર્ગ જરૂર કરવો. ઘટલે જે ક્રિયામાં પોતાના આત્માને સ્થિર વધતા પરિણામવાલો બનાવી દેહના સંસ્કારો, શુશ્રૂષાઓ ત્યાગ કરાય, ગમે તેવા ઉપદ્રવો અર્થાત્ ગજસુકુમાલ મુનિ માફક પ્રાણાંતકષ્ટો પણ આવી પડે, ઢાંસ, મત્સરાદિ પીડા ઉપજાવતા હોય તથાપિ આત્મા પોતાનું શુભધ્યાન ત્યાગે નહીં; કિન્તુ પરમાત્માનું અથવા આત્મસ્વરૂપનું જ

ધ્યાન ઘરે. મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતા-અવિચલતા રાખી, નાસિકાના અગ્રભાગ પર દૃષ્ટિને સ્થિર કરી, ઊર્ધ્વદેહપણે શરીરનું એક પાણી સ્વાદું ફફડાવ્યા વિના અપ્રમત્તભાવે આત્મા સ્થિર રહે તેનું જ નામ અહીં કાયોત્સર્ગ કહ્યો છે. 'આવશ્યક' સૂત્રમાં કાચસ્સગનું મુખ્ય ફલ 'વર્ણતિગિચ્છા' કહ્યું છે. જેમ દેહ પર ગુમડા વિગેરે થયા હોય તો તેની મલમપટ્ટી વિગેરેથી શાન્તિ કરાય છે એવું આત્મા પર દોષોરૂપી જે ગુમડા થયા હોય કે જેની શાન્તિ પ્રતિક્રમવાથી પટલે વારંવાર નિંદવાથી, પશ્ચાત્તાપ કરવાથી ન થાય તેવા પ્રવલ્લ દોષો-પાપોનો નાશ આ કાચસ્સગ ધ્યાન કરવાથી નિશ્ચયેન થાય છે. અતએવ છ આવશ્યકમાં પ્રતિક્રમણ નામક ચતુર્થ આવશ્યક પછી આ કાચસ્સગ નામક પાંચમું આવશ્યક વ્રતધારી માટે કરવાનું સર્વજ્ઞ ભગવંતે નિર્દેશ્યું છે. નિદાન કે-ઉપરના પાપોને આ કાયોત્સર્ગરૂપ ક્રિયા જરૂર શાન્ત-નિર્મૂલ કરે છે. અતઃ સાધુએ હમ્મેશા કાચસ્સગ કરવો જોઈએ.

“આસન”

મૂલમાં 'કાયોત્સર્ગાદિ' એ પદ આપ્યું છે. અત્રસ્ય આદિ શબ્દથી 'નિષધ્યાકરણમાસેવનમ્' ટીકાકાર જણાવે છે. ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ 'આદિના-તાપનાદિગ્રહઃ' કહે છે. અર્થાત્-જેમ સાધુએ કાયોત્સર્ગ હમ્મેશા કરવો જોઈએ, તેમ એક જ સ્થાનમાં કાયાને સ્થિર કરી

જીવોનો બચાવ થાય તેમ એક આસને બેસી ધ્યાનાદિ પણ કરવા જોઈએ. ઇટલે વારંવાર ઇધરઉધર ફરવું ન જોઈયે જેથી જીવોની વિરાધનાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, અથવા હંદાસણ, ઉત્ક-
 ટુકાદિ આસન વાળી કાયાનું દમન કરવું—કાયાનો નિગ્રહ થાય તે રીતે સ્થિર થવું. ઉપાધ્યાયજીના વચનમાં સ્વાધ્યાયાદિ-
 માંથી નિવૃત્ત થઈ સુલ્લા સ્થાનમાં નમ્ર દેહે હમા રહી ચૈત્ર-
 વૈશાખ મહીનાની ગરમીમાં આતાપના લેવી, ઋઢકઢતી ઠંડીમાં
 કપઢા અલગ કરી સુલ્લા સ્થાનમાં ઠંડી લેવી ઇટલે શીતસહન
 વિગેરે ક્રિયાઓ કરવી જોઈયે; પરંતુ આત્મા આર્તધ્યાની ન થાય
 એ વાત નિતાન્ત ધ્યાનમાં રાખવી.

‘ ઉપસંહાર ’

આટલું કથન કરી હવે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી ગ્રંથકર્તા
 બાલ યોગ્ય ધર્મોપદેશનો ઉપસંહાર કરતા જણાવે છે કે—આ સર્વ
 બાલ યોગ્ય ધર્મોપદેશ વાહ્ય આચાર સંબંધી જાણવો. વસ્તુતઃ
 અહીં જે વિસ્તૃતરૂપે વાહ્ય આચાર સંબંધી ઉપદેશ જણાવ્યો
 તે અને તેને લગતો જ ઉપદેશ ઉપદેશકે બાલવર્ગને આપવો. આ
 ઉપદેશ વાહ્ય આચાર સંબંધી જ આપવો જોઈયે આટલું તો બરા-
 વર ઉપદેશકે ધ્યાન રાખવું. સિવાય આચાર્યશ્રીએ ‘હત્યાદિ’
 અહીં આદિ શબ્દ આપ્યો છે ઇટલે આદિ શબ્દથી સાધુએ જે
 સ્થાનમાં રહેવું તેની અને વસ્ત્રપાત્રની ઉમય કાલ બરાબર
 ધ્યાન રાખી પહિલેહણા કરવી, ઉમય કાલે લાગેલા દોષની
 શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણ કરવું, એવં સૂત્રાદિના અભ્યાસ માટે

रात्रिना पाकला पदोरमां सास्त्रोक्त विधिपूर्वक प्राभातिक-
काल ग्रहण कर्त्तव्य विधि विगरे क्रिया अवश्य करवी
जोइये. पुनः पदाग्रतोऽं पालन. गरम जलतुं पान, रात्रिमोजन
आदिनो त्याग ए. अनुष्ठानो माधुए अवश्यमेव करवा जोइये.
अर्धं दर्शयित्वा आ सर्व साधुओंना वाद्य आचारो जाणवा.
नितान्तेन बालवर्ग वाद्य आचारने निहाळवा जेटली ज बुद्धि
घगननार तथा तन्वरत्ने अनुरागी होवार्था आ सर्व उपरोक्त
उपदेश तेओंनी श्रद्धापा वधारो करी धर्मपति प्रवल अनुराग
उपजाये ए संभवित ज छे, वन्के वधुमां आवा उपदेशर्था उप-
देशक तेओंना हृदयमां ग्रंथरुर्त्ताना वचन प्रमाणो बोधिवीज
प्रकटार्था मध्यम अने वृथपणानी अवस्था पर लइ जाय ए कांइ
अधिकोक्ति न गणाय.

आ रीने हुंकरां ग्रंथरुर्त्ताए बाल योग्य हितोपदेश करी.
आवा उपदेशर्था बालजीवो धर्ममां दृढ आश्रयवाञ्छा यइ अवश्य
क्रमद्वः मध्यमवर्गमां आवा जाय छे. अनपन्न आ लोकोने
इहे मध्यमवर्ग योग्य उपदेश आपवो जोइए. पाटे आ उपदेशतुं
स्वरूप आगार्यर्था अर्धं दर्शयि छे.—

मध्यमवृद्धेस्त्वीर्यासमिति-

प्रभृति त्रिकोटिपरिशुद्धं ॥

आद्यंतमध्ययोगैर्हितदं.

स्वानु साधुसद्वृत्तम् ॥ २-७ ॥

मूलार्थ—उपदेशके मध्यमबुद्धिवर्गने ईर्यासमिति आदि पांच समितिनुं स्वरूप तथा त्रिकोटिये शुद्ध आदि, मध्य अने अंतर्मां कल्याणकारी एवं साधु संबंधी सुंदर वर्तननुं निश्चयेन कथन करवुं.

“मध्यमवर्गनी योग्यता”

स्पष्टीकरण—पहेला प्रकरणना वीजा अने त्रीजा श्लोकना विवरणमां आपणो तपासी गया के—मध्यमबुद्धिर्वा वालवर्ग करतां बुद्धिमां तथा आचारमां चढतो होय छे, अर्थात् तेओ विचारशील होवाथी बाह्य आहंवरना खाली भमकामात्रथी खुशी यता नथी किन्तु अंदरना शुद्ध आचारोनी परीक्षा करवा माटे पोतानी बुद्धिने दोडावे छे. अतएव आ लोकोनी पासे आधिक्येन भर्ममां दृढ करवा माटे उपदेशके प्रधान एवा साधु आचारनुं स्वरूप जरूर प्रतिपादन करवुं. निदान के—आगल जग्यावी गयेल आचारनुं प्रतिपादन आ लोको पासे करवुं ते निरर्थक समजवुं. पांचमी या छट्ठी चोपडीना अभ्यासकने पहेली चोपडीनो पाठ शीखवाहवा जेवुं हास्यकारी ज गणाय, कारण के उपर दर्शित साधुओना बाह्य आचारो दुष्कर अने दुर्बाह्य छतां अष्टक प्रकारना लोभ या मोहना कारणथी विनयरत्न आदिनी माफक घणा लोको सेवन करे छे. एवं खाली आत्मशुद्धि विना आवा प्रखर बाह्य आचारो आत्माए—“अणंताइं दवंचर्लिगाइं” ए वचनथी अनंती

વાર સેવ્યા છે, પરંતુ તેથી આત્મકલ્યાણ જરાયે થયું નહીં.
આવા આવા અનેક વિચારો આ મધ્યમબુદ્ધિવર્ગ વિચારે છે.

“ ઉપદેશ ”

અતઃ જે આચારોની સ્તરી દુષ્કરતા અને ઉત્તમતા હોય તેવા
અભ્યંતર શુદ્ધ આચારોનું સ્વરૂપદર્શન ઉપદેશકે આ લોકોને
કરાવવું ઉચિત ગણાય. ગ્રંથકર્તાના વચનમાં ‘ ઈર્યાસમિતિ-
પ્રભૃતિ ’ ઈર્યાસમિતિ ત્રિગેરે સાધુઓનું સત્ય સ્વરૂપ કહેવું.
તે આ પ્રમાણે-પ્રથમ તો સાધુએ સ્વાત્મશુદ્ધિ માટે અને બાહ્ય
આચારોની સાર્થકતા વદલ આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવું
જોઈએ. ૧-ઈર્યાસમિતિ, ૨-ભાષાસમિતિ, ૩-વૃણા-
સમિતિ, ૪-આદાનભંદમત્તનિષ્ણેપણાસમિતિ, ૫-
પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ, ૬-મનોગુપ્તિ, ૭-વચનગુપ્તિ,
૮-કાયગુપ્તિ. આમાં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ છે,
ઉભય મલી આઠ પ્રવચનમાતા કહી છે.

“ પ્રવચનમાતા ”

પ્રવચન એટલે જૈનસિદ્ધાન્ત તેમાં જે માતા તુલ્ય માતા તે
પ્રવચનમાતા, અર્થાત્ જેમ માતા પુત્રનું સર્વાવસ્થામાં હિત જાણે
અને કરે છે તેમ આ માતા પણ તેની સેવા કરનાર અને
તેની આજ્ઞામાં વર્તનાર સાધુરૂપ પોતાના પુત્રનું પુણ્ય કલ્યાણ
જાણે છે. વલ્કે લૌકિક માતા કદાપિ વિરોધી પણ થઈ જાય
છે અથવા આં લોકમાં પૂરતું હિત પણ નથી કરતી ત્યાં પર-
લોકના હિતની વાત જ ક્યાં રહી? જ્યારે આ લોકોચરમાતા

तो स्वमर्मां पण पोताना पुत्रनुं अहित नथी करती—विरोधी नथी बनती. आ लोकमां पूर्ण कल्याण करवा साथे परलोकमां नितान्त कल्याण ज करे छे एटले आ माताने सर्वतोश्रेष्ठ केम न कहेवी ? अवश्य उत्तमोत्तम माता ज कहेवाय.

“ समितियो ”

अहीं समितितुं स्वरूप शास्त्रमां आ प्रमाणे दर्शाव्युं छे—
 “ प्रविचाराप्रविचारात्मिका समितिः ” “ जे क्रियामां कर्मबंधक खोटी प्रवृत्तिनो आत्मा रोध करे अने कर्मक्षयकारक प्रवृत्ति करे ते समिति ” हिसा, झूठ आदि चेष्टाओथी नितान्त कर्मबंध ज थाय छे, माटे तेपांथी देह आदिने रोकी कर्म-निर्जरानी हेतुभूत समितिरूप क्रियामां आत्माने स्थापवो. एटले मार्गमां गमन करवा पूर्वे बीजी तरफना ध्यान, विचारो अने चार्तालाप आदिने रोकी केवल साढात्रण हाथ जमीनमां दृष्टि राखी जीवोनो बचाव करी गमन करवुं ते ईर्यासमिति १, अन्यनी निर्दा के दुःख न उपजे, पदार्थनुं यथार्थ स्वरूप कयन कराय, नितान्त अन्यनुं हित थाय अने परिमित शब्दो जेमां होय जेथी खुल्ली रीते अर्थबोध थाय ए रीते भाषानो उच्चार करवो ते भाषासमिति २, आघाकर्मी आदि ४२ दोषो न लाग्या होय एवा आहारादि ग्रहण करवा ते एषणासमिति ३, वस्त्र-पात्र आदि कांड पण चीज प्रथम दृष्टिथी वरावर निहाली, रजोहरणथी प्रमार्जी बाद लेवी अथवा भूमि पर मूकवी ते आदानभंडमत्तनिक्षेपणसमिति ४, मळ, मूत्र, श्लेष्म

के अन्य पदार्थों निर्दोष, निर्जीव स्थानमां परठववा-छोडी देवा एतुं नाम पारिस्थापनिकासमिति ५-आ पांच क्रियाओं आत्माने अशुद्ध व्यवहारमांथी निकाळी (वहार लावी) शुद्ध व्यवहारमां प्रवर्तवि छे. अतएव अशुद्धमांथी उद्धृत थइ शुद्धमां प्रवर्तवुं तद्रूप आ पांच समितियो कही.

“ गुप्ति ”

गुप्तिनुं स्वरूप “ अप्रविचारात्मिका गुप्तिः ” अप्रविचार एटले निरोध तत्स्वरूप गुप्ति जाणवी. परमार्थ ए के-जेमां आत्मानी शुद्ध अथवा अशुद्ध उभय पैकी एकमां पण प्रवृत्ति न होय ते गुप्ति जाणवी. ज्यारे मन, वचन तथा काया आ त्रणे योगने दुष्ट कार्योमांथी संहरी उत्तम कार्योमां-आत्म-हितना कार्योमां-स्थापन कराय त्यारे ते समिति जाणवी, अने ज्यारे ए त्रणे योगनो दुष्ट के हितकारी कोइ पण व्यापार न होय किन्तु शान्त मौन होय त्यारे ते मनोगुप्ति १, वचन-गुप्ति २, कायगुप्ति ३ जाणवी. एवं आ त्रणेनो वाच्यार्थ पण मननुं गोपन, वचननुं गोपन अने कायानुं गोपन ए ज अर्थबोध करे छे. हुंकरमां मध्यमबुद्धिबर्ग पासे उपदेशके आ समिति-गुप्तिनुं स्वरूप बराबर दर्शावुं, अने कथन करवुं के साधुओनो आ मुख्य आचार छे.

“ इननादि त्रिकोटि ”

फरी साधुओनुं चारित्र “ त्रिकोटिपरिशुद्ध ” राग,

द्वेष, अने मोह करीने शुद्ध होय, अर्थात् मुनियोने संसारना विविध सुंदर पदार्थोंनो मोह न होय, स्वजन-परजनमां मोह के रागबंध न होय, निंदक के पूजकमां प्रेम या द्वेषभाव न होय. अरे ! साधुओंने स्वशरीर पर पण मोह नथी होतो तो अन्य पदार्थनो मोह क्यांथी होय ? निदान के—साधुओ पणुं चारित्र-सुंदर वर्तन आचरे के जेमां आ राग, द्वेष व मोहने अवकाश न मले अथवा अनुक्रमे निर्मूल यहने चाल्या जाय. टीकाकार आ पदनो बीजो अर्थ दर्शावे छे—“ तिस्रः कोटयः हननपचनक्रयणरूपाः कृतकारितानुमतिभेदेन श्रूयन्ते ताभिः परिशुद्धं ”. हनन, पचन, क्रयण ए त्रण कोटीने करवुं, कराववुं अने अनुमोदनवडे गुणवाथी नव भेदो थाय. आ नव भेदे शुद्ध साधुओंनुं वर्तन होय, अर्थात् मुनियो कोइ जीवने हणो, हणवे अने हणताने सारो समजे नहीं, अग्नि आदिनो आरंभ करे, करावे ने करताने ठीक माने नहीं, कोइ पण चीज वजारथी मूल्यथी ले, लेवरावे ने लेताने सारो समजे नहीं. परमार्थ के—४२ दोष रहित जे आहारविधि मुनियो माटे आगल दर्शावी गया ते आ त्रण कोटीमां अंतर्गत थाय छे. जो आ त्रिकोटीशुद्ध वर्तन यथास्थित होय तो ज आ आहारविधि पण बराबर सुरक्षित थाय; अन्यथा आहारविधि पण सदोषमय जाणवी. एदले निर्दोष आहार इच्छक मुनिये अवलमां अवश्य आ त्रण कोटीनी शुद्धि करवी ए न्याय्य गणाय. ए ज बात शास्त्रोमां कही छे—“ पिंडे सणाय सन्वा, संखितो असरइ नव-

સુકોડીસુ । ન હણઈ ૧ કિણઈ ૨ ન પયઈ ૩, કય
કારવણ અણુમઈહિં નબહા ” ॥૧ ॥ “ પિંહેસણા સંવંથી
સર્વે વિધિ સંશેપથી ન હણવું ૩, ન સ્વરીદવું ૩, અને
ન રાંધવું ૩ કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું વિગેરે એ નવકોટિમાં
સમાવેશ થાય છે. ”

“ કષચ્છેદતાપ ત્રિકોટિ ”

एवं टीकाकार पुनः “ त्रिकोटीपरिशुद्धं ” नी टीका
“ कषच्छेदतापकोटित्रयपरिशुद्धं ” जणावी स्पष्ट कहे
छे કે-સંપૂર્ણ જૈનાગમ આઠ પ્રવચનમાતામાં અંતર્હિત હોવાથી
પટલે જૈનાગમ આઠ પ્રવચનમાતાના આધારે જ જીવે છે, માટે
વિદ્વાનોએ આ જૈનાગમની પણ ત્રણ કોટિથી કષ, છેદ અને
તાપદ્વારા પરીક્ષા કરવી એ નિતાન્ત ન્યાય્ય ગણાય. વાહ્ય-આ-
શ્યંતર આચારને દર્શાવનાર એવા મૂલ સ્થંભભૂત પ્રવચન-સિદ્ધા-
ન્તની કસોટી કર્યા વિના આચારોની કસોટી ક્યાંથી થાય ?
અતએવ અત્ર ટીકાકારે તેની પરીક્ષા કરવા “ ત્રિકોટિપરિ-
શુદ્ધં ” એ પદનો ઉપરોક્ત અર્થ જણાવ્યો છે. પટલું જ નહીં કિન્તુ
પ્રગાઢપણે સુઝો કરે છે. નિદાન કે-આગમ પટલે સર્વજ્ઞતું વચન
અને તેની યથાસ્થિત પરીક્ષા થવાથી તદુક્ત આઠ પ્રવચનમા-
તાની સ્વતઃ પરીક્ષા થઈ ગઈ, કારણ કે-સર્વજ્ઞવચનરૂપ પ્રવચન
આજ્ઞાથી જ સાધુઓ વર્તન-ક્રિયામાત્ર કરે છે.

“ કષશુદ્ધિ ”

કષ, છેદ અને તાપનું સ્વરૂપ એવત્ ગ્રંથકર્તા “ ધર્મ-

વિંદુ ” માં આ રીતે જણાવે છે, જે પરીક્ષકોને વહુ ઉપયોગી
 તથા ધ્યાન રાખવા યોગ્ય છે. “વિધિપ્રતિષેધૌ કષ્ણ ઇતિ”
 વિધિ તથા પ્રતિષેધ તે કષ્ણ. મોક્ષ યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત
 જે કાર્યો તેને દર્શાવનાર વાક્યો તે વિધિવાક્યો, જેવાં કે—
 “ આસં ચ છંદં ચ વિર્નિં ચ ધિરે ” ધીર પુરુષોષ આશા
 તથા મોહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, “ઉદાહુ વીરે અપ્પ-
 માદો મહામોહે ” વીરપ્રશ્ન કહે છે કે—મહામોહથી અપમાદી-
 સાવધાન રહો, “ સત્ત્વામગંધં પરિણાય ચિરામગંધો
 પરિવ્વય ” (આચારાંગ) સર્વ ભાવોને છોડી નિર્મોહી
 થઈને વિચરો. एवं દાન દેવું, તપ કરવો, પાંચ સમિતિ
 તથા ત્રણ ગુણિષ્ટ શુદ્ધ ચારિત્ર પાલનું—આ સર્વ વિધિવાક્યો
 જાણવા. ફરી જે કરવાથી પાપબંધ થાય, આત્માનું અહિત થાય
 તેવા કાર્યોના નિષેધદર્શક જે વાક્યો તે પ્રતિષેધ વાક્યો
 જાણવા, જેવાં કે—“ રાગદોષકસાઈર્હિં હંદિઈર્હિં ય
 પંચર્હિં । દુઃખા વા મોહણિજ્ઞેણ અદ્વા સંસારિણો
 જિયા ” રાગ-દ્વેષ અને કષાયથી, પાંચ ઇન્દ્રિયોથી તથા બે પ્ર-
 કારના મોહથી સંસારી જંતુઓ દુઃખી થાય છે, અતઃતેનો
 ત્યાગ કરવો જોઈએ. પુનઃ “ આત્મવત્સર્વભૂતેષુ, સુખદુઃખે
 પ્રિયાપ્રિયે । ચિંતયન્નાત્મનોઽનિષ્ટાં, હિંસામન્યત્ર
 માચરે” ॥૧॥જેમ સ્વાત્માને સુખ તથા દુઃખ પ્રિય અને અપ્રિય
 લાગે છે તેમ સર્વાત્માઓ સંબંધે સમજી પોતાના આત્માને અનિષ્ટ
 થી હિંસા અન્ય આત્માની વિદ્વાને ન કરવી, તેમજ શુદ્ધ ન

बोलावुं, चोरी, भैयुन न करवा विगेरे आ सर्व अतिषेघ वाक्यो जाणवा. आ रीतना विधि, निषेध वाक्यो जेमां होय ते कषशुद्ध जाणवा. सोनानी परीक्षा करवा माटे प्रथम तेनी कसोटी पर आंक आपी शुद्धि कराय छे, एवं जे धर्मशास्त्रमां आ उभय वाक्यो कर्तव्यनो उपदेश अने अकर्तव्यनो त्याग उपदेशता होय ते ज शास्त्र कषशुद्ध जाणवुं; परंतु जे शास्त्र हिंसा आदि पाप-कर्मना त्यागना वदले कर्तव्यतया कथन करे ते शास्त्र आ कष-शुद्धिमां आवी शके नहीं. अतएव ' यज्ञमां हिंसा कर्तव्य छे ' एम स्पष्ट प्रतिपादन करनार वेदादि अने विषयकषाय आदिनी शुद्धि करनार पुराणादि शास्त्रो कषशुद्ध क्यांथी संभवे ?

“ छेदशुद्धि ”

कषशुद्धि बाद छेद तपासवा जोइए. “ तत्संभवपाल-नाचेष्टोक्तिश्छेद इति ” ज्यां विधि, निषेधनी संभावना, पालन तथा वर्तनमां सूकवानुं जणाव्युं होय ते छेद कहो छे. घण्टीवार सुवर्ण कसोटी पर बराबर शुद्ध देखाय छे छतां पाछलयी तेमां भेद नीकली आवे छे, माटे परीक्षको सोनाने कापीने तेना अंदरना भागनी परीक्षा करवा चूकता नथी. ए ज रीते शास्त्रोमां विधि, निषेध उभय वाक्यो दर्शाव्या होय; किन्तु ते प्रमाणो करी शकाय के नहीं, तेनुं पालन करवुं जोइए विगेरे विषयो गुप्त राख्या होय अगर न जणाव्या होय या तो करवानुं अन्यथा प्रकारे दर्शाव्युं होय पदले उपदेश अने

ચર્તન બન્ને જૂદા જૂદા દર્શાવ્યા હોય તો તે શાસ્ત્ર કષયશુદ્ધ નં
 હોવાથી સ્વીકાર્ય નથી; બલકે સર્વથા હેય જાણવું. અતઃ કષ-
 શુદ્ધિ પછી શાસ્ત્રના આંતરભાગની પરીક્ષા કરવા છેદશુદ્ધિ-
 દ્વારાય મુશ્કુત્તુઓ અવશ્યમેવ ચિકિત્સા કરવી. જે શાસ્ત્રમાં
 વિધેયવાક્યો અને નિષેધવાક્યો કહ્યા પછી તેની પુષ્ટિ માટે
 વિવિધ પ્રકારની બાહ્ય પવિત્ર ક્રિયાઓ કથન કરી હોય,
 તેને પાઠવાના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવ્યા હોય, અથવા જેથી
 વિધેયવાક્યો અને નિષેધકવચનોને જોર મળે તેવા વિષયો
 જેમાં અઘ્છી રીતે વર્ણવ્યા હોય તો તે શાસ્ત્ર છેદશુદ્ધ કહી
 શકાય. જેમકે—વિધેયમાર્ગમાં દાન, તપ, સ્વાધ્યાય વિગેરે
 કહ્યા છે, તો તેના પોષણ માટે જૈન સિદ્ધાન્તમાં દાનનું સ્વરૂપ,
 મેદો અને ફળ દર્શાવી તથાપ્રકારે કરવાનો ઉપદેશ આપી
 તેના પર અનેક દૃષ્ટાંતો કહી પોષણ કર્યું છે. एवं તપનું સ્વરૂપ,
 દ્વાદશ મેદો, તેનું ફળ અને તેને આચરણમાં મૂકવાનો ઉપદેશ
 આપી શુદ્ધ મહાવીર ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી પુષ્ટિ કરી છે. સ્વા-
 ધ્યાય વિગેરે માટે પણ તથાપ્રકારે જ પ્રગાઢરીત્યા ઉપદેશ
 કર્યો છે; પૃથક્ જ નહીં કિન્તુ સાધુ અને ગૃહસ્થના વ્રતો, ક્રિ-
 યાઓ, અતિચાર, અનાચાર દર્શાવી વિધિવાદને ઘણા જોરથી
 પોષ્યો છે. એ જ રીતે નિષેધક વાક્યોથી મોહત્યાગ, કષાયત્યાગ,
 હિંસા, શૂઠ આદિનો નિષેધ કરી આ પાપોના ત્યાગ માટે ભિન્ન
 ભિન્ન ક્રિયાપંથો દર્શાવી પાલનતા—કર્તવ્યતા પર બહુ બહુ જોર
 આપી અનેક દૃષ્ટાંતો કહ્યા છે. અતઃ આ રીતના જે શાસ્ત્રો તે

कष तथा छेदशुद्ध जाणवा; ज्यारे अन्य शास्त्रोमां तेवी प्रगाढ क्रियाओ दर्शावी नयी.

“ तापशुद्धि ”

कष तथा छेदे करीने वने रीते सुवर्ण सिद्ध थयुं होय तो पण विशेष शंकांने दूर करवा तेना मिश्रभागनी परीक्षा करवा फरी बुद्धियान सराफो तेने ताप आपी-अग्निमां तपावी अच्छी रीते निहाळे छे. एटले जो सुवर्ण अग्निमां नाख्या पछी ते पोतानो असल रंग तथा स्व-स्वरूपनो त्याग न करे तो ते खरं कंचन कहेवाय, अन्यथा ते सुवर्णपणाना मूल्यने लायक न गणाय; कारण के सातुं सोनुं सर्वदा एक ज रूपमां रहे छे. तथाप्रकारे शास्त्र पण कष, छेद उभय रीते शुद्ध नीकल्या पछी तेनां आंतरतत्त्वनी यथार्थ परीक्षा करवा तेनी तापद्वाराए शुद्धि निहाळवी ए उचित ज गणाय. तापनुं स्वरूप आ रीते जाणवुं “ उभयनिर्बन्धनभाववादस्ताप इति ” उपर जणावेल कष अने छेद उभयना आधारभूत अने परियायी कारणरूप जीवादि पदार्थोनी यथास्थित जे व्याख्या तेनुं नाम ताप, कष तथा छेदनी सफल्यता तापनी शुद्धि पर अवलंबी रहे छे, एटले तापनी सफलतामां कष-छेदनी सफलता समजवी. एवं शास्त्रमां विधि, निषेधवाक्यो दर्शाव्या होय, विविध बाह्य क्रियाओ पण कही होय तदपि आ सर्वना आधारभूत आत्मा बिगेरे तत्त्वतुं स्वरूप एकदेशीय अ-थवा सदोष प्रकाश्युं होय तो उपरोक्त वने फलशून्य समजवा.

પરમાર્થ એ કે—સર્વ બાહ્ય, આશ્ચર્યકર વ્યવહારનો મૂલ આધાર જીવ, કર્મ, જગત્ વિગેરે પદાર્થોની શુદ્ધ—નિર્દોષ માન્યતા પર રહ્યો છે. અતઃ આ પદાર્થો અનાદિ અકર્તૃક અને નિત્યાનિત્યત્વરૂપ ધર્મવાન્ એ રીતે જ્યાં ગ્રહીત્વ હોય અર્થાત્ આત્મા, કર્મ, જગત્ આદિ પદાર્થો દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતામાં નિત્ય અને પર્યાયાસ્તિક નયની માન્યતામાં અનિત્ય, એવું ઉત્પાદન, વ્યય અને સ્થિતિરૂપ ધર્મવાન્ છે—આવું સુંદર અવાધ્ય સ્વરૂપ જ્યાં વર્ણવ્યું હોય તે શાસ્ત્રને તાપશુદ્ધિ વિદ્વાનો સમજે છે. આત્મા આદિ પદાર્થો કંચનકુંભના દૃષ્ટાંતે નિત્યાનિત્ય ધર્મવાન્ છે એ વાત વરાવર ગળે ઉતરે તેવી છે. કંચનકુંભ ફુટી જવાથી તેના કુંડલ કે કઢા વિગેરે બનાવ્યા તદપિ કંચન તો કાયમ જ રહ્યું; માત્ર કુંભ આકારનો નાશ અને કુંડલાદિ આકારની ઉત્પત્તિ થઈ. એવું આત્મા પણ અમુક ગતિ અપેક્ષા નાશ અને ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે આત્મત્વરૂપેણ સર્વત્ર વિદ્યમાન જ રહે છે. આ સ્થિતિમાં પ્રથમ કહેલ વિધિ, નિષેધવાક્યોની સાફલ્યતા તથા વિવિધ ક્રિયાકાંડોની સાફલ્યતા અચ્છી રીતે બનવા સંભવ છે, પરંતુ એકાન્ત નિત્ય અથવા એકાન્ત અનિત્ય આત્મવાદમાં સર્વ ક્રિયાઓ, ઉપદેશો અર્થશૂન્ય—અરે ! છાર પર સ્તિપણ જેવા સમજવા; માટે વિદ્વાનો તાપશુદ્ધિ, કષશુદ્ધિ અને હૃદયશુદ્ધિ કર્યા પછી જ સમુચિત રીતે કરે છે. વસકષ, હૃદય અને તાપરૂપ ત્રિકોટિયે શુદ્ધ જે શાસ્ત્ર તે જ પરિશુદ્ધ જાણું. અતઃ તદુક્ત આજ્ઞાઓ જ હિતાર્થીને શિરસાવંધ ગણાય.

“ ઉપસંહાર ”

અહીં આ ત્રિકોટિશુદ્ધ સર્વજ્ઞશાસ્ત્ર સિવાય અન્ય ક શાસ્ત્ર હોય ? એ રીતે ત્રણે પરીક્ષામાં સર્વજ્ઞ ભગવંત મહાવીરરૂં વચન અવાધિત સિદ્ધ થવાથી તદુક્ત આઠ પ્રવચનમાતા પણ નિતાન્ત શુદ્ધ, અવાધ્ય જાણાવી; માટે સાધુએ એ રીતની નિર્દોષ આઠ પ્રવચનમાતા અહોનિશ અવશ્ય પાલન કરતી, એ પ્રમાણે ઉપદેશકે મધ્યમવૃદ્ધિ લોકોને ઉપદેશ આપવો. વધુમાં ઉપદેશકે—
 “ અમીષામાન્તરદર્શનમિતિ ” આ કષ, છેદ, તાપમાં મુખ્ય કોણ કોણ ? સમર્થ, અસમર્થ કોણ ? પરસ્પર ભિન્નતા કેટલી ? વિગેરે જરૂર સમજાવવું.

“ ત્રિધા હિતકારી ”

પત્રી મુનિયોનો આચાર ઉપદેશકે “આચાર્યતમઘ્યયો-ગૌર્હિતર્દ ” આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં હિતદાયી એવો આ આચાર છે એમ જણાવવું. એટલે ઈર્યાસમિતિ વિગેરે સાધુઓનો આચાર આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં હેતુ, સ્વરૂપ તથા અનુબંધે કરી સર્વથા પરમપવિત્ર નિર્દોષ દર્શાવ્યો છે. પ્રથમ તો સાધુને જીવોની દયા-રક્ષા અર્થે અને દુષ્ટ કાર્યો વંધ કરવા માટે ઈર્યાસમિતિ આદિ પાલન કરવાનું જણાવ્યું છે, માટે આ આચાર હેતુરૂપે નિર્દોષ જાણવો. પર ઈર્યાસમિતિ આદિ સ્વર્ય જીવોની રક્ષા-દયારૂપ હોવાથી સ્વરૂપે નિર્મલ જાણવો. ઈર્યાસમિતિ આદિ સમિતિમાં અહોનિશ સાવધાન મુનિને કદાપિ

અશુભ-અપવિત્ર વિકલ્પો હદ્ભવતા નથી, વલ્કે સર્વદા સદ્ધિ-
 ચારો જ વન્યા રહે છે. અતઃપ્ર આ સમિતિયો કર્મનિર્જરા અથવા
 શુભકર્મનો જ વંધ કરી ભવિષ્યમાં સુંદર ફલ અર્પણ કરે છે.
 માટે આ મુનિ-આચારરૂપ અષ્ટ પ્રવચનમાતા અનુવંધરૂપે પણ
 શોભન કલ્યાણાવહ જ જાણવો. પરમાર્થે એ કે-હેતુ, સ્વરૂપ અને
 અનુવંધરૂપે ત્રિધા હિતકારી એવો મુનિયોનો આચાર જાણવો.

“ બીજી વ્યાખ્યા ”

અથવા ટીકાકાર “ આદ્યંત૦ ” આ પદની ટીકા આ
 પ્રમાણે કરે છે—“ વયસો જીવિતવ્યસ્ય ચા હિતદમુ-
 પકારિ ” ઉપરોક્ત સાધુ આચાર જીવનની પ્રત્યેક અવસ્થામાં
 હિતકારી-ઉપકારી થાય તેવો છે. એટલે પ્રથમ દર્શાવેલ મુનિ
 આચારરૂપ અમૃતપાન વાલ, યુવાન કે વૃદ્ધ કોઈ પણ વયમાં
 દેવામાં આવે તથાપિ સર્વ વયમાં તુલ્યરૂપે ઉપકારી, અજર-
 અમર ફલ પ્રગાઢરીત્યા અર્પનાર વને છે. પુનઃ પ્રકારાંતરે
 ટીકાકાર કહે છે કે—“ વયની આદિમાં સૂત્રાદિનો અભ્યાસ,
 મધ્યવયમાં અર્થશ્રવણ અને અંત્યાવસ્થામાં ધર્મધ્યાનાદિ
 દ્વારાં ત્રણે વયમાં આ મુનિ-આચાર હિતકારી થાય છે ”
 અર્થાત્ ચારિત્ર ને જીવનની ત્રણ અવસ્થા પૈકી કોઈ પણ
 વયમાં સ્વીકારાય અને તેથી જે જે વયમાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યું હોય
 તે તે વયમાં તત્ તત્ વય યોગ્ય કર્મદ્વારાં સ્વીકારનાર આત્મા
 પોતાનું અવશ્ય કલ્યાણ કરી શકે છે. નિદાન કે-અમુકજ

(૧૦૩)

વયમાં ચારિત્ર સ્વીકારી શકાય એવું અમુક જ વયમાં ચારિત્ર પોતાનું ફલ અર્પણ કરે છે તેવો એકાન્ત નિયમ અહીં નથી. અતઃ પ્રથમ ૧૨ વર્ષમાં સૂત્રાભ્યાસ, પછી ૧૨ વર્ષમાં અર્થાભ્યાસ અને પશ્ચાત્ ૧૨ વર્ષપર્યંત વિહાર કરી શિષ્યાદિ નિષ્પત્તિ પડતે આચાર્યપદ યોગ્ય થાય આપ જે વિશેષાવશ્ય-કમાં દર્શાવ્યું છે, તે પણ જેને પ્રથમ વયમાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યું હોય અને આયુષ્ય દીર્ઘ તથા બુદ્ધિ તીવ્ર હોય તેને માટે, અથવા વય ગમે તે હોય છતાં ક્ષયોપશમાદિ તીવ્ર હોય તેને માટે આ નિયમ સુસંવદ્ધરીત્યા પાઠકોએ ઘટાવવો-જાણવો. આથી ઉપરોક્ત કથનમાં પણ કાંઈ વાધ નહીં આવે.

“ ઉપાધ્યાયજીનું કથન ”

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ “ આદ્યંત૦ ” એ પદની ટીકામાં સાધુ આચાર માટે “ આવીલિણ નિષ્પીલિણ ક્વત્યાગ-માત્તદવિરોધિ અલ્પમધ્યમવિકૃષ્ટતપોવિશેષરૂપૈર્વા હિતદં ભવતિ ” મલિન કપડું સામાન્ય મર્દન, વિશેષ મર્દન કરવાથી સામાન્ય, વિશેષ રીતે વિશુદ્ધ વને છે, એવં કર્માદિ આત્મા પણ અલ્પ, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા કરવાથી વિશુદ્ધ વિશુદ્ધતર થાય છે. પરમાર્થ એ છે કે-સંયમ સ્વીકાર્યા પછી જેમ મુનિ-આચારમાં આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવાનું કહ્યું તેમ આત્માની વિશુદ્ધિ માટે જઘન્ય, મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ તપ પણ શક્તિ અનુસારે કરવો યોગ્ય છે. પડતો એ રીતે તપ અ-પેક્ષાએ પણ મુનિ-આચાર આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં સર્વથા

कल्याणकर्त्ता बने छे, सारांश के-दरेके प्रकारनीं जुदीं जुदीं व्याख्यानों सार एटलों ज के मुनि-आचार मातृवत् एकांते हितकारी जाणवो.

“ समाप्ति ”

संक्षेपमां—अहीं पर्यंत दर्शवैल मुनि-आचारनी व्याख्या मध्यमबुद्धिवर्ग पासे उपदेशके करवी, केमके ते लोको बहु रीते मुनियोना उपरोक्त आचारो तरफ अधिक ख्याल राखे छे, एटले आ आचारो श्रवण करी धर्मश्रद्धामां तेओ बहु मक्कम थाय तयारपछी तेओने आगमतत्त्वनुं स्वरूप समजावी बुध योग्य अवस्थामां आरूढ थाय तेम आचार्ये करखुं शास्त्रीय गणाय, निदान के—मध्यमवर्गनी कोटीमां ज रहे ते कांइ उप-देशनुं फल पर्याप्त न गणाय.

उपर कहेला मुनि आचार माटे ज बहु खुलासो करता अर्थकार आठ प्रवचनमातानुं पालन करवानो स्पष्ट उपदेश दर्शवि छे—

अष्टौ साधुभिरनिशं मातर,

इव मातरः प्रवचनस्य ।

नियमेन न मोक्तव्याः,

परमं कल्याणमिच्छद्भिः ॥ २-८ ॥

मूलार्थ—परम-उपमातीत कल्याण-सुखना इच्छक एवा

મુનિયોએ હિતવત્સલમાતાની તુલ્ય અઠ પ્રવચનમાતાની નિત્ય સેવા કરવી, નિશ્ચયતયા કદાપિ તેનો પદ્મવ છોડવો નહીં.

“ તીર્થસ્તમાતા ”

સ્પષ્ટીકરણ—આ આર્યામાં આચાર્યશ્રી આઠ પ્રવચનમાતાની સેવા કરવાનો ઉપદેશ જણાવે છે. આઠ પ્રવચનમાતાનું સ્વરૂપ આગલની આર્યાના વિવરણમાં વિસ્તારથી દર્શાવી ગયા. આ આઠ પ્રવચનમાતાને મહર્ષિયો માતાની ઉપમા આપી તેનો માતૃત્વપણે નિર્દેશ કરે છે. ઉપકારજ્ઞ જનો માતાની સેવા એક ક્ષણ પણ વિસરતા નથી, કારણ કે માતા જન્મદાત્ર, પાલનકર્તા અને હિતકર્ત્ર હોવાથી અતુલિત-અપ્રતિકાર્ય-અનન્ય ઉપકારિણી શાસ્ત્રોમાં કહી છે. અતપ્ત ઉત્તમજનો તેની સેવા કરવામાં જ પોતાનું સુખ, યશ, પ્રતિષ્ઠા, શ્રેષ્ઠત્વનિષ્પન્નતા સમજે છે. એટલે “આતીર્થમિવોત્તમાનામ્” “તીર્થની માફક યાવત્જીવન ભક્તિપૂર્વક આરાધ્ય માની ઉત્તમ પુરુષો માતાની સેવા કરે.” એ ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરે છે. નિદાન કે-માતા માટે ભક્તિથી પોતાના પ્રાણો સમર્પીને પણ જીંદગીની અંતિમ ક્ષણ પર્યંત જેઓ સેવા કરે તે જ ઉત્તમ પુરુષ જાણવો.

“ પ્રવચનમાતૃત્વ-તત્સેવા ”

અહીં લૌકિક આરાધ્યોમાં માતા જેમ ઉત્કૃષ્ટ આરાધ્ય માની છે, પરંતુ તેની સમાન અન્યમાં તેવા ગુણો ન હોવાથી અન્યને તથાપ્રકારે આરાધ્ય માનેલ નથી. એવં લોકોચર ક્રિયાતત્ત્વમાં

आठ प्रवचनमाता मातृवत् गुणधारिका होवाथी महर्षियो तेने माता कही संपूर्ण आराध्यतया उपदेशे छे, अर्थात् जन्मदातृत्व, पालनकर्तृत्व तथा शिक्षादातृत्व गुणो तेमां पण छे. प्रवचन-सिद्धान्त तेने जन्म आपनार, ईर्यासमिति आदिमां उपयुक्त मुनि ज सिद्धान्त-तत्त्वने पामी शके. सिद्धान्तनो अभ्यास, स्वाध्याय विगेरेनो अधिकार आठ प्रवचनमातामां अनुपयुक्त मुनिने निषेध्यो छे. निदान के-सिद्धान्तना अभ्यासथी जे कल्याण सधार्तुं जोइए ते कल्याण अनुपयुक्त मुनि सिद्धान्तनो अभ्यास करवा छतां पण साधवा असमर्थ बने छे. अतएव आ माताने प्रवचनजन्मदाता महर्षियोए कही. एवं उत्तरकालमां प्राप्त सिद्धान्तज्ञान अने सह-वर्तन तेनुं पालन तथा पोषण अधिकाधिक आ माता ज करे छे अने क्रमशः शिक्षाओ अर्पी उत्तरोत्तर उपाध्याय, आचार्य आदि पदोना अधिकारो पर लइ जइ उच्च स्थाने आत्माने आ माता ज बीरान्तमान करे छे. परामर्श एटलो ज के-आ माता पोताना पुत्रने दुःख-क्लेशोथी बचावी ले छे तथा अपमार्गथी सर्वदा दूर ज राखे छे, माटे उपकारइ पुत्रोनुं ए प्रधान कर्त्तव्य छे के मातानो यत्किंचित पण अनादर न करवो जोइये, तो दुःख के क्लेशनी तो बात ज क्यां रही ? फरी माताना क्लेशथी पुत्रने क्लेश अने माताना नाशथी पुत्रनो पण परिणामे नाश थाय छे. एवं ईर्यासमिति आदिनो क्लेश उप-जाववाथी अथवा नाश करवाथी प्रवचन आक्षारूप पुत्रनो पण नाश ज थाय, माटे उत्कृष्ट कल्याण इप्सु (इच्छनारा) मुनियोए आ.

मातानी प्रतिक्षणो सेवा करवी, किन्तु एक क्षण पण तेने विसरवी न जोइये; कारण के आ मातानी सेवा करवायी परमार्थतया सर्वज्ञानी बराबर सेवा करी गणाय. अन्यथा प्रभु आज्ञानो लोप क्यो मानवो एम भगवंत पोकारी पोकारीने जणावे छे.

ए रीते 'मध्यमवृद्धि' ने उपदेश आप्या पछी, अन्तर्मां आ प्रमाणो उपदेश जरूर करवो—

एतत्सचिवस्य सदा साधो—

नियमान्न भवभयं भवति ।

भवति च हितमस्यंतं,

फलदं विधिनाऽऽगमग्रहणं ॥ २-९ ॥

सूत्रार्थ—पूर्वोक्त आठे प्रवचनमाता सहित नित्य वर्तनार मुनिने निश्चयथी संसारनो भय होतो नथी अर्थात् संसारनो नाश थाय छे, एवं भविष्यमां पण अतिशो आत्मानुं हितकल्याण थाय छे ने विधिपूर्वक आगमज्ञान पमाडवारूप फल अर्पण करे छे.

“ प्रवचनमातानी सेवानुं सर्वोत्तम फल ”

स्पष्टीकरण—पुण्यकामना अर्थे उत्तमजनो कदापि माताने अलग करता नथी, कारण के तेवा वर्तनमां ज पोतानुं श्रेयः तेओ समजे छे, एखे तेओने अपयज्ञ आदिनो भय उपजतो नथी. एवं अही पण दृष्टांत समन्वय करता आचार्यश्री संक्षेपमां उपसंहार करी जणावे छे के—जे मुनि आ आठ प्रवचनमातानी

आज्ञानो लोप करता नथी, कोई पण क्षणमां आ मातानी सेवा विसरता नथी, प्रतिच्छेदो “जयं चरे जयं चिद्धे०” “जयणाथी चालुं अने जयणाथी बेसुं” ए महर्षिपूज्य आज्ञाने शिरोधार्य करी, ईर्यासमिति आदिमां सोपयुक्त रही अहोनिश वर्तन आचरे छे, तेओने भवसंसारनो भय रहेतो नथी—अर्थात् आ मुनियोने चतुर्गतिना दुःखनो लवलेश जेटलो ढर होतो नथी कारण के—तेओनी शीघ्र मुक्ति ज थाय छे. ठीक ज छे के—जेओ अन्य प्राणीने स्वात्मवत् देखी एक रोममात्रमां पण पीडा न थाय अने आत्मा अशुभ पापकर्मनो बंधक न बने, आत्मा एक रोममां पण अशुभ विचार के प्रवृत्ति न करे तेवी अलौकिक उदार—पवित्रतम अग्रमत्तभावना धारे—आचरे छे, तेओनी शीघ्र मुक्ति ज थाय. अतएव दशवैकालिकमां महर्षि-पूज्य शय्यमवसरि महाराजे कह्युं ते उचित ज छे.—“सव्व-भूयप्पभूयस्स, सम्मं भूयाइं पासओ । पिहिया-सवस्स दंतस्स, पावं कम्मं न बंधइ” ॥ १ ॥ “कोई पण जीवने दुःख न उपजावतो अने सर्वने स्वात्मवत् देखनार तथा आश्रवोने रोकनार अने इंद्रियोनो निग्रह करनार एवो मुनि फरीने पापकर्मने बांधतो नथी” बहुमां अही मूलकर्ता भार दइने कहे छे के—‘नियमात्’ निश्चयथी भवनो भय रहेतो नथी, एटले नितान्त—अशंसयेने भवनो नाश थाय छे.

“उपसंहार ”

फरी भविष्यमां आ मुनिनुं अत्यंत हित—उत्कृष्ट कल्याण ज थाय छे. परमार्थ ए के—सोपयुक्त मुनिने

आ जन्म के अपर जन्ममां अनिष्ट अपायो आवता ज नथी-
 एवं ईर्यादिसमितिवान् होवाथी विनय, वैराग्य, भक्ति,
 सरलता, नम्रता आदि गुणो जरुर होय, एटले आचार्य,
 उपाध्याय आदिनी समीपे सूत्रवाचनादि मंडलीमां बैठवानो
 पूर्ण अधिकार आ मुनिने यथेष्टपणे प्राप्त थाय छे, जेथी सि-
 द्धान्तज्ञान सुस्वपूर्वक उपलब्ध थाय; माटे आवा मुनिने आगम-
 ज्ञाननी प्राप्तिद्वारा पण आठ प्रवचनमाता फलदातृ अवश्यमेव
 बने छे. निष्कर्ष एटलो के—ईर्यासमिति आदिमां सावधान
 मुनिने ज आ सूत्रादिनी वाचनामंडलीमां बैसवानो अधिकार
 कह्यो छे. अही आचार्यश्रीए 'मध्यबुद्धि' जन योग्य उपदेश-
 विधिनी उपसंहार करी अन्तमां आठ प्रवचनमातातुं वरावर
 पालन करवानुं पर्याप्त फलनो निर्देश ए रीते कय्यो. परमार्थ
 के-उपदेशके ए रीते 'मध्यमवर्ग' पासे आठ प्रवचनमातातुं
 अवसान फल पण अवश्य जणावतुं. "

गत आर्या श्लोकमां आठ प्रवचनमाता-पालक मुनिने
 आगमज्ञाननो अधिकारी कह्यो. आगमज्ञान गुरुमहाराजना
 हृदयमां ज विराजित होय छे, माटे 'मध्यमवर्ग' ने आ उपदेश
 पण साथे साथे उपदेशके करवो—

गुरुपारतन्त्र्यमेव च,

तद्बहुमानात्सदाशयानुगतं ॥

परमगुरुप्राप्तेरिह बीजं,

तस्माच्च मोक्ष इति ॥ २-१० ॥

મૂલાર્થ—ગુરુ પર આંતરની ભક્તિપૂર્વક તેમના આશયને અનુલક્ષી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું—તેઓની આજ્ઞાને આધીન જ રહેવું એ જ પરમેશ્વર પ્રાપ્તિનું મુખ્ય બીજ છે અને તેનાથી જ મુખ્યત્વે મોક્ષપ્રાપ્તિ આત્માને કહી છે.

“ ગુર્વાધીનતા ”

સ્પર્શકરણ—અહીં પ્રવચનજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા મુનિયે પ્રથમ તો ગુર્વાધીન રહેવું જોઈએ, એ તત્ત્વ આચાર્યશ્રી દર્શાવે છે. અર્થાત્—જેને આગમજ્ઞાન, તેનું મૌલિક તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું હોય તેણે અવલમાં તો તેવા જ્ઞાનવાન્ ગુર્વાદિકોની સર્વસ્વનો ભોગ આર્પણે પણ સેવા કરવી જોઈએ. ટીકાકાર કહે છે કે—આ ગુરુદેવ સિવાય મારો સંસારભય કોઈ દૂર કરનાર નથી—એ જ તરણતારણ એક જહાજરૂપ છે, એ ભાવના હૃદયમાં અંકિત કરી—રોમેરોમમાં પ્રતિવિવિત કરી તેમની સેવા કરવી એતાવન્-માત્ર નહીં કિન્તુ ગુરુ ચિત્ત પરીક્ષી (જાણી) તેમના આશયનું અનુસરણ કરવું, જેણે કે ક્રિયા વિશેષથી તેમના હૃદયનો ભાવ જાણી લેવો અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. તેઓના પર સરલ આશયથી અદ્ભૂત ભક્તિ ધારણ કરવી, બહુમાન, વિનય, સેવા, આસન અર્પણ કરવું, ઝમા યવું, સામે જવું, પાદપ્રભાલન, વૈયાવચ વિગેરે ભક્તિ મનસા, વાચા અને કાયાથી કરવી. ડુંકમાં ગુરુ આજ્ઞાથી જ સર્વ વર્તન કરવું, કિન્તુ મોહ્યાર્થીએ સ્વતંત્ર કે સ્વેચ્છાથી વર્તન ન કરવું જોઈએ. “ આણાએ ચિય ચરણં તન્મંગે જાણે કિં ન અગંગંતિ । આણંબ અહંકંતો ક-

સ્સાપ્સા કુળહ સેસં ” ॥ ૧ ॥ “ ભગવાને આજ્ઞા આરા-
 ઘનમાં જ ચારિત્ર કહું છે. આજ્ઞાનો લોપ થવા પછી શું વાકી
 રહે ઇત્લે ચારિત્ર ક્યાંથી રહે ? જેણે ગુરુ આજ્ઞાને અતિક્રમી તે
 હવે કોની આજ્ઞા આરાધે ? અર્થાત્ તે કોઈની પણ આજ્ઞા માને
 નહીં ” ફરી સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન, ચારિત્રનું સ્વાસ રહસ્ય, આગમ
 પેટીની ચાવી, વિદ્યા અને મંત્રોની સિધ્ધિ, ધર્મનું ગૂઢ તત્ત્વ-એ
 સર્વ ગુરુ આધીન હોવાથી મોક્ષાર્થીએ સ્વાસ કરીને ગુર્વાધીન જ
 પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવું, ઇત્લે ગુરુપાદસેવામાં જ જીવન
 ચરિતાર્થ કરવું જેથી સર્વ સિદ્ધિયોપૂર્વક આગમનું ગૂઢ રહસ્ય
 સ્વાંથી વરાવર ઉપલબ્ધ થાય અને પરિણામે કલ્યાણ પ્રાપ્તિ પણ
 થઈ શકે. “ ણાણસ્સ હોહ ભાગી, ચિરયરો વંસણે
 ચરિત્તે ય । ઘજ્ઞા આવકહાપ, ગુરુકુલવાસં ન
 મુંચંતિ ” ॥ ૧ ॥ એવં આ અનંતસંસારના દુઃખનો નાશ
 કરનાર અને મોક્ષદર્શક ગુરુ સિવાય આ ભૂતલમાં કોઈ નથી,
 એવું ધારી તેઓને આજ્ઞાધીન રહેવાથી તેઓની પરમકૃપામય
 પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરુ પ્રસન્નતા પાસે જગત્ના તમામ પદાર્થો
 તુચ્છ જેવા ભાસે છે. ગુરુકૃપા એ જ પરમ પ્રાપ્તવ્ય તત્ત્વ છે.
 આ તત્ત્વ જ પરમગુરુ-જે પરમેશ્વર તેની પ્રાપ્તિનું મુખ્ય બીજ છે.
 ઇત્લે ગુરુકૃપા ફળ્યા પછી પરમેશ્વરની કૃપા વિનાવિત્તે
 હાયમાં આવે છે. પરમાર્થ કે-જેઓ ગુરુ આજ્ઞા આરાધક હોય
 તેઓ અવશ્યમેવ પ્રશ્ન આજ્ઞાનું પાલન કરે છે અને જેણે ગુરુ
 આજ્ઞા લોપી તેણે પ્રશ્ન આજ્ઞાનું પણ અવરય સુન કર્યું જાણવું,
 માટે અહીં ગુરુ પરાધીનતાને ર્શ્વરપ્રાપ્તિનું મુખ્ય અંગ કહું છે.

નિદાન કે-છેવટે તૈનાથી જ તૈને મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. નિષ્કર્ષ
પટલો જ કે-શુનિયે ગુરુ આજ્ઞાધીન રહેવું, ગુરુકુમાં વાસ કરવો,
તૈનાથી જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ અને છેવટે મોક્ષ થાય છે. એ રીતે
ઉપદેશકે ‘મધ્યમબુદ્ધિ’ વર્ગને ઉપદેશ આપવો.

આ રીતે ગુર્વાધીનતા જણાવી છેવટમાં ‘મધ્યમ૦’ યોગ્ય
ઉપદેશનો ઉપસંહાર દર્શાવી અદ્વૈતી આર્યાથી આચાર્યશ્રી ‘બુધ’
યોગ્ય ઉપદેશવિધિની પ્રસ્તાવનાનો ઉલ્લેખ કરે છે-

इत्यादि साधुवृत्तं मध्यमबुद्धेः

सदा समाख्येयम् ॥

आगमतत्त्वं तु परं बुधस्य,

भावप्रधानं तु ॥ ૨-૧૧ ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વે દર્શાવ્યા પ્રમાણે સાધુઓનું સંદર્ભનું
સુંદર આચરણ, ક્રિયાકૂશલતા ઉપદેશકે નિરંતર ‘મધ્યમબુદ્ધિ’
વર્ગ પાસે કથન કરવું, અને ‘બુધવર્ગ’ને તો રહસ્યપ્રધાન
આગમતત્ત્વનો જ ઉપદેશ આપવો.

“ ઉપસંહાર ”

સ્પષ્ટીકરણ—અત્ર ગ્રંથકર્તા પૂર્વાર્ધિભાગમાં ‘મધ્યમબુદ્ધિ’
યોગ્ય ઉપદેશવિધિનો ઉપસંહાર દર્શાવે છે. ને ઉત્તરાર્ધથી
‘બુધ’ યોગ્ય ઉપદેશનો પ્રસ્તાવ કરે છે. આ શ્લોકનો ભાવ

સ્યદ્ જ છે. ઇટલે તેનો વિસ્તાર કરવો એ ગ્રંથના કલેવરને વધારવારૂપ જ થાય. ટુંકમાં આચાર્યશ્રી કહે છે કે—અમે પૂર્વે જે ‘ મધ્યમબુદ્ધિ ’ માટે ઈર્યાસમિતિ આદિ આઠ પ્રવચનમાતાનું સ્વરૂપ દર્શાવી તેનું પાલન કરવાનું જણાવ્યું, સિદ્ધાન્ત-તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા દર્શાવી, ગુર્વાધીનતા, ગુરુઆજ્ઞાગ્રાહ્યતા વિગેરે ઉપદેશવિધિનો પ્રકાર દર્શાવ્યો તેના પર ઉપદેશકે વરાવર ધ્યાન આપી તદનુકૂલપણે તથાપ્રકારનો ઉપદેશ ‘ મધ્યમબુદ્ધિ ’ ને હંમેશા કયન કરવો. ઇટલે સમ્યગ્ગરીત્યા સાધુ-ઓનું સદ્વર્તન જણાવવું, જેના શ્રવણથી આ લોકો ધર્મકાર્યમાં અધિક શ્રદ્ધાલુ બની પરિણામે બુધની કોટીમાં દાસ્તલ થાય. અર્થાત્ ઉપદેશકની ઉપદેશક્ષમતા ત્યારે જ પ્રશસ્યતર ગણાય કે જ્યારે ઓતા ઉપદેશબલથી સ્થાપિત શ્રદ્ધામાં મજબૂત રહી અધિક ધર્મરુચિપણું અને તત્ત્વજ્ઞમતિ પ્રાપ્ત કરે. વસ અહીં ‘ મધ્યમ ’ યોગ્ય ઉપદેશવિધિ ગ્રંથકર્તા સમાપ્ત કરે છે.

“ ઉપક્રમ ”

ઇટલે ક્રમ પ્રાપ્ત અને બુધની કોટીમાં આવેલ મધ્યમજનો જેની અભિલાષા કરે એવા બુધ યોગ્ય ઉપદેશની આચાર્યશ્રી પ્રસ્તાવના કરે છે. ‘ આગમતત્ત્વના પ્રેમી અને હસ્મેશા આગમ-તત્ત્વની જ શોધમાં, પરીક્ષવામાં લીન હોય તે બુધ. ’ આ લક્ષણ ગ્રંથકર્તા આગલ જણાવી ગયા છે. અતઃ આ લોકોને ઉપ-દેશકે આગમતત્ત્વનો ઉપદેશ આપવો ઇટલે આગમનું-સ્વરૂં રહસ્ય

(૧૧૪)

કયન કરવું. આગમતત્ત્વ “આત્માઽસ્તિ સ ચ પરિણામી૦”
૧ શ્લોકથી ગ્રંથકાર પ્રથમ પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છે તે જ
તત્ત્વ અહીં ‘બુધ’ વર્ગને ઉપદેશવું, અને વધુમાં પ્રવચનનું
મૌલિક રહસ્ય દર્શાવવું જે હવે પછી ગ્રંથકર્તા જણાવે છે.
મૂળમાં જે ‘તુ’ શબ્દ છે તે એવકાર અર્થમાં હોવાથી નિશ્ચયેન
પૂર્વોક્ત જ તત્ત્વ વિગેરે કયન કરવું.

“ દર્શિત સંબંધવાલો બુધ યોગ્ય ઉપદેશનો પ્રકાર આચાર્યશ્રી દર્શાવે છે. ”

વચનારાધનયા સ્વતુ

ધર્મસ્તદ્વાધયા ત્વધર્મ ઇતિ ॥

ઇદમત્ર ધર્મગુહ્યં

સર્વસ્વં ચૈતદેવાસ્ય ॥ ૨-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—સર્વજ્ઞ પ્રવચનોક્ત વચન—આજ્ઞાનું આરાધન—આજ્ઞા-
નુકૂલ વર્તન કરવું તે જ સત્યધર્મ અને તેની વિરાધના—પ્રતિકૂલ
વર્તન આચરવું તે જ અધર્મ જાણવો. અત્ર સર્વજ્ઞાગમમાં ૧ જ
ધર્મનું ગૂઢ રહસ્ય છે ને ૧ જ ધર્મનું મુખ્ય સર્વસ્વ સાર છે; આ
સિવાય ધર્મનું અન્ય કાંઈ તત્ત્વ નથી.

“ બુધ-દેશના ”

સ્પષ્ટીકરણ—અહીં ‘વચન—આગમં’ વચન ઇટલે આગમ-
સિધ્ધાન્ત—પ્રવચન, અને બુધ ઇટલે પંડિત—તત્ત્વજ્ઞ ૧ અર્થો

स्वास लक्ष्यमां राखवा. धुध ते ज जाणवो के-जे उपरनी बनावट
अथवा तथाप्रकारनी विशिष्ट क्रियाना वेशना आढंवरथी न
रंगाय, किन्तु साचा झवेरीनी माफक पाणीदार हीरा-मोतीनी
परीक्षा करे-स्वीकारे. अतः धुधजन उपरनो वेश देखी राजी
न थाय, ते तो वेशविडंबकोमां पण छे. एवं उत्कृष्ट त्याग,
चैराग्य के क्रियाओ देखीने पण खुश न थाय, ते सर्व
जमाली, गोशालो के निहवोमां पण हती, होय छे; किन्तु
क्रिया अने वेश साथे प्रभुना वचननो आदर, प्रेम तथा भक्ति
केटली छे ? ते ज तपासे छे ने तेनाथी ज मुग्ध बने छे; कारण
के पूर्वे कहा प्रमाणे विधि-निषेधनुं प्रतिपादन करनार जे
सर्वज्ञ भगवंतनुं आगमरूप वचन तेनी आराधना करवी ते ज
मौलिक धर्म कह्यो छे. भावार्थ एतलो के-आगमानुसारी
आगमदर्शित मार्गमां प्रवृत्ति करवी, आगमना एक वाक्यने पण
बाध न आवे तेम हेयनो हेयरीत्या जाणी परित्याग करवो अने
उपादेयनो उपादेय जाणी आदर करवो ते ज परमार्थ धर्म
जाणवो. अर्थात् उत्कृष्ट क्रियानी आराधना अने उत्कृष्ट तप
के चारित्रनुं पालन आत्मा सर्वज्ञना एक वचनथी पण उलटो
चाली करे तो ते पलालपुंज बराबर निर्माल्य ज समज्जुं.
निदान के-भगवानना वचननुं पालन करवाजमां ज सम्यक्त्व,
श्रुत अने चारित्र ए त्रयोनी साफल्यता समज्जवी. अतएव
भगवाने “कडेमाणे कडे” ए सूत्रनी नहीं श्रद्धा करनार
उत्कृष्ट चारित्री जमालीने पण निहव कह्यो. वळी आ वचनथी
उलटी गति करवी, स्वपतिने आगल करी वचननो लोप करवो

अथवा वचननो दुरूपयोग के अनर्थ करवो, पोताना आग्रहने, धारणाने पोषवा माटे सर्वज्ञवचननो उपयोग करवो ए सर्व प्रभु आज्ञानुं स्वरूप चेष्टा होवाथी अधर्म ज जाणवो. निदान के-तेथी आत्मा संसारना दुःखनुं पात्र ज बने छे.

“ वचनाराधकतामां आराधकता ”

भगवान् हरिभद्रमूरिजी महाराज जणावे छे के-उपदेशके बुध श्रोताने खुज्जुं जणावहुं के-प्रभुना वचननुं पालन करहुं ते ज धर्म अने तेनो अनादर-अपालन करहुं ते अधर्म, ए ज अहीं जैन प्रवचनमां धर्मनुं नितान्त सत्य-गूढतत्त्व कह्युं छे, अने ए ज संपूर्ण द्वादशांगीनुं परमतत्त्व-सर्वसारभूत प्रधान तत्त्व कह्युं छे. निष्कर्ष ए के-प्रवचनज्ञाननुं फल ए ज के शक्ति छतां तदनुकूल क्रिया-वर्तन करहुं अने वधु माटे पूर्ण आदर साथे अपेक्षा मानबुद्धि धारवी, श्रोता समीपे सत्य तत्त्वनुं कथन करहुं अने पोतानी अशक्ति जाहेर करवी; कारण के अद्धाथी पढेला आत्मानो उद्धार कदापि थतो नथी पण क्रिया-पतितनो तो उद्धार थइ जाय छे. एटले-प्रभु आज्ञानुं पालन करहुं ए ज सत्य धर्म अहीं दर्शाव्यो. प्रभु हेमचंद्रसूरिजी पण ए ज दर्शवि छे के—“ आज्ञाराद्धा चिराद्धा च, शिष्याय च भवाय च । इतीयमार्हती मुष्टि-मन्यदस्याः प्रपंचनं ” ॥ १ ॥ आ माटे ज भगवंतो आगम प्रमाणे वर्तनारने आराधक कहे छे ने एक अक्षरने पण नहीं माननारने अनंत-संसारी जणावे छे, तेनुं कारण ए ज के-जेणे आगमाज्ञा मानी

तेणो सर्व आगमोक्त वातो मान्य करी, अने जेणो एक अन्तर लोप्यो तेणो प्रभुनो पण अनादर कर्यो. अतः प्रभु आज्ञातुं पालन करवुं ए ज धर्मतुं परमतत्त्व छे, ए रीते ' बुद्धजन ' पासो उपदेशके कथन करवुं, निदान के—आगमाज्ञानी प्राधान्यता—श्रेष्ठता—सर्वकर्तव्यता दर्शावी.

“ विचित्र दलीलो ”

“ अरे ! आ प्रकारनो उपदेश आपवाथी तो बाह्य अने आभ्यंतर आचारोनी अप्रधानता बल्के असारता ज प्रतिभा-समान थाय छे, अथवा आ उपदेशथी आ लोकोनी आचार परत्वेनी रुचिनो नाश ज केम न थाय ? जो आम ज होय तो पछी बालजनने बाह्य आचार संबंधी उपदेश, मध्यमजनने आभ्यंतर आचार संबंधी उपदेश आपवो नकामो ज मानवो जोइये; पाटे सर्व अनुष्ठानोने गौण करी वचनाराधनमां ज धर्म केम न कह्यो ? आ वधी शंकाओने दूर करवा समग्र अनुष्ठानोतुं मूल प्रभु आज्ञा ज छे ए वात दर्शावा आचार्यश्री परमार्थ उपदेश देखाडे छे. ”—

यस्मात्प्रवर्त्तकं भुवि,

निवर्त्तकं चांतरात्मनो वचनं ॥

धर्मश्चैतत्संस्थो,

मौर्नीद्रं चैतदिह परमं ॥ २-१३ ॥

મૂલાર્થ—અંતરાત્માને વિધેયકાર્યમાં પ્રવર્તક અને નિષિદ્ધ કાર્યોથી નિવૃત્તિકારક આ ભૂમંડલમાં કેવલ સર્વજ્ઞોક્ત પ્રવચન જ ઉત્કૃષ્ટતો છે, અને પરમાર્થતયા ધર્મ પણ આ મૌર્નીદ્રિના પ્રવચન સિવાય અન્યત્ર નથી.

“ મનની સ્થિતિ ”

સ્પષ્ટીકરણ—વિશિષ્ટ પવિત્ર અથવા અપવિત્ર કાર્યોમાં આત્મા મનની પ્રેરણા વિના ગતિ કરવાને ઘણા અંશે અસમર્થ જ વને છે, એટલે પ્રથમ મન ઇચ્છે છે ને પશ્ચાત્ આત્માને પ્રેરે છે. યદ્યપિ અસંજી દ્વિંદ્રિયાદિ જીવો મનહીન હોવા છતાં પ્રત્યેક ક્રિયાઓ શરીરદ્વારા જ કરે છે, એવં સંજી આત્માઓ પણ ઘણી વાર મન વિના ક્રિયાઓ કરતા અનુભવાય છે; તથાપિ અહીં ભાવરૂપ મન કાયમ હોવાથી મનપૂર્વક જ ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ સમજવું. નિદાન કે-પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમાં મુખ્યતયા મન જ કારણભૂત છે.—“ મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ ” આચારાંગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“ જે આસવા તે પરિસવા, જે પરિસવા તે આસવા ”. “ જે આશ્રવો તે જ નિર્જરાના કારણો થાય છે, અને જે નિર્જરાના કારણો છે તે જ આશ્રવના હેતુઓ થાય છે.” આ કથનમાં પણ મનની જ મુખ્યતા દર્શાવી છે. વઢી સાતમી નારકી યોગ્ય કર્મો અને હેંચ દેવત્વ યોગ્ય કર્મો પણ આત્મા મનની સહાયતાથી જ વાંધી શકે છે. એટલે મન વિના આત્મા જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે તે માત્ર સામાન્ય જ જાણવી, પરંતુ વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ તો આત્મા

મનદ્વારા જ કરે છે. શુભાશુભ કાર્યોમાં મન મુખ્ય માન્યું છે, માટે મન કદાચિત્ અશુભને શુભતયા અને શુભને અશુભતયા પરિણામાવી શકે એ સદ્જ છે. આથી મનને જે સંસ્કાર મળે તેવી રીતે તે પરિણામે છે ને પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમાં સાધક બને છે. અતઃ આત્માની ऐच्छिक इष्टसिद्धि માટે પ્રથમ મનને જ સુશિક્ષિત અને પવિત્ર સંકલ્પી બનાવવું ઇચ્છિત છે. જેમ યયા પછી મન તપ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, શીલ આદિને આદેય માની તેમાં પ્રવૃત્તિ, અને હિંસા, ક્ષુઠ, ચોરી, વ્યભિચાર આદિને હેય માની તેની નિવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ આ પ્રકારની વિવેકશાલી પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરવાનું વલ મનને સુસંસ્કારો અથવા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થયા વિના પ્રાપ્ત થવું દુઃસાધ્ય છે-વરાવર મન સમજદાર થયા પછી જ કરે છે.

“ સર્વજ્ઞવચન ”

આથી ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે-‘યસ્માત્૦’આ ભૂમંડલમાં શુભ કાર્યોમાં મનને પ્રવર્ત્તાવિનાર અને અશુભકાર્યોથી નિવૃત્તિ કરાવનાર કેવલ સર્વજ્ઞકથિત સિદ્ધાન્ત-પ્રવચન સિવાય અન્ય કોઈ પણ સાધન નથી; કારણ કે સર્વજ્ઞ પ્રવચનમાં જ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ માર્ગો દર્શાવી હેય, ઉપાદેય પદાર્થો અચ્છી રીતે દર્શાવ્યા છે. સિવાય એક પણ પદ્ધતિ પ્રવચન જગતમાં નથી કે જેમાં ચિરોદી, સ્વાર્થતું અને સ્વલિપ્ત કયન ન હોય. સર્વજ્ઞવચનનો બોધ થયા પછી આત્મા હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયતું ઉપાદાન કરે છે એટલે મનને સર્વજ્ઞાગમના અભ્યાસથી સંસ્કારિત બનાવવું જોઈએ. કારણ કે-સર્વજ્ઞાગમતું પરિશીલન કરવું તે જ વાસ્તવિક ધર્મ છે; હિંસાદિથી નિવર્તવું અને તપ, સ્વાધ્યાયાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે

તો ધર્મનો વાહ્ય વ્યાપારમાત્ર છે. નિદાન કે-મન તથાપ્રકારે આગમથી સંસ્કારી થયા પછી સહજતયા શુભાશુભમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરે છે, અતએવ આગમોક્તતત્ત્વની આરાધના કરવી તેમાં ત્વરો ધર્મ જણાવ્યો. આવું મન વરાવર અચલપણે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરે છે, એટલે સુંદર ચારિત્ર, તપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ક્રિયા-કૂશલતા આદિ ધર્મના પ્રધાન અંગો પણ આત્માને સહજતયા ઉપલબ્ધ થાય છે. અર્થાત્ આ મન કદાપિ આ વ્યાપારોની ઉપેક્ષા કરતું નથી વલ્કે પરમશ્રદ્ધાપૂર્વક સુવિશુદ્ધપણે આચરે છે-કદાપિ ભંગ થવા દેતું નથી માટે જ અહીં ગ્રંથકર્તા કહે છે કે-“ ધર્મઐતત્સંસ્થો ” ધર્મ આ ભગવંતકથિત પ્રવચનની સેવામાં અવાધપણે રહ્યો છે અને જૈનશાસનમાં આ સર્વજ્ઞવચન જ પરમતત્ત્વ-ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. ટુંકમાં સર્વ અનુષ્ઠાનોનું મુખ્ય જીવન-પ્રધાન આધાર સર્વજ્ઞવચન જ જાણવું.

“ શંકાનો ઉદ્ધાર ”

દેહના પ્રત્યેક અવયવો અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર-સ્થંભ મુખ્ય પ્રાણો જ છે. પ્રાણનો નાશ થયા પછી સર્વ વ્યાપારોનો લોપ આપોઆપ જ થઈ જાય છે, એવં સર્વ અનુષ્ઠાનોની આરાધ્યતા સર્વજ્ઞવચનની આરાધ્યતાથી વને છે, અને સર્વજ્ઞવચનની વિરાધના કરવાથી સર્વ અનુષ્ઠાનો નિર્જીવ તુલ્ય સપજવા, માટે બુધ યોગ્ય ઉપદેશવિધિમાં સર્વજ્ઞવચનની પ્રાધાન્યતા જણાવી. પરંતુ આ કથનથી અન્ય અનુષ્ઠાનો ગૌણ અથવા નકામા નથી સમજવાના; વલ્કે સર્વજ્ઞવચનની પ્રધાનતા દર્શાવવાથી તેનાથી અભિન્ન

એવા આગમોક્ત સર્વ અનુષ્ઠાનો પણ મુખ્ય જ જણાવ્યા, એટલે નિતાન્ત આદેય અને અનુષ્ઠેય જાણવા. અન્યથા આગમદર્શિત અનુષ્ઠાનોનું અવહુમાન કે અશ્રદ્ધા કરવાથી ફરી આગમ-વચનનું જ અવહુમાન કર્યું જાણવું, તથા તેમ કરવાથી અર્થ જ ગણાય. આટલા કથનથી પ્રયમની સર્વ શંકાઓનું પણ નિરસન થઈ ગયું. ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—ધર્મ અહીં વ્યાપાર-રૂપ જ્ઞાપકતા સંબંધથી જાણવો, એટલે આગમ એ ધર્મનું જ્ઞાપક છે; જ્યારે ધર્મ અત્રે જ્ઞેય જાણવો. હેવટે ટીકાકાર જણાવે છે કે—સર્વજ્ઞોક્તેન શાસ્ત્રેણ, વિદિત્વા યોઽન્ન તત્ત્વતઃ । ન્યાયતઃ ક્રિયતે ધર્મઃ, સ ધર્મઃ સ ચ સિદ્ધયે ॥ ૧ ॥ “ સર્વજ્ઞાભાષિત શાસ્ત્રોમાં કહેલ તત્ત્વનું જ્ઞાન—બોધ કરી ન્યાયરૂપે જે કાંઈ કરવામાં આવે તેનું જ નામ અત્રે જૈન-સિદ્ધાન્તમાં ધર્મ કહ્યો છે અને આ જ ધર્મસિદ્ધિ આપે છે; વાકી કોઈ પણ ધર્મ મોક્ષદાયી માન્યો નથી. ” આ વાત પર વહુ વહુ વિચારવું અને તથાપ્રકારે બુદ્ધજનને ઉપદેશ આપવો.

“ સર્વજ્ઞવચનની મુખ્યતા અહીં શા શાટે જણાવી ? તેનો ફેટું ગ્રંથકર્તા સ્પષ્ટ કરે છે. ”

अस्मिन् हृदयस्थे सति,

हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ॥

हृदयस्थिते च तस्मिन्नि-

यमात्सर्वार्थसंसिद्धिः ॥ ૨-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—સર્વજ્ઞવચન—સિદ્ધાન્તને હૃદયાંકિત કરવાથી ઘટલો ચિત્તમાં સ્થાપન કર્યા પછી પરમાર્થથી સિદ્ધાન્તદ્વારા મુર્નાદ્ર—સર્વજ્ઞ ભગવાનની જ હૃદયમાં સ્થાપના કરાય છે, અતઃ ભગવાન હૃદયમાં વીરાજવાથી આત્મા પોતાની સર્વ અપીષ્ટ સિદ્ધિયોને નિયમેન વિનાવિલંબે પ્રાપ્ત કરે છે.

“ પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ ”

સ્પષ્ટીકરણ—અપીષ્ટ અર્થોની સિદ્ધિ પરમાત્માની પ્રસન્નતા સિવાય ન જ યાય એ તો સર્વસાધારણ વાત છે. પરમાત્માની પ્રસન્નતા સ્વાલી તેની વિવિધ પૂજાઓ કરવાથી અને મંદિરો વંધાવવાથી જ ન મળે, કિન્તુ પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી તેને પોતાના હૃદયમંદિરમાં સ્થાપન કરવાનો માર્ગ અલૌકિક અને ઘણો સરલ છે, તે જ વાત અત્ર આચાર્યશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે. જનતા પરમાત્માને સુખી કરવાનો અને તેને મેઝવવાનો માર્ગ ચારંવાર પૂછે છે, તેના માટે આચાર્યશ્રી કહે છે—“ અસ્મિન્ હૃદયસ્થે ” આ વિધિ, પ્રતિષેધ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ આદિ માર્ગ-દર્શક લૌકિક-લોકોચર કલ્યાણમાર્ગપ્રરૂપક સ્યાદ્વાદ-શૈલીમય એવું પૂર્વોક્ત આગમવચન—સિદ્ધાન્તકથિત આજ્ઞાઓ હૃદયમાં ધારવાથી, અર્થાત્ આત્મા સામાન્ય કે વિશેષ જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ—નિવૃત્તિ આચરે તે સર્વ સિદ્ધાન્તની આજ્ઞા અનુકૂલપણે જ યદિ આચરે તો “ તત્ત્વતો ” પરમાર્થથી આત્મા પરમેશ્વરનું જ નિતાન્ત વહુમાન કરે છે; કારણ કે—પરમેશ્વર હવે જ્યારે અનન્ય ભક્તિ—વહુમાન હોય ત્યારે જ મન્ય આત્મા તદુક્ત પ્રત્યેક

आज्ञाओने हृदयांकित करी शके, आज्ञाओ पर बहुमान न होय तो परमेश्वरतुं बहुमान नथी ए पण निश्चित जाणवुं- एतले परमेश्वरने खुशी अथवा प्राप्त करवानो सरल मार्ग आ ज छे के परमेश्वरनी आज्ञाओने हृदय साथे एकाकार करवी. सामान्य व्यवहारमां पण ए ज नियम छे के मनुष्यना बहुमान पहेला तेनी आज्ञाओतुं बहुमान लोको इष्ट गणो छे, ते सिवाय तो प्रत्येक मनुष्य तेवा व्यवहारने छल व्यवहार माने छे. कायदां पण सरकारना बहुमान पहेला तेना फरमाननो प्रथम आदर करवो पढे छे, अतः अत्र साफ साफ कही दीधुं के वचननो आदर करवाथी ज मुनींद्र-भगवाननो ज अवश्यमेव आदर थाय छे. एतले पछी ज क्रियमाण (कराता) प्रत्येक तप, जप, संयम, स्वाध्याय आदि क्रियाओ फलदातृ बने छे. जे मनुष्य भगवानतुं बहुमान घणी घणी खुशीयी करे छे, पण तेमनी प्रत्येक न्हानी-मोटी आज्ञाओ स्वीकारता नथी अथवा एकाद आज्ञातुं खून करे छे तो ते मनुष्यनी उत्कृष्ट पण तप, संयम आदि क्रियाओ निष्फल जेवी ज भगवाने कही छे; बल्के संसारभ्रमणरूप दंडनो अधिकारी कहो छे ए वात आगल जणावी गया छीए. प्रभु आराधनाना उपाय माटे प्रकारान्तरे एतत् ग्रंथकर्ताए अष्टक प्रकरणमां खुल्लंखुल्ला जणाव्युं छे के- “यस्य चाराधनोपायः सदाज्ञाभ्यास एव हि” पुनः “हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात् सर्वार्थसंसिद्धिः” उपरोक्त कथनथी सिद्ध थइ चूक्युं के वचनना बहुमानद्वाराए ज परमेश्वर हृदयमां विराजे-प्रसन्न थाय छे.

“ અમીષ્ટ સિદ્ધિયો ”

અતઃપ્રવ ભગવાન હૃદયમાં વિરાજવાથી નિયમેન આત્માને સર્વ અર્થો-અભિષ્ઠોની સમ્યક્તયા સિદ્ધિ થાય છે. નિદાન કે-ભગવાન મળ્યા પછી કયો પદાર્થ જગતમાં એવો છે કે આત્મા સહજતયા (સહેલાઈથી) ન મેળવી શકે ? ટુંકમાં તપ, જપાદિની સિદ્ધિ, અષ્ટસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ, શરીર સંબંધી દુઃખોનો હાસ, ઇંદ્ર ચક્રવર્ત્યાદિની રિદ્ધિયો અને છેવટે સંસારનો નાશ થઈ પરમાત્મા સાથે એકાકારપણું હસ્તગત થવું આત્માને કાંઈ દુઃસાધ્ય નથી. અલ્પકાલેન અભિલષિત સ્થાનોની પ્રાપ્તિ થાય છે, કેવલ પરમેશ્વરની હૃદયમાં અદ્ભૂત રીતે સ્થાપના થવી જોઈએ; માટે જ બુદ્ધજનને ઉપદેશકે ભગવાનની આજ્ઞા આરાધવાનો પ્રધાનતર ઉપદેશ આપવો અને તેનો પ્રભાવ આ રીતે જણાવવો.

“ ભગવાનની પ્રસન્નતાથી સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે, એવું જણાવી ભગવાનના માહાત્મ્યની ગ્રંથકર્તાએ આટલી સ્તુતિ શા માટે કરી ? શું ભગવાન સર્વ કાર્યો કરી આપે છે સ્વરા ? આ શંકાતું સમાધાન ગ્રંથકર્તા દૃષ્ટાંતની ઘટના સાથે કરે છે.”

ચિંતામણિઃ પરોઽસૌ

તેનૈવ ભવતિ સમરસાપત્તિઃ ॥

સૈવેહ યોગિમાતા,

નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા ॥ ૨-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—આ ભગવાન્—જિનેશ્વરદેવ ચિંતામણિરત્ન

કરતા પણ ઉત્કૃષ્ટ રત્નરૂપ છે, કારણ કે આ વીતરાગદેવથી જ આત્માને એકાન્ત ઉપશમ-જ્ઞાન્તરસની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મહર્ષિયોએ આ ઉપશમરસની પ્રાપ્તિને જ યોગિયોની માતા તથા નિર્વાણ-મોક્ષફલદાયી કહી છે.

“ ચિંતામણિની ઉપમા ”

સ્પષ્ટીકરણ—અત્ર ભગવાનની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવવા આચાર્યશ્રી સર્વતો સુંદર દૃષ્ટાંત આપી તેમની આરાધ્યતા વરાવર સિદ્ધ કરે છે. ભગવાન સર્વતોશ્રેષ્ઠ હોવાથી અદ્ભૂત આશ્ચર્યોત્પાદક દૃષ્ટાંત સાથે જ તેમની કાંઈક સામ્યતા દર્શાવવી એ પાઠકો માટે સરલતા ગણાય. ભૂતલ પર ચિંતામણિ સર્વોત્તમ પદાર્થ મનાયો છે. આ રત્ન જદા છતાં તેની સેવા કરનારને અભિષ્ટ ફલો તેના માલિક (અધિષ્ઠાયક) દેવતા અર્પણ કરે છે. एवं આ ભગવાન પણ પોતાનાં बहुमान, भक्ति, श्रद्धा, आज्ञापालन કરનારને પણ આ લોક તથા પરલોક સંવંધી સર્વે ઇષ્ટ પદાર્થો પૂરણ કરે છે. યદ્યપિ ભગવાન વીતરાગ હોવાથી અમક્ત, અપૂજક, અશ્રદ્ધાલુ સામે ક્રોધ અને આરાધક-પૂજક સામે પ્રેમ દર્શાવતા નથી. તેઓ તો સર્વ જગતને સમદૃષ્ટિએ જ નિહાળે છે, અન્યથા ભગવંતમાં વીતરાગપણું જ ન કહેવાય; તથાપિ ચિંતામણિની ભક્તિથી આકર્ષાયેલ તેના માલિક દેવતા સેવકની કામનાઓ પૂરે છે. एतस्ते આ અભિષ્ટ સિદ્ધિયો ચિંતામણિના આલંબનથી જ પ્રાપ્ત થઈ પરંતુ પરમાર્થ રીતે તો ચિંતામણિ જ અર્પણ કરે છે એવો વ્યવહાર જગતમાં પ્રવર્ત્યો છે, તથાગ્રકારે જિનમ-

णित आगमानुसारे उपादेय-हेयादिमां प्रवृत्ति-निवृत्ति करनार आत्माने अलौकिक लोकलोकोत्तर सिध्दियो तत्काल सहजतया उपलब्ध थाय छे. एटले-“ व्यवहारमां जेम अमुक माणसनी सलाहथी अमुक माणस कोइ जातनुं कार्य अगर व्यापार करे एवं मार्गमां गमन करे अने तेमां ज्यारे पोते फतेह मेळवे त्पारे ते माणस एमज समजे छे के अमुकनी सलाहथी-वचनथी हुं चाल्यो माटे ते माणसे ज मने सुखी कर्यो. ” अत्र माणसना वचनथी जे सिद्धि यइ ते माणसे ज सिद्धियो अपी एवं उच्चारता, मानता अने व्यवहार करता जनताने आपणे सामान्य दृष्टिथी जोइये छीये, तो पछी अही भगवानना वचनाधारे प्रवृत्ति करनार आत्मा इष्ट सिद्धि मेळवे ते भगवाने ज अर्पण करी ए व्यवहार शामाटे अनुचित मानवो ? अर्थात् भगवान ज अर्पण करे छे ए उक्तिमां कांइ अनौचित्यपणुं समजातुं नथी. अतः भगवानने चिंतामणिनी उपमा बराबर चरितार्थ यइ शके छे.

“ अनौपम्य भगवान ”

बधुमां भगवान तो चिंतामणिनी अपेक्षाए अधिक फल अर्पणकर्ता होवाथी भगवाननी आगल चिंतामणी पण सामान्य पत्थरवत् समजवो, कारण के चिंतामणि तो मात्र इहलोक संबंधी ज तुच्छ पदार्थो अर्पण करे छे पण जन्मांतरना सुखो आपवाने समर्थ नथी थतो; ज्यारे भगवान तो लोक-लोकोत्तरना दिव्य सुखो अर्पण करी अखंड आत्मानंदने

अर्पण करे छे, जेथी आत्माने आ संसारना भयानक स्वप्नाने जोवानो समय फरीने आवतो नथी.

“ प्रभुथी समरस लाभ ”

आ ज बातनो उद्देश ग्रंथकर्ता जग्यावे छे के—“ तेनैव भवति समरसापत्तिः ” भगवद् वचनाधारे प्रवृत्ति करवानुं, भगवाननुं बहुमान के पूजा करवानुं खरं फल ए छे के आत्मा भगवंत जेवो उपशमभाव प्राप्त करे—एटले कषायोनी क्षीणता थई जाय. हेतु ए के-कषायोनी क्षीणता विना साक्षात् भगवद् प्राप्ति यती नथी अने आत्मानो वास्तव धर्म उपशमभाव-स्वस्वभावमां रमणता करवानो ज छे. आ स्वरूप खरी रीते भगवानना वचनोथी आत्माने उपलब्ध थाय छे, माटे अही जग्याव्युं के भगवान पासेथी ज आ समरस—उपशमरसनी प्राप्ति थाय छे; कारण के प्रभुकथित वचनरूपी अमृत एवं छे के आत्मा तथाप्रकारे बर्ते तो जरुर अमृतभावमय ज थई जाय.

“ समापत्तिजुं स्वरूप ”

अथवा टीकाकार “ तेनैव भवति समरसापत्तिः ” ए चरणनो अन्यार्थ निकाले छे. “ ते भगवानथी ज आत्मा समरसनी प्राप्ति करे छे. ” अत्र ‘रस’ शब्द भाव अथनो वाचक छे एटले सपभावनो लाभ पामे छे. जिनभगवंतोए स्ववचनथी जेम जगतना कल्याण माटे प्रवृत्ति—निवृत्तिना द्वारो खोली दर्शाव्या छे तेम परमेश्वरनुं पण यथार्थ स्वरूप विना-

સંકોચે પ્રકાશ્યું છે, જેથી આગમના અભ્યાસી અને આગમા-
નુસાર પ્રવૃત્તિકારકો પોતાનું કલ્યાણ નિરાવાયપણે સારી શકે,
અર્થાત્ આગમોક્ત માર્ગમાં ચાલી જે સાધનોદ્વારા પરમેશ્વરની
પ્રાપ્તિ જણાવી છે તે સાધનો ઉપલબ્ધ કરી, પરમેશ્વર સ્વરૂપ
હૃદયમાં બરાબર સ્થાપન કરી સર્વ વૃત્તિયો-વિકલ્પો બંધ કરી
કેવળ પરમેશ્વરના જ ધ્યાન-વિચારમાં તન્મય બને છે. પડ્ધતે
આ સમયે તે વિશિષ્ટાત્મા અને પરમેશ્વરનો જાણે અમેદભાવ ન
યયો હોય તેવો આ આગમોક્તકારી આત્માને અનુભવ થાય છે.
આનું નામ આચાર્યશ્રી 'સમાપત્તિ' ધ્યાન કહે છે.

“ ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન ”

આ વિષયને સમજાવવા ટીકાકાર યોગશાસ્ત્રનો આચાર આપે
છે. ‘હ્રીણવૃત્તેરભિજાત્યસ્યેવ મણેર્ગ્રાહ્યગ્રહીતૃગ્રહણેષુ
તત્સ્યતદનુગતા સમાપત્તિઃ” ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન આ
ત્રિકોટીની જ્યારે યેક્યતા થાય ત્યારે તે ‘સમાપત્તિ’-સમમાવર્તી
પ્રાપ્તિ કરી છે. જેમ સુંદર અને સ્વચ્છ જાત્ય સ્ફાટિકમણિ
પાસે જેવા પ્રકારનું રંગીન કપડું ઘરવામાં આવે ત્યાપ્રકારની
હાયા તે મણિમાં બરાબર પ્રતિબિમ્બિત થાય છે, પડ્ધતે કપડામાં
સ્થિત વર્ણનો સ્વીકાર કરી મણિ પણ તેવા જ રંગનો દેખાય
છે. અહીં મણિ. રંગ અને કપડું એ ત્રણેનો સમાગમ થતો
એક-ત્રીજા તન્મય તદાકાર પ્રતિમાસમાન થાય છે. ક્ષરણ
કે કપડામાં સ્થિત વર્ણને ઘટ્ટ-પક્કડવાની ટીકાદ મણિમાં
છે અને વર્ણમાં પક્કડાવાની શક્તિ છે. એવં આ બંને વસ્તુ એક

સ્થાનમાં વિરાજમાન છે એમ દૃષ્ટાને (જોનારને) પ્રત્યક્ષ માલુમ થાય છે. એટલે ગ્રાહ્યવર્ણ, ગ્રહીતૃમણિ અને વર્ણને સ્વીકારી તન્મય થવાનો મણિનો સ્વભાવ તે ગ્રહણ-આગ્રણે ભાવવર્ણ અને મણિમાં સાક્ષાત્ અનુભવાતા હોવાથી સ્વચ્છ અને નિર્દોષ સુંદર મણિ લાલ, પીલું, આસ્માની, કૃષ્ણ વર્ણવાલું આપણે સૌ સાધારણ દૃષ્ટિથી જોઈ શકીએ છીએ. પરમાર્થ કે-મણિ કપડાના સંવંધ-માત્રથી તથાપ્રકારના વર્ણમય થઈ જાય છે એ જ રીતે અહીં આત્મા અને પરમેશ્વરમાં આ દૃષ્ટાંતની વરાવર સામ્યતા-ઘટના સમજવી. આત્મા જ્યારે આગમોક્ત પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ સમજી-વિચારી તદીય ધ્યાનમાં તન્મય બની પરમાત્મા સાથે એકાકાર બને છે ત્યારે આત્મા પણ સર્વજ્ઞરૂપ-પરમાત્મરૂપપણાનો પરમાર્થથી અનુભવ કરે છે. એટલે ધ્યેય પરમાત્મા, ધ્યાતા-વિચારકર્તા આત્મા અને ધ્યાન તે પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર-આગ્રણોનો સમાગમ તે 'સમાપત્તિ.' પરમાત્મા સર્વને ધ્યેયસ્વરૂપ પ્રાપ્તવ્ય હોવાથી પરમાત્મા ધ્યેય અને તેમના સ્વરૂપનો-ગુણોનો અભ્યાસ, પરિશીલન, વિચાર તે ધ્યાન; તથા વિવેકી આત્મા આ સ્વરૂપનો વિચાર-અભ્યાસકર્તા હોવાથી તે ધ્યાતા. આગ્રણોનો જ્યારે સમાગમ-એક્યતા થાય ત્યારે વિવેકી આત્મા સર્વજ્ઞના ધ્યાનરૂપ બાહ્ય આલંબનદ્વારા સર્વજ્ઞરૂપનો અનુભવ કરે છે એટલે તે આત્મા પણ સર્વજ્ઞરૂપ કહેવાય; કારણ કે-આ સમયે તે આત્મા 'મયિ તદ્રૂપં સ એવાહં' 'મારામાં ભગવાનનું રૂપ છે, અને હું ભગવદ્રૂપ છું' એ જ ભાવ વિજ્ઞાનદ્વારા અનુભવે છે. માટે

અહીં ગ્રંથકર્તાએ ઉલ્લેખ કર્યો કે-આ પૂર્વોક્ત ' સમાપત્તિ ' રૂપ ભાવાવસ્થા આત્માને પરમાત્મારૂપ બાહ્ય આલંબનદ્વારા જ ઉપલબ્ધ થાય છે; સિવાય તે અવસ્થા અપ્રાપ્ય જ જાણવી.

“ યોગ તથા યોગિ અને યોગિમાતા ”

આટલો નિર્દેશ કરી ફરી ગ્રંથકર્તા આ ' સમાપત્તિ ' ની પ્રાપ્તવ્યતા, આરાધ્યતાની અલૌકિકતા સિદ્ધ કરવા ઉત્તરાર્ધથી પ્રકાંઠ પ્રરૂપણા કરે છે. ' સૈવેહ યોગિમાતા ' દર્શિત ' સમાપત્તિ ' જ અહીં-જૈનદર્શનમાં અથવા સર્વદર્શનમાં યોગિ-યોની માતા કહી છે. ' મોક્ષેણ યોજનાત્ યોગઃ ' જેથી આત્માનો મોક્ષ સાથે વરાવર સંબંધ થાય તે યોગ. આ યોગને જેઓ પામ્યા તેઓ યોગિ કહેવાય. યોગ તથા યોગિ શબ્દનો અર્થ આ અર્થ હોવાથી સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, સંયમ, કષાયવિજય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, શાન્તિ, શૌચ, વ્રહ્મચર્ય, નિર્મમત્ત-આ સર્વ યોગ-માર્ગો છે અને તે માર્ગમાં ચાલનાર સર્વ યોગિ જાણવા. સ્વાલી બાહ્યથી જટા વધારી, કૌંપીન, વલ્કલ કે વ્યાઘ્ર કે મૃગચર્મ ધારી, મસ્મ ચોલી વેશ કરવો તે કાંઈ યોગિપણું ન કહેવાય. જેમાં મોક્ષનો સંબંધ આત્મા સાથે ન થાય તેનું નામ યોગ નથી કહ્યો. આ યોગિયોને ઉપરોક્ત યોગ ધારવાનું મુખ્ય ફલ પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય અમીષ્ટ નથી કહ્યું, અર્થાત્ આ સર્વ યોગિયો પણ યોગમાર્ગના પંથમાં વિચરી પરમાત્માના ધ્યાન-રૂપ ' સમાપત્તિ ' અવસ્થાનો લાભ કરી તે દ્વારા અનુક્રમે પરમાત્મા અને પોતે બન્ને તુલ્યસ્થાન સ્થિત બને છે. પૃથ્વે

પરમાર્થ એ કે-યોગિયો ‘સમાપત્તિ’ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે જ આ સમ્યક્ત્વ આદિ યોગો ધારે છે. જ્યાં સુધી આ ધ્યાન-સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી યોગિયોનો યોગપ્રયત્ન અર્થહીન જેવો માન્યો છે, માટે યોગિયોની સર્વ કાર્યસિદ્ધિ આ ‘સમાપત્તિ’ ધ્યાનથી જ થાય છે. અતેવ આ ‘સમાપત્તિ’ ને નિતાન્ત યોગિયોની માતા અહીં જણાવી.

“ નિર્વાણફલદર્શન ”

એ જ વાત અન્યત્ર કહી છે-“ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્ર-યોગઃ સયોગ ઉચ્યતે । એતથોગાદિ યોગી સ્યાત્ પરમબ્રહ્મસાધકઃ ” ॥ ૧ ॥ અન્તમાં ગ્રંથકર્તા આ ‘સમાપત્તિ’ ને ‘નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા’ નિર્વાણ-મોક્ષફલ-દાત્રી મહર્ષિયોએ કહી છે એવો નિર્દેશ કરે છે. નિષ્કર્ષ એ કે-આ ‘સમાપત્તિ’ પ્રાપ્ત થયા પછી મોક્ષફલ અવશ્યમેવ આત્માને સુલભ થાય છે. “ હલિકા અમરીં ધ્યાયન્ અમરિત્વ-મુપતિષ્ઠતે ” ‘ઇયલ અમરીનું ધ્યાન કરવાથી છેવટે અમરી-પણાને પામે છે’ તથાપ્રકારે યોગિયો પણ પરમાત્માનું ‘સમાપત્તિ’ રૂપ ધ્યાન પામી પરમાત્માવસ્થાને-મોક્ષભાવને પામે છે, આમ અનુભવવેદી સર્વદર્શી મહાપુરુષો અને પૂર્વધર આચાર્યો કહે છે. હુંકમાં આગમાનુમારી પ્રવર્તક સ્વહૃદયમાં પૂર્વોક્ત ન્યાય્યે આગમદ્વારા પરમાત્માને સ્થાપન કરી તે પરમાત્મરૂપ આલં-વનથી ‘સમાપત્તિ’ રૂપ સ્વરૂં ધ્યાન પામી છેવટે મોક્ષસ્થાનમાં વિરાજે છે. અતેવ આગમવચનની આરાધના તે જ વાસ્તવ-ધર્મ

(૧૩૨)

અહીં 'બુધ' વર્ગ માટે દર્શાવ્યો. અતઃ ઉપદેશકે પણ આ સ્વરૂપ વરાવર ધ્યાનમાં રાખી તથાપ્રકારે બુધજનને ઉપદેશ કરવો.

“ આ અધિકારના પ્રારંભમાં ગ્રંથકર્તાએ બાલ, મધ્યમ, બુધ માટે ઉપદેશવિધિનો પ્રકાર તત્ત્વજ્ઞોએ જે પ્રમાણે કહ્યો છે તથાપ્રકારે જણાવવાનું કહ્યું હતું ” તો અહીં સુધી ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે સિદ્ધાન્તાનુસારી ઉપદેશવિધિના પ્રકારો કહ્યા, એટલે આચાર્યશ્રીએ ‘યથોદ્દેશઃ તથા નિર્દેશઃ’ એ મહર્ષિયોનું કથન ચરિતાર્થ કર્યું. હવે આ ‘વિધિ’ નો ઉપસંહાર કરી તથાપ્રકારે ઉપદેશદાનનું અર્પૂર્વ ફલ દર્શાવી ઉપદેશકોને એ દિશામાં જ ગમન કરવાની સૂચના આપી આ અધિકારને પૂર્ણ કરે છે. ”

इति यः कथयति धर्म,

विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः ॥

जनयति स एनमतुलं,

श्रोतृषु निर्वाणफलदमलम् ॥૨-૧૬॥

સૂત્રાર્થઃ—અનઘમતિ-શુદ્ધમતિમાન્ એવા જે ધર્મગુરુ-બાલ, મધ્યમ આદિની યોગ્યતા વરાવર પરીક્ષી યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરે છે, તો તેઓ શ્રોતાના હૃદયમાં મોક્ષફલને અર્પણ કરનાર એવા અનન્ય-અસાધારણ ધર્મભાવની શ્રદ્ધા સ્થાપન-ઉત્પન્ન કરે છે.

“ उपसंहार ”

स्पष्टीकरणः—उपदेशविधिना प्रकारो दर्शाव्या. अत्र तो तेनुं फल प्रकाश्युं छे. प्रथम तो उपदेश आपवानो अधिकार आगल दर्शाव्या प्रमाणो “ धम्मो जिण पणत्तो पक्कप्प-जयिणा कहेयव्वो ” जिनकथित धर्म केवल प्रकल्पयतिष (गीतार्थमुनि) ज प्ररूपवो, अर्थात्—त्यागी, मोक्षमार्गस्थित अने गुरुकुलवासमां रही योगादि क्रिया आराधी जघन्यथी पण आचारांगादि पांच सूत्रोमां निपुण एवा गीतार्थमुनि ज धर्मव्याख्या करवी; सिवाय अन्यने तो बोलवानो पण अधिकार नथी तो पछी धर्मदेशनानी बात ज क्यां रही ? आ मुनि पण ‘ धनधम्मतिः ’ पापबुद्धि रहित एटले केवल पवित्राशयवान् होय ते ज. हेतु ए के—स्वार्थी के आग्रही कदापि शुद्ध उपदेश आपी शक्ता नथी. ते पण बाल, मध्यम आदि वर्गनी प्रथम चेष्टा, क्रिया, अभिरुचि, बुद्धि, विचार आदि साधनद्वारा योग्यतानो बराबर ख्याल करी, तपास करी पछी ते लोकोने धर्मनो बोध थाय, अद्धा अने अभिरुचीमां बधारो थाय, उत्तरोत्तर उत्तम उत्तम अवस्थाओ प्राप्त करे तथाप्रकारे पूर्वोक्त उपदेशके तेओना अधिकार प्रमाणो उपदेश आपवो. उपदेश आपती वक्तुं तो खास ध्यान राखवुं के उपदेशमां भगवंत तथा पूर्वाचार्योना वहाने स्वमतिकल्पना के आग्रहनुं मिश्रण करी ओताओने उपदेश न अपाय; कारण के एथी उपदेशक अनंतसंसारनी वृद्धि करी ओताने पण कल्याणना वदलापां अकल्याण प्रति घसड़ी जाय छे. एवं आशाभाव तथा

मान-प्रतिष्ठानो लोभ छोड़ी परिश्रम के शरीरस्वेदनो विचार कर्या विना मात्र श्रोतानुं कल्याण क्या प्रकारे थाय तेवा पवित्र विचारोपूर्वक ज उपदेश आपवो.

“ उपदेशनुं खरुं फल ”

आ रीतें उत्तम उपदेश आपवायी वक्ता आचार्य स्वतुं (पोतानुं) कल्याण साधवापूर्वक श्रोताने उदाम धर्म ज पमाडे छे. आचार्यश्री कहे छे के-‘जनयति स एनमतुलं श्रोतृषु निर्वाणफलदमखम्’ आ रीते धर्मोपदेश आपवायी उपदेशक सारी रीते श्रोताश्रोता चित्तमां असाधारण एवो धर्म-प्रेम उत्पन्न करे छे, जेथी श्रोताने एवो दृढ धर्मप्रेम जाग्रत थाय छे के जे परिणामे अवश्यमेव निर्वाण-मोक्षरूप फल अर्पण करवा समर्थ बने छे. निदान के-श्रोता छेवटे मोक्ष पामी स्वात्माने कृतकृत्य करवा समर्थ थाय तेवो उत्तरोत्तर शुद्धतर धर्म पामे छे. हुंकरमां-आचार्यना उपदेशमां एवो तो अद्भुत चमत्कार तथा आकर्षण होय के श्रोताने कंटाळो के अभाव कदापि उत्पन्न न थाय, किंतु मोरलीना नादथी आकर्षयैला नागनी माफक खेंचाइ खेंचाइने उपस्थित थइ अधिकाधिक श्रवण करवामां दत्तचित्त बने ने पछी परिणामे तथाप्रकारे उपदेशना बलथी उत्तम पंथानुयायी थाय. आथी श्रोता अने वक्ता समयनुं परिणामे कल्याण ज थाय छे. वधुमां उमास्वाती महाराज कहे छे के-“वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति” आवो उपदेश आपनार आचार्य छेवटे कांइ नहीं तो पोताना अनंतपापकर्मोनी निर्जरा-क्षय निःसंदेहपणे करे छे.

(૩) ધર્મલક્ષણષોડશકમ્ ।

“ શંકા અને સંબંધ ”

ગત અધિકારના પ્રારંભમાં ‘બાલ’ આદિ વર્ગને સદ્ધર્મની દેશના આપવાનું જણાવ્યું હતું અને અંતમાં “ તથાપ્રકારે ઉપદેશ આપવાથી ઉપદેશક શ્રોતાને અસાધારણ ધર્મપ્રેમ પેદા કરે છે. ” એટલે વચ્ચે સ્થલમાં ધર્મ એ શબ્દ આવે છે. તો ધર્મ કોને કહેવો ? તથા ધર્મનું લક્ષણ શું ? એ આશંકાનો ઉત્તર જણાવવા દ્વારા એ પૂર્વાધિકાર સાથે સુસંબધતયા સ્થિત આચાર્યશ્રી ધર્મસ્વરૂપદર્શક તૃતીયાધિકારનો આરંભ કરે છે. ઉપદેશવલ્લથી આત્માને જે ધર્મ પ્રાપ્ત થાય અથવા ધર્મ ઉપજાવાય તે ધર્મ કોને કહેવો ? એ શંસય અશંસયપણે ઉત્પન્ન થાય. અતઃ વીજા અધિકાર પછી ઉપરોક્ત શંકાને દૂર કરવાના સંબંધવાળો આ ત્રીજો અધિકાર દર્શાવે છે. એટલે આ અધિકાર સંબંધશૂન્ય છે એ શંકાને અહીં અવકાશ મળતો નથી.

अस्य स्वलक्षणमिदं

धर्मस्य बुधैः सदैव विज्ञेयं ।

सर्वांगमपरिशुद्धं

यदादिमध्यांतकल्याणम् ॥ ૩-૧ ॥

सूक्ष्मार्थः—धमनी परीक्षायां निष्ठुण एवा बुधजनोऽथ प्रथम धर्मनुं लक्षणं हम्मेशा आ प्रमाणो जाणवुं के जे सर्व शास्त्रोवहे अतिशुद्ध होय अने फरी आदि, मध्य तथा अंतमां कल्याण फलने ज अर्पण करे.

“ बुधने सूचना ”

स्पष्टीकरण—पदार्थनुं स्वरूप विचारवा पूर्वे प्रथम विद्वानो पदार्थना लक्षणानो विचार करे छे, कारण के लक्षणो करीने अव्यवस्थित पदार्थ स्वरूपमां पण अव्यवस्थित ज होय छे, एवं लक्षणद्वारा पदार्थनुं सामान्यतः स्वरूप पण समजवामां आवी जवाथी पश्चात् विशेष स्वरूप समजवाने सरलता पण थाय छे. अतएव ग्रंथमां उद्दिश्य पदार्थोनुं स्वरूप वर्णन करवा पूर्वे समर्थ विद्वानो पदार्थनुं लक्षण पहिलाथी ज प्रकांडतया कथन करे छे. आ नियमनो बाध न थाय ते माटे ग्रंथकर्ता आ प्रकरणानी आदिमां ज ग्रंथपरीक्षक विद्वानो प्रति स्पष्ट विद्वत् प्रणालिकां दर्शन करावे छे के—अत्र धर्मस्वरूप—निरूपणमां बुधजनोऽथ हम्मेशा धर्मनुं लक्षण आगतनी आर्यामां जणावशे तथाप्रकारे जाणवुं, धर्मपरीक्षकोऽथ धर्महप्सु (धर्म इच्छनारा) महानुभावोऽथ धर्म ग्रहण करवा पूर्वे अही जे धर्मनुं लक्षण कहुं छे तथाप्रकारनुं लक्षण स्वीकृत, स्वीकार्यमाण धर्ममां अविरोधपणे सुघटित छे के नहीं? एवो विचार ब्राह्महृदयथी अवश्य करवो, जेथी मुग्धहृदयने पदार्थ स्वीकार्या पक्षी पश्चात्ताप के खेदनो प्रसंग न आवे; कारण के घणी बार धर्मभद्राल विद्वानोनुं पण मन आतुरतामां

अथवा विचाराभाव के अन्य कोई विचित्र कारणोंकी धर्माभाव-
स्थलमां धर्मनी मान्यता करवाने लक्ष्माय-सुग्य थाय डे.

“ लक्ष्मण’नुं लक्ष्मण ”

अत्रे लक्ष्मण ते ज जाणवुं के जेनायी उद्दिष्ट पदार्थयी
इतर पदार्थनो निषेध थाय अने अभीष्ट पदार्थनुं बराबर
पूर्णांजे ज्ञान थाय. जेवुं के—‘ उष्णस्पर्शवत्तेजः ’ ‘ उष्ण
एवो स्पर्श जेमां होय ते अग्नि ’ अत्रे अभितुं लक्ष्मण “ उष्ण-
स्पर्शपणुं ” कहुं. आथी अग्नि सिवाय जेटला पदार्थो तपा-
सीए ते दरेकमां भिन्न भिन्न स्पर्शो कोइमां थंडो, कोइमां
काढीण्यता, कोइमां कोमलता विगेरे डे खरा पण उष्ण एवो
स्पर्श तो अग्निमां ज डे; अन्य पदार्थमां नथी देखातो. गरम
जल, गरम लोहुं विगेरेमां जे जणाय डे ते पण अधिनो ज
गुण डे, कारण के ते पदार्थो तो जाते थंडा, सुदु अने कठीण
डे. सूर्यनो ताप अने विजलीने पण नैयायिको अग्नितत्त्व ज माने
डे, एटले आ लक्ष्मणथी अन्य पदार्थनो निषेध यवाथी अभिपदार्थनुं
स्पष्ट स्वरूप समजाय डे. फरी आ लक्ष्मण अतिव्याप्ति, अव्याप्ति,

१ “ तदेव हि लक्ष्मणं यदव्याप्त्यतिव्याप्त्यसंभवपदोष-
शून्यम् ” २—“ अतिव्याप्तिर्नाम अलक्ष्ये लक्षणसत्त्वम् ” निषिद्ध
पदार्थमां लक्षणानी प्रवृत्ति ते अतिव्याप्ति, जेमके ‘ गो’ नुं लक्ष्मण
‘महिषि’ मां लागु थाय ते. ३—“ अव्याप्तिर्नाम लक्ष्यैकदेशावृ-
त्तित्वम् ” लक्ष्यना एक ज देशमां लक्षण लागु थाय ते अव्याप्ति,
यथा ‘गो’ नुं लक्ष्मण अमुक ज ‘गो’ मां लागु-थाय ते.

ઐસંભવ દોષત્રયશૂન્ય હોય તો જ સમિચીન કહું છે.

“સ્વલક્ષણ”

અત્ર ધર્મનું સ્વલક્ષણ જણાવવા પૂર્વે ગ્રંથકર્તા કહે છે કે-
 ઇચ્છિત ધર્મનું સ્વલક્ષણ કેવલ સામાન્ય ન જાણવું, કિન્તુ આ
 લક્ષણ “સર્વાંગમપરિશુદ્ધ” છે દર્શનના જે જે શાસ્ત્રો તે તે
 શાસ્ત્રોની કસોટીદ્વારા સર્વતોમકારે શુદ્ધ-નિર્દોષ હોવું જોઈએ.
 અર્થાત્ ધર્મનું સ્વલક્ષણ એવું દર્શાવવું-દર્શાવ્યું છે કે છપ્પ દર્શ-
 નોના વિદ્વાનો પોતાના શાસ્ત્રરૂપી ઘથોઢાવઢે ઘણુંયે કૂટે તો પણ
 જે હંદિત ન થાય, પરંતુ સત્ય સુવર્ણની માફક નિર્દોષ અને
 સ્વીકાર્યરૂપે જાહેર થાય. એવં સ્વાલી નિર્દોષ અને સ્વીકાર્ય
 હોય આટલું જ નહીં કિન્તુ આચાર્યશ્રી વધુ ભાર દેને
 કહે છે કે-“ યદ્વાદિમધ્યાંતકલ્યાણમ્ ” જે ધર્મનું
 સ્વલક્ષણ આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં કરાણસ્વરૂપ કલ્યાણ-
 ફલપ્રદાત્ હોય. એટલે નિતાન્ત લક્ષણ જ એવું છે કે-
 જ્યારે તથાપ્રકારના ધર્મનો આદર કરે તે સમયે, આદર
 કર્યા પછી, એવં ધર્મના અંતમાં જ્યાં દેહો ત્યાં મોદક કે
 સાકરની માફક સુંદર ફલને જ અર્પણ કરે છે અર્થાત્ તેનો
 કોઈ પણ અંશ એવો નથી કે જ્યાં કલ્યાણ જ ન હોય. ટુંકમાં

૪-“અસંભવો નામ લક્ષ્યમાત્રે કુત્રાપિ લક્ષણાસત્ત્વમ્ ”
 લક્ષ્યમાં લક્ષણ સર્વથા જાણુ. ન થાય તે અસંભવ, યથા ‘ગો’ નું
 લક્ષણ ‘ગો’ માં જાણુ જ ન થાય તે.

સર્વ શાસ્ત્રોને માન્ય અને સર્વથા કલ્યાણફલપ્રદાતા एवा
આ ધર્મના સ્વલક્ષણની પરીક્ષા વિદ્વાનોએ પ્રથમ તપાસવી.

આટલો ઉદ્દેશ કર્યા પછી ધર્મનું સ્વલક્ષણ કયું છે ? એ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રી હવે બીજી આર્યામાં ધર્મનું સ્વલક્ષણ
પ્રકાશે છે.

ધર્મશ્રિત્તપ્રભવો યતઃ

ક્રિયાધિકરણાશ્રયં કાર્ય ॥

મલવિગમેનૈતલ્વલુ

પુષ્ટ્યાદિમદેષ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૩-૨ ॥

મૂલાર્થઃ—ચિત્ત-મનથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ધર્મ કારણ
કે વિધિ, પ્રતિષેધરૂપ ક્રિયા મનથી જ પ્રવર્તે છે અને આ ક્રિયા
તે તો કાર્યરૂપ છે, તથા ક્રિયારૂપી કાર્યનું અધિકરણ—સ્યાન
શરીર જ છે. એવં ક્રિયાપ્રેરક મન શરીરાશ્રયી છે, એટલે પુષ્ટિ
અને શુદ્ધિ કરી અલંકૃત એવું જે મન તેની જે પ્રવૃત્તિ તે જ
નિશ્ચયેન ધર્મ જાણવો.

“ ધર્મલક્ષણ ” (યશોભદ્રસૂરિજી)

સ્પષ્ટીકરણઃ—આ આર્યાની વ્યાख्या ‘ યશોભદ્ર-
સૂરિજી ’ થી ઉપાધ્યાયજી સર્વથા મિત્ર રીતે કરે છે.
એટલે ઉપાધ્યાયજી યશોભદ્રસૂરિજીની ટીકાને હસ્ત-
સ્પર્શ સરખો પણ કરતા નથી એટલું જ નહીં કિન્તુ જે

चावतमां यशोभद्रसूरिजी दोष जाहेर करे छे ते बावतने पोते पहेला स्वीकारे छे, माटे अहीं उभय टीकाकारोनो आशय समजवा बांचको पासे उभयथा नीकलतुं स्पष्टीकरण अमे पण अलग अलग धर्यु छे. एके टीकाकारना आशयनी लघुता करवा अमे साहस नथी करी शकता. परमार्थ तो विद्वानोए ज विचारवो.

अंयकर्त्ता धर्मेनुं लक्षण दर्शावे छे. लक्षणनुं लक्षण गत आर्याना स्पष्टीकरणमां तपासी गया तथाप्रकारे अहीं पण घटना पाठकोए करी लेवी. “चित्तप्रभवो धर्मः” “चित्त-मननी उत्पत्ति ते ज धर्म”. चारित्र-वर्तनमात्र, क्रियारूप प्रवृत्तिमात्र मनपूर्वक ज थाय छे, एटले हृदयना संकल्पो ते ज अहीं धर्म जाणवो, कारण के श्लोकांतर्गत ‘चित्तप्रभवो’ ए वाक्यनो विशेषणसमास अत्र स्वीकारवो. “चित्तं स चासौ प्रभवश्च चित्तप्रभवः” “चित्त-मन तेनो ज प्रभव-जन्म-आविर्भाव तेज चित्तप्रभव” एटले आनुं नाम धर्म. अत्रस्य यत् शब्दथी चित्तनुं ग्रहण करवुं. परमार्थ ए के-कोइपण विधेय या निषिद्ध क्रियामां आत्मानी गति थाय छे ते मननी प्रेरणा विना तो नहीं ज, एटले मननी इच्छाद्वाराए क्रियाकांड बने छे; माटे चित्त ए क्रियोत्पादक होवाथी कारण जाणवुं अने क्रिया ए निष्पद्यमान होवाथी तेने कार्य कहुं छे. हवे जे क्रियाओने जन्म आपनार मन छे ते कांइ निराधारपणो स्वतंत्र रही सकतुं नथी, तेमज क्रियाओ पण मनना

આધારે ઉપજતી નથી; કિન્તુ—“ અધિકરણાશ્રયં કાર્ય ”
 અત્ર અધિકરણ શબ્દ સામાન્યેન આધારવાચક છે તો પણ
 પ્રકરણવશાત્ મનતું જે અધિકરણ—આશ્રયસ્થાન શરીર તે જ
 લેવું. હેતુ એ કે—શરીરના આધારે જ મનની અવસ્થિતિ હોય છે
 અને ક્રિયાઓ સર્વ શરીરદ્વારા જ વને છે. તત્ત્વ ઇટલો કે—
 મનથી ઇચ્છાઓ થાય, પશ્ચાત્ શરીરદ્વારા આત્મા ચેષ્ટાઓ—નવા
 નવા વ્યાપારો કરે છે. અતઃ જે ચિત્ત ઇચ્છાઓ કરે છે તે જ
 ચિત્તનું નામ અહીં ધર્મ જાણવો. ઇટલો કે—શરીરદ્વારા જે જે
 કાર્યો થાય છે તે ધર્મ ન સમજવો, કિન્તુ તે તો ચિત્તરૂપ
 ધર્મનાં વ્યાપારકાર્યો જાણવા. આ પરથી જેઓ શરીરની
 યથેષ્ટ અમુક જાતની ક્રિયાપ્રવૃત્તિને ધર્મપણે નિર્દેશ કરે છે
 તેઓ ભ્રાન્ત છે—ધર્મલક્ષણથી અનમિશ્ર છે ઇટલો નિર્ણય
 સમજવો. ટુંકમાં ટીકાકારના મતથી દાન, પૂજા, સામાયિક
 આદિ એ બધુંયે ધર્મનો વ્યાપાર છે. ધર્મ તો આંતરનું જે તથા-
 પ્રકારનું મન તે જાણવો. છતાં આ ક્રિયાઓને ધર્મતયા પ્રાણપુરુષો
 વ્યવહાર કરે છે તે તો ધર્મનો ક્રિયામાં કારણનો ઉપચાર કરીને જ,
 ઇટલો કારણ કાર્યને જરૂર પેદા કરે. જે કારણ કાર્યને પેદા
 ન કરે તે કારણ જ ન કહેવાય. આથી જેઓ ક્રિયાપ્રવૃત્તિ વિના
 અથવા ક્રિયા અંધ છે એમ કહી ક્રિયા નકામી જણાવી સ્વા-
 ત્માને મનની પવિત્રતા માત્રથી ધર્મી માને છે તેઓ પણ નિતાન્ત
 ભ્રાન્ત છે એમ સમજવું, કારણ અહીં તો ટીકાકાર, ક્રિયો-
 ત્પાદક ઇવં જે મન તેને જ ધર્મ જણાવે છે. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે
 અહીં વિશેષણસમાસ સ્વીકારવાથી ‘ચિત્ત’ એ વિશેષપદાર્થ

अने ' धर्म ' ए विशेषण पदार्थपणो स्थिर
 थाय छे. एटले अही जे जे विशेषणो आप्या छे ते
 सर्वने ' चित्त ' नी साथे घटाववा अर्थात् आ विशेषणो
 चित्तने सम्यकूतया लागु थइ शके छे. यदि आ प्रमाणो समास
 न स्वीकारता " चित्तात्प्रभवतीति चित्तप्रभवः "
 " चित्तथी-मनथी जे पेदा थाय ते चित्तप्रभव " धर्म जाणवो.
 ए रीते कर्मधारय समास स्वीकारीए तो ' धर्म ' विशेष्य अने
 चित्त विशेषण थाय. आम थवाथी श्लोकोक्त सर्व विशेषणो
 ' धर्म ' ने ज लागु करवा जोइए. फरी यत् शब्दथी पण ' धर्म '
 पदतुं ग्रहण करवुं घटे. आ स्थितिमां श्लोकनो भाव दुर्गम्य
 थइ जाय छे एटले एके विशेषण ' धर्म ' पदनी साथे बंधवेसतुं
 नथी-बधुमां क्लिष्टता प्राप्त थाय छे. आ दोषो उपजता
 होवाथी प्रारंभोक्त समास स्वीकारी व्याख्या समजाववी अनुकूल
 थइ शके छे.

“ लक्षणमां वधारो ”

उपर कथित लक्षणवाळो धर्म स्वीकारवाथी चोरी, झूठ,
 व्यभिचार, हिंसा आदि क्रियाने पण धर्मतया व्यवहार करवो
 जोइए, कारण के ते ते व्यवहारो पण मनथी ज पेदा थाय
 छे; मन बिना एक पण विशिष्ट शुभाशुभ कार्य यतुं नथी.
 अतः ए आपत्तिने दूर करवा ग्रंथकर्ता उपरोक्त लक्षणमां वधारो
 करवानुं जणावे छे. “ मलविगमेनैतत्स्वल् पुष्टयादि-
 मद्देश विज्ञेयः ” अत्र ' स्वल् ' शब्द निश्चयार्थवाचक जाणवो.

एटले ' निश्चयेन राग, द्वेष, मोह आदि रहित मळो अने पुष्टि तथा शुद्धिमय एवं जे चित्त ते ज धर्म विद्वानोए जाणवो ' जे चित्तमांथी राग, द्वेष, मोहना भावो-विकारो वगरनी इच्छाओ जन्मे अने ते पण आगत जेनुं स्वरूप कहेवाशे तेवा प्रकारनी पुष्टि तथा शुद्धिमय होय ते ज ' चित्त ' ने अहीं धर्म मान्यो छे. अतएव धर्मनुं अन्याहत लक्षण आ प्रमाणो छेवटे सिद्ध यहुं " मलविगमेन पुष्ट्यादिवत् चित्त-प्रभवो धर्मः " " मळ रहित अने पुष्ट्यादिमय एवा चित्तनो जे आविर्भाव ते धर्म. " आथी चोरी विगेरे विकारवाळं मन मलरहित न होवाथी तेने धर्म न ज कहेवाय. निदान के-पवित्र चित्तनी वासनाओ, अध्यवसायो अने तज्जन्य पवित्र क्रिया-ओने ज वास्तव धर्म कही सकाय.

“ धर्मलक्षण ” (उपाध्यायजी)

“ धर्मश्चित्तप्रभवः ” ‘ चित्तयी उत्पन्न थाय ते धर्म ’ चित्त-मनथी जे जे कार्यो प्रवर्ते तेनुं नाम अत्र धर्म जाणवो. एटले के-“ चित्तात्प्रभवतीति चित्तप्रभवः ” ए प्रमाणे कर्मधारय समास स्वीकारवाथी उपरोक्त अर्थ कथितपदनो प्राप्त थाय छे. परमार्थ ए के-खाली आशय वगरनी समूर्च्छम जेवी क्रिया ते अहीं धर्मतया अभीष्ट नथी गयी, खाली शून्य क्रिया ते तो अहीं एक व्यवहार तुल्य स्वीकारी छे. आ परथी अहीं आटलुं जाणवुं के मनना संकल्पपूर्वक आत्मानो जे अदृष्टि-निवृत्तिरूप व्यापार तेनुं नाम धर्म.

केवल संकल्पमात्रने उपाध्यायजी धर्मतया स्वीकारता नथी. आ व्याख्यामां 'यत्' शब्दनो 'धर्म' साथे संबंध करी उपाध्यायजी कहे छे के 'यत्तः धर्मात्' जे माटे धर्मथी, विहित क्रियानुं आचरण अने निषिद्ध क्रियानो त्याग तद्रूप क्रियानी प्राप्ति थाय छे. फरी मूलस्थ अधिकरण शब्द अधिकारवाचक छे. एटले क्रियारूप जे अधिकार तेना निमित्तथी-आश्रयथी भवि आत्माने संसारनी उदासीनता, विषयथी विमृत्तभावरूप कार्यो निष्पन्न थाय छे. मनथी धर्म, धर्मथी क्रिया, तथा क्रियाना आधारथी भवनिर्वेदरूपकार्योनो जन्म थाय छे; माटे अत्र 'चित्तप्रभवो धर्मः' ए रीते धर्मनुं लक्षण जाणवुं.

“ विशेष कथन ”

आ व्याख्यामां “ यत्, अधिकरण, क्रिया, कार्य ” आ शब्दोना संबंध माटे, तेना अर्थ माटे अन्यान्य कल्पनाओ के अधिक विचारो करवानी मुश्किलीओ नहती नथी. अही मार्गानुसारीनी जे प्रवृत्ति ते धर्म जाणवो. आ लक्षणवाळो धर्म मार्गानुसारीमां संभवे, परंतु अभव्य के दुर्धव्यमां आ धर्म न होय कारण के त्यां तो मनना धर्मीय संकल्पपूर्वक विहिताचरण अने निषिद्ध त्यागरूप क्रियानो संभव ज न होय.

“ लक्षणवृद्धि ”

आ 'धर्म' पण रागादि मलविकारो रहित अने पुष्टि शुद्धिवाळो ज जाणवो. एटले रागादि विकारवान्

(૧૪૧)

ચિત્તના અભિપ્રાયપૂર્વક જે ક્રિયાવ્યવહાર તે અહીં ધર્મપણે સ્વીકાર્ય નથી. નિદાન કે-અત્ર ‘ ધર્મ ’ પદ વિશેષ્ય હોવાથી ‘ મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમત્ ’ એ શબ્દો ધર્મ-પદના વિશેષણપણે જાણવા. અતઃ આ વ્યાખ્યાપત્તમાં “ ચિત્તપ્રભવઃ મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમાન્ ધર્મઃ ” એ પ્રકારે ધર્મતું અવ્યાહત લક્ષણ જાણવું.

“ તારવણ ”

સારાંશ કે-ઉભય પક્ષમાં ‘ ધર્મ ’ ના લક્ષણમાં અને તેના પરમાર્થમાં ભેદ નથી માન્યો, માત્ર શ્લોકોક્ત પદોનો ભાવ કયો નિકાલ્લો ? સમાસ કયો લેવો ? અને વિશેષ્ય વિશેષણપણે કયા પદો સ્વીકારવા ? અણુક શબ્દનો કોના સાથે સંવંધ જોડવો ? આટલો જ ભેદ પાડ્યો છે. મૂલ વસ્તુને વાધા ન થાય તેવી રીતે અન્યાન્ય યુક્તિથી વ્યાખ્યાઓ કરવી તેમાં શાસ્ત્રીય વિરોધ આચાર્યોએ માન્યો નથી. પ્રથમ વ્યાખ્યામાં મનને ધર્મ માન્યો છે અને મનોવિચારજન્ય ક્રિયાને ઉપચારથી ધર્મ કહ્યો છે, પ્યારે ઉપાધ્યાયજી મનોવિચારજન્ય અધ્યવસાયપૂર્વિકા ક્રિયાને વિના ઉપચારે સીધી રીતે ધર્મ કહે છે, આટલો ભેદ ઉભય પક્ષમાં છે ત્રો. વન્ને પક્ષમાં જે લક્ષણ ધર્મતું દર્શાવ્યું છે તે એવું છે કે સર્વદર્શનમાન્ય થાય, કોઈ પણ દર્શનવાલા ગમે તેટલી યુક્તિયોથી અત્રોક્ત ધર્મલક્ષણનું ત્વંડન કરવા સમર્થ નથી; એવં આ લક્ષણ સર્વતો કલ્યાણપ્રદાતા પણ

(૧૭૬)

અવશ્યમેવ છે. અતઃ ધર્મ પરીક્ષક બુદ્ધજનોએ ધર્મ સ્વીકારવા પહેલા આ લક્ષણ ધ્યાનમાં રાખી તથાપ્રકારનો ધર્મ સ્વીકારવા પ્રયત્ન કરવો. પટલો જ્યારે આ લક્ષણ અવ્યાહત રીતે સમન્વિત થાય ત્યારે જ તે સત્ય અકર્તૃમ ધર્મ છે એવું સમજવું. પરમાર્થ એ કે-આવો ‘ધર્મ’ સર્વજ્ઞવચન સિવાય અન્યથા પામવો અશક્ય જ છે.

“ધર્મ’ ના લક્ષણમાં “મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમદ્” એ જણાવ્યું તો અહીં મલો કયા ? અને ચિત્ત અથવા ધર્મની પુષ્ટિ-શુદ્ધિ તે કેવી રીતે ? આ ભાવ દર્શાવવા શ્રોતાપ્રતિ આચાર્યશ્રી કથન કરે છે.”

રાગાદયો મલાઃ

સ્વલ્વાગમસદ્યોગતો વિગમ ષ્ણાં ।

તદયં ક્રિયાત એવ હિ

પુષ્ટિઃ શુદ્ધિશ્ચ ચિત્તસ્ય ॥ ૩-૩ ॥

મૂલાર્થ—રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ મનના મેલો છે, આ મલોનો નિશ્ચયેન આગમ-સર્વજ્ઞવચનના સદ્વ્યાપારથી નાશ થાય છે; માટે સત્ક્રિયાથી જ આ મનની પુષ્ટિ-પુણ્યવૃદ્ધિ તથા ચિત્તની શુદ્ધિ-નિર્મલતા સુંદર રીતે બને છે.

“ મનના મેલો ”

સ્પષ્ટીકરણ—“રાગાદયો મલાઃ” શુદ્ધ પદાર્થને જે

અશુદ્ધ-અપવિત્ર કરે તે મલ. પવિત્ર વસ્ત્રને મટ્ટી, કાજલ આદિ મલિન કરે છે, મણિ અને કાંચનને માટી અશુદ્ધ કરે છે માટે તે તેના મલો કહેવાય છે. એવં શુદ્ધભાવસ્થ આત્મા તથા મનને રાગાદિકો મલીન-અપવિત્ર બનાવે છે, અતઃ તે તેના મલો કહ્યા. “ રંજનં રાગઃ, દ્વેષણં-ક્રોધનં દ્વેષઃ ક્રોધઃ, મોહનં મોહઃ ” જેનાથી આત્મા-ચિત્ત રંગાય-સુશી થાય-પ્રેમી બને તે, જેનાથી આત્મા-ચિત્ત દ્વેષી-ક્રોધી બને-તપી જાય-અગ્નિસ્વરૂપ ધારણ કરે તે અને જેનાથી આત્મા-ચિત્ત વ્યા-કુલ્લતા પામે-લિપટાય જાય-મુગ્ધ બની આસક્તિપૂર્વક મૂર્ચ્છા ધારણ કરે તે અનુક્રમે રાગ, દ્વેષ તથા મોહ આદિ મલો વિકાર-કારકો જાણવા.

“ મલ્લનો પ્રભાવ ”

જેમ માટી આદિ મલના સંયોગથી મણિ, કાંચનનું અસલ સ્વરૂપ બહાર આવતું નથી અને તેમ થવાથી મણિ અને કાંચન માટી જેટલા જ આદરણીય અને નિર્મૂલ્ય ચરાહર ગણાય છે તથાપ્રકારે અહીં આત્મા યા ચિત્ત જ્યાં સુધી આ મલોની સંગતીમાં રહી રાગી, દ્વેષી, મોહીપણું ધારણ કરે ત્યાંસુધી આત્મા પોતાના અસલ સ્વરૂપથી દૂરતર જ રહે છે અને આત્મા આદરભાવને કદાપિ પામતો નથી. એ તો જ્યારે માટી આદિના સંગથી નિર્મુક્ત થાય ત્યારે જ મણિ અને કાંચન અમૂલ્ય પદાર્થની ગણતરીમાં આવે છે તથાપ્રકારે ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટતો ઇષ્ટ-વહ્નિ પદાર્થોનો રાગભાવ, અનિષ્ટ પદાર્થનો દ્વેષ-

ભાવ અને વિષયો, લક્ષ્મી, સ્વજનો, શરીર આદિનો મોહભાવ દૂર કરે—અલ્પ કરે તો જ આત્મા આદર પામે—અમૂલ્ય પદાર્થની પંક્તિમાં આવે. પરમાર્થ એ કે—આત્મા અસલથી સર્વ પદાર્થનો સાક્ષાત્ પ્રકટકર્તા, સર્વનો દૃષ્ટા, અનંત અનિરૂપમ સુખનો ભોક્તા, અનંત ઉપમાતીત બલ ધારણકર્તા, કેવલ સત્-ચિત્-આનંદ એ ત્રિપુર્ટીનો માલિક, દુઃખ, ક્લેશ, વિષયવિકાર રહિત એક અલૌકિક જ્યોતિરૂપ પદાર્થ છે. રાગી, ક્રોધી, મોહી આદિ ભાવો આત્માના નથી પરંતુ અનાદિથી આ સર્વ વિકારો—મલો આત્માપર ઘેરો નાંચીને પહ્યા છે, જેથી—“જેમ સિંહનું વચ્ચું માતા મરી જવા પછી શિયાલના સમૂહમાં ડહોરી મોઢું થવા પછી પણ શિયાલના સમાગમથી પોતે સિંહ-શૃગાલશત્રુ છતાં સ્વાત્માને શિયાલપણે જ માનવા લાગ્યું” તેમ આ આત્મા પણ તે તે મલોના સંસર્ગ-એકાકાર સંવંધથી પોતાને તથાપ્રકારે રાગી, દ્વેષી, મોહી, વિષયીપણે માને છે. અતઃ—આ વિકારો આત્માને મલીન-અપવિત્ર આન્તકર્તા હોવાથી શાસ્ત્રકર્તા મહર્ષિયો તેઓને મલતયા વ્યવહરે છે. આ મલોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ શાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થલે વર્ણવ્યું છે. અહીં તો માત્ર સ્લોકનો ભાવ દેખાડવા પૂરતો જ અમારો પ્રયાસ છે. એટલે કષાયોના વિસ્તૃત વિચારમાં ડહોરવું તે ગ્રંથનું કલેવર વધારવા જેવું હોવાથી અમે નથી કર્યા અથવા જ્યાં જેટલા વિવરણની જરૂર છે ત્યાં તેટલો વિચાર અવસરે આપવા અમે પ્રયત્ન સાચવાશું—સાચવ્યો છે.

“ મલો ઘોવાનો માર્ગ ”

મણિ તથા કાંચનને લાગેલ માટીરૂપ મલ શાસ્ત્ર-અગ્નિ આદિની ક્રિયાદ્વારા દૂર થાય છે, એવં આત્મા-ચિત્તને લાગેલ પૂર્વોક્ત મલોનો દૂર કરવાનો ઉપાય ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. “ આગમસંદ્યોગતો વિગમ ઇષાં ” ‘ જિનપ્રણીત જે આગમ તેના સદ્બોધ-સમ્યગ્જ્ઞાનથી આ મલોનો વિગમ-નાશ થાય છે. ’ “ શિયાલભૂત સિંહને જ્યારે અન્ય સિંહનો સમાગમ થયો અને તેણે કહ્યું કે-માહ ! તું પળ મારા જેવો જ છે. આ ટોળામાં તું ક્યાંથી મળ્યો ? આ લોકો તો આપણે સ્વોરાક છે. તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો તું વિચારી જો કે તારું શરીર, વર્ણ, આકૃતિ, શબ્દ અને ક્રિયાઓ આ લોકોથી કેટલા જુદા છે? આ વચન શ્રવણ કર્યા પછી જ્યારે તેણે વિચાર્યું અને વરા-વર સમજાયું ત્યારે સિંહનાદ કર્યો પટલે પોતાના સ્વરૂપને તેણે ઓઝલવી લીધું. ” એ જ રીતે અહીં પણ આત્માનું અનાદિ શુદ્ધરૂપ અને રાગાદિ ભાવોનો વિકાર આ વચ્ચેની મિશ્રતા, કર્મોની લીલા અને સ્વરૂપ, પુદ્ગલ અને પોતાનો ભેદ, જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ચપત્કાર, સન્મતિ તથા દુર્મેતિના કારણો, ઉપાદેય ક્રિયાઓનું આચરણ, હેય ભાવાંનો ત્યાગ-આ સર્વ પદાર્થને પ્રકાંઠતયા જણાવનાર એવું જિનભગવંતના આગમનું જ્ઞાન આત્માને પ્રાપ્ત થવાથી પોતાનું કર્તવ્ય તેને સમજાય છે. પટલે આત્મા વિહિતાચરણ અને નિષિદ્ધના ત્યાગરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તન કરે છે, જેથી ઉપરોક્ત મલોનો અવશ્યમેવ નાશ જ થાય છે. નિદાન કે-

આત્મા પોતાના અસલ સ્વરૂપને સમજી મલેસંસ્કૃત્તયી અલગ થવા પ્રયત્ન કરે છે. અતઃ—‘તદ્યં ક્રિયાત એવં હિ’ આ ક્રિયાદ્વારાજ જ મલો નાશ થવાથી ‘પુષ્ટિઃ શુદ્ધિઃ ચિત્તસ્થ’ ચિત્તની પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિ વને છે. અતઃ પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનું સ્વરૂપ ઉત્તર શ્લોકમાં દર્શાવશે તે અહીં જાણવું અર્થાત્ પૂર્વ શ્લોકમાં ‘પુષ્ટ્યાદિમત્’ એ પ્રકારે ચિત્તનું વિશેષણ કહ્યું હતું તેમાં પુષ્ટિ-શુદ્ધિ ચિત્તની કયા પ્રકારે થાય ? એ શંકાનો પ્રત્યુત્તર આ શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણથી સમજાઈ જાય છે.

“મલોનો વિગમ થવાથી ચિત્તની પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિ પ્રગટે છે એ ભાવ ગત આર્યામાં દર્શાવ્યો. અહીં પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિનું સ્વરૂપ શું ? આ શંસયને દૂર કરવા માટે અતઃ આચાર્યથી પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનું લક્ષણ દર્શાવે છે.”—

પુષ્ટિઃ પુણ્યોપચયઃ

શુદ્ધિઃ પાપચ્ચયેણ નિર્મલતા ॥

અનુબંધિનિ દ્વયેઽસ્મિન્

ક્રમેણ મુક્તિઃ પરા જ્ઞેયા ॥ ૩-૪ ॥

મૂલાર્થ—પુણ્ય-શુભકર્મનો ઉપચય-શુદ્ધિ તે અતઃ પુષ્ટિ, તથા પાપ-અશુભકર્મનો હય-નાશ થવાથી ચિત્તની જે નિર્મલતા-સ્વચ્છતા તે અહીં શુદ્ધિ જાણવી. આ ઉપયના અનુ-

બંધ-પરંપરાથી અનુક્રમે આત્માની ઉત્કૃષ્ટ મુક્તિ થાય છે એ તત્ત્વ જાણવું.

“ પુષ્ટિ-શુદ્ધિ લક્ષણ ”

સ્પષ્ટીકરણ—“ ઉપચીયમાનપુણ્યતા પુષ્ટિ: ” અનુક્રમે પુણ્ય-સુત્તરૂપ ફલપ્રદાતા કર્મની વૃદ્ધિ તેનું નામ અત્રે પુષ્ટિ અભિપ્સિત છે, અને પૂર્વવદ્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણઘાતક કર્મનો અનુક્રમે ક્ષય થવાથી આત્માની સ્વચ્છતા તે અહીં શુદ્ધિ માની છે. તત્ત્વ એ કે-પૂર્વ શ્લોકમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આત્મા સિદ્ધાન્તજ્ઞાનના સંયોગથી પવિત્ર એવી દાન, તપ, શીલ, પૂજા, ઈન્દ્રિયદમન, કષાયવિજય, સામાયક આદિ ક્રિયાઓનું આચરણ તથા હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન આદિ પાપક્રિયાનો ત્યાગ કરે. એટલે આ ક્રિયાદ્વારા આત્મા અને તદાધારભૂત ચિત્ત બન્ને પવિત્રતર થવાથી શુભ-પુણ્યકર્મનો જ બંધ કરે છે, ભવિષ્યમાં જેથી સુખ મળે તેવા જ કર્મો વાંધે છે અને સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણોનો નાશ કરનાર એવા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, મોહનીય એ ચારે ઘાતીકર્મનો અનુક્રમે નાશ કરે છે. આથી આત્મા તથા તત્સંબંધી ચિત્ત હમય સ્વચ્છ-નિર્મલ થાય છે. અત્રે દર્શિત ચારે કર્મ આત્માના મુખ્ય એવા જ્ઞાન, દર્શન, એકાન્ત શુદ્ધ સ્વરૂપ તથા વીર્ય ગુણોનો નાશકર્તા હોવાથી તે ઘાતીકર્મ કહ્યાં છે. અત્ર ક્રિયાદ્વારા પાપકર્મનો નાશ સર્વથા અથવા દેશથી થાય તે હમયથા નિર્મલતા સમજવી. આ સ્થલમાં મૂલકર્તાને જે ‘ ચિત્ત ’ની નિર્મલતા

‘जणाची ‘चित्त’ शब्दानुं ग्रहण कर्तुं छे आथी अत्रे चित्त शब्दथी भावमनरूप आत्मा न जाणवो. ‘चित्त’ द्रव्य अने भाव एम वे प्रकारनुं कहुं छे. आत्मा औदारिक आदि स्थूल देहना प्रयत्नथी विविध विकल्पो-विचारो करवा माटे मनो-वर्गणाना द्रव्योने ग्रहण करे छे जे द्रव्योवहे आत्मा अनेकधा विचारो करे छे. आ द्रव्यनुं नाम जैनशास्त्रकारो द्रव्यमन कहे अने विचाररूप अथवा विचारकर्ता आत्मा ते अहीं भावमन मान्युं छे, तेमां द्रव्यमन पुद्गलस्वरूपी होवाथी तेनी पुष्टि-शुद्धि दर्शवामां कंइ तत्त्व नथी. मात्र विचाररूप जे भावमन तेनी न पुष्टि अने शुद्धि कर्मनाशद्वारा थवाथी अहीं आ विचार-रूप भावमननुं न ग्रहण कर्तुं छे, परंतु द्रव्यमन लीधुं नथी. हवे आ पुष्टि तथा शुद्धिनुं फल उत्तरार्थी आचार्यश्री जणावे छे.

“ पुष्टि शुद्धिनुं फल ”

उपरोक्त पुष्टि तथा शुद्धिनो अनुबंध-परंपरा चालवाथी अर्थात् प्रथम दर्शवेल क्रियाओमां निरंतर प्रवृत्ति करवाथी, कदापि क्रियामां त्रुटीयो न आववाथी, क्रियाथी भ्रष्ट मनने पण अनुसंधान करी पुनः क्रियामां दाखल करी अस्खलित क्रियाओ करवाथी आत्मा शुभकर्मनो बंध अने अशुभ-पाप-कर्मनो क्षय अधिकाधिक कर्ये जाय छे. आथी परिणामे आ जन्ममां के परजन्ममां अधिक शक्ति विस्तारी ते न क्रियाना अभ्यासबलथी शुभाशुभ उभय कर्मनो सर्वथा नाश करी

મુક્તિસ્થાન આત્મા પામે છે. નિદાન કે-આ જન્મમાં યદિ આ આત્માની મુક્તિ ન થાય તો પણ અભ્યાસ કરેલ તે તે ક્રિયાઓથી ઉત્તર (પર) જન્મમાં ઉચ્ચ સ્થાન પામી ત્યાં તેને તે જ ક્રિયાના પ્રસ્કારો હૃદયમાં આવે છે, અને ફરી આ સંસ્કારનું પટલું ઉત્કૃષ્ટ વલ્લ આત્મા પામે છે કે જેથી પોતે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવાને સમર્થ બને છે. એટલે આત્મા તાત્ત્વિકી મુક્તિ જરૂર પામે છે. આ જ પરમાર્થ દશવૈકાલિકના ચતુર્થ અધ્યયનમાં શર્યમ્ભવસૂરિની માનકમુનિજીના કલ્યાણ માટે વહુ સુંદર રીતે જણાવે છે, જેનો ટુંક ભાવાર્થ પાઠકોને ઉપયોગી ધારી અમે અહીં આપ્યો છે.

“ ક્રિયાનો અનુબંધ ”

“ જો આત્મા જીવાદિકનું સ્વરૂપ વરાવર સમજે તો પછી
 “ વિષયભોગાદિકથી અવશ્ય વિરક્ત થાય, એટલે ગમે તેવા
 “ સુંદર પણ ભોગોનો વાહ્ય-આભ્યંતર ઉભય રીતે ત્યાગ કરે,
 “ અને આ ત્યાગ-પરિણામ પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા અવશ્યમેવ મુક્તિ-
 “ સંસારથી વિમુક્ત થઈ અનગાર-સાધુપણું સ્વીકારે. સાધુપણું
 “ સ્વીકાર્યા પછી સ્વાત્માના પૂર્ણ કલ્યાણ માટે ઉત્કૃષ્ટ સંવર-
 “ માર્ગ (જેથી નવા કર્મ ન આવે)માં આરૂઢ થઈ અસાધારણ
 “ ધર્મમાં સ્થિર થાય છે. આથી મિથ્યાત્વભાવથી પૂર્વોપાર્જિત
 “ કર્મરૂપી રજનો નાશ કરે છે. કર્મરજનો નાશ કરવાથી
 “ આત્મા સર્વ પદાર્થને પ્રકાશ કરનારું એવું કેવલજ્ઞાન પામે છે,
 “ લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણનાર કેવલજ્ઞાની જિનભગવંત બને
 “ છે. કેવલજ્ઞાની થયા વાદ અવશેષ કર્મનો સર્વથા નાશ કરવા

“ माटे मन, वचन, कायाना योगोनो निरोध करी शैलेशि
 “ भाव पामे छे एटले समग्र कर्मयी छूटी सिद्धिस्थानमां चौद
 “ राजलोकना मस्तक भाग पर बीराजी शम्भत एवं सिद्धस्व-
 “ रूपप्राप्त करे छे.” ए रीते उत्तरोत्तर पवित्र क्रियामां आगल
 “ वधवाथी आत्मा आत्मानुं पूर्ण कल्याण करे छे ए ज बात
 “ संक्षेपमां अमे आगल जणावी गया छीए. जेओ चारित्र-
 “ पतित थया होय तेना माटे पण कहुं छे के-पच्छावि ते
 “ पयाया, खिप्पं गच्छंति अमरभवणाहं । जेसिं
 “ पिओ तवो, संजमो अ खंती अ बंभचेरं च ” ॥ १ ॥
 “ जे आत्माओ प्रथम चारित्रभ्रष्ट थया होय परंतु पाछळ्ळी
 “ सन्मार्गमां आरुढ यइ आराधना पामे छे तेओ मत्यु पामी देव-
 “ विमानोमां उपजे छे के जेओने तप, संयम, क्षमा, ब्रह्मचर्य
 “ आदि गुणो पर प्रेम होय छे. ” परमार्थ ए के-उपरोक्त
 क्रियाथी छेवटे देवलोकमां पण आत्मा जाय छे.

जेओ आ उपरोक्त पुष्टि-शुद्धिनो अनुबंध पामे तेओ मुक्ति
 पामे छे ए भाव गत श्लोकना अंतमां कह्यो, तो आ ‘अनुबंध’
 कोण न पामी शके ? तेनो खुलासो ग्रंथकर्ता अत्रे जणावे छे.

न प्रणिधानाद्याशय—

संविद्व्यतिरेकतोऽनुबंधि तत् ॥

भिन्नग्रंथोर्निर्मल—

बोधवतः स्यादियं च परा ॥ ३-५ ॥

મૂલાર્થઃ—પ્રણિધાન આદિ પાંચ ધર્મના અધ્યવસાય સ્થાનો આગલ દર્શાવે છે. આ અધ્યવસાયનો જેને વોધ ન હોય તેઓને આ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુબંધ પળ ન હોય, તેમજ જેઓએ ગ્રંથીમેદ કર્યો છે અને ઉત્તમ એવો શાસ્ત્રનો વોધ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેઓને તો આ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુબંધ ઉત્કૃષ્ટતયા હોય જ.

“ અનુબંધ સાધનો ”

સ્પષ્ટીકરણ —‘ પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિ ’ ના અનુબંધપ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન ‘ પ્રણિધાન ’ વિગેરે પાંચ આશયનું જ્ઞાન અને અનુભવ અહીં ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે. આ ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ પાંચ અધ્યવસાયનું સ્વરૂપ અને તેના નામો શાસ્ત્રકર્તા આગલના શ્લોકોથી જણાવશે. યદ્યપિ અંતઃકરણથી ઉદ્ભવતા વિચારો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે તો પણ ધર્મક્રિયાના પોષક અને વર્ધક એવા સર્વ અધ્યવસાયો પાંચ અધ્યવસાયની અંતર્ગત હોવાથી વિશિષ્ટપણે પાંચ જ અધ્યવસાયો જાણાવા. અહીં આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે—આ પ્રણિધાન આદિ અધ્યવસાયનું પ્રથમ બરાબર જ્ઞાન થાય અને ત્યારપછી તેનો જેને યોગ્ય રીતે અનુભવ થયો હોય તેને જ આ દર્શિત ‘ અનુબંધ ’ નો લાભ થાય. એટલે કે—જેને આ અનુભવ નથી મળ્યો તેને તે ‘ અનુબંધ ’ નો લાભ ન જ થાય. અતઃ ટીકાકાર પળ મૂલસ્ય ‘ સંવિત્ ’ પદની વ્યાખ્યામાં “ સંવિત્ સંવિત્તિઃ સંવેદનમનુભવઃ ” સંવિત્

પટલે જ્ઞાન, સંવેદન-અનુભવ-આ ઉભયનો જ્યાં ‘ વ્યતિરેક ’ અભાવ હોય ત્યાં પુષ્ટિ-શુદ્ધિના અનુબંધનો પણ અભાવ જાણવો-એવો ભાવ દેખાડ્યો છે. પરમાર્થ એ કે-પ્રથમ હૃદયની કાંઈક સ્વચ્છતા થાય ત્યારપછી જ પવિત્ર એવા આ અધ્યવસાયોનો આધિભાવ થાય, માટે આ આશયો પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં હૃદયના દુષ્ટ મિથ્યાત્વ આદિ મલો સાફ કરવા પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય ગણાય. દુષ્ટ મિથ્યાત્વ આદિ મલનો નાશ તીવ્ર મયાનક એવા રાગદ્વેષ આદિ ભાવો જ્યાં સુધી ઘર કરીને બેઠા હોય ત્યાં સુધી તો ન જ થાય, માટે શાસ્ત્રકર્તા આ ‘ અનુબંધ ’ કોણ પામી શકે ? એનો સુલાસો ઉત્તરાર્થથી જણાવે છે.

“ ગ્રંથીમેદ ”

“ ભિન્નગ્રંથોર્નિર્મલબોધવતઃ ” ગ્રંથીનો મેદ જેવો કર્યો હોય અને નિર્મલ બોધવાનું જે હોય તેને “ સ્થાલિયં ચ પરા ” આ ઉત્કર્ષવતી ‘ અનુબંધશ્રેણી ’ ની પ્રાપ્તિ થાય. અત્ર ગ્રંથીમેદનું સ્વરૂપ આ રીતે જાણવું. સમક્ષિત-શુદ્ધ માન્યતા પ્રતિ જેઓ વચ્ચા હોય અથવા વચ્ચા તૈયાર હોય-થશે તેઓ જ આ ગ્રંથીમેદ કરે, સિવાય કોઈ પણ ન કરે. આત્મા અનાદિથી મિથ્યાવાસનાથી આકંઠ ઘેરાયેલ હોવાથી સત્ય પદાર્થનું જ્ઞાન અને માન્યતા કરી શકતો નથી, અતઃ જ આત્મા પ્રથમ તો આ સંસારમાં રુલતો રુલતો અને અનંત કષ્ટો ભોગવતો થકો જેમ પર્વતથી ઉતરતી નદીના જલપ્રવાહમાં તળાતા અથડાતા-અથડાતા પથ્થરો સ્વયમેવ ચોસૂણા, ત્રિસૂણા, ગોઝ થઈ જાય છે

તથાપ્રકારે યથાપ્રવૃત્તિકરણ આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક અપૂર્વ
 વીર્યવલથી આયુષ્ય સિવાયના સાત કર્મોની વૃહત્ સ્થિતિનો નાશ
 કરી માત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગન્યૂન એક કોટાકોટી
 સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિવાળા કર્મોને કરી મૂકે. અહીંથી આગલ
 વધવા જેટલું બલ જેઓમાં નથી હોતું, તેઓ તો અહીંથી જ પાછા
 પડી જાય છે અને ઘણાઓ અહીં જ ડૂબી રહે છે, કારણ કે
 આ સ્થલમાં ડુર્બેદ્ય વંશની ગાંઠ જેવી કઠોર રાગદ્વેષ
 પરિણતિયો ઉપસ્થિત થાય છે જેથી આત્મા પાછો પડી જાય
 છે. આને જ મહર્ષિયો ગ્રંથી કહે છે. અભવિ આત્માઓ અહીં
 સુધી અનંતીવાર આવી આવીને પાછા વળી ગયા છે, એવું
 અહીં ભવિ અભવિ અસંખ્યકાલ યાવત્ સ્થિર પણ થાય છે
 યાવત્ અભવિ તો ચારિત્ર ધારણ કરી અપૂર્ણ એવા દશપૂર્વ
 પર્યંતનો અભ્યાસ પણ કરે છે, છતાં તેઓના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન
 કહ્યું. દશપૂર્વ અને ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસ તો સપક્તિની જ હોય.
 “ ચતુદસ દસ ચ અભિન્ને નિયમા સમ્મં તુ સેસણ
 ભયણા તુ ” હવે કોઈ કોઈ ભવિ આત્માઓ તો અપૂર્વ-
 કરણ-અદ્ભુત પરાક્રમવડે ઉપરોક્ત રાગદ્વેષની ગ્રંથીને
 મેદી નાંચી મિથ્યાત્વસ્થિતિના ઉદયકાલ સંવંધી અંતર્મુહૂર્ત્ત
 કાલ જેટલા ભોગ્યકર્મને છોડી, ત્યારપછીના ભવિષ્યમાં
 ઉદય આવનાર એવા અંતર્મુહૂર્ત્તકાલ જેટલા જ મિથ્યાત્વ-
 કર્મના પ્રદેશોને ત્રાશ કરી શકે એવું ‘ અન્તરકરણ ’
 આત્મા અનિવૃત્તિ નામે કોઈ સર્વોત્તમ બલવડે રચે છે. અહીં

‘अन्तरकरण’ एटले अंतर्गृहर्ष यावत् मिथ्यात्वकर्मने सर्वथा दबावी राखवा ते. आ अन्तरकरणना पहेलाना टाइममां मिथ्यात्वनो उदय होवाथी आत्मा मिथ्यात्वी जाणवो अने अन्तरकरणना प्रथम समयथी ज मिथ्यात्वनो उदय न होवाथी आ समये आत्मा ‘उपशम’ नामे कषाय अने मिथ्यात्वकर्मना उदयाभावरूप समकितने पामे छे, एटले आत्मा साची मान्यता-वीतराग धर्मनो वरावर आदर करे छे.

“ बे-पक्षो ”

आ स्थानमां वे मतो छे-एक तो आगमपक्ष अने बीजो कर्मग्रंथनो पक्ष. कर्मग्रंथकार जणावे छे के-यदि अनादि मिथ्यात्वी आत्मा समकित नवेसरथी पामतो होय तो ते अन्तरकरणे करी दबावेला कर्मनो शुद्ध, अर्धशुद्ध, अशुद्ध एवा त्रय पुंज करी उपशम समकित पाम्या विना ज ‘क्षायोपशमिक’ समकित पामे छे, शिवाय अन्य जीव एटले जे पहेला समकित पाम्यो हतो अने पछी पढी गयो छे ते जीव समकित पामतो होय तो पुंजत्रयनी रचना कर्या विना ज प्रथम तो उपशम समकित पामे छे; माटे आ जीव उपशम समकितथी पढीने नियमा मिथ्यात्वे जाय छे. आगमिक पक्षमां तो पूर्वोक्त रीते उपशम समकित पाम्या पछी आत्मा नियमेन मेषमय कोद्रवाने साफ करवथी कोद्रवा शुद्ध, अर्धशुद्ध अने अशुद्ध एम त्रय प्रकारे विभक्त थाय तथाप्रकारे अथ्यवसाय-बळथी मिथ्यात्वना प्रदेशोने साफ करतो शुद्ध, अर्धशुद्ध,

અશુદ્ધ એ રીતે ત્રણ પ્રકારે પ્રદેશોનો યાગ પાડે છે. આતું જ નામ ત્રિપુંજ શાસ્ત્રો જણાવે છે, એટલે ઉપશમયી પહ્યા પછી મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અથવા ક્ષાયોપશ્ચમિક ભાવને આત્મા પામે છે.

“ નિર્મલબોધવાન્ ”

વસ આ પ્રમાણે જેઓએ ગ્રંથીમેદ કર્યો હોય એટલે તેઓને જ અર્થાત્ ગ્રંથીમેદ કર્યા પછી અવશ્યેન આત્મા અનિવૃત્તિ નામાકરણથી-અધ્યવસાય વિશેષથી સમકિત પામે છે. અતઃ આ આત્માને જ ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ અધ્યવસાય સ્થાનનો બોધ તથા તેનો અનુભવ નિશ્ચયથી થાય છે. અહીં ‘ ભિન્નગ્રંથેઃ ’ એ વ્યન્હેદક વિશેષણ હોવાથી આ ભિન્નગ્રંથી સિવાયના આત્માને આ પ્રણિધાનાદિ અધ્યવસાયો ન હોય, એવં આત્મા એવો જાણવો કે-‘ નિર્મલબોધવતઃ ’ નિર્મલ-સુંદર હેયોપાદેય સંબંધી બોધવાન્ જે હોય. પરમાર્થ એ કે-જેને જિનપ્રવચન પ્રતિ-પાદ્ય તત્ત્વતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેને જ આ અધ્યવસાયો આવે, એટલે સ્વાલી ભિન્નગ્રંથીને જ ઉપરોક્ત આશયોની પ્રાપ્તિ ન થાય કિન્તુ નિર્મલબોધવાન્ પણ હોવો જોડે. આ પરથી જેઓ શાસ્ત્રીયજ્ઞાન-વાન્ ન હોય અને ભિન્નગ્રંથી હોય તેઓ યદિ ગીતાર્થ આજ્ઞાતુ-સારી અથવા ગુર્વાજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિક્રિયાકારક હોય તો તેઓ પણ પરમાર્થતયા નિર્મલબોધવાન જ હોવાથી તેઓને આ અધ્યવસાયો પેદા થાય તેમાં કાંઈ પણ વિરોધ ન જાણવો-કારણ કે મારુષ માતુષ જેવા મુનિપ્રવરો પણ મોક્ષે ગયા

છે એમ શાસ્ત્રમાં સુલ્લં જણાવ્યું છે આટલો અત્રે અધિક સુલાસો જાણવો. હેતુ એ કે-નિર્મલબોધનું મુખ્ય ફલ અધ્ય-વસાયો અહીં કાયમ હોવાથી તે વિમલવોષ જ કહેવાય. આવા આત્મા માટે ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે-‘ સ્યાદિયં ચ પરા ’ ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ આશય સંબંધી અનુભવ પ્રાપ્તિ આ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ-પ્રાધાન્યતાવાલી હોય, અતઃ આ આત્માને જ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો ત્રાસ અનુવંધ લાભ થાય.

“ આટલું જણાવી દેવે ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ આશયોની નામગ્રહણપૂર્વક સંસ્થા ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. ”—

પ્રણિધિપ્રવૃત્તિવિઘ્ન—

જયસિદ્ધિવિનિયોગભેદતઃ પ્રાયઃ ।

ધર્મ્મજૈરાખ્યાતઃ

શુભાશુયઃ પञ्चधाऽत्र विधौ ॥ ૩-૬ ॥

મૂલાર્થ—પુષ્ટિ-શુદ્ધિની અનુવંધવિધિમાં મુખ્ય હેતુ અને પવિત્ર એવા પાંચ આશયો-આત્માના વિશિષ્ટાધ્યવસાયો ધર્મ મહાપુરુષોએ આ પ્રમાણે કહ્યા છે. પ્રણિધિ, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજન્ય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ એ પાંચ શુભ આશયો જાણવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આ આર્યાનો ભાવ સ્પષ્ટ જ છે. પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિનો અનુવંધ પવિત્ર એવા શુભ પરિણામોને આધારે જ થાય એમ દર્શાવ્યું હતું. અતઃ આ પરિણામો માટે અહીં ગ્રંથકર્તા

કહે છે કે ધર્મજ્ઞ-ધર્મના સત્ય મર્મને જાણનાર એવા પૂર્વ મહા-પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારના શુભ પરિણામો જણાવ્યા છે. યદ્યપિ શુભ પરિણામો અસંખ્ય પ્રકારના કહ્યા છે, તો પણ અહીં જે પાંચ પરિણામો દર્શાવ્યા છે તેમાં તે સર્વ પરિણામોનો સમાવેશ થઈ જવાથી પાંચથી અધિક પરિણામો વિશેષ-રીત્યા ગણ્યા નથી. એવં ‘ પુષ્ટિ-શુદ્ધિ ’ નો અનુવંધ પણ આ પાંચ આશય સિવાય અન્ય આશયોથી થતો નથી એવો ધર્મજ્ઞ પુરુષોનો અનુભવ હોવાથી મૂલમાં મૂલકર્તાએ ‘ પ્રાયઃ ’ પદ આપ્યું. વહોઢતાયે પ્રણિધિ, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ-આ પાંચ આશયો જ અત્ર અનુવંધવિધિમાં મુખ્ય કારણો જાણવા. પરમાર્થ એ કે-જેને આ પાંચ આશયોનો લાભ થાય તેને જ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુવંધ પ્રવર્તે, ઇટલે પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુવંધ પ્રાપ્ત કરવા આ પાંચ આશયોનું જ્ઞાન કરી તેને મેઢવવા પ્રયત્ન કરવો વિવેકીનું કર્તવ્ય ગણાય. અહીં જે પાંચ આશયોના નામો દર્શાવ્યા તેમાં તથાગ્રકારના ગુણો અને સ્વરૂપ હોવાથી તેમજ અન્યાશયોમાં તથાગ્રકારની વિશિષ્ટતા ન હોવાથી પણ અત્રે એ જ પાંચ આશયો દર્શાવ્યા આટલો વિશેષ શુભાસો જાણવો.

“ ગત આર્યામાં નામમાત્રથી દર્શાવેલ પાંચે આશયોનું ક્રમશઃ સ્વરૂપ દર્શાવતા ગ્રંથકર્તા પ્રથમ ‘ પ્રણિધાન ’ નામે આશયનું સ્વરૂપ એક આર્યાથી વહુ સુંદર અને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. ”

પ્રણિધાનં તત્સમયે

સ્થિતિમત્તદધઃ કૃપાનુગં ચૈવ ॥

નિરવધવસ્તુવિષયં

પરાર્થનિષ્પત્તિસારં ચ ॥ ૩-૭ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ સંબંધી જે જે મર્યાદા-પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી હોય તેમાં જે અવિચલપણું અને પોતાથી નીચી સ્થિતિના-ધર્મપ્રતિજ્ઞાહીન મનુષ્યો ઉપર અનુકંપા કરવી, एवं જે કાર્યોથી અન્યનો ઉપકાર થાય અને વિશેષ પાપ ન હોય, તથા અંગી-કૃત ધર્મમર્યાદાને અનુકૂલ જ વસ્તુનું ધ્યાન બન્યા રહે, એવા પરિણામને ‘ પ્રણિધાન ’ નામે આશય કહ્યો છે.

“ પ્રણિધાન ”

સ્પષ્ટીકરણ—‘ પ્રણિધાનં પ્રણિધિઃ ’ પ્રણિધાન તે જ પ્રણિધિ. અહીં પ્રણિધાનનો સામાન્ય અર્થ પટલો જ કે અંતઃકરણની મક્કપ્રતા, પટલે પવિત્ર હૃદયની શ્વાસ દૃઢતા. આ દૃઢતા પણ અનેક પ્રકારની છે તો તે દૃઢતા કેવી ? અને કયા કયા પ્રકારની ? અહીં સમજવી, एवं આ આર્યામાં ‘ પ્રણિધાન ’ એ વિશેષ્ય પદ અને તે સિવાયના અન્ય તેના વિશેષણ પદો છે. અતઃ આ ‘ પ્રણિધાન ’ પદના વિશેષણપણે અન્ય પદોની વ્યાख्या કરવાનું શ્વાસ ધ્યાન રાખવું, પટલે પ્રણિધાન નામે આશય કોને સમજવો ? તે વિશેષણદ્વારા મંથકર્તા સમજાવે છે.

‘તત્સમયે સ્થિતિમત્’ સમયઃ—અધિકૃત ધર્મસ્થાન સંબંધી જે પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ જેનાથી આત્માને ધર્મલાભ થાય તેવા પ્રકારની ધર્મ સંબંધી જે પ્રતિજ્ઞા તેમાં, જેમ ‘ માંસ અમુક કાલ યા ર્જીદગીપર્યંત ન સ્વાતું ’ એવો ધર્મ જાણી આત્મા પ્રતિજ્ઞા—પચ્ચલ્લાણ—સોગન—નિયમ કરે તો આ સોગન ધર્મકારક હોવાથી ધર્મ સંબંધી પ્રતિજ્ઞા કહેવાય. ઇટલે આ અને તેવી જ અન્ય ધર્મ્ય પ્રતિજ્ઞાઓ સ્વીકાર્યા પછી તે તે પ્રતિજ્ઞાઓ પાલવામાં અનુકૂલ એવા જે વિચારો, અથવા સ્વીકૃત પ્રતિજ્ઞાથી આત્મા ગમે તેવા સંયોગમાં પણ ચલાયમાન ન જ થાય. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે—જે વિષય સંબંધી પ્રતિજ્ઞા કરી તત્વિષયની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી જેમકે—‘ હું આજથી ચાર માસ સુધી જિનપૂજા કર્યાં વિના ભોજન નહીં કરીશ. ’ વસ આ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકાર્યા પછી એવા પ્રવલ સંયોગો આવી લાગે છે કે પૂજા કરવાનો સમય ન જ મળે; છતાં આત્મા પૂજાના સંસ્કારોથી એવો તો ટેવાઈ જાય કે ગમે તેટલો ટાઈમ થઈ ગયો હોય અને ખૂલ્યા મરવાનો સમય આવી લાગે તથાપિ ખૂલ્યા મરવું એ સ્વીકારી લે પરંતુ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન જ કરે. પ્રતિજ્ઞા પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી આવી દૃઢતા સર્વોંશે કાયમ રાખવાના જે શોભન વિચારો તે અંતઃકરણની મક્કમતા.

“ તદ્વધઃ કૃપાનુગં ચૈવ ”—‘ પ્રતિપન્ન ધર્મસ્થાનથી વંચિત્ત જનો પર અનુકંપા તત્પૂર્વક. ’ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જે જે ધર્મવિષયક પ્રતિજ્ઞાઓ આપણે સ્વીકારી હોય તેને ટકા-

ववाने तेवा तेवा अनुकूल विचारो ज आपणो विचारी आत्माने
 दृढ बनावी तथाप्रकारे धर्म्य प्रतिज्ञायां निश्चलता पायी. आ-
 पणी आ स्थितिना मुकाबले आपणाची अन्य जनता उतरती
 देखाय त्यारे ते गुणहीन नीची कोटीना छे एम घारी तेना
 पर यदि द्वेषबुद्धि अथवा घृणा के निंदकपणुं जो
 उद्भवे तो ते 'प्रणिधान' नामक आशय न कहेवाय.
 हेतु ए के-धर्म्य प्रतिज्ञा स्वीकार्या छतां जे आत्मा पोताने ते
 धर्म्यस्थानना वहाना नीचे गर्वी, द्वेषी बनावी अधिक पाप पेदा
 करे छे ते धर्मस्थाननी साध्यता चूकी जाय छे. अतः आ 'प्रणि-
 धान' आशय संबंधी विशेष खुलासो करवा ग्रंथकर्ता अन्य
 विशेषण दशां छे. आपणाची धर्मस्थानवंचित या पतित एवी
 अन्य जनताने देखी तेना पर अनुकंपा धारवी. जेमके- 'हूं
 पूजा कर्या बिना भोजन करतो नथी अने तेवी प्रतिज्ञां में लीधी
 छे. तमे शुं करवाना ? तमारामां क्यां तेवी शक्ति छे ?
 तमारो तेवो पुण्योदय क्यांथी होय ? तमे अधर्मी पापी छो.
 तमाराथी थोडो पण धर्म यतो नथी. धिक्कार छे तमारा जन्मने !'
 ए रीते गर्व के द्वेष न करवो किन्तु 'अहो आ लोको मनुष्य-
 जन्म, बुद्धि, बल, आरोग्यता विगेरे पापवा छतां कांइ पण धर्म-
 साधन करता नथी. आ लोकोनी शी दशा थशे ? आ लोकोनो
 कांइ दोष नथी. तेओ तो कर्मार्थीन छे.' आ प्रमाणे तेओना पर
 अनुकंपा ज भाववी. आवी अनुकंपा सहित धर्मविषयक प्रतिज्ञायां
 हृदयनी जे दृढता-परिणती ते ज अत्र 'प्रणिधान' आशय
 कहा छे.

आ आशयनी प्राप्ति जेओ अतिपापकारी आरंभोमां सर्वदा प्रवर्तनशील होय अने पोतानो ज स्वार्थ मुख्य रीते साधवामां जेओनी प्रधान द्रष्टि होय तेओने तो न ज थाय, कारण के आवी द्रष्टिवाळांमां बहोलताये अनुकंपाबुद्धिनो सर्वथा लोप ज ययो होय छे; अने ज्यां अनुकंपा न होय त्यां धर्म ए खाली नाममात्र ज समजवो. अने अही अनुकंपा तो खास मुख्य मानी छे. अतः ग्रंथकर्ता उत्तरार्धेथी अधिक खुलासो करे छे के—‘निरवद्यवस्तुविषयं, परार्थनिष्पत्तिसारं च ’ ‘ परोपकारसिद्धि प्रधान अने निर्दोष पदार्थ संबंधी जे विचार ’ जे कार्यो करवाथी पोते अंगीकृत धर्ममर्यादानुं पोषण थाय एटले नित्य एवा ज पदार्थनुं ध्यान रहे के स्वीकृत धर्म संबंधी प्रतिज्ञानो कदापि भंग न थाय तथा प्रत्येक कार्यो अने तत्संबंधी विचारोद्वारा अन्यनो मुख्यतः उपकार ज थाय किन्तु पोतानो स्वार्थ मुख्य न सघाय एवी रीते पापनो परिहार करी प्रधान कार्यो करवाने हम्मेशा ध्यान करवुं—विचारो करवा. आवाहुंविचारोने हुंकरमां धर्म संबंधी स्वीकृत प्रतिज्ञांमां दृढता अने गुणहीन जनो पर अनुकंपाबुद्धिपूर्वक परोपकारप्रधान पापनिर्मुक्त वस्तुओनुं हम्मेशा चिंतवन—ध्यान—आने ज शास्त्रकर्ता ‘ प्रणिधान’ . आशय जगावे छे.

“ ‘प्रणिधान’ नामे पहेला आशयमां केवल मानसिक , , , सुंदर बुद्धि दर्शावी. हवे आवी बुद्धिनो जन्म पछी तेना फलरूप अने प्रथम आशय पछी जेथी सुंदर

(૧૬૬)

આચરણ પ્રકટે કે જેને પ્રત્યક્ત વ્યવહારમાં દેહી શકાય એવો
' પ્રવૃત્તિ ' નામે બીજો આશય દર્શાવે છે. ”

તત્રૈવ તુ પ્રવૃત્તિઃ

શુભસારોપાયસંગતાત્યન્તમ્ ॥

અધિકૃતયત્નાતિ—

શયાદૌત્સુક્યવિવર્જિતા ચૈવ ॥૩-૮॥

મૂલાર્થઃ—સ્વીકૃત ધર્મ સંબંધી પ્રતિજ્ઞામાં પવિત્ર અને
હત્કુષ્ટ એવા ઉપાયો—સાધનો યોજવામાં અતિશયેન નિપુણ એવો
જોરદાર પ્રયત્ન—હઠમ કરવો, તથા માનસિક હત્સુકતા અથવા
અકાલે તે ધર્મ સંબંધી ફલપ્રાપ્તિની વાંચ્છા રહિત એવો જે
પ્રયત્ન કરવો તેને અહીં ' પ્રવૃત્તિ ' જાણવી.

“ પ્રવૃત્તિ ”

સ્પષ્ટીકરણ—શોભન—અશોભન પ્રવૃત્તિનું મૂલ શો-
ભન—અશોભન વિચારશ્રેણી સિવાય અન્ય નથી. અતઃ પ્રવૃત્તિ
હત્યાદક ' પ્રણિધાન ' નામે પહેલો આશય જણાવ્યા પછી
આ આર્યામાં ' પ્રવૃત્તિ 'નું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. અહીં પણ ' પ્રવૃત્તિ '
એ વિશેષ્ય અને અન્ય તેના વિશેષણ પદો જાણવા. દુનિયાના સર્વ
વ્યવહારને લોકો પ્રવૃત્તિ જ કહે છે અતઃ અત્ર કયા પ્રકારની
પ્રવૃત્તિ સમજવી ? આનો જુલાસો આચાર્ય જણાવે છે. ' તત્રૈવ
તુ ' પૂર્વે પ્રણિધાન નામે આશયના અધિકારમાં જે ધર્મવિષ-

यक प्रतिज्ञानी दृढता अने तत्संबंधी विशेष आशयनीं शुद्धि दर्शावी ते ज आशयशुद्धिपूर्वक धर्म संबंधी प्रतिज्ञायां 'प्रवृत्तिः' गमन करवुं. परमार्थ ए के-अर्ही प्रवृत्ति मात्र शून्यचित्तवाली क्रियारूप न लेवी, किन्तु अभिप्रायपूर्वक वाह्यक्रियारूप आत्मानि विशिष्टि चेष्टा तद्रूप प्रवृत्ति अत्र जाणवी. पूर्वे कहा प्रमाणे " हुं आजयी हम्मेशा पूजन करीश " आ प्रमाणे प्रतिज्ञा गुरुसमक्ष स्वीकार्या वाद ज्यांसुधी आ प्रतिज्ञानो समय पुरो न थाय त्यांसुधी ते प्रमाणे वर्तन कर्या ज करवुं, परंतु अंतरमां मात्र प्रतिज्ञा लेवानी इच्छा उद्भवी ते इच्छारूपे ज बन्या रहे तेम नही अथवा तो लीधा पछी तेना पालन प्रति वेदरकारी या तो एक वेठरूपे पूरी थाय तेवी नही परंतु "शुभसारोपायसंगतात्यंतम्" 'शुभ-सुंदर, सार-उत्कृष्ट एवा उपायोवडे अत्यंत युक्त ' स्वीकृत धर्म संबंधी प्रतिज्ञाना पालन माटे हम्मेशा जेम बने तेम शोभन अने उत्कृष्ट एवा उपायो बुद्धिबलवडे योजी योजीने आदरपूर्वक अत्यंत क्रियातुं आचरण करवुं. एतले जे जे प्रतिज्ञाओ स्वीकारी होय तेना पालननी बुद्धि माटे क्या क्या साधनोनी अपेक्षा रहे छे ? तेमां केवा विवेकनी जरूर रहे छे ? आवा आवा विचारो करी, धर्मज्ञ पुरुषोने पूछी पूछी तथाप्रकारे सुंदर आचरण करवुं. ' गतानुगतिक ' न्याये अथवा पहेलाथी ओघबुद्धिए जेम क्रिया करीए तथाप्रकारे कर्या करवी, अगर तो कोई सुधारवानुं कहे तो पण न सुधारता पोतानुं ज धार्युं करवुं

આવી પ્રવૃત્તિ અન્ન અપેક્ષિત નથી; કારણ કે આવી ક્રિયા તો સંમૂર્છ્ય જેવી અંધ અને મૂઢ ક્રિયા જ કહી છે. અતઃ ઉપાધ્યાયજી સ્વકૃત ટીકામાં વિશેષ સુલાસો કરે છે—‘ઉપાયઃ પ્રેક્ષોત્પ્રેક્ષાદિઃ’ અન્ન ઉપાય તે પ્રેક્ષા—સામાન્યથી ધર્મપ્રતિજ્ઞા માટે વિચારો કરવા, આલોચન કરવું, દૃષ્ટિદ્વારા જીવોની તપાસ કરવી. ઉત્પ્રેક્ષા—વિશેષપણે વિચારો કરવા, રજોહરણ આદિ સાધનોવડે પઢિલેહણા કરવી.

ફરી—‘ અધિકૃતયત્નાતિશયાત્ ’ અંગીકૃત ધર્મમર્યાદાનું પાલન કરવા માટે પ્રયત્ન—ઉદ્યમ એટલો હોય કે જેમાં લેશમાત્ર પ્રમાદને અવકાશ ન મળે અર્થાત્ પ્રમાદને દૂર કરી વિશિષ્ટ રીતે પ્રતિજ્ઞા—પાલન માટે ઉદ્યમ કરવો. જેમકે—અમુક પ્રકારની ધર્મ સંબંધી પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી આનું પાલન કરવામાં વિલ્લુલ પ્રમાદ ન કરવો, કિન્તુ દિવસે દિવસે ઉદ્યમ અધિક જ જેમાં કરાય. આથી જ ‘ ઔત્સુક્યવિવર્જિતા ચૈવ ’ જે પ્રવૃત્તિ—ક્રિયામાં શીઘ્રતા—મનની ઉતાવળ ન હોય અથવા ઇચ્છાનો વેગ ન હોય તેવી, એવં વીજા અર્થમાં આ ક્રિયા કર્યા પછી અનવસરે આ ક્રિયાના ફલની ઇચ્છા કરવી તેણે કરીને જે વર્જિત હોય. આવી પ્રવૃત્તિ તે અન્ન ‘ પ્રણિધાન ’ નામે આશયના ફલરૂપ સત્ય પ્રવૃત્તિ જાણવી. અનવસરે ફલની ઇચ્છા કરવી તે પણ એક આર્ચધ્યાન કહ્યું છે—‘ વિપરીતં મનોજ્ઞાનામ્ ’ ‘ ઇષ્ટ પદાર્થોની ઇચ્છા તે આર્ચધ્યાન ’ ‘ નિદાનં ચ ’ વિષયસુખ માટે જે પ્રાર્થના તે પણ આર્ચધ્યાન,

અતઃપ્રવૃત્તિઃ અર્હીં ફલનીં ઇચ્છા રહિત એવી પ્રવૃત્તિ જણાવી. પરમાર્થ એ કે—કોઈ પણ ધર્મસાધનમાં ફલનીં ઇચ્છા કર્યા વિના અને મન તથા કાયાની ઉત્સુકતાને છોડીને પ્રવૃત્તિ કરવી, તો જ તે પ્રવૃત્તિ નામે પવિત્ર એવો ધર્મ સંબંધી બીજો શુભ આશય કહેવાય; અન્યથા તે ધર્મ નહીં કિન્તુ એક જાતની ધમાલ જ કહેવાય. અત્રે આ સર્વ પ્રવૃત્તિ ક્રિયારૂપ છતાં તેમાં આશયની મુખ્યતા હોવાથી અર્હીં તેને આશય કહ્યો છે.

“ પ્રવૃત્તિ નામક આશયપૂર્વક ક્રિયામાં પ્રવર્તનારને વિઘ્નો કદાચિત્ત્ આવે સ્વરા, અતઃ પ્રવૃત્તિરૂપ આશય સાથે સંબંધ રાખનાર ‘ વિઘ્નજય ’ નામે ત્રીજા આશયનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે. ”

વિઘ્નજયસ્ત્રિવિધઃ

સ્વત્વ વિજેયો હીનમધ્યમોત્કૃષ્ઠઃ ॥

માર્ગે હિ કંટક—

જ્વરમોહજયસમઃ પ્રવૃત્તિફલઃ ॥૩-૧॥

મૂલાર્થઃ—પ્રવૃત્તિરૂપ આશયના ફલને અર્પનાર એવો, માર્ગમાં કંટક, જ્વર તથા મોહજયની માફક જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ઠ એમ ત્રણ પ્રકારનો નિશ્ચયથી વિઘ્નજય અત્રે જાણવો.

“ વિઘ્નોનું બલ ”

સ્પષ્ટીકરણ—પાપક્રિયામાં પ્રવર્તનારને કદાચિત્ત્ વિઘ્નો ન

आवे ज्यारे धर्मक्रियामां गमन करनारने बहुधा जरूर विघ्नो नडे छे
 खरा. “ अयेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।
 अश्रेयसि प्रवृत्तानां कापि यांति विनायकाः ” ॥१॥
 एटले जो प्रवर्तनार निर्बल मननो होय तो ते क्रियायी पाछो
 पडी जाय, अतः पोताना साध्यपर्यंत ते पडोची शकतो नथी;
 माटे प्रवर्तनारे हिम्मतपूर्वक एवी रीते प्रवर्तवुं जोइए के गमे
 तेवा विघ्नो आववा छतां ते सर्वनो विजय करी पोताना साध्य
 प्रति वरावर पडोची शकाय. ‘ प्रवृत्ति ’ रूप आशयनुं फल
 विघ्ननो विजय करवाथी ज प्राप्त थाय. अन्यथा ‘ प्रवृत्ति ’
 ते अप्रवृत्तिभूत ज गणाय. अतः अही प्रवृत्ति नामे आशय
 कक्षा पछी विघ्नजय नामे आशयनुं स्वरूप दर्शावुं छे. आ
 विघ्नजय नामे आशयनुं बल ज्यांसुधी आत्मा प्राप्त न करे
 त्यांसुधी उपर कहेला वझे आशयो नकामा जाणवा. अही
 क्रियामां प्रवर्तनार जघन्य, मध्यम, तथा उत्तम एम त्रण प्रका-
 रना मनुष्यो होय छे. तेमां ‘ विघ्न आवशे तो ? ’ एवा भयथी
 जेओ क्रिया न करे ते जघन्य, प्रवर्तवा छतां विघ्न आव्या
 पछी वचमां ज अटकी जाय ते मध्यम अने अनेक विघ्नो
 आववा छतां अचल रही सर्वनो विजय करी कार्य साधे
 ते उत्तम. “ प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः, प्रारभ्य
 विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि
 प्रतिहन्यमानाः, प्रारभ्यमुत्तमजना न परित्यजन्ति ”
 ॥१॥ एवी ज रीते धर्मकार्योमां गति करनारने जे विघ्नो आढा

આવે છે તેને અહીં ગ્રંથકાર ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી દૃષ્ટાંતો સાથે ઘટના કરી સમજાવે છે. ‘વિઘ્નજયસ્ત્રિવિધઃ’ વિઘ્નનો જય ત્રણ પ્રકારનો ‘વિઘ્નેયઃ’ જાણવો. ‘હીન-મધ્યમોત્કૃષ્ટઃ’ હીન, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. અત્ર આર્યાનાં પૂર્વાર્ધમાં ‘સ્વલુ’ એ વાક્યની શોભા અર્થે આપ્યો છે અથવા તેનો નિશ્ચય एवો અર્થ કરીએ તો અહીં વિઘ્નો ત્રણ પ્રકારના જ છે, એ પ્રમાણે ભાવાર્થ જાણવો. આટલું કહ્યા પછી આ ભાવને સમજાવવા હવે ગ્રંથકર્તા દૃષ્ટાંત કહે છે.

“ વિઘ્ન પ્રકારો ”

‘માર્ગે રૂઢ’ રૂઢ અર્થ માટે ઘણા મનુષ્યો ગ્રામાંતરે જવા નિકળ્યા હોય ત્યાં માર્ગમાં જ કાંટાઓ, ઘુસ્તાર, આંધી વિગેરે કષ્ટો આવી પડે છે, છતાં પ્રવલ મનુષ્ય આ સર્વનો વિજય કરી જેમ રૂઢ અર્થની અવશ્ય સિદ્ધિ કરે છે તથાપ્રકારે અહીં પણ ‘કંટકજ્વરમોહજયસમઃ’ કંટક સમાન હીનવિઘ્ન, જ્વર સમાન મધ્યમવિઘ્ન અને આંધી સમાન ઉત્કૃષ્ટવિઘ્નનો વિજય કરે તે જ સ્વસાધ્ય સ્થિતિ પહોંચી શકે.

“ કંટકવિઘ્ન ”

પરમાર્થ એ કે—માર્ગે જવા નીકળેલ મનુષ્યને કદાચિત્ માર્ગમાં કાંટાઓ, કાંકરાઓ, પત્થરાઓ પગમાં ઘુસે—લાગે છતાં કોઈક હિમ્મતી અને સમર્થ મનુષ્ય આ સર્વને અલગ કરી, સાવચેતી રાખી, જોડે જોડેને પગ મૂકતો જરાયે શ્વેદ ન કરતો પોતાના સ્થાને પહોંચે

छे, एवं अहीं पण स्वीकृत धर्मप्रतिज्ञाना पालन करवामां प्रवर्तनारने कदाचित् कांटां आदि समान ठंडी, गरमी, जुषा, पिपासा, डांस-मच्छर, याचना आदि परीसहो प्राप्त थाय, जे परीसहो आववाथी आत्मा त्रास पामे, कंटाळी जाय, चलितपरिणामी थाय, मेघकुमार मुनिनी माफक आर्चध्यान करे. अतएव धर्मस्थानथी आत्माने आ परीसहो यत्किंचित् स्वसेडनार होवाथी आ परीसहो हीनविघ्न कंटक तुल्य कहा. हीनता एटला माटे के आ परीसहोनो आत्मा स्हेजे विजय करी शके छे. क स्वार्थ के लालचथी पण लोको आवा दुःखोने गणता नथी. जे लोको आ विघ्नोनो विजय करी आगळ वधे एटले पोतानी धर्मविषयक प्रतिज्ञातुं रक्षण करे, विघ्नोथी कदापि न डरे, किन्तु बहु आनंद साथे तेनी सामे खडा रहे ते ज योग्य छे.

“ ज्वरविघ्न

तथा ते ज मनुष्य कांटा आदिथी नहीं डरतो आगळ वधता मार्गमां यदि तेने बुखार आवी जाय तो ते आगळ वधवामां हिम्मत हारी जाय छे. एटले आगळ जवानी इच्छा छतां बुखारना कारणथी जइ शकतो नथी, छतां जवाने थोडुंधणुं साहस करे तो पण तेना पण बराबर चालता नथी. एटले कंटकविघ्न जीतवा पूरतुं जे बल होय तेना करतां पण तीव्र अधिक बल प्यारे होय त्यारे ज ते आगळ वधी शके. एवं अहीं पण धर्मप्रतिज्ञा स्वीकार्या पछी कदापि शरीर संबंधी अनेक

વ્યાધિયો આવી પડે. આથી ધર્મ આરાધવાની ઇચ્છા છતાં તે રોગોના કારણે ધર્મને પડતો મૂકે માટે આ વિઘ્નો વિશિષ્ટ અંતરાયભૂત હોવાથી મધ્યમ વિઘ્નો સુસ્વાર તુલ્ય કહ્યા; કિન્તુ જે પુરુષ ગમે તેવા વ્યાધિના સમયમાં પણ પોતાની ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓ અચલ રાખી નિત્ય કર્તવ્ય નિયમોમાં સ્વામી આવવા ન દે અને વિશિષ્ટ ઉત્સાહથી શુભ ધર્મની આરાધના કરે તો જ દર્શાવ્યા પ્રમાણે કંટકતુલ્ય હીનવિઘ્નજય અને જ્વરતુલ્ય મધ્યમવિઘ્નજય નામે શુભ આશયનો આવિર્ભાવ થયો છે તેવું જાણી શકાય. આવું અદ્ભૂત લાભ પ્રાપ્ત થવાથી જ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ‘ પ્રવૃત્તિ ’ નામક આશયની સફલતા થાય છે.

“ મોહજયચિન્ન ”

ફરી માર્ગમાં આન્ધી, રજોટ્ટિ, જલ્લટ્ટિ અને ધૂમસ વિગેરે હોય તો તો ઉપરના બન્ને પ્રકારના વિઘ્નો જીતવાનું સામર્થ્ય છતાં ઘણા માણસો પૂર્વ-પશ્ચિમ વિગેરે દિશાઓ ભૂલી જવાથી માર્ગમાં જ ઇધરઉધર આથક્યા કરે છે, હલટા માર્ગે પર ચઢી જાય છે અગર તો નાહિમ્મત થઈ બેસી જાય છે, પાછા ફરી જાય છે; કિન્તુ ત્રિવેકી પુરુષ આવા સંયોગોમાં પણ વિશિષ્ટ વિચારો કરી પોતાની નિશ્ચલ બુદ્ધિની પરીક્ષાથી નિઃસ્પર્શ આગળ વધ્યો જાય છે. અથવા બીજાઓથી માર્ગનું જ્ઞાન કરી તેનાપર વિશ્વાસ રાખી તીવ્ર ઉત્સાહનું અવલંબન કરી માર્ગ સન્મુખ ચાલ્યો જાય છે તથાપ્રકારે અહીં પણ ધર્મમાર્ગમાં

ચાલતા થકા કદાચિત્ મિથ્યાત્વભાવના ઉદયથી ઘણા ધર્મોમાં
 નવો ધર્મ સત્ય હશે ? જૈનધર્મના પ્રવર્તકો સર્વજ્ઞ હતા કે નહીં ?
 ધર્મનું ફલ પરજન્મમાં મલશે કે નહીં ? નિગોદ વિગેરે માત્રો
 કહ્યા છે તે શું સત્ય છે ? આવા આવા મનના વિભ્રમો-સંશયો
 પેદા થાય પટલે આત્મા તેનાથી વ્યાકુલ થઈ ધર્મમાં અસ્થિર
 પરિણામી થઈ જાય, સમ્યક્તયા ધર્મારાધન કરી શકે નહીં પટલે
 મિથ્યાત્વભાવના કારણથી આત્મા ધર્મપંથને છોડી અધર્મના
 માર્ગે ચડી જાય છે. માટે આ વિઘ્ન અનર્થકારી જાણી તેનો
 સર્વથા વિજય તે જ કરી શકે કે જે સમ્યક્ ધર્મમાર્ગની પોતાની
 અપૂર્વ શુદ્ધ-બુદ્ધિથી પરીક્ષા કરી ચલિતપરિણામી ન થાય
 યા તો અન્ય ગુર્વાદિકો જે ધર્મમાર્ગ દર્શાવે તેના પર વરાવર
 શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ રાખે અને મનના ઘોટા અસદ્બૂત સંશયોને
 આધીન ન થાય. આ ત્રણ પ્રકારના વિઘ્નો આત્માને ધર્મથી
 અટકાવે છે, તો આત્માની નિશ્ચલ પરિણતિ સ્થિર કરી,
 મનના વિભ્રમોનો નાશ કરી જે ધર્મારાધન કરવાનું અદ્ભૂત
 ચલ ધારણ કરે, કોઈ પણ વિઘ્નોથી પરાભૂત ન જ થાય તે જ
 આત્મા ધર્મમાર્ગના ઇષ્ટ સ્થાન પ્રતિ પહોંચી શકે છે. આવા
 આશયનું નામ અત્ર ‘વિઘ્નજય’ નામે ત્રીજો આશય કથો છે.

“પરામર્શ”

અત્રે આ ત્રણ પ્રકારના વિઘ્નો પૈકી કંટક તુલ્ય શત,
 હ્રસ્વ આદિ પરીસહરૂપ હીનવિઘ્નો માત્ર ધર્મારાધનામાં
 આત્માને કાયર પ્રમાદી બનાવે છે, અને જ્વર તુલ્ય રોગાદિરૂપ

मध्यम विघ्नो धर्ममां प्रवृत्ति करवानी आत्मानी इच्छात्रोने मंद करे छे; किन्तु आत्माने सर्वथा धर्मभ्रष्ट करी मिथ्यात्वना मार्गे घसडी शकता नथी. एटले ते विघ्नो अही सामान्य कोटीना जग्याव्या ज्यारे मोहजय नामे उत्कृष्ट विघ्न तो आत्माने अवळा मार्गमां उतारी नांखे छे, एटले आ विघ्नने नाश करवानुं सामर्थ्य जेमां होय ते आत्मा कदापि प्रथमना ते प्रकारना विघ्नोथी पराभूत थतो नथी; अने उपरना वक्के विघ्नोथी जे पराभव पामे ते तो निश्चयेन त्रीजा नंबरना विघ्नथी पराभूत थाय ज. अतएव आ विघ्न जीतवानी शक्ति प्राप्त करवी अधिक आवश्यक गणाय, कारण के प्रथम कहा प्रमाणे धर्ममां गति करनारने विघ्न तो जरूर आवे; माटे विघ्नोथी दरी धर्ममां गति न करवी या तो धर्म छोडी देवो तेनुं नाम धर्मीपणुं न ज कहेवाय किन्तु खरी रीते विघ्नोनी सामा थइ धर्माधान करवुं ते ज सत्य धर्मीपणुं कहेवाय अने तो ज ' प्रवृत्ति ' नामक आशयनुं फल प्राप्त थयुं बराबर गणाय. अर्थात् आ ' विघ्नजय ' करवो ए अही ' प्रवृत्ति ' आशयनुं प्रधान फल गण्युं छे. आयी ज मूलकर्ताए कहुं ' प्रवृत्तिफलः. ' संक्षेपमां—उपर कहा प्रमाणे जेओ विघ्नोनी विजय करी धर्ममां ' प्रवृत्ति ' करे तेओमां मुख्य रीते ' प्रणिधान, प्रवृत्ति ' अने ' विघ्नजय ' आ आशयोनी आविर्भाव थयो छे एम प्रवृत्तिद्वारा जाणी शकाय.

“ ए रीते विघ्नो जय कर्या पछी अवश्य प्रस्तुत धर्मनी सिद्धि थाय, अतः ' सिद्धि ' नामे चतुर्थ आशयनुं स्वरूप ग्रंथकर्ता अत्रे दर्शावे छे. ”

(૧૭૬)

સિદ્ધિસ્તત્તદ્ધર્મસ્થાના-

વાસિરિહ તાત્ત્વિકી જ્ઞેયા ।

અધિકે વિનયોદિયુતા

હીને ચ દયાદિગુણસારા ॥ ૩-૧૦ ॥

મૂલાર્થઃ—પોતે અંગીકૃત તત્ તત્ ધર્મમર્યાદાઓની પ્રાપ્તિ તે જ અગ્ર પરમાર્થભૂત ‘ સિદ્ધિ ’ નામે આશય જાણવો. આ આશય ત્યારે જ થયો જાણવો કે જ્યારે પોતાથી અધિક ગુણી જનો પર વિનય આદિ ગુણયુક્ત હોય અને ગુણહીન જનો પર અનુકંપાદિ ગુણપ્રધાન હોય.

“ સિદ્ધિ—ભેદો ”

સ્પષ્ટીકરણ—આશયો-પરિણામોના ભેદો પૈકી ‘સિદ્ધિ’ નામે ચતુર્થ આશય છે એ વાત આગલ જણાવી ગયા છીએ. ‘ સિદ્ધિઃ ’-નિષ્પત્તિઃ સિદ્ધિ એટલે નિષ્પત્તિ તૈયાર થવું. પ્રથમ તો ક્રિયામાં પ્રવર્તવું, વચમાં સદ્ભવતા વિઘ્નોનો વિજય કરવો, એટલે પછી બરાબર ક્રિયાની સિદ્ધિ-નિષ્પત્તિ થાય. આ રીતે આ આશયનો પૂર્વોક્ત આશયો સાથે અનંતર સંબંધ સુસંગતતા બને છે, એટલે આશય અધિકારમાં આની ‘વિગ્નજય’ પછી સ્થાપના બરાબર યોગ્ય રીતે થાય છે. ‘સિદ્ધિ’ કે પ્રકારની કહી. એક તો પરમાર્થભૂતા તાત્ત્વિકી અને બીજી અપરમાર્થભૂતા અતાત્ત્વિકી, અથવા વ્યવહારિક કાર્યો સંબંધી અને

આત્મિક અધિકાર સંબંધી. જેથી આત્માનું આલોક તથા પર-લોક ઉભય લોકમાં કલ્યાણ થાય તે તો તાત્ત્વિકી અને જેથી આત્માનું કદાચિત્ આ લોક સંબંધી જ હિત સધાય તે અતાત્ત્વિકી વ્યવહાર સંબંધી. પ્રસ્તુત અધિકારમાં જે સિદ્ધિ નામે ચતુર્થ આશય કહ્યો છે તે કેવલ તાત્ત્વિક-આત્મિક કલ્યાણ સંબંધી જ આશયવાળો જાણવો, પરંતુ વ્યવહારિક કાર્યોની સિદ્ધિરૂપ આશય અહીં ન લેવો. અતएव ગ્રંથકર્તાએ આ સિદ્ધિનું ‘તાત્ત્વિકી’ એ વ્યવચ્છેદક વિશેષણ આપ્યું, તથા આ સિદ્ધિનો સત્ય અર્થ આચાર્યશ્રી પોતે જ દર્શાવે છે.—

“ સિદ્ધિ-સ્વરૂપ ”

‘ સિદ્ધિઃ-તત્તદ્ધર્મસ્થાનાવાસિઃ ’ સિદ્ધિ પડતે તે તે ધર્મસ્થાનકોની પ્રાપ્તિ, અર્થાત્ પૂર્વે આત્માએ જે જે ધર્મ સંબંધી મર્યાદાઓ-પ્રતિજ્ઞાઓ સ્વીકારી હોય તેની અલંદ રીતે વરાવર સમાપ્તિ થવી, આત્માને તે તે ધર્મપ્રતિજ્ઞાના સંસ્કારોથી વરાવર ઘાસિત કરી ઉત્તમ પરિણતીવાન્ બનાવવો. જેમકે-સામાયિક, પૂજા આદિના નિયમો લીધા પછી નિર્વિઘ્નપણે અલંદતયા દોષ રહિતપણે પૂરા પાઢવા. ટીકાકાર અહીં ખુલાસો કરે છે કે—
“ વિવક્ષિતસ્ય-ધર્મસ્થાનસ્યાર્હિસાદેરવાસિઃ પ્રાપ્તિઃ સિદ્ધિરુચ્યતે ” વિવક્ષિત-સ્વીકૃત ધર્મસ્થાન જે અર્હિસા આદિ તેની પ્રાપ્તિ-છાય તે સિદ્ધિ કહેવાય છે. પડતે આત્મા અર્હિસા આદિ વ્રતોની વરાવર નિષ્પત્તિ જે આશયના વલયથી

करे ते आशयलुं नाम ' सिद्धि ' जाणवुं. नितान्त आ आशयना जोरथी आत्मा परमार्थभूत धर्ममां कूशलता प्राप्त करे छे. मात्र लोकद्रष्टि धर्ममां निपुणता करवी ते कांइ सिद्धि न कहे-वाय कारण के बीजा प्रकारनी निपुणताथी कांइ आत्मानुं कल्याण थतुं नथी, किन्तु तेनाथी तो मात्र यत्किंचित् सुख के मानप्रतिष्ठा मले छे; माटे ज आ सिद्धिने अतात्त्विकी दर्शावी, ज्यारे पहेली सिद्धिथी निश्चयेन आत्मानुं अद्भुत कल्याण थाय छे. अतएव आने तात्त्विकी ए विशेषण आप्युं. वधुमां परमार्थ तथा धर्ममार्गमां निपुणता प्राप्त थवाथी आत्मा आकरा प्रबल कषायोथी निर्मुक्त थाय छे. हेतु ए के-प्रबल कषायोदयवान् आत्मा कदापि उत्तम धर्ममार्गमां पवित्र आशय साथे प्रवृत्ति करी शकतो नथी, किन्तु जेना कषायो नरम हीन बली थया होय ते ज प्रवृत्ति करी शके, अतः आ आशयना प्रबल प्रतापथी आत्मा जेना साथे नित्यना वैरो होय तेनो पण नाश करे छे. एटले अमुक अंशे मैत्री, प्रमोद आदि भावनाओना संस्कारवालो बने छे माटे पण आ आशयने तात्त्विक आशय कहा छे.

“ प्रधान सिद्धि ”

फरी ग्रंथकर्ता आ आशयनी प्राधान्यता देखाइवा उत्तरार्धमां बीजा के विशेषणो आपी अधिक पुष्टि करे छे. “ अधिके विनयादियुता ” एटले स्वात्माथी अधिक गुणवान् जे सज्जनो, बढीलो, महापुरुषो पर बहुमान, विनय आदि करवा, अथवा तेवा श्रेष्ठ पुरुषो के

जेमणो सूत्र-अर्थनो अभ्यास कयौ होय, महाव्रतोनी भावनाओ-
नो अभ्यास जेओए कयौ होय एवा तथा साक्षात् तीर्थ समान
गुरुमहाराज आदिनी भक्ति, सेवा, वैयावच्च, विनय आदि
करवा. भावार्थ ए के-धर्ममार्गनी सिद्धि आ गुणो सिवाय अपूर्ण
ज कहेवाय, एटले सिद्धिनी सिद्धि करवा आ गुणो तो अव-
श्यमेव आत्माए प्राप्त करवा जोइए. जे आत्मा गुणीजनो स-
त्कार विनय आदि करे छे ते ज आत्मा धर्ममार्गनी सिद्धि पामे
छे, अतः विद्वानोए स्वात्माने गुणी वनाववा माटे प्रधानमार्ग
ए ज दर्शान्यो छे के-तीर्थभूत गुरु आदिनो विनय विगेरे करवो.
अत्र महाव्रतो तथा दर्शनादिनी भावनाहुं स्वरूप आचारांग
तथा तत्त्वार्थसूत्रमां कहुं छे ते विचारवुं.

“ व्रत-भावना ”

१ “ तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पंच पंच ” त० अ० ७
सू० ३ । जिनभगवंतोए प्रत्येक महाव्रतोनी स्थिरता माटे
पांच पांच भावनाओ दर्शावी छे. ‘ प्राणातिपातविरमण ’ नामक
पहेला महाव्रतनी रक्षा माटे-इर्योसमिति-साढात्रण हाथ जेटली
जमीनमां बराबर जोइने चालवुं, मनोगुप्ति-अशुभ विचारोने
बंध करवा, एषणासमिति-४२ दोष रहित आहार ग्रहण
करवो, आदानमंडमर्चनिक्षेपणासमिति-बख-पात्र आदि तपासी-
पडिलेही पछी ग्रहण करवा के मूकवा, आहारोदि तपासीने
खावा, ‘ मृषावादविरमणव्रत ’ नामे बीजा व्रतनी रक्षा माटे-
द्वितीये वचन बोलवुं, क्रोधनो त्याग, लोभनो त्याग, आकस्मिक

આમ છતાં યદિ સ્વાત્મા અનુકંપાહીન હોય, દુઃખીઓનો વેલી પરોપકારી ન હોય તો તે ધર્મની સિદ્ધિ કરી શકતો નથી; માટે અહીં ગ્રંથકર્તા વધુ વિશેષણ આપી खुलाસો કરે છે કે-‘હીને દયાદિગુણસારા’ પોતાની અપેક્ષા ન્યૂનગુણી જનો પર અનુકંપા-દયાભાવ રાખવો, અર્થાત્ ગુણહીન મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિઓ, દેહી તેના પર દ્રેષ ન કરવો કિન્તુ તેઓના પર દયાના વિચારો કરવા. પટલે તે લોકો પણ ગુણવાન બને તેવી भावना

તર્યો મરણભયથી નિહરતા, હાસ્યો આદિનો ત્યાગ કરવો. ‘અદ્વૈતાદાનવિરમણ’ વ્રતના રક્ષણ માટે-વિચારપૂર્વક શુદ્ધ સ્થાનની યાચના, જેરુર હોય ત્યારે અવગ્રહની યાચના કરવી પણ પહેલાથી સંગ્રહ ન કરવો, માનોપેત વસ્તુની યાચના કરવી, એક ગંછના મુનિઓ પાસે જન્યાની યાચના કરવી, ગુરુ-આજ્ઞાથી પાન ભોજન લેવા. ‘મૈથુનવિરમણવ્રત’ માટે-ત્યાં સ્ત્રીઓ, પશુઓ, નપુંસકો રહેતા હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો, સ્ત્રીઓ સાથે પ્રેમાલાપ ન કરવો, કામિનીયાંતું રૂપ ઇન્દ્રિયોતું અવલોકન ન કરવું, પ્રેયસ સેવેલ ભોગાદિતું સ્મરણ ન કરવું, સ્તિગ્ધ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. ‘પરિગ્રહવિરમણ’ વ્રત માટે પાંચે ઇન્દ્રિયોના ઇષ્ટ વિષયો પર મોહ અને અનિષ્ટ વિષયો પર દ્રેષ ન કરવો. આ પ્રમાણે નિત્ય ભાવનાઓનો અભ્યાસ કરવાથી આત્મા મહાવ્રતોને અવિચલપણે પાલી શકે છે ને લેશ પણ વિગ્નો ચદ્મવતા નથી માટે જ આને મહાવ્રતોની ભાવનાઓ કહી. પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવો, વિચારવું, ધ્યાન કરવું તેનું નામ

રાત્રી, આટલું જ નહીં પરંતુ આપત્તિગ્રસ્તનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરવો, દુઃખીયોને દાન આપવું, તેઓનું દુઃખ દૂર કરવું વિગેરે ચેષ્ટા કરવાથી આત્મા યોગ્ય રીતે ધર્મની સિદ્ધિ કરી શકે છે. અહીં અધિકગુણી તથા હીનગુણીનું ગ્રહણ કરવાથી મધ્યમગુણીજનોનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે, અતઃ મધ્યમગુણી જનો પર પણ અનુકંપા, ઉપકાર વિગેરે કરવા. આ રીતે અધિ-

ભાવના. આનું વિશેષ સ્વરૂપ તત્ત્વાયેટીકા અને આચારાંગના ભાવનાધ્યયનમાં વહુ સારી રીતે દર્શાવ્યું છે, તથા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ૫ રીતે ભાવના બે પ્રકારની પણ કહી છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વૈરાગ્ય સંબંધી જે વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે પ્રશસ્ત ભાવના અને ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ પાપોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે અપ્રશસ્ત ભાવના.

“ દર્શન-ભાવના ”

દર્શન આદિ ભાવનાનું સ્વરૂપ સ્વાસ વિચારવા યોગ્ય હોવાથી અમે અહીં ટિપ્પણીમાં આપવું ઉચિત ધાર્યું છે—“ તીર્થગરાણ મગવન્તો પવયણપાવયણિઅહસહઙ્ગીણં । અભિગમણનમણ-દરિસણકિત્તણસંપૂઅણાધૂણણા ॥ ૧ ॥ જમ્મામિસેયનિક્ખમ્મ-ણચરણનાણુપ્પયા ય નિબ્બાણે । દિયલોઅમવણમંદરનંદી-સરમોમનગોરેણું ॥ ૨ ॥ અટ્ટાવયમ્મજ્ઞિતે ગયગ્ગપયણં ધમ્મ-ચક્કે ય । પાસરહાક્કનગંચમરુપ્પાયં ચં વંદામિ ॥ ૩ ”

“ તીર્થંકર મગવંતો, દ્વાદશાંગધારી આચાર્યો, કેવલજ્ઞાની, મનઃપર્યાયજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વધરો, આમૌષધી

કગુણીનો વિનય વિગેરે, મધ્યમગુણી તથા હીનગુણી પર દયા-
માવ કરવાથી આત્મા ધર્મમાર્ગની બરાબર સિદ્ધિ કરવાને સમર્થ
બને છે. આવી ચેષ્ટાઓદ્વારા ધર્મી આત્મામાં સિદ્ધિ નામનો
ચતુર્થ આશયનો જન્મ થયો છે એમ જાણી શકાય. હુંકર્માં-

આદિ લલિતધરો આદિની સામા જનું, તેઓના દર્શન, ગુણા-
વાદ, શુભદ્રવ્યોથી પૂજા-નમસ્કાર આદિ કરવા. આમ કરવાથી
નિતાન્ત સ્વસમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે; તથા જિનેશ્વરોના
જન્મ, દીક્ષા, કેવલ, નિર્વાણમૂમિના દેવલોક, મેરુપર્વત, નંદી-
શ્વરદ્વીપ, પાતાલમુવન, આદિના શાશ્વત ચૈત્યોના, અષ્ટાપદ,
રૈવતાચલ, ગજાપ્રપદ, તક્ષશિલા બાહુચલીજીની રાજધાની,
ધરણેન્દ્ર મહારાજે જ્યાં પાર્શ્વનાથજીનો મહિમા કર્યો હતો તે
સ્થાનમાં, રથાવર્તપર્વત, જે સ્થલેથી વીરભગવાનનું શરણ લઈ
ચમરેન્દ્રે ઉત્પાત કર્યો હતો, આ સર્વ સ્થાનોના દર્શન, સ્પર્શન,
પૂજા, નમસ્કાર કરવાથી પણ સમકિત નિર્મલ થાય છે ”
પુનઃ “ ગણિયં નિમિત્ત જુત્તી સંદિટ્ઠી અવિતહ ઇમં નાણં ।
હય ઇગંતમુવગયા ગુણપચ્છદયા ઇમે અત્થા ॥ ૧ ॥ ગુણમા-
હપ્પા હસિનામકિત્તણં સુરનરિંદપૂયા ય । પોરાણચેદ્દયાણિ ય
હય એસા દંસણે હોહ ” ॥ ૨ ॥ “ પવિત્ર બુદ્ધિમાન્ આત્મા-
આ આચાર્યભગવંત બીજગણિત તથા નિમત્તશાસ્ત્રોના પારંગત છે
દષ્ટિવાદમાં ઉક્ત નાનાપ્રકારના દ્રવ્યસંયોગો-ચૂળોં વહુ સરસ
રીતે જાણે છે. અચલ સમકિત અને અવિસંવાદિ નિર્દોષ જ્ઞાનના
ધરનાર છે. ઇત્યાદિ રીતે આચાર્યોની ગુણપ્રશંસા કરવાથી, તથા

ત્યારે આ પ્રકારનો સિદ્ધિ નામનો આશય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ પૂર્વના ત્રણે આશયો સફળ થાય, અન્યથા તે નકમા જેવા ગણાય; માટે ઉપરોક્ત ત્રણ આશય પામ્યા પછી આ આશયને પામવા પ્રયત્ન સેવવો યોગ્ય ગણાય. તથા સિદ્ધિના અંગના જે જે ગુણો આર્યામાં આચાર્યશ્રીએ દર્શાવ્યા તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જ સિદ્ધિ નામના આશયની સિદ્ધિ થઈ જાય.

પૂર્વ મહાત્માઓનું નામસ્મરણ, દેવેન્દ્ર નરેન્દ્રોએ કરેલ પૂજા આદિની સ્તુતિ, પ્રાચીન મંદિરોની પૂજા વિગેરે કરવાથી પોતાનું સમકિત બરાબર નિર્મલતર કરે છે. ”

“ જ્ઞાન-ભાવના ”

તત્ત્વં જીવાત્માનાયન્ત્યા જાણ્યા હં દિદ્ધા । હં કલ્પ-
કરણકારગસિ કારગસિદ્ધી હં બંધમુક્તો ય ॥૧॥ બદ્ધો ય
બંધહેઽ બંધણ બંધપ્ફલં મુકહિયં તુ । સંસારપવંચોવિ ય હં
યં કહિશ્ચો જિણવરેહિં ॥ ૨ ॥ નાર્યં ભવિસ્સઈ એવમાહ્યા
યાય્યાહ્યાઓ ય । સજ્ઞાએ આહત્તો ગુરુકુલવાસો ય હ્ય નાર્યો
॥૩॥ “ આ મૂલત્તમાં સત્ય પદાર્થનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરનાર
ફેવલ જિનપ્રવચન જ છે, તેમ જ સાચી શ્રદ્ધા તેનાથી જ આ-
ત્માને મળે છે કારણ કે જીવ અજીવ આદિ પદાર્થનું પરમાર્થ
સ્વરૂપ તેમાં દર્શાવ્યું છે; તથા મોક્ષરૂપી કાર્ય અને તેને સાધનાર
સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી કારણ, પુનઃ તેમાં પ્રવર્તનાર સાધુ
એ રીતે કાર્ય, કારણ તથા કારકનું સ્વરૂપ પણ આર્હત પ્રવ-
ચનમાં જ દેખાડ્યું છે. કર્મનો બંધ, કર્મોનો નાશ, આત્મા આઠ

(૧૮૪)

ए प्रमाणे सिद्धिनुं स्वरूप कक्षा पक्षी तेना फलभूत
' विनियोग ' नुं स्वरूप कहे छे.—

कर्मથી વડ્છ છે, મિધ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગો
ए रीते कर्मबंधनां हेतुओ, कर्मनुं स्वरूप, चार गतिरूप कर्मनुं
फल, संसारप्रपंचनुं स्वरूप अने आत्महितकारी पंथो ए सर्व
अहीं जिनप्रवचनमां ज दर्शान्युं छे, किन्तु बौद्ध, सांख्य,
वेदान्त आदि कोइ पण मतमां दर्शान्युं नथी. आवा आवा
विचारो करवाथी आत्माने जरर तत्त्वज्ञाननी प्राप्ति थाय छे,
तथा बारबार अभ्यास करवाथी पण ज्ञाननो लाभ थाय छे.
सूत्र—अर्थनो स्वाध्याय करवाथी अने गुरुकुलमां वास करवाथी
ज्ञाननी प्राप्ति थाय छे. ”

“ चारित्र-भावना ”

“ साहुमहिंसा धम्मो सच्चमदत्तविरहं य वंभं च ।
साहुपरिग्गहविरहं साहु तवो वारसंगो य ॥ १ ॥
वेरगमप्पमाओ एगगो भावणा य परिसंगं । इय चरणमणु-
गयाओ भशिया इत्तो तवो वुच्छं ” ॥ २ ॥ “ अहिंसा
मुख्य धर्म, सर्वथा शुद्ध सत्य, अदत्तनो, एकान्त त्याग, नववाहे
शुद्ध ब्रह्मचर्य, मूर्च्छारूप अपरिमह्नो त्याग, बार भेदवाली
तपस्या—ए सर्व अत्र जिनमतमां ज कह्युं छे. वैराग्यनी भावना—
संसारसुखनी गद्दी, अप्रमाद, मांस—मादिरा बिगेरे कर्मबंधना
कारणो कक्षा छे. एकाग्रभावना—ज्ञान दर्शनमय मांरो आत्मा

सिद्धेश्वोत्तरकार्यं

विनियोगोऽवन्व्यमेतदेतस्मिन् ।

सत्यद्वयसंपत्त्या

सुन्दरमिति तत्परं यावत् ॥ ३-११ ॥

शाश्वतो तथा एकलो ज छे अने सिवाय अन्य बाह्य पदार्थो
अशाश्वत-विनाशी होय छे-आवा आवा विचारो करवायी
आत्मा चारित्रभावनी पुष्टि करी शके छे.

“ तप-भावना ”

किह मे हविस्त्रऽवज्झो ? किं वा पहू तवं काठं । को इह
दंष्ट्रे जोगो खित्ते काले समयभावे ॥ १ ॥ उच्छ्राहपाल-
णाए इति तवे संजमे य संघयणे । वेरगोऽणिच्चाई होई
चरित्ते इहं पगयं ” ॥ २ ॥ तपस्याबडे मारो दिवस सफल
क्यारे यशे ? हुं कह तपस्या करी शकीश ? क्युं क्षेत्र अने
द्रव्य आदिमां हुं तपस्या करी शकुं ? अत्र तप माटे द्रव्य,
क्षेत्र, काल, भाव आश्रयी विचार करवो. द्रव्य-बाल,
चणा बिगेरे ज लेबा, क्षेत्र-ज्यां स्निग्ध पदार्थो बधारे मले,
काल-शीत अंगर गरमीनो समय, भाव-अस्वेदपणे-ए रीतनो
विचार करी तपोवृद्धि थाय तेमं तप संबंधी भावनाओ विचा-
रबी. करी अणुशणु माटे स्वात्माने उत्साहित करवो. पूर्वे
लीधेल नियमोनु बराबर पालन करवुं. संयम-इंद्रिय मन
आदिना निग्रहरूप, संहनन-अंगीकृत तप आदिनो निर्वाह

મૂલાર્થ—સિદ્ધિનું ઉત્તરકાર્ય અથાત્ ફલ વિનિયોગ પટલે જે ધર્મસ્થાનોની સિદ્ધિ થયા પછી અન્ય જનોને તે ધર્મ-સ્થાનો યોગ્યતયા પમાડવા. આ વિનિયોગ નામક લક્ષણ પામ્યા પછી ‘ અર્હિસા, દાન ’ આદિ ધર્મો કદાપિ નિષ્ફલ થતા નથી, કિન્તુ પરંપરાએ અર્હિસા આદિ ધર્મસ્થાનો સુંદરતાને પામી ઉત્કૃષ્ટ રૂપને ધારણ કરે છે. ભાવાર્થ નિશ્ચયતયા મોક્ષને અર્પે છે. સ્પષ્ટીકરણ—

પૂર્વના શ્લોકમાં ‘ સિદ્ધિ ’ના ઉપાયો વતાવ્યા. અર્હિ સિદ્ધિ કર્યા પછી ‘ વિનિયોગ ’ નામક ધર્મનું પાંચમું લક્ષણ આચાર્ય દર્શાવે છે. પ્રથમ તો આત્માને અમુક અમુક ધર્મોની યોગ્યતાવાળો સંપૂર્ણતયા વનાવવો. તેમ થયા પછી અન્યને પોતાના સમાન કરવા પ્રાપ્તધર્મો અન્યમાં વિનિયોગ-સ્થાપન કરી ધર્મસ્થાનોની અવિ-ચ્છિન્નતા કરવી, જેથી સ્વાત્મા જન્માત્તરમાં સુગમતયા તે જ ધર્મો પામી અસ્વંદ કલ્યાણનો અનુભવી વને. એ જ ભાવ અર્હી આચાર્ય સ્પષ્ટ સમજાવે છે.

કરનાર વજ્રરુષભનારાચ આદિ, વૈરાગ્યભાવના—અનિત્ય આદિ દ્વાદશ ભાવના, આ સર્વ વિચારો તથા ભાવનાઓ આત્માની શુદ્ધિ અર્થે કહી છે. સંજ્ઞેષમાં આ સર્વ વિચારો જિનેશ્વરોષ કર્મનિર્જેરા અને કલ્યાણ અર્થે જણાવ્યા છે માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અર્થી અને ધર્મી મનુષ્યે તેનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો જેથી મહાવ્રતોની અચલતા અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની નિતાન્ત પ્રાપ્તિ થાય.

પ્રથમ પદાર્થની સિદ્ધિ-ઉત્પત્તિ અને પછી જ તેનો વ્યાપાર કરાય, અતઃ સિદ્ધિનું ઉત્તરકાર્ય-ફલકાર્ય ' વિનિયોગ ' વ્યાપાર-સ્થાપન નામે પાંચમો આશય સિદ્ધિના ફલરૂપે કહ્યો. ઇટલે અર્હિસા, સત્યવાક્, બ્રહ્મચર્ય, દાન, પૂજા વિગેરેની પૂર્ણ કુશલતા આવ્યા પછી જ અન્ય આત્માને તે તે કાર્યોમાં જોડવા પ્રયત્ન કરવો. ભાવાર્થ એ કે-સ્વઆત્મામાં પ્રત્યેક ધર્મસ્થાનો પ્રાપ્ત થયા પહેલાં, યોગ્યતા આવ્યા પહેલાં, વરાવર પરિણમ્યા પૂર્વે, વિધિ જ્ઞાન અને સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અન્યને ઉપદેશવા પ્રયત્ન કરવો તે વિના રસવતીએ મોજનનો આગ્રહ કરવા વરો-વર કહેવાય. એવં અપૂર્ણ ધર્મસ્થાન અવસ્થામાં અન્યને ઉપદેશ કરવાથી સ્વ અને પર વચ્ચેનાં હાનિકારક થાય છે. આ વિનિયોગ નામે આશય આવ્યા પછી અર્હિસા આદિ ધર્મસ્થાનો કદાપિ નિષ્ફળ વનતાં નથી ઇટલે અર્હિસાદિ ધર્મસ્થાનનું મુખ્ય ફલ નિર્જરા કરવા માથે આત્મા નિતાન્ત ધર્મમય વને છે, તેમજ અન્યને ઉપદેશવાથી તે તે ધર્મો અવિચ્છેદરૂપે કાયમ વન્યા રહે-નાશ ન પામે. ભાવાર્થ એ કે-વિનિયોગકર્તા જો કદાચિત્ ધર્મભાવથી સ્વસી પણ જાય તથાપિ કનકકલશમંગ એ ન્યાયે ફરી ધર્મ સંસ્કારોની જાગૃતિ થવાથી જન્માંતરની પરંપરાએ તે ધર્મો કાયમ સ્થિર રહે છે અને પરિણામે હંચ ધર્મસ્થાનની સરહદ ભૂમિ પર આત્માને દોરી જઈ યાવત્ મોક્ષ-રૂપ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવે છે અતઃ પ્રથમ ધર્મની વરાવર પ્રાપ્તિ કરવી અને ત્યારબાદ સ્વપરના ઉપકાર માટે અન્યને

સ્વસમાન વનાવવા જરૂર ધર્મસ્થાનનો વિનિયોગ કરવો જેથી ધર્મસ્થાનોના સંસ્કારો જન્માંતર માટે વન્યા રહે. ધર્મસિદ્ધિ થયા પછી જરૂર ' વિનિયોગ ' નામે આશય પ્રગટે અને ત્યારે જ પંચાંગપૂર્ણ ધર્મ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. પ્રાપ્તધર્મનું મુખ્ય ફલ સ્વ સમાન પરને કરવો એ જ છે અને ' વિનિયોગ ' નું લક્ષણ પણ તે જ કહ્યું છે. આ 'વિનિયોગ' આશય આવ્યા પછી ધર્મી આત્મા માટે કાંઈ પણ વાકી રહેતું નથી.

અહીં ' વિનિયોગ ' નું સ્વરૂપ દેખાડવાથી ધર્મના પાંચ આશયોનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ થયું. આ પાંચે આશયો ક્રિયાદ્વારા જ જણાય છે, માટે આશયની જ મહત્તા बताવવા ગ્રંથકર્તા જણાવે છે—

આશયભેદા એતે

सर्वेऽपि हि तत्त्वतोऽवगन्तव्याः ।

भावोऽयमनेन' विना

चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा ॥ ૩-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—પહેલા કહ્યા તે સર્વે પરમાર્થથી નિશ્ચયતયા આશય-અંતરરણના વિચારભેદો-પ્રકારો જાણવાં. આને જ શાસ્ત્રકારો ' ભાવ ' કહે છે, આના વિના કેવલ મન-વચન-કાંયાની ચેષ્ટા-વ્યાપાર અસાર દ્રવ્યક્રિયા જાણવી.

સ્પષ્ટીકરણ—

દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે પ્રકારે ક્રિયા શાસ્ત્રોમાં

કહી છે, આ બધો ક્રિયાતું સ્વરૂપ પાંચ આશયતું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં ઉતરવાથી સહજતયા સમજાય તેવું છે, અતએવ શ્રીમાન્ હરિભદ્રચરિત્રીએ ‘એતે સર્વેઽપિ’ એ પદથી પૂર્વે કહેલ પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ, એ પાંચે પરમાર્થથી આશય-અભિપ્રાયના મેદો-પ્રકારો જાણવા એમ કહ્યું. મૂલમાં આપેલ ‘તત્ત્વતો’ એ વાક્યનો ભાવ આ છે કે-જો કે પ્રણિધાન આદિ સર્વ કેટલેક અંશે ક્રિયા-પ્રવૃત્તિરૂપ જ છે તો પણ અંતઃકરણનો ભાવ ક્રિયા વિના ઓઝાવી ન શકાય એટલે ક્રિયાતું કારણ અંતઃકરણનો ભાવ જ હોવાથી એ સર્વે ‘તત્ત્વતો’ ‘પરમાર્થથી’ આશયમેદો જાણવા. અહીં આશય, અને, ભાવમાં શું તફાવત છે ? એના ઉત્તરમાં મૂલકર્તા જ ‘ભાવોઽયમ્’ એ વાક્યથી સ્પષ્ટપણે આ આશયમેદો ભાવ જ છે એમ કહે છે. આ ઉપર વતાવેલ ભાવો-આશયો વિના જે કાંઈ કાયાદ્વારા શુભક્રિયાનો વ્યાપાર કરાય તેવું જ નામ દ્રવ્યક્રિયા સમજવી અર્થાત્ તેવી ક્રિયાથી આત્મકલ્યાણરૂપી ફલ મલતું નથી માટે અને ‘અપ્પહાણે દઢ્ઢ સહો’ એ વચનથી દ્રવ્ય શબ્દ અપ્રધાન અર્થનો વાચક હોવાથી ભાવ વિનાની દ્રવ્યક્રિયા તુચ્છ જાણવી અર્થાત્ જે ક્રિયામાં કર્તાને ક્રિયાતું જ્ઞાન અને ‘ભાવે ઉપયોગઃ’ આ વાક્યથી તે જ ક્રિયાતું પવિત્ર ધ્યાન-ઉપયોગ તે ક્રિયા સ્વફલ-મોક્ષસાધક હોવાથી તેને આચાર્યોએ પ્રધાન ભાવક્રિયા અને યથી વિપરીત ક્રિયાને ભાવ-ઉપયોગના અભાવવાળી હોવાથી અપ્રધાન દ્રવ્યક્રિયા કહી છે.

જે કારણથી દ્રવ્યક્રિયાને તુચ્છ ગણી ભાવની પ્રાધાન્યતા કહી તે કારણ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજી વતાવે છે—

અસ્માઞ્ચ સાનુબન્ધા-

ચ્છુદ્ધ્યન્તોઽવાપ્યતે દ્રુતં ક્રમશઃ ।

एतदिह धर्मतत्त्वं

परमो योगो विमुक्तिरसः ॥ ૩-૧૩ ॥

મૂલાર્થઃ—ઉપરોક્ત ભાવની પરંપરાથી જ ક્રમે ક્રમે શીઘ્ર અન્તઃકરણની શુદ્ધિનો વધારો પ્રાપ્ત થાય છે એટલે અવિચ્છિન્ન ભાવની પરંપરા ચાલે છે, તેમજ ઉપરોક્ત ભાવ એ જ ધર્મનું સ્વાસ તત્ત્વ છે અને ભાવ એ જ પરમ યોગ છે—ભાવ એ જ વિશિષ્ટ મુક્તિનો રસ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—

પૂર્વે કહેલ પાંચ આશયોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી ભાવની દૃઢતા વધે છે. આત્મામાં શુભ સંસ્કારો સ્થાપવા શુભક્રિયાનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો એમ શાસ્ત્રો ઉપદેશે છે. અતएव ‘પ્રણિધાન’ આદિ ભાવોનો અભ્યાસ કરવાથી તેની દૃઢતા થાય અને તેથી અનુબંધ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તેની અવિચ્છિન્ન પરંપરા ચાલે જેથી અતઃકરણની તીવ્ર-શુદ્ધિ શીઘ્ર દીર્ઘકાલના ચિંતન વગર પમાય છે. અન્તમાં આ જન્મ અથવા અન્ય જન્મમાં તીવ્રશુદ્ધિ થવાથી અધિક કર્મક્ષય આત્મા કરે છે. અહીં આ ભાવ જ ધર્મતત્ત્વ છે કે અન્ય કાંઈ

ધર્મતત્ત્વ છે ? એના ઉત્તરમાં ગ્રંથકર્તા ‘एतदिह धर्मतत्त्वं’
 એ પદથી પૂર્વે કહેલ પાંચ આશયો-ભાવો એ જ સત્ય રીતે
 ધર્મનું તત્ત્વ છે અર્થાત્ ભાવ વગર અન્ય કાંઈ પણ ધર્મતત્ત્વ
 નથી; ભાવ વિનાનો ધર્મ ઉપરની ટાપટીપ જ કહેવાય.
 ‘ યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ ’ મનના વિચારો-વિકલ્પનો
 રોધ કરવો તે જ ‘ યોગ ’ કહ્યો છે. આ યોગની પ્રાપ્તિ શુભ
 અનુષ્ઠાનનો વ્યાપાર કરવાથી જ વને, એટલે મનને શુભધ્યાન,
 અભ્યાસ, હૃદયગુણસ્મરણ આદિમાં જોડવાથી અન્ય વિકલ્પો
 વંધ થાય છે અને પરિણામે નિર્વિકલ્પ દશામય મન વને છે.
 અહીં ઉપરના આશય-ભાવને પાપવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ ને
 છેવટે સંપૂર્ણ કર્મક્ષય થવાથી “ मोक्षेण योजनात्योगः ”
 ‘ મોક્ષની સાથે જે સંબંધ કરાવી આપે તે જ વાસ્તવિક યોગ
 કહેવાય ’ એ પ્રમાણેનો યોગ-શબ્દાર્થ આ ભાવોને લાગુ પડ-
 વાથી આ પાંચ ભાવોને જ શાસ્ત્રકાર ‘ પરમયોગ ’ પણે સંવોધે
 છે; તથા આ ભાવમાં જ વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ મુક્તિ આપવાની
 શક્તિ-પ્રીતિવિશેષ રસ હોવાથી ભાવ એ જ ‘ વિમુક્તિરસઃ ’
 જાણવો. પરમાર્થ એ કે-ભાવ એ જ ધર્મતત્ત્વ, પરમયોગ અને
 વિમુક્તિરસ છે. આ હેતુથી પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞોએ ઉપરના આશયો
 પ્રાપ્ત કરવા એ જ ફલિતાર્થ અને ધર્મતત્ત્વનો મથિતાર્થ છે.

ઉપર ‘પાંચ આશયદ્વારા મનની તીવ્રશુદ્ધિ થાય’
 એમ કહ્યું અને પ્રથમ ‘ શુદ્ધિ પાપના ક્ષયથી થાય ’ એ
 પ્રમાણે કહેવાયું. હવે પાપ તો અતીત-અનાદિ કાલમાં વારંવાર

અનેકથા આત્મા સેવ્યું, તો પાપસ્વભાવમૂત આત્મા પાપનો ત્યાગ કરી ' પાંચ ભાવની ' જ અભિલાષા કરે અને પાપને બહુમાન ભાવથી ન માને એ કેમ વને ? અર્થાત્ પૂર્વ કાલથી જેની સાથે ગાઢ સંવંધ-તન્મયતા છે એવા પાપમાવને મૂકી શુભ આશ્રયોની પ્રાપ્તિ આત્માને વ્યાપી થાય ? પરમાર્થ એ કે ન જ થાય, એ શંકાના નિરસન માટે આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી કહે છે—

અમૃતરસાસ્વાદઃ

કુમત્તરસલાલિતોઽપિ બહુકાલમ્ ।

ત્યક્ત્વા તત્ત્વગામેનં

વાઙ્મત્યુચ્ચૈરમૃતમેવ ॥ ૩-૧૪ ॥

મૂલાર્થઃ—અમૃતના ભોજનનો સ્વાદ જાણનાર લાંબા કાલથી તુચ્છ ભોજનના રસથી પુષ્ટ થયેલ હોય તો પણ અમૃત જે વલતે મલે તે જ ક્ષણે તુચ્છ ભોજનને ત્યજી દે કેવલ અમૃતના ભોજનની જ ઇચ્છા રાખે છે.

સ્પષ્ટીકરણ—

સ્પષ્ટીકરણ—જેમ કોઈ મનુષ્ય દરિદ્ર કુટુંબમાં જન્મ પામ્યો તેને જન્મથી જ તુચ્છ મકાઈ, જુવાર આદિના ભોજન મલે, તેનાથી જ તે મોટો થયો હોય; પરંતુ અન્ય સ્વાદિષ્ટ ઉચ્ચ ભોજન દેખ્યા પણ ન હોય તો પછી તેણે દેવતાઓનું ભોજ્ય અમૃતભોજન તો વ્યાપી દેવ્યું હોય ? આ મનુષ્ય પર કોઈ

દેવાદિ તુષ્ઠ થાય અને અમૃતભોજનનો સ્વાદ, તેના ગુણો, તેનું સ્વરૂપ અને તેની દુર્લભતા તેને વતાવે, પટલે તુરત જ આ પેલો મનુષ્ય ઢાંચા કાલનું પોતાનું તુચ્છ ભોજન છોડી દે તે જ ઉત્તમ-દુર્લભ દેવભોજ્ય અમૃત ભોજનની ઇચ્છા કરે છે, પણ દીર્ઘ કાલના કુભોજનની ચાહના કરતો નથી.

તથાપ્રકારે—

एवं त्वपूर्वकरणात्—

सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकालसेवितमपि

न जातु बहुमन्यते पापम् ॥ ૩-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે અપૂર્વકરણ નામે ઉત્તમ અધ્યવસાયથી સમ્યક્ત્વરૂપી અમૃતરસનો જ્ઞાતા આત્મા અહીં દીર્ઘ કાલથી અનુભવેલા એવા પણ પાપોને કદાપિ કાલે વહુમાનની દૃષ્ટિથી માનતો નથી-ઇચ્છા કરતો નથી.

“ स्फुटीकरण ”

યથાપ્રવૃત્તિકરણના વલ્લથી આત્મા શુદ્ધ પરિણતિમય બની ગ્રંથિમેદની ભૂમિકા પર આવીને ઊભો રહે છે, પટલે વિશુદ્ધતર પરિણામના વલ્લથી ગ્રંથિમેદની ક્રિયા કરે છે. ત્યારપછી અનાદિથી અપ્રાપ્ત અને અતપ્ત અપૂર્વ-નવીન એવા અપૂર્વકરણ નામે અધ્યવસાયવિશેષથી શુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગની રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વના

અપૂર્વ-લાભને પામે છે, જેથી અહીં આત્મા હિંસા-અહિંસા, સત્ય-અસત્ય, ત્યાગ્ય, આદેય, હોય, મોગ્ય-અમોગ્ય, આશ્ર-અઆશ્ર, દેવ-કુદેવ, ગુરુ-અગુરુ, ધર્મ-અધર્મ, તત્ત્વ-અતત્ત્વ, પાપકારણો-પુણ્યકારણો વિગેરે સર્વે પદાર્થોને ચચાર્થતયા નિરીક્ષે છે, અને પછી વિવેકને આદરી અપૂર્વ આનંદને અતુ-ભવે છે એટલું જ નહીં કિન્તુ ક્રોધાદિનો ઉપશ્રમ, સંસાર પર અપ્રેમ, વિષયોથી કંટાળો, દીન-હીન-દુઃખી પર દયાલુ, તત્ત્વમાં જ પ્રેમ અને અતત્ત્વ પર અશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરી, સંસારના કારણોની અરુચિ લાવી એકાન્ત નિઃશ્રેયસભાવના કારણો પ્રતિ આત્મા આત્માને પ્રેરે છે. એટલે આ પ્રકારે અપૂર્વકરણ અધ્યવસાયના વલ્લથી સમ્યક્ત્વરૂપી અમૃતહું પાન કર્યા પછી, અથવા સમ્યક્ત્વહું વરાવર સ્વરૂપ જાણ્યા પછી દીર્ઘ કાલથી આસેવેલ વિપરીત માન્યતા, જ્ઞાન, જ્ઞાની, ધર્મ, દેવ આદિની નિન્દા, નાશ, આશાતનારૂપ પાપોને વહુમાનભાવથી કદાપિ તે આત્મા માનતો નથી.

અહીં અમૃતરસ તે સમ્યક્ત્વ અને પાપ તે મિથ્યા રુચિ અથવા પ્રવચન-સંઘ પ્રથમ ગણધર, દ્વાદશાંગી વિગેરે, તેની નિંદા, ઉપધાત, આશાતના વિગેરે. પૂર્વના શ્લોકમાં આ વિષય સમજવા માટે અંથકાર પ્રથમ દૃષ્ટાંત કહી ગયા એટલે આ ટાટ્ટાંતિકહું સ્વરૂપ અહીં જણાવ્યું. પૂર્વે દીર્ઘકાલિક જેમ કુમોજનને અમૃ-તનો સ્વાદ જાણનાર ઇચ્છતો નથી તેમ અહીં કુમોજન સમાન દીર્ઘકાલિક અભ્યસ્ત મિથ્યાત્વાદિ પાપોને અમૃતમોજન તુલ્ય

(१९५)

ना स्वरूपने जाणनार कदापि इष्टपणो मानतो नथी.
र्थ ए के-मिथ्यात्वादि पापोनी इच्छा ज्यां सुधी समकि-
स्वरूप ययार्थ जाण्युं नथी त्यां सुधी ज आत्मा करे छे,
समकितने ओळख्या पछी करतो नथी.

‘ सम्यक्त्वरूपी अमृतरसने जाणनार आत्मा
पि पापने इच्छतो नथी ’ एम कह्युं, तो पछी जेने कोइ
रना सामान्य विशेष व्रतो-नियमो नथी एवो सम्यक्त्वधारी
जगतमां पाप करे छे एम प्रत्यक्ष अनुभवाय छे तेनुं शुं ?
प्रश्ननुं समाधान कर्या पछी आचार्यश्री आ प्रकरणांनी
सि करे छे.

यद्यपि कर्मनियोगात्

करोति तत्तदपि भावशून्यमलम् ।

अत एव धर्मयोगात्

क्षिप्रं तत् सिद्धिमाप्नोति ॥ ३-१६ ॥

मूलार्थ—जो के कर्मना संयोगथी ते ते पापकर्मों सम-
तधारी आत्मा करे छे, तो पण ते आत्मा ते ते पापो विना
बधी करतो होवाथी कालांतरे धर्मसंयोगना साधनो द्वारा
। सर्व पापोनो अल्प कालमां नाश करी सिद्धि-मोक्षने
स करे छे.

‘स्पष्टीकरण’

केवल नितान्त सम्यक्त्वधारी यदि निकाचित चारित्र-

મોહનીય કર્મના ઉદયથી દેશથી અથવા સર્વથી વ્રતો સ્વીકારી ન શકવાથી આરંભ, સમારંભ, પરિગ્રહાદિ પાપોને સેવે છે, તો પણ તે સર્વ પાપો અકર્તવ્યબુદ્ધિએ અશક્યપણાથી જ કરતો હોવાથી તેને પાપકાર્યોમાં આસક્તિ-તીવ્રતા-ગાઢ પ્રેમ ન રાખવાથી તેને વિશિષ્ટ નિકાચિત પાપવંધ થતો નથી; કારણ કે-પાપના તીવ્ર અગર મંદ વંધનો મુખ્ય આધાર અધ્યવસાય પર જ હોય છે. એટલે આસક્તિપૂર્વક કરનારો તીવ્ર વંધ કરે અને આસક્તિ-ભાવવિના કરનારો મંદ વંધ કરે છે. કહ્યું છે કે-
 “ સમ્મદિદ્ધી જીવો જહ વિ હુ પાવં સમાપરે
 કિંચિ । અપ્પો સિ હોહ બંધો જેણ ન નિદ્ધંધસં
 કુણહ ” ॥ ૧ ॥ હેતુ એ કે-સમ્યક્ત્વધારીની પ્રવૃત્તિ ‘તત્ત-લોહપદન્યાસ’ ‘તપેલા લોહાપર જેમ પગ સ્થાપન કરાય એ ન્યાયથી પાપકાર્યોમાં સમયપણે જ હોય છે. આ કારણથી તે આત્મા પાપને બહુમાનથી માનતો નથી, જેથી છેવટે ધર્મના યોગથી ધર્મમાં અતિ ઉત્સાહ ધારણ કરી તુરતજ ધર્મની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ સમકિતી જીવ પાપનો અલ્પ-વંધ કરે છે ને ધર્મના યથાર્થ ફલો પામે છે. એટલે તીવ્ર વંધ ન ચવાથી સંસારઝ્રમણ તેને લાંબા કાલપર્યંત કરવું પડતું નથી.

અહીં ‘સમકિતિ જીવ પાપ કરે છે ?’ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરીને ગ્રંથકર્તાએ ધર્મસિદ્ધિ પામવાની યોગ્યતા કેમ પમાય એ વિષયનું વિસ્તૃત કથન કર્યા પછી ‘ધર્મસિદ્ધિ’ નામે આ અધિકારની સંપૂર્ણતા જણાવી.

(४) धर्मेच्छुलिंगपोडशकम् ।

गत प्रकरणमां “ अस्म्य स्वलक्ष्णमिदं धर्मस्य० ”
 ए श्लोकोर्थी धर्मं लक्षणं, धर्मं स्वरूपं अने तेना पांद्
 आशयो तथा तेन स्वरूपं, तेन ज धर्मसिद्धिना अधिकारी विगरे
 जणाव्या. हवे ए रीते सिद्ध, यथेष्ट धर्म धर्मां छे के नहीं
 ते लिंग-चेष्टा, क्रिया, लक्षणो विना ओळखी शक्य नहीं,
 तेन ज ‘ धर्मसिद्धि ’ कार्यद्वारा ज जाणी शक्य छे
 अतएव ‘ धर्मसिद्धि ’ नामे अधिकार कया पछी ते ज धर्म-
 तत्त्वना विस्तारार्थी लिंग-चेष्टाओ. हेतुओ दर्शविवा पाटे श्रीमान
 हरिभद्रसूरिजी चतुर्थ पोंडशकनामा प्रकरण कहें छें:—

सिद्धस्य चास्य सम्यग्-

लिंगान्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्भिः

सुखावधोभाय भव्यानाम् ॥ ४-१ ॥

मूलार्थ—कया प्रमाणे सिद्ध भवेल धर्मतत्त्वने अतएव
 पाटे योग्य पुरुषां मुखर्था समर्पण शक्य ते हेतुर्था आ धर्मतत्त्वना

અવિપરીત યથાર્થ લિંગો-લક્ષણો તત્ત્વજ્ઞપુરુષોષ્ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

ગત પ્રકરણમાં જે કહ્યું તે પ્રમાણે વર્તવાથી જરૂર ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ અને તેની સિદ્ધિ આત્મા પામી શકે એ સંદેહ રહિત છે. આ ધર્મસિદ્ધિને યોગ્ય પુરુષો-જેને ધર્મનું તત્ત્વ અને તેની સિદ્ધિ કરવાની અપેક્ષા હોય એવા જનો-અલ્પ પ્રયત્નથી કેમ જાણી શકે એવા હૃદયથી ધર્મતત્ત્વના લિંગો-લક્ષણો તત્ત્વદર્શી જનોષ્ કહ્યા છે, જે લિંગો અહીં વતાવાશે. લક્ષણોથી ‘ધર્મસિદ્ધિ’ જાણી શકાય તેમજ ‘ધર્મસિદ્ધિ’ના અર્થીઓ લક્ષણ જાણ્યા વિના ધર્મસિદ્ધિ પામી શકે નહીં. પટલે આ અધિકારમાં તે જ લક્ષણો પરમાર્થજ્ઞાતા પૂર્વપુરુષોષ્ જે પ્રમાણે કહ્યા છે તે જ લક્ષણો આચાર્ય અહીં દર્શાવે છે.

આ લક્ષણો પ્રથમ ગ્રંથકાર સ્વરૂપમાત્રથી શરૂઆતમાં દર્શાવે છે.

ઔદાર્યં દાક્ષિણ્યં

પાપજુગુપ્સાથ નિર્મલો બોધઃ ।

લિંગાનિ ધર્મસિદ્ધેઃ

પ્રાયેણ જનપ્રિયત્વં ચ ॥ ૪-૨ ॥

મૂલાર્થ—હૃદયતા ૧, દાક્ષિણ્યતા ૨, પાપની નિંદા ૩,

(૧૯૯)

સુંદરબોધ ૪ અને બહુલતાએ લોકપ્રિય ૫૫ એ પ્રમાણે આ પાંચ લક્ષણો ' ધર્મસિદ્ધિ ' ના પૂર્વપુરુષોએ કહ્યા છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

ઔદાર્ય-વિશાલ ચિત્તની કૃત્તિ, દાક્ષિણ્ય-સર્વને અનુકૂલ વર્તન, પાપજુગુપ્સા-પાપનો ત્યાગ, પાપનો સ્વેદ, નિર્મલબોધ-યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન, જનપ્રિયત્વ-લોકોનો પ્યાર. આ પાંચે ધર્મસિદ્ધિના ચિન્હો-લક્ષણો જાણવા. આથી ધર્મની સિદ્ધિ બરાબર જાણી શકાય છે. પૂર્વોક્ત પ્રત્યેક લક્ષણનું સ્વરૂપ ગ્રંથકાર પોતે જ આગલ દર્શાવે છે એટલે અહીં તેનો વિસ્તાર કરવો અનુચિત જણાય છે. અહીં લોકોનો પ્યાર ગમે તેટલા સુંદર સદ્વર્તનથી સર્વથા પ્રાપ્ત કરવો અશક્ય છે, કારણ કે દુર્જનસ્વભાવ કોઈથી જીતાય તેવો નથી એટલે સર્વજ્ઞો પણ સર્વના પ્રેમને પામવા અસમર્થ બન્યા છે, તો સામાન્ય સજ્જનપ્રકૃતિ કેમ સર્વથા લોકપ્યાર પામી શકે ? અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તાએ મૂલમાં ' પ્રાયેણ ' એ વાક્યથી વહુધા લોકપ્રિયતા એ ગુણ દર્શાવ્યો.

“ ઔદાર્ય ’ નામે પ્રથમ લક્ષણનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવે છે. ”

ઔદાર્ય કાર્પણ્યત્યાગા-

દ્વિજ્ઞેયમાશયમહત્ત્વમ્ ।

ગુરુદીનાદિષ્વૌચિત્ય—

વૃત્તિ કાર્યે તદત્યન્તમ્ ॥ ૪-૩ ॥

મૂલાર્થ—‘ઔદાર્ય’ એ ગુણ કૃપણભાવના ત્યાગથી-
તુચ્છ સ્વભાવ છોડવાથી હૃદયની જે વિશાલતા પ્રગટે તેનું નામ
હે, તથા ગુર્વાદિકો અને અનાધારવંત લોકો પર ઔચિત્યતા-
ઉત્તમ સદ્ભાવ રાખવો તેમ જ વિશિષ્ટ કાર્યોમાં અતિ ઉદારતા
કરવી એ પણ ઉદારતા જ કહી છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

પ્રથમ કહેલ ‘ધર્મસિદ્ધિ’ ના પાંચ લક્ષણનો
અર્થ ક્રમશઃ એકેક શ્લોકથી વિસ્તારથી દર્શાવે છે. પ્રથમ
‘ઔદાર્ય’ નામે એ લક્ષણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. ‘ધર્મ-
ચિત્તપ્રભવો’ ચિત્તની વિશુદ્ધિ એ જ ધર્મ. ‘આ ધર્મ ચિ-
ત્તથી પ્રગટે છે’ એમ કહી આવ્યા પછી ચિત્તની વિશુદ્ધિ
વિના વાહ્ય ક્રિયામાત્રથી ધર્મ પામવો અશક્ય છે, અને જ્યાંસુધી
તુચ્છ સ્વભાવ—અધમ વૃત્તિઓ હોય ત્યાં સુધી ચિત્તવિશુદ્ધિ
દુર્લભ કહી છે. આ હેતુથી ધર્માર્થીએ પ્રથમ તુચ્છ સ્વભાવ ત્યાગ
કરવો આવશ્યકીય છે. અત્યેવ અહીં ગ્રંથકારે ‘ઔદાર્ય
કાર્પણ્યત્યાગાત્’ ધર્મનિષ્પત્તિનું પહેલું લક્ષણ—ચિન્હ
‘ઔદાર્ય’ વતાવ્યું. અહીં ઔદાર્ય—ઉદારતા પછી કૃપણભાવનો-
કંજુસાઈનો ત્યાગ. માર્ગ એ કે—પૈસાની ઉદારતા કરવી
તેનું જ નામ શાસ્ત્રકાર ઉદારતા નથી બતાવતા, કિન્તુ તુચ્છ-

પણાનો ત્યાગ તે જ ઉદારતા કહી છે. અન્યથા ધનવાન જ ધર્મ પામી શકે, ધનહીન ધનના અભાવે ઉદારતા ક્યાંથી કરી શકે ? તેથી કરીને કદાપિ ધનહીન ધર્મ ન જ પામે એ સિદ્ધ થયું, એ માન્યતા અનિષ્ટ છે. આ હેતુથી ગ્રંથકાર ‘ઔદાર્ય’ એ પદની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરતાં જણાવે છે કે—તુચ્છ સ્વભાવના ત્યાગથી હૃદયના આશયની વિપુલતા એટલે ટુંક વિચારો, હલકી દૃષ્ટિ, મારા-તારાપણાનો અતિ આગ્રહ, લોભબુદ્ધિ, જહતા, અવિનયપણું—આ સર્વ દુર્ગુણો કંજુસાઈના આધારે રહે છે, કંજુસાઈ છુટવાથી તે દુર્ગુણોનો પણ નાશ થાય અને વિપુલ વિચારદ્રષ્ટિ જાગવાથી ઔચિત્તબુદ્ધિ—વિવેકમતિ ધર્મકર્મમાં, દીર્ઘબુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ને છેવટે તેનાથી ધર્મને જ આદેયપણે તથા વ્યવહારને ગૌણ માની સ્વબુદ્ધિ, ધન, વિચારશક્તિ વિગેરેનો ધર્મના માટે હોમ કરી શકે છે અને ગમે તે કાર્યોમાં તુચ્છતાને મૂકી ગંભીરબુદ્ધિવાળો બને છે તે જ ઉદારતા સાચી ઉદારતા અહીં આપેત્તિક છે. તથા માનયોગ્ય જનો સાથે ઇચિત વૃત્તિ એટલે ઇચિત આચરણ—અનુકૂલ વર્તન રાખવું. અહીં માનયોગ્ય જનો “ માતા પિતા કલાચાર્ય એતેષાં જ્ઞાતયસ્તથા । વૃદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ” ॥ ૧ ॥ ‘ માતા, પિતા, કલાચાર્ય—ઉપાધ્યાય, તથા જ્ઞાતિ સ્વજનો, વૃદ્ધો અને ધર્મોપદેશકો એ સર્વે સજ્જનોનો ગુરુવર્ગ કહ્યો છે. ’ તેમજ દીનજનો, આધાર વિનાના દુઃસ્ત્રી લોકો તેને વિષે પણ ઇચિતતા—ઉદારતા ધારણ કરવી, અને કાર્યવિશેષ દાનાદિમાં ઇચિત બુદ્ધિ અતિશય રાખવી એ સર્વે

ઉદારતાનો કાર્યો જાણવા. પરમાર્થ એ કે 'માનયોગ્ય' જનો અને દીન, દુઃખી, અંગ, અંધ, કૃપણ' જનો સાથે 'ઉચિત' સદ્ભાવ રાખવો, હૃદયની વિશાળ ભાવના ધારણ કરવી, કંજુસાઈને મૂકી સર્વે ધર્મકાર્યોમાં અતિ ઉચિત બુદ્ધિ, ગંભીર અંતઃકરણ ધોરણું આપું નામ 'ઔદાર્ય' નામે ધર્મનું પ્રથમ લક્ષણ શાસ્ત્રકાર કહે છે.

ક્રમ પ્રાપ્ત 'દાક્ષિણ્ય' નામક ગુણનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

દાક્ષિણ્યં પરકૃત્યેષ્વપિ

યોગપરઃ શુભાશયો જ્ઞેયઃ ।

ગાંભીર્યધૈર્યસચિવો

માત્સર્યવિઘાતકૃત્પરમઃ ॥ ૪-૪ ॥

મૂલાર્થ—અન્ય'જન સંબંધી' કોઈ પણ કાર્ય હોય તે કાર્ય કરી આપવામાં અહંગ ઉત્સાહથી સામેલ થવું એવો જે શુભ અધ્યવસાય, તે પણ ગાંભીર્યતા અને ધૈર્યતાની સાથે મત્સર-ભાવનો નાશ કરીને જ પ્રવર્તે ત્યારે પરમ ઉત્કૃષ્ટ આ શુભ દાક્ષિણ્ય ગુણ આવ્યો કહેવાય.

“સ્પષ્ટીકરણ”

‘દાક્ષિણ્યતા’ નો ટુંક અર્થ એટલો જ કે—સર્વને અનુકૂલ પોતાનું વર્તન રાખવું; અર્થાત્ હીન, મધ્યમ અને ઉચ્ચ એવા ત્રણે વર્ગ પૈકીના કોઈ પણ મનુષ્ય સાથે એવું વર્તન રાખવું

કે જેથી સ્વનિમિત્તે તે તે આત્માઓને નકામો ક્લેશ અથવા અધર્મ ન થાય, અથવા જે કાર્યો અગર ક્રિયાઓ કરવાથી અન્યના કાર્યોની હાનિ થાય તેવા કાર્યો બંધ કરવા. અહીં ટીકાકાર આ ગુણની વિશિષ્ટ વ્યાખ્યા આપતાં બહુ હંદાણમાં ઉતર્યા છે. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે વર્તન રાખનારો હોય, અને વિશેષતયા જ્યારે અન્યજનોના કાર્યો પોતાની દૃષ્ટિ દે-
 રવામાં આવે ત્યારે ત્યારે તે લોકો પોતાની સહાયતા યાચે અથવા ન યાચે તો પણ પોતાની શક્તિને લોપ્યા વગર મનસા, વાચા અને કાયા એ ત્રણે યોગથી તે કાર્યો સંપૂર્ણતયા વિના નુકશાને સાધી આપવામાં હત્સાહિત દિલ ધારવું, આનું નામ તાત્ત્વિક ' દાક્ષિણ્યતા ' કહી છે. ' દાક્ષિણ્યતા ' નો કેટલીકવાર લોકો એવો અર્થ કરે છે કે-કોઈને પણ ખોટું ન લગાડવું, કોઈના દિલોને ન દુઃખવવા. આથી સર્વને રાજી રાખવા, જૂઠ, પ્રપંચ અને ટોટી યુશામતો કરવી, આનું નામ ' દાક્ષિણ્યતા ' માની તેવું વર્તન પોતે રાખે છે અને અન્યને રાખવા તેવો ઉપદેશ પણ આપે છે. યદિ વીજાઓ આ ઉપરની માન્યતા ન કબૂલે અને ન સેવે તો તેને હલકો ગણવો, હતારી પાડવો, પોતાના ટોળાથી તે બહાર છે, દુર્ગુણી અને આચારહીન છે, વ્યવહારને સમજતી નથી इत्यादि प्रकारે નિંદે છે. આથી વસ્તુતઃ સ્તરી ' દાક્ષિણ્યતા ' નું સ્વરૂપ મરી જવાથી અને આ ગુણને અન્યથાપણે લોકો સમજી જઈ તેવા ટોળામાં સામેલ બને છે. વર્તમાનમાં આ માન્યતાનો આશય મોટા જનસમૂહમાં

अने प्रतिष्ठित साधुसमुदायमां पण घर करी गयो छे, परंतु वस्तुतः ए 'दाक्षिण्यता' नामक गुण नथी किंतु 'दाक्षिण्यता'ना ब्हाना नीचे मानलोलुपीपणुं, पूजावानी लालसाओ अने विना गुणो गुणीपणामां खपवानी प्रपंची तृष्णाओने पोषवानो एक मार्ग छे. खरं दाक्षिण्यपणुं सूरिजीए जे कह्युं ते ज कहवाय अर्थात् जेओ अन्यना कार्योनी हानि कर्या वगर पोताना प्रत्येक कार्योने साथे अने अन्यना कार्योनी बखते ताना लाभोने पण मूकी दइ ते कार्यो पेला पार पही-चाढवाने अहर्निश कटिबद्ध रहे.

अहीं केटलीकवार केटलाको अन्यना कार्यो साथी आपे छे तेना माटे अपूर्व पोताना भोगो पण आपे छे, परंतु अमुक समये जनसमूहमां ते ते कार्योने प्रकाशमां लावी कही बतावे छे के 'अमुक बखते अमुकनुं कार्य में कर्तुं हतुं' इत्यादि अथवा ते ते कार्यो करी आपी जीदगी सुधी सामानी जीदगीने पोताना गुलाम तरीके करवानो प्रयत्न करे छे. केटलाको आ गुणना कार्य नीचे दबाइ जइ अति दुःखने अनुभवे छे. अतएव प्रज्ञासिन्धु आचार्य-‘गांभीर्यधैर्यसचिवो’ ए पदधी विशिष्टता जणावे छे के-दाक्षिण्यताप्रिय उपकारबुद्धिए अन्यना गमे तेवा कार्यो करी आपे अने गमे तेवा सामाना गुप्तभेदो जाणै तथापि कालांतरे पोताना पर महान् विपत्तिनो समय आवे त्यारे पण ते ते करेला उपकारो के कार्योनी गंध सरस्वी अन्यना कर्ण पर न लावे. पटले के आंतरनो भेद

खाले नहीं. आवा प्रकारनुं जे वर्तन तेनुं नाम ' गंभीरता ' कहेवाय. आ गंभीरतावाळो आशय उपरोक्त गुणवंतमां जो होय तो ज सत्य दाक्षिण्यपणुं प्रकटयुं कहेवाय अर्थात् गंभीर आशय विशिष्ट दाक्षिण्यपणुं राखनारना हस्ते उपर कहेला जुल्मो के अनर्थो थवा पामे नहीं. गंभीर आशयनुं वर्णन अन्यत्र आ प्रमाणे कहुं छे—“ यस्य प्रभावादाकाराः क्रोधहर्षभयादिषु । विकारा नोपलभ्यन्ते तद्गंगाभीर्यमुदाहृतं ” ॥ १ ॥ “ जे गुणना प्रभावथी व्यक्तिगत चेष्टाओ अने हृदयना विकारो क्रोध, हर्ष अने भय आदिना अवसरे पण न जणाय तेनुं नाम. गंभीर्यपणुं कहुं छे. ” गंभीरप्रकृतिवाळो अने परना कार्यो करवामां दाक्षिण्यतावाळो कष्ट, दुःखो के लोकभय अथवा जनापवाद विगेरे आवी पडे तो अन्यना कार्यो करी आपवा माटे पोतानी पीठ घणी वखत फेरवी नांवे अथवा तो वचमांथी पडता मूके आवो अनुभव आपणने थाय छे. अतएव मूलकर्ता भगवान् उपरोक्त गुणवाळो केवो होय तेना माटे फरीने ' धैर्यसचिव ' ए पदथी धैर्यतानी साथे ज दाक्षिण्यता धारनारो अहीं जणावे छे. परमार्थ ए के—जेना हृदयनी अविचल वृत्ति एवी होय के—गमे तेवा उपद्रवो आवी पडे तो पण ' न्यायात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ' ए नियमानुसारे न्यायमार्गनुं कदापि उल्लंघन करे नहीं, तेमज आरंभेल कार्यो वचमां पडता मूके पण नहीं. ए रीते गंभीर्यता, धैर्यता ए वझे पवित्र आशयनी साथे जेमां दाक्षिण्यपणुं होय तो ज तेनुं सत्य दाक्षिण्यपणुं कहेवाय;

અન્યથા તે વચ્ચે આશય વિનાનું દાક્ષિણ્યપણું મદ્રિક આત્માને મારનારું કાતિલ શસ્ત્ર જાણવું. આટલું છતાં જો પોતાથી અધિક ગુણવંતની પ્રશંસા-કીર્તિ આદિને સહન ન કરી શકે તો, અથવા અન્ય-લોકોએ કરેલ પોતાની પ્રશંસા-ગુણસ્તુતિ સહન ન કરી શકે અને મદમાં ચઢી જાય તો ઉપરોક્ત ગુણ છતાં પણ તે આત્માઓ જગતને ઘણી વસ્ત આપેલ થાય છે, આથી જ ગ્રંથકર્તા ફરી-‘ માત્સર્યવિધાતકૃત્પરમઃ ’

ચરણથી ઉપર કથિત ગુણની વ્યાખ્યામાં વધારો કરે છે. ‘ માત્સર્યઃ ’ એટલે અધિક ગુણની પ્રશંસા અથવા સ્વગુણની પ્રશંસા શ્રવણ કરીને જે અસહિષ્ણુપણું અગર અભિમાન ઉદ્ભવે તે. આ દોષને મૂલમાંથી જ -ઉત્પેદી નાંચી અધિક ગુણી-પરનો પ્રેમ અથવા પક્ષપાતવાલી જેની દૃષ્ટિ છે, તેમજ સ્વગુણનો જેને મદ ન હોય એવો ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર સુદાક્ષિણ્યસ્વભાવ જેનો હોય તેનું નામ ‘ દાક્ષિણ્ય ’ નામે વીજો શુભાશય જાળવો.

ઉપરોક્ત સુગુણ યદિ પાપકાર્યો પ્રતિ ઘટનાની બુદ્ધિ ન પ્રગટે તો દુર્ગુણપણે પરિણમે, અને જેને લોકો હલમપંચ કે માલવણીયાવાલો આ ગુણ માને છે તેવા રૂપમાં જ આ ગુણની વ્યાખ્યા પર્યવસિત થાય, તેમ જ પાપકાર્યો પ્રતિ તિરસ્કારદૃષ્ટિ વિનાનો ઉપરોક્ત ગુણ નકામો જ ગણ્યો છે; માટે ક્રમપ્રાપ્ત “પાપજુગુપ્સા” નામે ત્રીજા ગુણનું વર્ણન ગ્રંથકાર કરે છે.

પાપજુગુપ્સા તુ તથા

સમ્યક્પરિશુદ્ધચેતસા સતતમ્ ।

પાપોદ્વેગોઽકરણં

તદચિન્તા ચેત્યનુક્રમતઃ ॥ ૪-૫ ॥

મૂલાર્થ—‘ પાપજુગુપ્સા ’ એટલે પાપનો ત્યાગ અર્થાત્ યથાર્થ શુદ્ધચિત્તવદે નિરંતર પૂર્વે કરેલ પાપકાર્યોની વારંવાર નિન્દા આવવી, અને વર્તમાનકાલમાં પાપો નહીં કરવા તેમ જ ભવિષ્યકાલના પાપકાર્યોનો કદાપિ વિચાર કરવો નહીં, અથવા અનુક્રમે કાયાથી પાપો આચરવા નહીં, વચનથી કરવા નહીં અને મનથી ચિંતવવા નહીં એ પ્રમાણે ‘ પાપ-જુગુપ્સા ’ નામે ત્રીજું ધર્મતત્ત્વનું લિંગ જાણવું.

“સ્પષ્ટીકરણ”

અહીં ધર્મતત્ત્વના બે લિંગો કહ્યા પછી ત્રીજું લિંગ ‘ પાપજુગુપ્સા ’ નામે જણાવે છે. ‘ પાપજુગુપ્સા ’ એ પદમાં પાપ અને જુગુપ્સા એ બે શબ્દો છે, તેથી પાપ એટલે દુષ્ટ વ્યાપારો જેવા કે-ચોરી, જૂઠ, હિંસા, મૈથુન આદિ તેની જુગુપ્સા એટલે નિન્દા, પશ્ચાત્તાપ, રેવદ, ફરી નહીં કરવા માટેની ધારણાઓ કરવી અર્થાત્ અતીતકાલમાં પોતાના આત્માએ જે જે પાપકાર્યો કર્યા હોય તેને યાદ કરી વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરવો, જેથી પોતાનો આત્મા ભવિષ્યમાં ફરી તેવા કાર્યો કરવા લલચાય નહીં. આ સ્થળે ટીકાકાર ‘ પાપજુગુપ્સા ’ એટલે ‘ પાપપરિહારરૂપા ’ પાપનો ત્યાગ કરવો એવો અર્થ કરે છે. પરમાર્થ એ કે-કરેલ પાપનો પશ્ચાત્તાપ એવો કરવો કે ભવિષ્યમાં

ફરીને તેવા પાપો બને નહીં, અન્યથા ‘કુંભારના મિથ્યાદુષ્કૃત’ની માફક પશ્ચાત્તાપ કર્યા પછી પણ તે પાપો સેવાય તો તે પશ્ચાત્તાપ દંભ જ ગણાય. આ પશ્ચાત્તાપ પણ ‘લલ્લમણા સાધ્વી’ ની માફક અશુદ્ધ મનથી ન કરવો, કિન્તુ ‘સમ્યક્પરિશુદ્ધચેતસા’ એ પદથી અંતઃકરણની સર્વથા પવિત્રવૃત્તિથી જ કરવો. તે પણ એકાદ વસ્તવ કરવામાં આવે અને પછી વિસરી જવાય તો સંમાર્જન કર્યા વગરનું શસ્ત્ર જેમ કાટ खाइ जाय તેમ તે કરેલ પશ્ચાત્તાપ પણ નકામો થાય. આ હેતુથી કર્તાએ મૂલમાં ‘સતતત્તમ્’ એ પદ આપ્યું છે, અર્થાત્-શસ્ત્રાર્થી પોતાના હથિયારની નિત્ય સંભાલ કરે છે તેમ પાપથી બચવા માટે પૂર્વના પાપોની નિત્ય શુદ્ધ મનથી ગર્હા કર્યા કરવી. આનું કારણ એ કે-અનાદિથી આત્માની ટેવ વિપરીત કાર્યો કરવાની અને પોતાનું અહિત કરનાર પદાર્થોના સંયોગોમાં રહેવાની પડેલી છે, આથી જો તેને થોડો પણ અવકાશ મળે તો પાપના પરિચયમાં આવતા વિલંબ ન થાય. ભગવાન્ વર્द्धमान् પ્રશ્નને ગૌતમસ્વામી પ્રતિ એ જ કારણથી ‘समयं गोयम मा पमायए’ એ ઉપદેશ કર્યો. મૂલમાં ‘તુ’ અને ‘તથા’ એ શબ્દો તથાપ્રકારે પાપનો નિષેધ બતાવનાર મુખ અને હસ્તાદિની વિશિષ્ટ ચેષ્ટાદ્વારા સ્પષ્ટ જણાતો એવો પાપનો નિષેધ-ત્યાગ કરવો એ ભાવને ધ્વનિત કરવા માટે આપ્યા છે. પાપોની ગર્હા કેવી રીતે કરવી ? તેનો પ્રકાર ગ્રન્થકર્તા જ શ્લોકના ઉત્તરભાગથી વ્યક્ત કરે છે. પૂર્વકાલે જે જે પાપો સેવ્યા હોય તેની ગર્હા કરવી, ઇટલે મેં પૂર્વે અજ્ઞાન-

વશપણે વહુ ટોટા કાર્યો કર્યા, અન્ય હે મારા તે આત્માને !
 હવે હું ફરીને તેવા કાર્યો નહીં કરીશ, ' મિથ્યા મે દુષ્કૃતં
 ભૂયાદપુનઃ ક્રિયયાન્વિતં ' 'મારા કરેલા પાપો ફરીને
 નહીં કરવાપણે મિથ્યા-નિષ્ફલ વનો.'

વ્યવહારમાં વૈદ્યો રોગીના રોગની શાન્તિ માટે પ્રથમ
 વિરેચન આદિ આપ્યા પછી વર્તમાન દર્દોની શાન્તિ કરવાને
 અન્ય અન્ય ઔષધીઓ આપે છે તેમજ અહીં આત્મશુદ્ધિ વિષ-
 યમાં પણ જ્યાં સુધી પૂર્વના પાપોની ગર્હા-નિન્દા આદિ પ્રકારથી
 પાપનો સંબંધ અલ્પ ન થાય ત્યાં સુધી નવા નવા પાપોનો બંધ
 પણ અત્તલો ન જ થાય. અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તાએ અહીં પ્રથમ પૂર્વના
 પાપોનો ક્ષય કરવા માટે ગર્હા કરવાનું વતાવ્યું. ત્યારપછી
 વિશેષ શુદ્ધિ માટે હવે 'અકરણ' એ પદથી વર્તમાનની શુદ્ધિ
 દર્શાવે છે એટલે વર્તમાનમાં પાપો સેવા નહીં. પૂર્વના પાપોનો
 સંસ્કાર અલ્પ થાય ત્યારે જ નવા પાપો થતા અટકે, તેમજ
 ભવિષ્યના પાપો બંધ કરવાનો ઉપાય એ જ કે- ' તદચિન્તા '
 કોઈ પણ ક્ષણે પાપકાર્યો કરવાનો સંકલ્પ માત્ર પણ ન થવા
 દેવો, કારણ કે પાપવૃત્તિ પ્રેરનારા પ્રથમ સંકલ્પો-સ્મરણો જ
 પ્રગટે છે, અને પછી જ તેનો અનુરાગ તથા ગ્રહણ કરવાની તીવ્ર
 લાલસાઓ જન્મે છે. એટલે જેનું મૂલ જ કાપી નાશ્યું હોય તેનું
 વૃક્ષ ક્યાંથી વધે ? ન જ વધે. જ્યાં સ્મરણ થયું ત્યાં અવશ્ય
 અનુરાગ ઉપજે અને અનુરાગ થયા પછી લેવાને મન લલચાય

હે. “લોભમૂલ્લાનિ પાપાનિ” એ નીતિવાક્ય યથાર્થતયા સુઘટિત થાય છે. આ માટે જ ઉપમિતિમાં કહ્યું છે “પાપાનાં કથયાપ્યર્લ” “પાપોની વાર્તા કરવાથી પણ પાપ બંધાય છે.” પાપકાર્યોમાં કોઈ અજબ એવી જાદુઈ શક્તિ છે કે-જેમ મૂત-ઢાકળની સામે સ્નિગ્ધ દ્રષ્ટિ દેખવા માત્રથી દેખનારને તે ચોંટે છે તેમ પાપો પણ તેને યાદ કરનારને વઢળે છે. આ હેતુથી ગ્રંથકાર કહે છે કે-તેની ચિન્તા પણ કોઈ સમયે કરવી નહીં. એ રીતે કાલત્રયપણે પાપોની સામે તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી દેખવું અર્થાત્ સર્વથા પાપોની ઉપેક્ષા કરવી અથવા અન્ય પ્રકારે ટીકાકાર ‘પાપજુગુપ્સા’ એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે. કાયાથી પાપનો ત્યાગ કરવો એટલે કાયાથી સ્વયં પાપો સેવવા નહીં અને વચનથી પાપો કરવા નહીં, તેમજ મનથી પાપ કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરવો નહીં, એ રીતે અનુક્રમે કાયા, વચન તથા મન એ ત્રણે યોગથી પાપોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે ‘પાપજુગુપ્સા’ નો ગુણ પ્રગટે એટલે પ્રથમના ‘ઔદાર્ય’ અને ‘દાક્ષિણ્યતા’ એ બન્ને ગુણો યોગ્ય રીતે સાર્થક ગણાય. અહીં આગલ આગલના ગુણો ઉત્તર ઉત્તરના ગુણો સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. એટલે ઉત્તરના ગુણો પ્રગટવાથી ઉપરના ગુણોમાં વધારે તાત્ત્વિકતા આવે છે. અહીં ‘ધર્મતત્ત્વના’ ના ગુણ તરીકે ‘પાપજુગુપ્સા’ નામે જે ત્રીજો ગુણ વર્ણવ્યો છે તેનો અર્થ ‘કાલત્રયપણે અથવા ત્રિકયોગથી સર્વથા પાપનો અમાવ કરવો’ એવો ન કરવો, કિન્તુ જે જે મોટા પાપકાર્યો

होय तेना पर अप्रेमभाव—नही सेवन करवानी बुद्धि ए ज अर्थ जाणवो; अन्यथा सर्वथा पापनो अभाव तो शैलेशीकरणना अन्तिम समयमां ज थाय छे.

प्रथम ' पाप ' आदिनुं यथार्थ स्वरूप समजवामां न आव्युं होय तो ' पाप ' नी गहाँकेम बने ? तथा समज्जण विनानी निन्दा पण घणी बार अधिक पापबंध करावनारी बने छे तेम ज शास्त्रवचन पण ' ज्ञात्वा ' आदि वाक्योथी प्रथम तो ज्ञाननी जरूरीयात स्वीकारे छे, अतएव ' पापजुगुप्सा ' ए गुणनी अधिक दृढता करनारो चतुर्थ गुण ' निर्मलबोध ' नामे शास्त्रकर्ता दर्शवि छे.

निर्मलबोधोऽप्येवं

शुश्रूषाभावसंभवो ज्ञेयः ।

शमगर्भशास्त्रयोगा—

च्छुतचिन्ताभावनासारः ॥ ४—६ ॥

मूलार्थ—' निर्मलबोध ' एटले शुद्धबोध. शम—शान्ति-रसप्रधान एवा जे शास्त्रो तेने श्रवण करवानी इच्छाथी ज आ निर्मलबोध—शुद्धबोध प्रगटे छे अर्थात् वैराग्य, प्रशम आदि रसोनुं पोषण करनार शास्त्रद्वाराए जे बोध प्रगट्यो होय ते ' निर्मलबोध ' नामे चोथुं धर्मतत्त्वनुं लिंग जाणवुं.

‘ आ ‘ निर्मलबोध ’ श्रुतसार १, चिन्तासार २ अने भावनासार ३ एम त्रण प्रकारनो होय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

‘ निर्मलबोध ’ एटले विमलबोध अर्थात् जे ज्ञानमां अज्ञाननो-विकारभावनो मल न होय, कारण के बोध वे प्रकारनो होय छे: एक तो व्यवहारिक तत्त्वनो अने बीजो धार्मिक तत्त्वनो. व्यवहारिक तत्त्वनो बोध केवल उपाधि वधारनार अने समारंभादि वधारनार होवाथी शास्त्रकर्ताए तेने अशुद्ध बोध कह्यो छे. धार्मिक तत्त्वनो बोध पण वे प्रकारनो कह्यो छे. जेमां राग, द्वेष के अज्ञानताथी आग्रहविशिष्ट पुरुषोना वाक्यो होय एवा शास्त्रो श्रवण के अभ्यास करवाथी जे बोध उद्भवे ते, अने वीतरागकथित केवल त्याग-वैराग्य प्रशपरसने ज पोषनारा शास्त्रो श्रवण तथा अभ्यास करवाथी जे ज्ञान उद्भवे ते. आ वे प्रकारना बोधमां प्रथमनो बोध आत्माने खोटा मार्ग पर लइ जनार होवाथी सर्वथा उपेक्षा योग्य छे, तथा बीजा बोधमां पण वीतरागना नामे क्लेशादि उत्पन्न करनारा तथा आग्रही पुरुषोना कहेला जे जे वचनो होय ते पण उपेक्षाने ज पात्र छे. आ हेतुथी ज ग्रंथकर्ताए मूलमां सामान्य ‘ बोध ’ ए पद न मूकता “ निर्मलबोध ” ए विशिष्ट पद मूक्युं छे अने टीकाकारे तेनी व्याख्या ‘ विमलबोध ’ एवी करी छे. भावार्थ ए के—‘ विगतः मलः यस्मात् स

વિમલબોધ: ' જેમાંથી મલ વિશેષપણે ગયો છે એવો જે
 બોધ તે વિમલબોધ જાણવો. આ વિમલબોધની પ્રાપ્તિનો માર્ગ
 શાસ્ત્રકર્તા ' શુશ્રૂષાભાવસંભવ: ' એ વાક્યથી જણાવે છે.
 ' શ્રોતું ઇચ્છા શુશ્રૂષા ' ' શાસ્ત્રો શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા '
 શાસ્ત્રોનાં શ્રવણ વિના અભ્યાસ ન થાય તેમ જ બોધ પણ ન જ
 વને, માટે અહીં શાસ્ત્રશ્રવણભાવ ' વિમલબોધ ' પ્રાપ્તિનો માર્ગ
 કહ્યો. આ ઇચ્છા પરમ અને અપરમ એ બે પ્રકારે વર્ણવી છે.
 જે શાસ્ત્રશ્રવણ કરવામાં વિનય, ભક્તિ, આદર અને શ્રદ્ધા
 હોય તે પરમ, તથા જે કુતૂહલ, માન આદિની બુદ્ધિથી શ્રવણ
 કરાય તે અપરમ ઇચ્છા. આનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા એકાદશ
 ષોડશ પ્રકરણમાં કહેવાના છે. પૃથ્વે અહીં અમે વિશેષ નથી
 જણાવતા. ' નિર્મલબોધ ' નામે ગુણ કેવા શાસ્ત્રો શ્રવણ
 કરવાથી ઉદ્ભવે તે ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. ' શમનર્મશાસ્ત્ર-
 યોગાત્ ' જે શાસ્ત્રોમાં પ્રશમ, વૈરાગ તથા ત્યાગભાવનું સ્વરૂપ
 યથાર્થતયા વર્ણવ્યું હોય તેવા શાસ્ત્રો શ્રવણ કરવાથી શ્રોતાના
 હૃદયમાં ' નિર્મલબોધ ' ગુણ પ્રગટે છે, કારણ કે અન્યથા
 પ્રકારના શાસ્ત્રો શ્રવણ કરવાથી મલિન વાસનાઓનું અધિક
 પોષણ થાય માટે વિમલબોધ ઇચ્છકોષ કેવલ શૃંગાર, વીર
 કે હાસ્યરસને વતાવનાર શાસ્ત્રો સાંભલવા નહીં. આ ' નિર્મલ-
 બોધ ' શ્રુતસાર, ચિન્તાસાર અને ભાવનાસાર એમ ત્રણ પ્રકારે
 કહ્યો છે. આ ત્રણેનું સ્વરૂપ અને પ્રત્યેકની મિશ્રતા ' શાસ્ત્ર-
 કર્તા જ આગલ વિસ્તારથી દર્શાવશે. નિતાન્ત અહીં સમજવાનું

एटलुं छे के-आ ' निर्मलबोध ' गुणनी जागृति यथा पछी ' पापजुगुप्सा ' नामे ग्रीजा गुणनुं स्वरूप बराबर ख्यालमां आवी शके छे अने तेने प्रवृत्तिमां योग्य रीते मूकी सकाय, नितान्त ए गुण माया रहितपणे शुद्ध तात्त्विक भावनाने पामी शके छे. अतएव ग्रन्थकर्ताए ' पापजुगुप्सा ' नी अनंतर उपरोक्त ' निर्मलबोध ' नामे चतुर्थ गुण बताव्यो.

प्रथम दशवैल औदार्य, दाक्षिण्य, पापजुगुप्सा अने निर्मलबोध ए गुणना अभावथी ज लोकनिन्दा, अपयश, मानहानि, अपकीर्ति आदि दुर्गुणो आत्माने लागु थाय छे अने ते गुणो आव्या पछी आ दुर्गुणो सत्वर नाश पामे छे. परमार्थ ए के-उपरोक्त चतुर्गुणी आत्मा अवश्य आदेयवाक्य तथा जनप्रिय बने, माटे अहीं ग्रंथकर्ता उपरना चार गुणोनुं कथन कर्या पछी तेना ज फलरूप ' जनप्रिय ' नामे पांचमुं धर्मतत्त्वनुं लिंग सातमा श्लोकमां दशवि छे.

अथवा प्रथम कथित चतुर्गुणी आत्मा वन्या पछी पण यदि तेनी केटलीक प्रवृत्ति लोकोने रुचे तेवी न होय, अगर औचित्यता, विनय, नम्रता के समयज्ञपणु न होय तो प्रथमना चारे गुणो धर्मतत्त्वनुं बराबर कार्य साधवापां निष्फल बने. आ हेतुर्था पांचमुं ' जनप्रिय ' नामे लिंग दशवि छे.

युक्तं जनप्रियत्वं

शुद्धं तद्धर्मसिद्धिफलदमलम् ।

ધર્મપ્રશંસનાદે—

બીજાધાનાદિભાવેન ॥ ૪-૭ ॥

મૂલાર્થ—પોતે આચરિત ધર્મની લોકો પ્રશંસા કરે, તેમજ અન્ય લોકો તેનું અનુકરણ કરે જેથી અનુક્રમે પુણ્યાનુ-
બંધીપુણ્યરૂપ ફલ ધર્મીજનને પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ આ રીતે
અતિશે પોતે કરેલ ધર્મસિદ્ધિનું ફલ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે
এবং शुद्ध-निर्मल अने योग्य ‘जनप्रिय’ नामे पांचसुं धर्मतत्त्वसुं
लिंग जाणवुं.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ગ્રંથકર્તા શરૂઆતમાં જ ‘ જનપ્રિય ’ નામે ધર્મતત્ત્વનું
લિંગ વરાવર ઉચિત જ છે એમ ‘ યુક્ત ’ પદથી ધ્વનિત કરે
છે, પણ અનુચિત નથી એવું ભાર મૂકીને જણાવે છે; કારણ
કે સ્વરો ‘ જનપ્રિય ’ તે જ હોઈ શકે કે દંભ વિના ધર્માચરણ
કરતો હોય તથા લોક નિંદે તેવું આચરણ ન કરતો હોય.
‘ જનપ્રિય ’ થવાના કારણો આ પ્રમાણે કહ્યા છે. પ્રથમ
‘ જનપ્રિયપણું ’ દાંભિક જૂઠ-કપટભાવથી ઉપજાવેલું ન હોવું
જોડે, કેમકે ઘણા લોકો જનતામાં પોતાનું સારું દેખાડવા
માટે અને સર્વને પ્રિય થવા સારુ અનેકથા સ્તોત્રી મીઠાશો તથા
અસત્ય કપટભાવો આદિને સેવે છે. આ હેતુથી જ શ્લોકમાં
‘ શુદ્ધ ’ એ વિશેષણ આપ્યું છે. એટલે જે ‘ જનપ્રિય ’ પણું
રાગ-દ્વેષ વિનાનું અને દંભ રહિત નિર્મલ હોય તે જ અહીં આપે-

ક્ષિક છે. આવા મનુષ્યો જ પરિણામે સ્વ તથા પરને અત્યંત ધર્મસિદ્ધિના ફલને અર્પણ કરે છે. નિદાન એ કે-દંભ અને શૂઠવર્તન વગરના મનુષ્યો જે કાંઈ અલ્પ પણ ધર્મ આચરે તે નિર્મલભાવથી સેવે છે, આથી તેઓ થોડા ધર્મારાધનથી પણ ઘણા જ ફલને પામે છે, તથા અન્ય આત્માઓ તેવાઓની ક્રિયા દેખી પ્રશંસા-અનુમોદના કરી અંતમાં તે તે ક્રિયાઓ તેઓ સ્વી-કારે છે. ઇટલે વસ્તુતઃ તેઓ ધર્મ જ પામે છે, કારણ કે-
 ચદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠઃ , તત્તદેવેતરો જનઃ । સ યત્પ્ર-
 માણં કુરુતે, લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૧ ॥ “ પ્રતિષ્ઠિત જન જે જે કાર્યોને આદરે તે તે કાર્યોનું અનુકરણ ઇતર-પ્રાકૃતજન કરે, તથા તેઓ જેને પ્રમાણતયા માને તેને જ ઇતરજનો અનુ-સરે. ” સામાન્યતઃ અલ્પજનો પોતાનાથી અધિક બુદ્ધિમાનના કાર્યો તરફ વધારે વિશ્વાસ રાખે છે. હેતુ એ છે કે-તેઓમાં વિશેષ બુદ્ધિ, હિમ્મત અને લાભાલાભનો વિચાર કરવાની શક્તિ અલ્પ હોય છે, તથા વહુધા આવા લોકોની દૃષ્ટિ અન્યનું અનુકરણ કરવાની વધારે દેવાયેલી હોય છે. ઇટલે અન્યના અનુમોદનીય કાર્યો અવલોકી આવા લોકો પોતાની સરલ મતિથી તેનું અનુમોદન કરી તેવા ઁંચા કાર્યોમાં ધર્મીઓની પાછલ પાછલ થોડી થોડી ગતિ કરે ને પરિણામે અલ્પજનો પણ ઉત્તમ જનોના વર્તનના આધારે પોતાનું હિત પરંપરાયે સિદ્ધ કરે છે. અતઃપવ ઉપદેશકો, ગુરુજનો અને પ્રખ્યાત કીર્તિનાયકો માટે શાસ્ત્રકર્તાએ કયન કયું છે કે યદિ આ લોકો જો જોઈ

પણ વિપરીત આચરણ કરે તો તેઓ અનંત દુઃખના ભાગી બનવા સાથે અસંખ્ય લોકોને અનંત દુઃખના ભાગી બનાવે છે, માટે ઉપદેશક ગુર્વાદિકોષ તેહું વર્તન કરવું કે જે સ્વપરને હિતાવહ હોય. નિદાન ૧ કે—ઉપરોક્ત જનપ્રિયપણાની પ્રાપ્તિ અર્થે શુદ્ધ નિર્વિકારી વર્તન અને ધાર્મિક નિર્મલ ક્રિયાઓ કરવી, તથા અન્ય સામાન્ય જનો સદાચારી ધર્મીલોકોના વર્તનની પ્રશંસા કરી પોતાના આત્માને અનુક્રમે ધર્મી બનાવે છે એવું સમજી ગુર્વાદિકો પોતાની મહત્તાની જોત્તમદારી વરાવર રૂયાલમાં લઈ પોતાના ચારિત્રને ઉચ્ચત્તર બનાવે, કદાપિ દોષ લાગવા દે નહીં, એટલે ધર્મપ્રશંસા ધર્મીજનો અને ઇતરજનની હૃદયભૂમિમાં ધર્મવીજની ઉચ્ચ શુદ્ધ વાવણી કરે છે. એ વાવણી થયા પછી જેમ વીજ ઉત્તમ ભૂમિમાં પડ્યા પછી અનુકૂલ વાયુ અને જલવૃષ્ટિના સંયોગદ્વારા પત્ર, પુષ્પ તથા ફલાદિને ઉપજાવે છે તેમ અહીં ધર્મપ્રશંસા નામક વીજ પણ પરિણામે સ્વપરને મોક્ષરૂપ ફલ આપનારું થાય છે. અત્રે મૂળમાં કહેલ “ ધર્મપ્રશંસાદેઃ ” એ પદની ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી આદિ પદથી ધર્મ કરવાની ઇચ્છા, ઇચ્છાનો અનુવંધ, ધર્મના ઉપાયો શોધવા. ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુરુસંયોગ મેલવવો અને છેવટે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ એટલી વસ્તુઓ સૂચવે છે. આટલા પદાર્થો આદિ પદથી લેતાં ધર્મપ્રશંસાને વીજની ઉપમા સુઠ્ઠુતયા લાગુ થાય છે. અન્યથા તેને વીજપણે ઘટાવવામાં કલ્પનાનો આશ્રય લેવો પડે છે, તેમજ મૂળકર્તાએ આપેલ આદિ પદ પણ

सार्थक बने छे. यशोभद्रसूरिजीए आदि पदनी व्याख्याने
दूकाबी नांखी छे तेनुं कारण एटलुं ज के विस्तारमां न उत्तरवुं.

फरी मूलना “ बीजाधानादि ” ए पदनी टीकापां
आदिपदयी अंकुर, पत्र, पुष्प अने फल ए चार पदार्थो
सूचित करे छे. अंकुरादिनुं स्वरूप ललितविस्तरामां आ
प्रमाणो छे—“ वपनं धर्मबीजस्य, सत्प्रशंसादितदु-
गतम् । तश्चिंताद्यंकुरादि, स्यात्फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः
॥१॥ चिंतासच्छ्रुत्यनुष्ठान-देवमानुषसंपदः । क्रमेणां-
कुरसत्कांड-नालपुष्पसमा मताः ” ॥ २ ॥ “ सत्पुरु-
षोनी प्रशंसा ते बीज, धर्मनुं चितवन-विचार करवो ते अंकुर
विगेरे अने सिद्धिनी प्राप्ति ते फल ”. अथवा—“ धर्मनुं
चितवन ए अंकुरा समान, धर्मनुं श्रवण करवुं ए कांडा समान,
धर्मनुं आचरण ए नाल समान तथा परंपराए ते धर्मसाधनयी
देव, मनुष्यनी सिद्धि पापवी ए पुष्पतुल्य मानेल छे. ” मोक्ष
ते फलतुल्य जाणावुं. अहीं बीज बे प्रकारनुं होय छे. जेने रोप-
वायी फलादि प्राप्त थाय ते अने जेने रोप्या पछी निष्फल
जाय ते, तेम ‘ धर्मप्रशंसा ’ नामक बीजमं पण अद्भुत
शक्ति होवायी उत्तरोत्तर फल विगेरे प्राप्त थाय छे, कारण के-
आ ‘ धर्मप्रशंसा ’ ने शास्त्रकर्ता पुण्यानुबंधीपुण्यनुं कारण
कहे छे. “ पुण्यमनुबध्नातीत्येवं शीलमिति पुण्यानु-
बंधि तच्च तत्पुण्यं च पुण्यानुबंधिपुण्यं ॥ ” जे पुण्य कर्मा
पछी अनुक्रमे पुण्यकर्मानो प्रवाह चाल्या करे, यावत् जे पुण्य

सर्वथा कर्मोनी निर्जरा करावी पद्धी ज आत्माथी अलग थाय. आ प्रमाणे पुण्यानुबंधी पुण्यपदनी व्याख्या कही छे, एटले धर्म अने सदाचारनी प्रशंसा करवाथी प्रशंसा करनार उत्तरोत्तर पुण्यकार्योनी परंपरा ज हस्तगत करे छे. आ ज हेतुथी सूरिजीए शुद्ध एवा ' जनप्रियत्व ' नामक पांचमा गुणने धर्मसिद्धिना फल आपनार तरीके वर्णव्यो. पुण्यानुबंधीपुण्य माटे ज हरिमद्रसरीश्वरजी वदे छे के—“ शुभानुबन्ध्यतः पुण्यं, कर्तव्यं सर्वथा नरैः । यत्प्रभावादपातिन्यो, जायते सर्वसंपदः ” ॥ १ ॥ सुंदर महेलमां रहेनार अधिक सुंदर महेलमां निवासार्थे जाय तेम ज पुण्यना प्रभावथी मनुष्यो उत्तरोत्तर अधिक समृद्धिओने पामे छे. अतएव गुणानुबंधी एवं पुण्य भविक आत्माओए सर्वथा उपार्जन करबुं उचित छे, कारण के ए ज पुण्यना प्रभावथी नाश नहीं पामनारी एवी सर्व संपत्तियो प्राप्त थाय छे. ” पुण्यानुबंधीपुण्यना कारणो ग्रंथकर्ताए अष्टकमां आ प्रमाणे कहा छे—“ दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद्गुरुपूजनम् । विशुद्धा शक्तिवृत्तिश्च, पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ” ॥ १ ॥ एकेंद्रियथी पंचेंद्रिय पर्यंत जीवोपर दया, वैराग्य, विधिपूर्वक गुरुजनोनी पूजा, विशुद्ध एटले पवित्र सदाचारो—आ कारणोथी पुण्यानुबंधीपुण्य बंधाय छे. ”

ए रीते परंपराए धर्मसिद्धि अने तेना फलो आपवाथी ' जनप्रियत्व ' नामे पांचमो गुण ' धर्मतत्त्व ' ना लक्षण

तरीके योग्य अने सुसंवद्ध कह्यो. भावार्थ ए के-उपर कहेल चारित्रवंतनी क्रियाओ प्रशंसापात्र बनवाथी सदाचारी शुद्ध-वर्तन होवाथी लोकोने हानि न थाय तेवी प्रवृत्ति आदरवाथी हास्य अने निंदा न बने तेहुं आचरण करवाथी पोते 'जन-प्रिय' बनवा साथे परने अनुकरणीय चारित्रद्वारा स्वपर उभयने धर्मसिद्धिकारक बने छे. अतएव आ लक्षणथी धर्म पामेल धर्मी आत्मां ' धर्मतत्त्व ' नी प्राप्ति यह छे के नहीं एहुं अनुमान सुंदर रीते करी सकाय छे.

उपर कहा प्रमाणे ' धर्मतत्त्व ' ना पांच लक्षणो पांच श्लोकथी ग्रंथकर्ताए विस्तारथी बताव्या, जे परथी तेहुं स्वरूप समजाव्या पछी विवेकी कोइ पण आत्मा धर्मीओनी परीक्षा करवा जरूर समर्थ थाय एमां संदेह नथी, तथापि विशिष्ट परीक्षा माटे फरी ग्रंथकर्ता तेना धर्मी आत्मां विशिष्ट दोषो जेवा के विषयतृष्णा विगेरेनो जरूर अभाव होय ते समजाववा माटे दृष्टांतपूर्वक आदि दोषोनुं विस्तृत स्वरूप दर्शावे छे—

आरोग्ये सति यद्वद्

व्याधिविकारा भवन्ति नो पुंसाम् ।

तद्वद्धर्मरोग्ये

पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥ ४-८ ॥

मूलार्थ—आरोग्यता-रोगनो अभाव तथा पछी जेम मनुष्यने कांइ पण व्याधि संबंधी विकारो उद्भवता नथी

તેમજ ધર્મ સંબંધી આરોગ્યતા મળ્યા પછી પાપરૂપ વિકારોનો જન્મ થતો નથી.

“સ્પષ્ટીકરણ”

આરોગ્યતા ઇટલે તંદુરસ્તીપણું, રોગનો અભાવ, ઇટલે તંદુરસ્તીપણામાં વ્યાધિઓ જન્મે તો તંદુરસ્તીપણું ન કહેવાય, કારણ કે તંદુરસ્તીપણું તથા વ્યાધિયો એ વંનેને પરસ્પર પ્રતિવંધક પ્રતિવધ્યભાવ છે, તે જ પ્રમાણે પ્રથમ જણાવેલ પાંચ લક્ષણ વિશિષ્ટ ‘ ધર્મતત્ત્વ ’ પામ્યા પછી પાપવિકારો જેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા નીચે જણાવે છે તે કદાપિ હદ્મભવે નહીં અર્થાત્ એ પાપવિકારોને વંધ કરનાર ઉપરોક્ત ધર્મતત્ત્વરૂપ આરોગ્યતા જાણવી. આ શ્લોકના પૂર્વ ભાગમાં ગ્રંથકર્તાએ દૃષ્ટાંત આપ્યું અને ઉત્તરભાગમાં દાર્ષ્ટાંતિકની ઘટના કરી છે. પરમાર્થ એ કે—આરોગ્યતાની સામે ધર્મારોગ્યતા અને વ્યાધિવિકારોની સામે પાપવિકારો એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત દાર્ષ્ટાંતિકની ઘટના સમજવી.

ધર્મતત્ત્વના પ્રભાવથી જે જે પાપવિકારોનો નાશ થાય અથવા હદ્મભવે નહીં તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા વિસ્તારથી દર્શાવે છે.

તન્નાસ્ય વિષયતૃષ્ણા

પ્રભવત્યુચ્ચૈર્ન દૃષ્ટિસમ્મોહઃ ।

અરુચિર્ન ધર્મપથ્યે

ન ચ પાપા ક્રોધકંડૂતિઃ ॥ ૪-૯ ॥

मूलार्थ—आ धर्मतत्त्व पामेल मनुष्यने अतिगाढ विषय-
तृष्णा उद्भवती नथी तेमज दृष्टिसंपोह पण पराभव करी
शकतो नथी, अने धर्मरूपी पथ्य पर अरुचि आवती नथी,
एवं पापीष्ट क्रोधनी खुजलीओ के जेनाथी धर्म-धननो नाश
थाय ते पण आविर्भाव पामती नथी.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकथी मूलकर्ता धर्मतत्त्व पाम्या पछी तेना
प्रभावथी शुभ आत्माने क्या क्या पापविकारो उद्भवता
नथी तेना केवल नामनिर्देश दर्शावे छे, कारण के नाम-
निर्देश कर्या पछी विशेष स्वरूप कहेवानी सुगमता थाय. उपर
धर्मतत्त्वना प्रभावथी पांच विशिष्ट गुणोनो लाभ थाय एवं
विधिसुखे प्रतिपादन कर्युं, हवे निषेधमुखे दोषो न उद्भवे ते
अहीं जगावे छे. जो के गुणप्राप्ति जगाव्या पछी दोषाभाव
यथानुं अर्थापत्तिथी ज लभ्य छे, एटले फरी दोषाभावउं स्वरूप
कहेवुं काकदंत परीक्षा जेवुं ज गणाय; परंतु अहीं विशिष्टता आ
समजबी के ज्यां गुण अने दोषोनो परस्पर प्रतिबंधक प्रति-
बध्यभाव सुघटित होय त्यां ज उपरोक्त न्याय लागु थाय.
दृष्टान्त तरीके शील अने व्यभिचार, दान तथा कृपाता विने-
रेने तथाप्रकारे अहीं पण उपरोक्त पांच गुणो अने आगल
कथन करातां पापविकारोने परस्पर प्रतिबंधक प्रतिबध्यभाव
नथी, अर्थात् उपरोक्त गुणप्राप्ति यथा पछी गुण आगल
कथन करातां पापविकारो जागृतिने पामे छे. अतएव ग्रंथकर्ताए
‘ दोषाभाव ’ स्वरूप व्यतिरेकमुखथी विस्तृतया भवामिन्नपण्णे

સ્પષ્ટ કથન કરે છે. અન્યથા આ ' દોષાભાવ ' નું મિશ્ર સ્વરૂપ દર્શાવવાની જરૂર નથી. આ પાપવિકારો ગાઢ વિષયતૃષ્ણા ૧ દૃષ્ટિસંમોહ ૨, ધર્મપથ્યમાં અરુચિ ૩ અને ક્રોધકંઠૂતિ ૪ જાણવા. આ ચારે વિકારોનું વિશેષ સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા પોતે જ વિસ્તારથી દર્શાવશે એટલે અમે અહીં નામ માત્રનું જ સૂચન કર્યું.

પ્રથમ વિષયતૃષ્ણાનું લક્ષણ જણાવે છે.

ગમ્યાગમ્યવિભાગં

ત્યક્ત્વા સર્વત્ર વર્તતે જન્તુઃ ।

વિષયેષ્વવિતૃષ્ણાત્મા

યતો મૃશં વિષયતૃષ્ણેયમ્ ॥ ૪-૧૦ ॥

મૂલાર્થ—શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ એ પાંચ વિષયો છે. આ વિષયોથી જેઓનો આત્મા સંતોષ નથી પામ્યો તેવાઓ ગમ્ય અને અગમ્યનો વિવેક વિચાર્યા વગર ચારે તરફ ફાંફાં મારે છે માટે અન્ય વિષયવાસનાની અપેક્ષા આ ગાઢ તૃષ્ણા માન મૂલાવનાર હોવાથી આનું નામ વિષયતૃષ્ણા નામે પાપવિકાર વિદ્વાનોએ કહ્યો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વિષયતૃષ્ણા નામે પ્રથમ પાપવિકારનું સ્વરૂપ અહીં જણાવે છે તેમાં સંસારીને અંગે વિષયેચ્છાનો સર્વથા અભાવ માનવો અકલ્પનીય છે. અનાદિની હૃદયગત વિષયેચ્છા પૂર્ણ કરવાને જ સંસાર સંસારીઓ રહે છે, આથી અહીં

विषयतृष्णाने वे विभागमां वहेची शकायः एक साधारण विषय-
तृष्णा अने बीजी असाधारण अतिविषयतृष्णा. अद्यापि बळे
विषयेच्छात्रोने पाप ज मानी छे तथा जे विषयेच्छानी पूर्णता
करवाने आत्मा पोतानो विवेक अने मर्यादा तोडवापर्यंत नीची
दशायां उतरे नहीं तेमज इहलोक परलोकना अकार्योथी सम्य-
पणो प्रवृत्ति आदरे तेने साधारण विषयतृष्णा जाणवी पापवि-
कारना लक्षणथी वहिर्भूत मानी छे, कारण के आ विषयेच्छा
व्रतधारी जैनो तथा सम्यक्त्वधारी आत्माओ पण एकाएक
त्यागी शकता नथी अने परिणामे स्वहित साधवाने समर्थ
थाय छे. सम्यक्त्व पाया पछी भरतचक्रवर्ती चोसठ हजार
राणीयो साथे भोगविलास करता हता. चेडाराजा, उदायी महा-
राज, कृष्णवासुदेव अने श्रेणिकराजा विगेरेना दृष्टांतो शास्त्रमां
प्रसिद्ध छे. परमार्थ ए के-धर्म अने आत्महितसुं साध्य अष्ट
न थवुं जोइए. आ विषयेच्छा पण आसक्ति अने अनासक्ति
भेदोथी वे प्रकारनी जाणवी. तीर्थकर विगेरेना जीवो मति-श्रुत-
अवधिज्ञानवंत छतां जे अमुक वर्षो पर्यंत गृहवासमां रही राज-
भोग, भोगविलासो सेवता हता ते मात्र उदयगत कर्मोना फलोनी
विचित्रता जाणीने तेना अनुभवार्थे ज भोगवता अर्थात् अना-
सक्तिपणो रखा हता. अने ज्यारे कर्मोदय शांत थयो एटले
तुरतज वस्त्रांचले लागेल तृणनी माफक सर्व भोगनो त्याग
करता. तेमज नेमनाय प्रभुए कर्मोदय न होवाथी गृहवास सेव्यो
नहीं, ए ज अनासक्त विषयेच्छानी अवधि जाणवी. वासुदेव,

चक्रवर्त्ती अने राजाओ विगेरे धर्मस्वरूप जाण्या पछी, व्रत अने समकित पाम्या पछी जे विलासादि सेवता ते अनासक्ति नहीं किन्तु आसक्ति ज होती. आ परधी समजवानुं के जेओ निश्चयनी वातो करी, अध्यात्मनो डोल घाली, तिथि के अतिथि, रात्रि के दिवस, स्वाद्य के अस्वाद्य, गम्य के अगम्यनो विचार वाजु पर मूकी विषयेच्छाओ-तृष्णाओ पूर्ण करवापां ज लीन बनी, अन्यने अमने आसक्ति नथी, मात्र कर्मोदयना लीधे ज आ अमारी प्रवृत्तिओ चालु छे, जो आसक्तिपूर्वक चेष्टा होय तो ज पुनः कर्मनो बंध थाय अतएव जिनेश्वरोए शास्त्रमां अध्यवसाए बन्ध मान्यो छे ए प्रमाणे समजावे छे तेओ प्रति अहीं अमे विशेष नथी कहेवा मागता; पण आ लोकोए उपरना भेदो विचारवा तेमज पोतानी चेष्टाओ अनासक्तिपणानी छे (!) ए बात उपर दर्शित स्वरूपनी साथे विचारवी जेथी बेवडा पापबंधी पोताना आत्माने वचावी लेवाय.

अत्रे चालु श्लोकमां केवल अतिविषयतृष्णानुं स्वरूप ग्रंथकर्ता जणावे छे, जे विषयेच्छाना बलथी कोइ पण आत्मा मूढ अने विवेकमर्यादा रहित थाय. “कामान्धा न पश्यन्ति” ए न्याये कामीजनो कांइ पण जोइ शके नहीं, एवं परिणीत, अपरिणीत, बालविषया, कन्या, रंडा तथा वेश्या गमे त्यां गमन करे, स्वजाति तथा परजातिनो पण विचार जे करे नहीं, रात्रि-दिवसनो विभाग, तिथि-अतिथिनो विभाग पण जे जालवे नहीं, नितान्त

श्वानवृत्तिः विषयान्ध वनी विषयेच्छापूरक शब्द, स्पर्श, रस, रूप अने गंधादि पदार्थोंनी प्राप्ति अर्थे अति तृष्णाथी चेष्टाओ करे छे. अतएव आ तृष्णाने शास्त्रकर्ताए प्रथमनी तृष्णाथी अलग पाडी अतिविषयतृष्णा एवं नाम आप्नुं, कारण के आ तृष्णाना उदयथी आत्मा पोतलुं हित अने इहलोक-पर-लोकलुं कल्याण विचारी शक्तो नथी, एवं धर्म पण करी शक्तो नथी. एक कविए बराबरज कहुं छे के:-“दिवा पश्यति नो घूकः, काको नक्तं न पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्धो, दिवा नक्तं न पश्यति ” ॥ १ ॥ “ घुबढ दिवसे देखतुं नथी अने कागडो रात्रीए देखतो नथी त्यारे कामान्ध दिवस अने रात्रिए पण देखतो नथी.” तेमज-“दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं, कामान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति । कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलसश्रीमल्लतापल्लवा-नारोप्या-शुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ” ॥ २ ॥ “ जग-तमां अन्ध मनुष्य समीपे रहेल दृश्य पदार्थों देखतो नथी ए वात काइ आश्चर्य करे तेवी नथी, पण कामान्ध जन तो पासे रहेल होय अने दृश्य होय तेनो त्याग करी जे समीपे अने दृश्य पण न होय तेवा पदार्थोंने देखे छे, कारण के स्त्रीओना प्रत्येक अवयवो अशुचि तथा वीभत्स छतां नेत्रपां कमलनो, गुल्लपां पूर्णचन्द्रनो, स्तनमां कलशनो, भुजापां लतानो आरोप करी स्त्रीना अवयवो देखी प्रसन्न याय छे. ” आवी स्थितिः पहाँ-

चैल मनुष्यने धर्मना साधनो तथा धर्म क्यांथी उपलब्ध थाय ? हेतु ए के-तेने स्वमे पण स्वहितनो विचार आववो अशक्य छे.

आ स्थले रावणनुं चरित्र हितार्थीने मनन करवा जेवुं छे. रावण एक समर्थ राजाधिराजनुं पद धारवा साथे विधाताने पण टकोर करनार महाप्रज्ञाशाली हतो. जेनां बुद्धि-चातुर्य आगल ब्रह्मपति सरीखाओ पण सेवक समान मनाया हता, जेनी दक्षता अने वलिष्ठता पासे दैत्यो तथा राक्षसो थरथर कंपित थता हता, जे नीतिशाली होइ प्रजानुं वात्सल्यभावार्थी पालन करतो हतो, आवो समर्थ अने चतुर छतां ज्यां सीता प्रति तेनुं मन ललचायुं त्यारे ते सर्व भान भूली गयो, स्वस्त्री के परस्त्री, कार्य के अकार्यनो विचार रह्यो नहीं, नितान्त तेना ज ध्यानमां दुर्बल थवा लाग्यो. छेवटे पापनो, अनीतिनो, लोकलज्जानो, अपकीर्त्ति विगेरेनो भय त्याग करी सीताने पोताने त्यां उठावी लाव्यो अने तेनी साथे पोतानी वासना तुल्य करवाने घणाये गोथा खाधा. अंतमां वासना पूरी थइ नहीं, कोइनुं मान्युं नहीं, सर्वथा भ्रष्ट थयो अने पोतानी पाछळ जगत पर सदाने माटे अपकीर्त्तिनो पुंज राखी गयो.

आ सर्व स्थितियो उपरु कहैल अतिविषयतृष्णानुं ज कार्य समजवुं. अतएव ग्रंथकार आ तृष्णाने 'पापविकार' गणी धर्मी आत्मामां आनो अभाव जणावे छे, तेम ज खास श्लोकमां जणाव्युं छे के- 'विषयेष्ववितृष्णात्मा' आ

તૃષ્ણાના ઉદયથી સમર્થ આત્મા પણ સર્વદા વિષયોમાં અતૃપ્ત જ રહે છે, ઇચ્છે ગમે તેવા સુંદર અપ્રાપ્ય અને અલૌકિક યોગ્ય પદાર્થો ઉપલબ્ધ થાય તો પણ અન્ય અન્ય વિષયો મેલવવાને અભિલાષા જ રહે છે. આ હેતુથી જ આ તૃષ્ણા ત્યાજ્ય ગણી અને આ તૃષ્ણાના ઉદયમાં ઉપરોક્ત ‘ ધર્મતત્ત્વ ’ પામવો દુર્લભ વતાવ્યો.

હવે દૃષ્ટિસંમોહ નામે વીજા પાપવિકારનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.

ગુણતસ્તુલ્યે તત્ત્વે

સંજ્ઞાભેદાગમાન્યથાદૃષ્ટિઃ ।

ભવતિ યતોઽસાવધમો—

દોષઃ સ્વલ્પ દૃષ્ટિસંમોહઃ ॥ ૪-૧૧ ॥

મૂલાર્થ—જેનું ફલ એક સરખું હોય એવા વે તાત્ત્વિક પદાર્થો છે, જ્યાં વજ્રે પદાર્થોને નામમેદથી અથવા પોતપોતાના આગમમાં વતાવેલ પ્રકારથી અન્યથાપણે માને એવા પ્રકારનો દોષ જેના વલથી પ્રગટે તેને નિશ્ચયતયા વિદ્વાનો ‘દૃષ્ટિસંમોહ’ નામે વીજો પાપવિકાર માને છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

પ્રથમ પાપવિકાર ‘ વિષયતૃષ્ણા ’ જણાવી. હવે ‘દૃષ્ટિસંમોહ’ નામે પાપવિકાર જણાવે છે. અહીં ‘ વિષયતૃષ્ણા ’ ના સ્વરૂપ પછી ‘ દૃષ્ટિસંમોહ ’ નું સ્વરૂપ કયન કર્યું પણ પ્રથમ

‘દૃષ્ટિસંમોહ’ નું અને ત્યારવાદ વિષયતૃષ્ણાનું સ્વરૂપ एवો અનુક્રમ કેમ ન જણાવ્યો ? એ પ્રશ્ન સહજતયા પેદા થાય છે. ઉત્તરમાં સમજવાનું કે—જે અહીં ચાર પાપવિકારો જણાવ્યા તેમાં ઉત્પત્તિક્રમની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો પ્રથમ ક્રોધકં-દ્વિતિ, ત્રીજો ધર્મેપથ્યમાં અરુચિ, ત્રીજો દૃષ્ટિસંમોહ અને ચતુર્થ વિષયતૃષ્ણા એ પ્રમાણે પાપવિકારો હપજે છે. ક્રોધથી ધર્મમાં અરુચિ, અરુચિથી દૃષ્ટિનો મોહ અને દૃષ્ટિમોહ યયા પછી વિષયેચ્છા પ્રગટે—આ ક્રમ છતાં ગ્રંથકર્તાએ યથાપ્રાધાન્ય ન્યાયે ઇટલે સર્વથી પ્રધાન પદાર્થોનો પ્રથમ ન્યાસ કરવો અને પછી પ્રધાન પ્રધાનનો અનુક્રમે ન્યાસ કરવો એ રીતિ સ્વીકારી છે.

મૂલના ‘દૃષ્ટિસંમોહ’ નામે પદની ટીકામાં—“ દૃષ્ટિઃ દર્શનં—આગમઃ જિનમતં તત્ર સંમોહઃ સંમૂહતા અન્યથોક્તસ્યાન્યથા પ્રતિપત્તિઃ દર્શનસંમોહઃ ” “ દર્શન ઇટલે આગમ—જિનમત તેમાં મૂહતા અર્થાત્ આગમમાં કહેલ વસ્તુને અન્યથાપણે સ્વીકારવી તેનું નામ દર્શનસંમોહ જાણવું ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. આથી દૃષ્ટિ ઇટલે માન્યતા—વસ્તુપ્રતિપત્તિ તેમાં પ્રતિની વ્યાકૂલતા તે જ દૃષ્ટિમોહનું સ્વરૂપ સમજવું. અહીં દૃષ્ટિમોહ વસ્તુબોધમાં મુંઝવણ કરાવી વસ્તુ—સ્વીકારના રાગમાં સેંચી જાય છે, અને દૃષ્ટિરાગ અમુક વ્યક્તિમાં રાગ હપજાવી વ્યક્તિપ્રેમ તરફ સેંચી જાય છે. આથી જે પ્રેમ વન્યા પછી અનેક અનર્થો તથા આત્મઅહિત વેઠવા છતાં આ રાગને સમજુ મનુષ્ય પણ છોડી શકતો નથી.

“ दृष्टिरागस्तु पापीयान्दुरुच्छेदः सतामपि ” अतएव
 आ बन्ने दुर्गुणो अलग अलग समजवा, पण बन्नेनी ऐक्यता
 करवानी उतावळ करवी नहीं. आ दृष्टिमोह पोताना उपजवा
 पछी आभिनिवेशिक नामे मिथ्यात्वभावने अवश्य उपजावे
 छे अर्थात् आभिनिवेशिक मिथ्यात्व विना केवल दृष्टिमोह
 रही शकतो नथी, माटे दृष्टिमोह आभिनिवेशिक मिथ्यात्वतुं
 खास उपादान कारण मान्युं छे. अतएव मूलकारे अहीं मूलमां
 ‘अधमो दोषः’ ए पदथी आ दोष अधम-निकृष्ट छे एम
 कहुं, आटलुं ज नहीं पण ‘खलु’ ए पद खास वधारे भार
 मूकवाने आप्युं छे अर्थात्-आ दोष खरेखर अधम ज छे,
 आत्मानो घातक नितान्त आ दोष छे. हवे श्लोकना पूर्वार्धथी
 आ दोषतुं स्वरूप समजावे छे. ‘गुणतस्तुल्ये तत्त्वे सं-
 ज्ञाभेदागमान्यथादृष्टिः’ गुणानो अर्थ उपकारफल तेने
 आश्रीने तुल्य पटले समान अने तत्त्वनो अर्थ पदार्थ. ‘तत्त्वे’
 अहीं द्विवचन होवाथी वे पदार्थो लेवा. परमार्थ ए के-वे
 पदार्थो एवा होय के जेतुं फल बराबर एक सरखुं ज होय,
 छतां मात्र बन्नेना नामो भिन्न भिन्न होय तेथी अने पोतपोताना
 मानेल आगमोमां भिन्न प्रकार बताव्यो होय तेथी आ बन्ने
 कारणोथी ते बन्ने पदार्थोने वस्तुतः एक छतां भिन्नरूपे मानवा.
 जेमके-‘ मा हिंस्यात् सर्वभूतानि ’ ए वाक्यथी भूतहिं-
 सामां पाप मान्युं तो पण अमुक जीवनो कोइ माणस मांसना
 लोभथी अथवा अन्य कारणथी वध करे पटले आ वध करवामां

જેમ પાપ માન્યું તેમ વૈદિકો વેદવાક્યથી યજ્ઞનાં માટે અમુક જીવોને વધ કરે આ વધમાં પાપ નથી માન્યું. હવે અહીં પોતાના સ્વાર્થ નિમિત્તે કરેલ વધમાં દુષ્ટચિત્ત મારવાના ક્ષિપ્ત પરિણામો અને સ્વાર્થની તૃપ્તિ તેમજ માંસાસ્વાદ આદિ ફલો વધકર્તા અનુભવે છે આ હેતુથી પ્રાણીવધમાં પાપ માન્યું. તે જ રીતે યજ્ઞ માટે જે હિંસા થાય ત્યાં પણ હિંસાકર્તામાં દુષ્ટચિત્ત મારવાની બુદ્ધિ, સ્વાર્થલોભ અને યજ્ઞશેષાનો ભોગ વિગેરેનો અવશ્ય સદ્-ભાવ છે, તથાપિ આ હિંસામાં વેદવચનથી દોષ ન માનવો આજું જ નામ શાસ્ત્રકર્તા દૃષ્ટિસંમોહ જણાવે છે, કારણ કે ઉપરોક્ત વધે હિંસાઓ પરમાર્થથી હિંસા જ છે, વધેનું ફલ પણ એક સરખું છે; કિન્તુ યજ્ઞહિંસા વેદમાં કર્તવ્ય તરીકે જણાવી દેતે તેને વૈદિકોએ હિંસા ન માની અને વીજી હિંસામાં અર્ધમ માન્યો. એ જ રીતે અમુક સંપ્રદાયમાં આચાર્ય ગૃહવાસી અને શિષ્યસમુદાય ત્યાગી તથા બ્રહ્મચારી આચાર્યની પાલતી વહન કરે, ચામર ઢાલે, જે ગૃહસંસાર અન્યને માટે પાપરૂપ માન્યો ત્યારે આચાર્ય પ્રશ્નનો અવતાર મનાવી ભોગવિલાસો કરે અને તેમાં પાપનો અંશ માત્ર નથી પરંતુ એ તો ઈશ્વરની લીલા છે એમ વદે, તેમ જ શંસાઈઓ પણ કૃષ્ણાવતાર મનાવી ભોગવિલાસો કરે તથા પાપ ન માને, જૈનમતમાં પણ કેટલાક શુષ્ક અધ્યાત્મવાદીઓ અમુક અમુક પાપોનું સેવન કરે છતાં ' એ તો શરીરની પ્રવૃત્તિ છે ' એમ કહી પાપ નથી માનતા એ સર્વ ચેષ્ટાઓ દૃષ્ટિસંમોહ નામે દુર્ગુણની ઉપજાવેલી સમજાવી કે જે દુર્ગુણના

उदयथी ते ते आत्माओ पापने पापरूप न मानता कर्तव्यधर्म माने छे. आ ज दोषना बलथी उंच भूमिकाए पहुँचेल आत्माओ उंधे मुखे पढी अधोमार्गगामी बन्या छे. जमाखी महावीर प्रभुथी उलटो थयो, त्रैराशिकमत प्ररूपक संघ आचार्य अने भगवंतना सिद्धान्तथी उलटो चाल्यो विगोरे ' दृष्टिसंमोहना ' साम्राज्यनो ज प्रभाव कह्यो छे.

अथवा प्रकारांतरे दृष्टिमोहनुं स्वरूप जाणहुं. ' गुणतः ' ए पदनो भाव अध्यवसाय ए अर्थ लेबो, अर्थात् ए क्रियाओ तुल्य होय, तेना कर्ताओ वच्चे जण एकसरखा परिणामवाला होय अगर वच्चे क्रियाओ समान भाववाली होय छतां तेमां नामभेदथी अथवा आगमवचनथी पूर्वे कहेल वैदिकोनी यज्ञ-हिंसानी माफक एकने पापरूप मानवी अने अन्यने कर्तव्य-कर्म तरीके मानवी आ छक्षण जे प्रवृत्तिमां सुघटित थाय ते दृष्टिसंमोह जाणवो. अने जे क्रिया उपलक दृष्टिये सरखी होय, तेमां प्रवर्तन करनार पण उपलक दृष्टिये पाप आचरण करतो देखाय छतां परिणामनी धारा भिन्न ज-अलिप्त होय, ते क्रियामां पोतानो यत्किंचित् स्वार्थ न होय तेमज क्रियानन्य फलनी इच्छा पोताना माटे राखतो न होय किन्तु धर्मसंरक्षण बुद्धि ज होय तो ते क्रिया पापरूप देखावा छतां तेना कर्ताने नितान्त कर्म-निर्जरा अने शुभबंध ज थाय; परंतु पाप लागे नहीं. दृष्टांत तरीके एक माणस, कुडुंब, स्त्री, पुत्र अने घन आदिनी लालसाथी व्यापार, खेती, व्याज, ग्रामसंरक्षण आदि करतो होय, अने

એક મનુષ્ય કેવલ ધર્મના માટે હાટ, હવેલી, વ્યાજ, ગ્રામ-
 સંરક્ષણ અને સુવર્ણાદિનો સંચય કરતો હોય—આ વેમાં પહે-
 લાંને સ્વાર્થ, તૃણા, લોભ અને પાપબુદ્ધિ હોવાથી તેને આરંભ-
 જન્ય પાપબંધ અવશ્ય થાય છે; કારણ એ કે સ્વાર્થને માટે સ્ત્રી
 આદિના મોહના લીધે આરંભાદિ સેવનારમાં કદાપિ તે તે
 આરંભાદિમાં શુભ પરિણામ સંભવતો નથી, જ્યારે વીજામાં
 સ્વાર્થ, લોભ અને દુષ્ટ પરિણામો ન હોવાથી કેવલ ધર્મ તથા
 શાસનની અપૂર્વ ભક્તિ હોવાથી શુભ પરિણામ સંભવે છે.
 એટલે તેને શુભબંધ જ થાય એ જ વાત શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી જ
 પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક જણાવી છે.

ફરી આ વિષયમાં અહીં શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યા-
 યજી ત્રીજો પ્રકાર દર્શાવે છે.—‘ ગુણત્તઃ શબ્દાર્થતસ્તુલ્યે
 તત્ત્વે હિંસાદીનાં ’ ગુણથી—શબ્દાર્થથી હિંસાદિનું સ્વરૂપ
 સમાન હોય પરંતુ નામભેદથી પોતપોતાના શાસ્ત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન
 શબ્દોથી દર્શાવેલ હોય. ભાવાર્થ એ કે—સર્વ દર્શનકારોએ
 પોતપોતાના મતોમાં હિંસાદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવી તેનો નિષેધ
 દર્શાવ્યો છે, એવં જૈનો પણ હિંસાદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યા પછી
 તેના ત્યાગ માટે મહાવ્રત શબ્દ, પાતંજલ અકરણ શબ્દ, બૌદ્ધો
 નિયમ શબ્દ કહે છે. એટલે માત્ર અહીં નામભેદ સિવાય અન્ય
 કંઈ તત્ત્વ નથી. વસ્તુતઃ મહાવ્રત, અકરણ અને નિયમ એ
 ત્રણેનો એક જ ભાવ શબ્દ—ન્યુત્પત્તિ કરવાથી ઉપસ્થિત થાય
 છે, તથાપિ મહાવ્રત કથનકર્તા અમારું જૈનાગમ સુંદર છે; અંક-

रण तथा नियम दर्शावनार अन्य शास्त्रो समीचीन नथी ए
 प्रकारे आग्रहविशिष्ट वस्तु स्वीकार करवाथी उपाध्यायनी कहे
 छे के ते दृष्टिमोह ज गणाय. निदान ए के—यद्यपि अन्य शास्त्रो
 समीचीन मान्या नथी तो पण जे अंशमां सर्वज्ञमतने अनुसरता
 होय अने नितान्त नामभेदथी ज अलग पढता होय ते अंशने
 असमीचीन अने असत्य स्थापवाथी विपरीत मान्यता ज गणी
 शकय. अतएव आ दृष्टिने दृष्टिमोह जणाव्यो तेमज अन्य
 मतमां जे सर्वज्ञवचननुं अनुसरण देखाय छे ते सर्वज्ञमतना
 वाक्योना आलंबन लीधा पछी ज संभवे; अन्यथा अंश मात्र
 मात्र पण सत्य वस्तुबोध अन्य मतमां क्यांथी घटे ? कहुं पण
 छे के उपदेशपदमां प्रस्तुतः ग्रंथकर्ताए “सर्व्वपवायमूलं
 बुबालसंगं जओ जिणक्खायं । रयणागरतुल्लं खलु
 तो सर्व्व सुन्दरं तम्मि ” ॥ १ ॥ “ द्वादशांगीमांथी
 अमुक अमुक वचनो स्वीकार्या पछी प्रत्येक मतो उपस्थित
 थया छे. आ हेतुथी आ द्वादशांगी रत्नाकर समान होवाथी
 सर्व्व मतोनुं मूल जिनकथित द्वादशांगी कही छे, एटले परमतना
 शास्त्रोमां जे जे सुंदर होय ते ते द्वादशांगी अंतर्गतनुं जाणवुं.”
 हुंकाणमां एटलुं ज समजवानुं के ज्यां नामभेद सिवाय वस्तुतः
 पदार्थभेद न होय, परमार्थतया एक ज होय, छतां नामभेदना
 लीधे आग्रहमां खेंची जइ पोतानुं ते सारुं अने अन्यनुं
 सारुं छतां खोडुं मानवुं ते दृष्टिमोहनुं लक्षण छे. अही एक
 अंश मात्र सत्य पदार्थ जणावनार अन्य मतने सुंदर मनाववानो

ઉપાધ્યાયજીનો આશય નથી, કિન્તુ નામબેદ જાણી વસ્તુનો વિચાર નહીં કરવો અને નામના મોહમાં રહેવા જવું એ જોઈ છે, અહિતકર્તા છે, સત્ય વસ્તુની પરીચાથી ઠગાવાનું છે એ જ બતાવવાનો મનોરથ ઉપાધ્યાયજીનો છે. આ ત્રણે પ્રકારો 'દૃષ્ટિમોહ' નું સ્વરૂપ જણાવે છે અને 'દૃષ્ટિમોહ' મિથ્યાત્વ-ભાવજનક હોવાથી ગ્રંથકર્તાએ તેને અધમ-નિકૃષ્ટ દોષ જણાવી ધર્માર્થી આત્માને સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ માની આ પ્રમાણે વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહ્યું.

એ રીતે 'દૃષ્ટિસંમોહ' નું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી 'ધર્મપ-
થ્યમાં અરુચિ' એ ત્રીજા દોષનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

ધર્મશ્રવણેઽવજ્ઞા

તત્ત્વરસાસ્વાદવિમુખતા ચૈવ ।

ધાર્મિકસત્ત્વાસક્તિશ્ચ

ધર્મપથ્યેઽરુચેર્લિંગમ્ ॥ ૪-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મવ્યાખ્યાનોનાં શ્રવણમાં અનાદર, પરમાર્થભૂત પદાર્થ સંબંધી જે રસ તેના સ્વાદમાં વિમુખપણું, ધર્મિષ્ઠજનોની સંગતિ નહીં કરવી એ સર્વે ધર્મપથ્યના અરુચિ ચિહ્નો છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ધર્મપથ્યની અરુચિના પ્રકારો દર્શાવે છે. ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મવ્યાખ્યાનો જ્યાં વંચાતા હોય ત્યાં તેને સાંખ્યવાની રુચિ

न थाय, प्रमाद आडो आवे अथवा निद्रा विगेरे अनेक विघ्नो खंडा थाय तेमज निवृत्ति नथी, व्यवसाय बहु छे एम कही धर्मश्रवण न करे अने शृंगाररसनी, विक्रयानी, हास्यनी, विछा-
 सोनी ज्यां कथाओ थती होय त्यां उत्साहथी जाय, निद्रा के प्रमाद नडे नहीं, व्यवसायनो पण विचार आवे नहीं, वली नाटको, सिनेमोटोग्राफ आदि देखवा माटे पैसानो व्यय करी गाढ प्रेमथी गमन करे, ज्यारे धर्मश्रवण करवाने कोइ प्रेरणा करे तो 'एमां शुं सांभळ्वातुं छे ? आपणो जाणीए छीए तेमां कांइ नहुं नथी' अथवा 'अत्यारे धर्मश्रवणनो समयं नथी, अवस्था थया पछी घणुं सांभलीशुं' इत्यादि कथन करी धर्मश्रवणमां अनादरभाव उपजवो ते; वली रमणीरस भोजशोखमां लीनता राखवी अने तत्त्वभूतप दार्थोमां, आत्महितमां, निःश्रेयसमार्गमां जे प्यार उप-
 जवो जोइए ते न उपजे किन्तु ते रसना आस्वादनभावमां परांगमुखपणुं प्रगटवुं ते धर्मपथ्यना अरुचिना प्रकारो छे. फरी जेनी संगति करवाथी आत्माना गुणो आविर्भूत थाय, अना दिनी कुटेवो मदी जाय, हुंकरमां जाड्यं घियो हरति सिंचति वाचि सत्यं, मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्त्तिं, सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ? ॥१॥ " बुद्धिनी जडतानो नाश करे, वाचामां सत्यरसनुं सिंचन करे, मानयोग्य उन्नत दिशानुं दर्शन करावे, पापने दूर करे, चितनी प्रसन्नता करे अने चोतरफ कीर्त्तिनो बधारो करे एवी सज्जनसंगति मनुष्योने शुं शुं लाभो नथी करती ? "

भावार्थ ए के-सत्संगति जगतना उंचामां उंचा सर्व लाभो प्राप्त करावे छे. आवी सज्जनसंगतिना संसर्गमां रहेवाने चित्त प्रेराय नहीं, किन्तु जेना संगथी दुर्गुणो, पापमति, कुव्यसनी अने निकृष्ट परिणामो मळे तेवी संगति करवाने चित्त राजी थाय-आ लक्षणोने शास्त्रकर्ता ' धर्मपथ्यनी अरुची ' नामे श्रीजो पापविकार गणावे छे. आ पापविकारना बलथी आत्मा धर्मासृतनुं पान कदापि अनुभवी शकतो नथी अने तेथी आत्महित समजवाने हतभाग्य रहे छे. आ श्लोकमां उपर कहा प्रमाणें धर्मश्रवणमां अनादरभाव, तत्त्वरसास्वादमां विमृशता, सज्जनोनी असंगति जे दर्शाव्या ते ' धर्मपथ्यनी अरुचि ' विवेकीओने ओळखवा पाटे आ त्रण लिंगो जणाव्या छे, कारण के आ लिंगोने जाण्या पछी स्वआत्मा अने परमात्माना अंगे ' धर्मपथ्यनी अरुचि ' विवेकीओ वरावर विचारी शके, तेमज तेनो विचार कर्या पछी आत्माने हितमार्गथी भ्रष्ट थतो बचावी शके.

हवे ' क्रोधकंडूति ' जाणवानो उपाय जणावे छे—

सत्येतरदोषश्रुति—

भावादन्तर्बहिश्च यत्स्फुरणम् ।

अविचार्य कार्यतत्त्वं

तच्चिह्नं क्रोधकंडूतेः ॥ ४-१३ ॥

मूलार्थ—सत्य अने असत्य दोषो एटले यथास्थित

દોષ અથવા અસદ્ભૂત દોષો પરમુશ્વરી અવગ્ન કરી અંતઃકરણમાં જે વિકાર ઉદ્ભવે અને પછી બાહ્ય આકૃતિદ્વારા તે વિકારો પ્રત્યક્ષ દેખાય તેમજ આ વિકારથી પરમાર્થ કાર્યતત્ત્વનો વિચાર વાજુ પર રહે તે માટે આ વિકારને ક્રોધકંડૂતીનું ચિહ્ન કહ્યું છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જે કારણોથી આત્માની સમધારણ પ્રકૃતિ-મધ્યસ્થભાવનો વિકાર થાય અને આત્મા સ્વભાવથી ઉત્તરો ચાલે કે જે સમયે શરીરના પ્રત્યેક અવયવો આવેશમય જણાય તે વિકારને શાસ્ત્રકર્તા ક્રોધવિકાર જણાવે છે. આ વિકાર ઉદ્ભવવાના અનેક ગૌણ-મુખ્ય કારણો ગણાવ્યા છે. ઘણી વ્યક્તિઓ ચીડિયાલુ સ્વભાવના લીધે જે વચ્ચે કોઈ પણ ચીડિયાપણાનું કારણ ઉચ્છ્વ કરે એટલે ચીડાઈને આવેશમય સવિકારી બને છે, જ્યારે ધીજાઓ પોતાની માનલોલુપી બુદ્ધિના લીધે માનપ્રાપ્તિમાં અંતરાય આવતો દેખે એટલે સવિકારી થાય છે. અન્ય વ્યક્તિઓ અણસમજના કારણોથી ક્રોધી બને છે. કેટલાકો હાસ્યસ્વ-ભાવથી, કેટલાક કૌતુકપણાને લીધે એમ વિચિત્ર કારણો આવેશ ઉદ્ભવવાના અનુભવાય છે. અહીં ક્રોધકંડૂતીના જે કારણો કહેશે તે માત્ર કાંઈક સમજુ અને વિવેકીજનને જે કારણોથી ક્રોધ પ્રગટે તે જ જાણવા. અવિવેકી તથા અકલ વિનાના લોકોને ઉપરોક્ત કારણોથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તો પણ અહીં જે કારણો દર્શાવે છે તેમાં તે કારણોનો અંતર્ભાવ થવાથી ઉપરોક્ત કારણો અહીં દર્શાવ્યા નથી, અને અંશદર્શિત

કારણો એવા છે કે જે કારણો બાલ, મધ્યમ અને પ્રાજ્ઞ
 એ ત્રણે વર્ગમાં ઘટી શકે, તેમજ ' હમરુક માણિ ' ન્યાયે
 પ્રથમ ગુણસ્વરૂપ કહ્યા પછી દોષસ્વરૂપ અને ત્યારપછી ફરી
 વિશિષ્ટ ગુણસ્વરૂપ જણાવ્યું હોવાથી આ દોષ ત્રણે વર્ગમાં
 લાગુ થઈ શકે છે. આથી ઉપરોક્ત ક્રોધના કારણો અહીં કેમ
 ન જણાવ્યા તેનો સુલાસો થઈ ગયો. મધ્યમ જનોને ક્રોધ
 શાથી ઉપજે તે આ પ્રકારે જાણવું—' સત્યેતરદોષશ્રુતિ-
 ભાવાદન્તર્બહિશ્ચ ચત્સ્ફુરણં ' સદ્ભૂત દોષો સાંખ્યવાથી
 અને આરોપિત દોષો સાંખ્યવાથી અંતરંગમાં જે વિકારો
 ઉદ્ભવે ને તેથી બાહ્યાકૃતિમાં વિકારો તરી આવે. પરમાર્થ એ કે—
 કર્મદોષથી અગર અનાદિ અભ્યાસવલ્લથી અથવા અમુક
 સંયોગોથી સુંદર પ્રવૃત્તિ છોડી થોડું યા વધારે જે કાંઈ અસુંદર
 આચરણ કર્યું હોય અથવા અન્યને નુકસાન થાય તેવી ક્રિયા
 સેવી હોય, જે પરથી બાલજીવો, પ્રાકૃત લોકો લોકસમૂહમાં
 અગર અમુક વ્યક્તિ સમીપે તે તે દોષો જાહેર કરે, નિંદા કરે,
 માનહીન કરે આ હેતુથી વિવેકીઓ પોતાના દોષનો વિચાર
 અને પ્રાકૃત જનસ્વભાવ ન વિચારતા—શ્વાન પોતાને મારનારને ન
 કરડતા ઢેફાળાને યા પત્થરને કરડવા દોડે તેમ—પ્રાકૃત બાલ-
 જીવોની સામે મધ્યસ્થભાવ મૂકી ઉગ્રતાનું રૂપ હૃદયમાં ધારણ
 કરે. પછી અસદ્ભૂત વર્તન, આવેશની નજર, શરીરના
 પ્રત્યેક અવયવોમાં તેજસ્વીપણું અંગીકાર કરે તેમજ પોતાનામાં
 કોઈ વિરુદ્ધ દોષ ન હોય, મિથ્યા આચરણ થયું ન હોય તેમજ

अन्यने' नुकसान थाय तेवी क्रिया तेओए आचरी न होय छतां
 पण समजखानी खामीना कारणाथी, ईर्ष्याबुद्धिथी, बालस्वभाव-
 ने लीधे विवेकीओनी सुंदर क्रियाने पण असुंदर क्रिया मानी
 बधुमां खोटा दोषो आरोपी बालजीवो विवेकीओने निंदे, तेओ
 पर ईर्ष्या करे, हलका पाढवा माटे अनेक प्रपंचो करे. अतएव
 भर्तृहरिए वैराग्यशतकमां कहुं छे के- ' गुणे खलभयं '
 सज्जनोने स्वगुणाना अंगे नित्य खलजनोभयं भयं रहे
 छे, तेमज अन्यत्र पण कहुं छे- " न विना परवादेन,
 हृष्टो भवति दुर्जनः । काकः सर्वसरसान्, पीत्वा,
 विना मेध्यं न तृप्यति " ॥ १ ॥ " दुर्जनो सज्जनोनी
 निंदा विना प्रसन्न यता नथी, कारण के कागडो सर्व रसतुं
 आस्वादन करी पछी विष्टाभक्षण विना तृप्त यतो नथी. "
 आ ज हेतुओथी विवेकीओ हृदयमां खीन्न यह बाह्यआकारोमां
 क्रोधतुं रूप धारण करे छे अने वस्तुतत्त्वनो विचार पण भूली
 जाय छे. क्रोधनो ए स्वभाव ज छे के पोताना उदयथी विवे-
 कीओने पण भानभूल्या करे छे. परिणामे आ क्रोध वधतां
 सर्वथा विवेकीओ विवेकभ्रष्ट थवा साथे वस्तुतत्त्वना विचारथी
 विहीन थाय छे, यावत् यशोविजयजी महाराज आ उद्-
 भूत क्रोधना चिह्नोने आत्मातुं अत्यंत अहित करनार, दुर्ग-
 तिना कटुक फलने अर्पनार अने अकार्योने जन्म आपनार
 एवा क्रोधना दुष्टविकारो उपरोक्त कारणोथी शरीरना प्रत्येक
 भागमां मध्यमजनोने उपजे छे एम स्पष्ट जाहेर करे छे.

૧ રીતે અહીં મધ્યમ જનોને ક્રોધ ઉદ્ભવવાના સદ્ભૂતદોષશ્રવણ ૧, આરોપિતદોષ અથવા અસદ્ભૂતદોષશ્રવણ ૨ અને કાર્ય-તત્ત્વનો નિર્વિચાર ૩ ૧ ત્રણ કારણો દર્શાવ્યા છે, તેમાં બાલજીવોને જે જે કારણોથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે તે કારણો વધુધા અહીં દર્શિત કાર્યતત્ત્વનો નિર્વિચાર નામના ત્રીજા કારણમાં અંતર્ગત થઈ શકે છે.

ઉપર દર્શિત કારણોથી અને પ્રથમ દર્શિત કોઈ પણ કારણોથી છદ્મસ્થભાવને સ્ત્રીધે અથવા વસ્તુવોધની સ્વામીના સ્ત્રીધે ક્રોધવિકારો જનતાને ઉદ્ભવે ૧ સાહજિક છે, તથાપિ ક્રોધના ઉદયને દાવવા માટે અને ઉદ્ભવ થવા ન પામે તે સારુ તેમજ પશ્ચાત્તાપ કરવા અર્થે શાસ્ત્રકર્તા ૧ અનેક માર્ગો કહ્યા છે. આ કારણો અમે આગળ ઉપર પાંચ પ્રકારની જ્ઞાતમાના સ્વરૂપ વચ્ચે વિસ્તારથી કહ્યા છે, તે વિવેકીઓ ૧ સ્વાસ વિચારવા અને તેનું અનુકરણ કરવાને દત્તચિત્ત થવું ૧ વધારે ઉચિત છે.

૧ રીતે વિષયવૃત્તિ ૧, દૃષ્ટિમોહ ૨, ધર્મપથ્યમાં અરુચિ ૩ અને ક્રોધકંદૂતિ ૪ ૧ ચાર પાપવિકારોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહી ધર્મી આત્મામાં આ વિકારો ન હોય એમ વ્યતિરેક મુલ્યથી તેનો અભાવ જણાવ્યો. હવે અહીં ઉપસંહાર કરતાં તે જ વાતનો નિર્દેશ કરી ફરી ધર્મતત્ત્વ પામ્યા પછી ધર્મની ઉચ્ચ ભૂમિકા ૧ આરુઢ થયેલા આત્માઓને ધર્મતત્ત્વના પ્રભાવથી વિશિષ્ટ

मैत्र्यादि गुणो प्राप्त थाय. छे, ए बातनो सामान्य निर्देश
अर्थकर्ता कहे छे.

एते पापविकारा

न प्रभवन्त्यस्य धीमतः सततं ।

धर्मामृतप्रभावाद्

भवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणाः ॥ ४-१४ ॥

सूत्रार्थ—उपर जे पापविकारो ज्ञानाव्या ते पापविकारो
धर्मतत्त्व पामेल आ बुद्धिवान् आत्माने निरंतर उद्भवत नथी,
तेमज धर्मरूपी अमृतपानना प्रभावधी मैत्री १, प्रमोद २,
करुणा ३ अने मध्यस्थ ४ ए चार गुणो अवश्य उत्पन्न
थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

विशिष्ट रसायण खाधा पछी रोगादि विकारो खानारने
उत्पन्न थता नथी, एवं पूर्वे कला प्रमाणे गुर्वादिक्कना उपदेशधी
अथवा यथामन्यत्त्वना परिपाकधी ‘ धर्मतत्त्व ’ जे अविभिन्न
अथवा पछी आगल जे पापविकारोनुं विस्तृत स्वरूप अमे बढी
गया ते अनादिना अभ्यस्त पापविकारोनुं कटुक फल अने
तेनुं यथास्थित स्वरूप समजवाधी, तेमज तेनो अनुभव-स्वरूप
जाग्रत होवाधी, अतएव माहं अप्राप्य दुर्लभ एवं धर्मतत्त्व
‘ फरीने विनाश न पामो ’ ए रीते समययथे आ धर्मी आत्माओ

प्रवृत्ति करे छे. आ क्लरणी-आ मलिमान् आत्मने वे पापविकारो फरीने कदापि उद्भवता नथी, यात्रत् धर्ममृतपानना प्रभावथी मैत्री आदि चार भावनाओ अवश्य उपजे छे. अही अमृत खाछा पछी खानारने जन्म-मरण करवा पडवा नथी तेम 'धर्म' ते पण अही अमृत समान गण्यो छे, क्लरणी के 'धर्म' आत्मामां उत्तार्या पछी अने आत्मा धर्म साथे अमेदभाव पाम्या पछी जन्म-मरणादि ग्रपंचौने करतो नथी माटे धर्मने शास्त्रकर्ताए अमृतरूपे जगाव्यो. एवं अमृत खानारने अनेक नूतन उत्तम गुणो पण प्राप्त थाय छे तैस धर्म पामनार पण अही तेना प्रभावथी पोतानी सुंदर मान्यताने-तत्त्वमतीतिने स्थिर वनावनार मैत्री आदि चार पवित्र बुद्धि-ओने प्राप्त करे छे. आज हेतुथी शास्त्रकर्ताए अमृत साथे धर्मनी तुल्यता करी यथोचित उपमालंकार बताव्यो. श्रीमान् यशोविजयजी उपाध्यायजी स्वकृत टीकायां मैत्री आदि चार गुणोने धर्मका अभ्यासगुणरूप लिंगो जगावे छे, अर्थात् विशिष्ट धर्माभ्यासद्वाराए आत्मने एकांत धर्ममय वनावनार आ चार गुणो छे. निदान ए के-आ गुणो उद्भव्या पछी आत्मा कदापि धर्मभ्रष्ट वनछे नथी. उपरोक्त दोषने अभाव यवाथी धर्मतत्त्व आत्मा पाम्यो एवं अनुमान बुद्धिमानो करी शके अने पामेला धर्मतत्त्वनी उच्चता तथा वृद्धि करवाने अवश्यमेव मैत्री आदि गुणोनो अभ्यास धर्माए करवो जोइए. आ हेतुथी आ गुणो आभ्यासिक गुणो छे एवो श्रीमान् उपाध्यायजीना

કચનનો ભાવ છે અથવા બાલ, મધ્યમ, બુધ એ ત્રણ ધર્મના અધિકારી વર્ગો શાસ્ત્રકર્તાં કહ્યા છે. બાલજીવો ધર્મ પામ્યા પછી ઔદાર્યતા આદિ સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે અને મધ્યમ જનો ઔદાર્યતાદિ ગુણો પામવા સાથે વિષયતૃષ્ણા આદિ પાપ-વિકારોને દૂર કરે છે. અર્થાત્ મધ્યમ જનો બાલજીવોની અપેક્ષાએ ધર્મની સ્વ ભૂમિકાએ પહોંચી ગયા હોવાથી ગુણની શ્રેણી પણ તેઓને વધે જ છે, જ્યારે બાલજીવો ધર્મ પામ્યા પછી તેના પ્રભાવથી ઔદાર્યતા આદિ ગુણો પામ્યા હોય પણ વિષય-તૃષ્ણા આદિનો નાશ ન થયો હોય એટલે તેઓ અद्याપિ ધર્મની પ્રથમ ભૂમિકાએ જ સ્થિર છે; અને બુદ્ધ જનો વધે ભૂમિકાને પસાર કરી ત્રીજી ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે માટે તેઓ વન્નેની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ ધર્મતત્ત્વ પામ્યા હોવાથી વિશિષ્ટ ધર્મતત્ત્વના લિંગ તરીકે મૈત્રી આદિ ઉચ્ચતર આધ્યાસિક ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે. નિદાન એ કે-જેમ જેમ લાઇન વધતી જાય તેમ તેમ ઉચ્ચરોચર ગુણની સ્થિતિ પણ એક પછી એક ઉચ્ચતર વનતી જાય છે. આ પ્રકારે બાલ, મધ્યમ અને બુધ એ ત્રણ ધર્મ સંબંધી ધર્મતત્ત્વનો વિષય-વિભાગ પાઠવાથી પ્રથમ સામાન્ય ગુણો, પછી વિશિષ્ટ દોષાભાવ અને ત્યારપછી પ્રકૃષ્ટ ગુણો એ પ્રમાણે ગ્રંથકર્તાએ જે અનુક્રમ દર્શાવ્યો છે તેનું તત્ત્વ ચર્ચાર્થતયા સમજાશે.

‘ મૈત્રી ’ વિગેરે ચાર ગુણોનું લક્ષણ હવે જણાવે છે.

પરહિતચિન્તા મૈત્રી

પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।

परसुखतुष्टिर्मुदिता

परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ ४-१५ ॥

मूलार्थ—अन्य आत्माओ पोतानुं हित केम पामे
यम विचारनुं ते मैत्री १, तथा अन्य आत्माओ दुःख रहित केम
याय ए विचारनुं ते करुणा २, अन्यनुं सुख देखी प्रसन्न यनुं
ते मुदिता ३ अने अन्यना दोषो देखी तेनी उपेक्षा करबी
ते उपेक्षा ४.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकनो भाव घणो ज स्पष्ट होवायी तेमज आगल उपर
आ चारे भावनानुं विशिष्ट स्वरूप कहेवामां आवशे ए कारणायी
अत्रे अमे चारे भावनानुं स्वरूप विचारवामां वधु उत्तर्या नथी.

ए प्रकारे अभ्यासरूप मैत्री आदि गुणानुं स्वरूप कला
पछी ‘ धर्मतत्त्व ’ ना लक्षणोनो उपसंहार करवानी इच्छायी
अंथकर्ता चतुर्थ षोडशक प्रकरणानी समाप्ति सूचन करे छे.

एतज्जिनप्रणीतं

लिंगं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः ।

पुण्यादिसिद्धिसिद्धेः

सिद्धं सद्धेतुभावेन ॥ ४-१६ ॥

मूलार्थ—धर्मनी यथार्थ सिद्धि जे आत्मा पाम्यो होय

(૨૬૬)

તેને ઓઝાવનાર આ “ઔદાર્ય” આદિ પૂર્વે કહેલ જિનપ્રણીત લિંગ જાણાવું, તેમજ ઉત્તરોત્તર પુણ્યના ઉપાયો પ્રાપ્ત કરાવી પુણ્યાદિના નિષ્પત્તિસાધનમાં અર્વાધિત-અવધ્યફલજનક પ્રતિ-ષ્ઠિત કારણ પણ આ “ઔદાર્યાદિ” જ લિંગો છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આ પ્રકરણની આદિમાં જે કહી ચૂક્યા કે-ધર્મી આત્મા-ઓને વ્યવહારથી ઓઝાવવાના સ્વરા સાધન તરીકે “ઔદાર્ય” આદિ અંતઃકરણમાં ઉછાળતા પવિત્ર આશયો છે, કારણ કે મનુષ્ય માત્રનું સ્વરૂપ-સ્વરૂપ સમજવા માટે તેના વ્યવહારો પર જ આધાર રાખી શકાય, અને વ્યવહાર-પવિત્રતા હૃદયની ઉચ્ચ-નીચ વાસના પર અવલંબી રહે છે. અતઃ ગ્રંથકર્તાએ અહીં પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મસિદ્ધિમાન આત્માની પરીક્ષા માટે “ઔદાર્ય” આદિ ‘પાંચ આશયો’ બતાવ્યા. આ આશયોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ સમજ્યા પછી ગમે તેવો સામાન્ય જન પણ પોતાની અને પરની, સ્વપરના વ્યવહાર પરથી, ધર્મીપણાની કસોટી નિકાલી શકે તેમજ પોતાને સ્વોદી રીતે અથવા અજ્ઞાનતાથી ધર્મી માનતો હોય તો તે માન્યતાને વદલી શકે. આ હેતુથી “ઔદાર્ય” આદિ પાંચ આશયોને ધર્મેનાં લિંગો-ચિહ્નો કહ્યા. અહીં ગ્રંથ-કર્તાએ ‘ જિનપ્રણીત ’ એ પદથી સર્વજ્ઞોએ આ લિંગો-ચિહ્નો જણાવ્યા છે, એમ કહી સર્વજ્ઞકથનના આધારે આ સર્વ સ્વરૂપ કહ્યું છે; પણ સ્વમતિથી ઉપજાવીને કાંઈ પણ કથન કર્યું નથી અને મોંઘ દેશાવે છે. ફરી આ “ઔદાર્ય” આદિ એવો ધર્મીપ-

જ્ઞાને ઓઠરવાવે છે તેમ આત્માને ધર્મી પણ બનાવે છે; કારણ કે-આ “ ઔદાર્ય ” આદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ થયા પછી ઉત્તરો-ત્તર ક્રમશઃ પુણ્યપ્રાપ્તિના સાધનો પ્રાપ્ત કરાવે છે, જેથી ઉત્તરો-ત્તર પુણ્યનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે તેમજ જ્ઞાનયોગના સાધનોની પણ અનેકઘા પ્રાપ્તિ થાય છે. અતएव આ લિંગ-ચિહ્ન સ્વલ્પન્ય ફલપ્રાપ્તિ કરાવવા માટે અવંધ્ય-અવાધિત સત્કારણભૂત છે, અર્થાત્ જ્ઞાનયોગની અને પુણ્યવંધના સાધનોની પ્રાપ્તિ “ ઔદાર્ય ” આદિ ગુણ વિના સર્વથા અસંભવ્ય તથા અશક્ય જ છે. હેતુ એ કે-“ દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્યં, વિધિદાનં યથો-ચિત્તમ્ । વિશુદ્ધા શીલવૃત્તિશ્ચ, પુણ્યોપાયાઃ પ્રક્ષી-ર્તિતાઃ ” ॥ ૧ ॥ “ સર્વ ભૂતો પરદયા, વૈરાગ્યભાવ, યથોચિત વિધિપૂર્વક દાન અને અકલંક શીલવૃત્તિ-એ ચારે પુણ્યપ્રાપ્તિના ઉપાયો કહ્યા છે.” આ શ્લોકોક્ત પુણ્યના સાધનો એકત્ર કરવા માટે અવશ્યમેવ પૂર્વે જણાવેલ “ ઔદાર્ય ” આદિ ભાવોની અપેક્ષા રહે છે. આથી જ પુણ્યપ્રાપ્તિની સાધનસિદ્ધિનું અને જ્ઞાનયોગ સાધનપ્રાપ્તિનું અવંધ્ય કારણ જિનેશ્વરોએ ઉપરોક્ત લિંગ દર્શાવ્યું. પુનઃ ‘ સિદ્ધં ’ એ પદથી આ દર્શિત ચિહ્ન પ્રતિ-ષ્ઠિત ષટ્તે પ્રમાણોપપન્ન છે એમ કહી જેઓને સ્વ આત્માને ધર્મી બનાવવો હોય તેઓએ પ્રથમ ઉપર કહેલ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા દૃઢ સંકલ્પ સામે દૃઢ પ્રયત્ન કરવાની જાણ આવશ્યકતા છે, એ ભાવ જ્વલિત કરી તે ગુણો પ્રતિ ગ્રંથકર્તા ભવ્ય આત્માનું જ્ઞાન જાગે છે.

આ પ્રમાણે ગ્રંથકર્તાએ આ ચતુર્થ પોઢશક પ્રકરણમાં ધર્મના લિંગરૂપે “ ઔદાર્ય ” આદિ પાંચ આશયોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ, પાપવિકારોનું કથન અને મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવોનું દર્શન કરાવી વાલ, મધ્યમ તથા બુદ્ધને ધર્મપ્રાપ્તિ થયા પછી ઉત્તરોત્તર ગુણની સ્થિતિ જોમ વધતી ચાલે તેને દર્શાવી આ અંતિમ શ્લોકથી આ પ્રકરણનો હપસંહાર કર્યો. શ્લોકમાં ‘ સ્વલુ ’ એ શબ્દ માત્ર વાક્યને સુશોભિત કરવા માટે જ આપ્યો છે, તો પણ તેનો નિશ્ચય અર્થ કરી “ નિશ્ચયેન ધર્મસિદ્ધિમાન્ આત્માને બ્રહ્મ-સ્વાવનારું આ જિનપ્રણીત લિંગ-ચિહ્ન છે ” એવો અર્થ કરવામાં કાંઈ અસંગતતા દેખાય છે સ્વરી ? છતાં ટીકાકારોએ તે અર્થ કેમ ન સ્વીકાર્યો તેનું સમાધાન અમારાથી કેમ વને ? ગ્રંથકર્તા પ્રકરણની સમાપ્તિમાં ‘ સિદ્ધં ’ એ પદથી સંપૂર્ણ પ્રકરણને મંગલમય જણાવી ઉત્તર પ્રકરણની સાથે આ પ્રકરણનો સંવંધ દર્શાવે છે અર્થાત્ પ્રકરણની સમાપ્તિમાં જે સ્વાસ વાક્ય આવે તે જ વાક્યથી ગ્રંથકર્તા ઉત્તર પ્રકરણ સ્વાસ પ્રારંભ કરે છે, આથી ગ્રંથકર્તા કેવા ઔઢ કવિ હશે તે તેમની વાક્યરચના પરથી વિદ્વાનોએ સમજવાનું છે.

(५) लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिषोडशकम्

आगला प्रकरणमां धर्मतत्त्वोना जे जे लिंगो कहा तेथी आत्मा सामान्य प्रकारनो धर्म पाम्यो एटलुं ज जाणी शकाय, एवं सामान्य गुणो पण आत्मा पाम्यो छे ए पण ओळखी शकाय. निदान ए के—उपरना प्रकरणमां धर्मतत्त्व पाम्या पळी जे गुणो प्राप्त थाय ते ज गुणसमूह नीतिथी चालनाराओ पामी शके छे, परंतु एटला मात्रथी आ आत्माओ तात्त्विक धर्म पाम्या एवो निर्णय केम करी शकाय ? कारण के नीति अने लौकिक धर्म पामेल आत्माओमां पण “औदार्य ” आदि भिन्न भिन्न भावो घणा अंशे होय छे. एटले सामान्य दृष्टि “ तात्त्विक धर्म ” अने “ लौकिक धर्म ” पामेला आत्माओनो मेद पाडवो असाध्य छे, अतएव प्रभु हरिभद्रसूरिजी आ पांचमा प्रकरणमां “तात्त्विक धर्म” पामेल आत्माओ “तात्त्विक धर्म” ना प्रभावथी क्या विशिष्ट गुणो प्राप्त करेअने क्या विशिष्ट गुणोथी आत्मा “ तात्त्विक धर्म ” पाम्यो छे ए जाणी शकाय एवं क्या विशिष्ट गुणो बिना “ तात्त्विक धर्म ” नो अभाव छे एम निर्णय करी शकाय इत्यादि भावो समजाववा माटे विस्तारथी “लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति”तुं स्वरूप दर्शावे छे.

एवं सिद्धे धर्मे

सामान्येनेह लिंगसंयुक्ते ।

નિયમેન ભવતિ પુંસાં

લોકોત્તરધર્મસંપ્રાપ્તિઃ ॥ ૫-૧ ॥

મૂલાર્થ—૧ પ્રમાણે “ ઔદાર્યાદિક ” ચિહ્નો સહિત લૌકિક ધર્મની સિદ્ધિ થયા પછી અથવા સામાન્ય ધર્મ (લૌકિક ધર્મ) પામ્યા પછી ‘ મન્યાત્માઓને ’ નિશ્ચયથી “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—આગળના પ્રકરણમાં લિંગ સહિત સામાન્ય પ્રકારે ધર્મસિદ્ધિ વતાવી, આનું ફલ એ જ કે વિશેષ ગુણો અને વિશિષ્ટ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય. સ્વરૂં એ છે કે—સામાન્ય ગુણો અને સામાન્ય ધર્મ પામ્યા પછી વિશેષ ધર્મ તથા વિશેષ ગુણોનો લાભ થાય, એ જ વાત અહીં દર્શાવે છે.

ચોથા પ્રકરણમાં લૌકિક ધર્મ અને નીતિનિપુણતા પામવાનો જે પ્રકાર દર્શાવ્યો તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી અવશ્ય આત્મા સામાન્ય ધર્મ તથા “ ઔદાર્ય, ” “ દાક્ષિણ્યતા ” આદિ લિંગો પામી શકે છે, પરંતુ આ ધર્મરુચિમાં લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મનો વિભાગ ન હોવાથી તેને શાસ્ત્રકર્તા સામાન્ય ધર્મ દર્શાવે છે. એનું કારણ એટલું જ કે આ પરિણામથી આત્મ-તત્ત્વનું જ્ઞાન ઉપજી શકતું નથી કિન્તુ લૌકિક સુખની વાસનાઓને જ તે તૃપ્ત કરે છે, તો પણ આ પરિણામદ્વારા આસ્તે આસ્તે આત્મા ધર્મના ઉંદા સ્વરૂપમાં ઉતરી શકે છે. અતઃપ્ર ગ્રંથકર્તા

‘ સામાન્ય ધર્મ ’ ની સિદ્ધિ થયા પછી “ નિયમેન ” એ પદથી નિશ્ચયથી “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” પ્રાપ્ત થાય છે એમ ભાર-પૂર્વક કહે છે. અર્થાત્ જે આત્મા અદ્યાપિ ‘ ધર્મ ’ શું છે ? એટલું પણ જાણતો નથી તે આત્મા લોકોત્તર ધર્મને ક્યાંથી જાણે ? મોટે તેવા આત્માએ પ્રથમ લૌકિક ધર્મ જાણવો જોઈએ—સિદ્ધ કરવો જોઈએ એટલે કાઢાંતરે લોકોત્તર ધર્મ પણ પામી શકે. અહીં “ લોકોત્તર ધર્મ ” ના અધિકારી કોણ હોઈ શકે એ વાતને ટીકાકારો સ્પષ્ટ કરે છે કે જેઓ સ્વસ્વ ધર્મગ્રંથોમાં કહેલ મુમુક્ષુજન યોગ્ય અનેક પ્રકારના આચારો, ક્રિયાઓ અને અવસ્થાઓની અપેક્ષાએ શુદ્ધ હોય અર્થાત્ તેમાં રંગાયા ન હોય તેમજ પરિણામની અપેક્ષાએ સ્વચ્છપરિણામી હોય તથા સ્વતંત્ર વ્યવહારમાં અપુનર્વધકપરિણામવાળા હોય એવું સમ્યક્ત્વશાક્ષી દૃષ્ટિવંત હોય એવો હરકોઈ આત્મા તે “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” ની પ્રાપ્તિ કરવા માગ્યશાક્ષી થાય છે. સામાન્ય લોકો જે તત્ત્વના પરમાર્થને જાણી શકતા નથી—વિચારી શકતા નથી અને દૃષ્ટિની વહાર છે એવા તત્ત્વને શાસ્ત્રકર્તાઓ “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” કહે છે. ખાવાર્થ એ કે—પરમાર્થ ધર્મને ‘ પામવાને ઉપરોક્ત અધિકારી આત્માઓ જ યોગ્ય છે.

આ “લોકોત્તરતત્ત્વ”ની પ્રાપ્તિ જે સ્વરૂપમાં થાય તે અને ક્યા કાલમાં થાય તે વાતને ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે.

આદ્યં ભાવારોગ્યં

બીજં ચૈષા પરસ્ય તસ્યૈવ ।

અધિકારિણો નિયોગા-

ચરમ ઇયં પુદ્ગલાવર્તે ॥ ૫-૨ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ ધર્મના લાભ પહેલાં અનાદિયી અપાત્ર આશય-પવિત્રતારૂપ આરોગ્યતાનો જે લાભ થાય અર્થાત્ સમ-કિતનો લાભ થાય તેને “લોકોત્તરતત્ત્વ” પ્રાપ્તિ કહી છે. આ “લોકોત્તરતત્ત્વ” પ્રાપ્તિ પરમ મોક્ષરૂપ આરોગ્યતાનું બીજ છે, અને આ બીજ (સમકિત) નો લાભ ક્ષીણપ્રાયઃ સંસારી ઇવા ભવી આત્માને નિશ્ચયથી અંત્ય પુદ્ગલપરાવર્ત કાલમાં જ થાય છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

વ્યાધિવિકારો શાન્ત થયા વિના આરોગ્યતા દુર્લભ હોય છે, एवं અનાદિયી આત્માને લાગેલા પાપવિકારો શાન્ત ન થાય ત્યાં સુધી આશયની આરોગ્યતા ક્યાંથી થાય? અતઃપ્ર ચંચકર્તા “આદૌ ભાવારોગ્ય” એ પદથી “લોકોત્તરતત્ત્વ” નો લાભ દેલાડે છે. પૂર્વે અનાદિ કાલમાં નહીં થયેલ માટે આદિ પટલે શરુઆતમાં જ જે અંતઃકરણની પવિત્રતા થાય કે જેના વલણી તીવ્ર પાપવિકારો શાન્ત થાય આહું નામ “ભાવ-આરોગ્ય” જાણવું. બીજા શબ્દમાં “સમકિત” કહ્યું છે. ભાવાર્થ એ કે-લૌકિક ધર્મમાં સમકિત નથી હોતું અને તેથી તે ધર્મ તાત્ત્વિક ધર્મ ન કહેવાય. પટલે દૈશન્યૂન ઓગણોત્તેર કોટાકોટી સાગ-રોપમ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની સ્થિતિનો દ્રુસ થયા પછી જ આ

भाव आरोग्यता—समकितनो लाभ आत्माने थाय छे. अने सम-
 कितनो जे लाभ तेने ज शास्त्रकर्ता लोकोत्तरतत्त्व प्राप्ति कहे छे.
 एवं प्रधानतर भाव—आरोग्यतातुं मुख्य बीज आ “लोकोत्तर तत्त्व”
 समकितप्राप्ति सिवाय वीजुं कइं नथी. भावार्थ ए के—आदि
 भाव—आरोग्यता, समकितप्राप्ति अने परम आरोग्यता ते सकलक-
 र्मक्षयरूप मोक्ष छे अने मोक्षप्राप्ति समकित सिवाय असाध्य
 छे. आथी समकितने बीजकारणनी गणनामां गण्युं छे तो
 जेम तीव्र पापविकारोनी शांति पछी आदि भाव—आरोग्यता
 उपलब्ध थाय तेम संपूर्ण आरोग्यनी प्राप्ति पहेलां राग, द्वेष,
 मोह अने तेना कारणभूत जन्म—जरा—मरणादिरूप भावरोगोनी
 सर्वथा शांति—क्षय करवानी परम आवश्यकता छे, अर्थात् आ
 भावरोगोनी शांति तेनुं नाम निःश्रेयस—मोक्ष कहुं छे. हवे आ
 आदि भाव आरोग्यता—समकितना अधिकार अने तेनी प्राप्तिनो
 समय उत्तरार्द्धथी ग्रंथकर्ता दर्शावे छे. जेओनो संसार घणा
 मागे क्षीण थयो छे अने मात्र अन्तिम पुद्गलपरावर्तकाल
 संसारमां रही मोक्ष पामवाना होय तेओ ज आ समकितने
 निश्चयथी पामी शके, अने अधिक काल जेओ संसारमां रहे-
 वाना होय तेओ कदापि आदि भाव—आरोग्यता पामी शके
 नहीं, पटलुं ज नहीं पण उपाध्यायजी आगळ वधीने त्यां सुधी
 पण कहे छे के—सर्व दर्शन संबंधी अपुनर्वधक्रिया पटले शान्त,
 दान्त, जिज्ञासु, मुमुक्षु आदि भावो पाम्या पछी आत्मा अपुन-
 र्वधपणाने पामे ते क्रियाओ पण अन्त्य पुद्गलपरावर्तकाल
 सिवाय अन्य पुद्गलपरावर्तकालमां पामी शकाय नहीं, यावत्

“मोक्षस्वासन्नो वि न तत्थ०” इत्यादि श्लोकस्थी पण जणाववासां आवे छे के—“मोक्ष पापवानी जिज्ञासा पण अन्य कालमां होय नहीं.” ज्यारे मोक्षनी जिज्ञासा न होय, वो पण मोक्षना बीजभूत समकितप्राप्ति त्यां क्यांथी संभवे ? अतएव ग्रंथकर्ताए तेनो, निषेध कयों, अन्त्य पुद्गलपरावर्तकाल शायी थाय ? आ प्रश्ननां समाधान् अर्थे ग्रंथकार आ प्रमाणे अर्ही जणावे छे.

स भवति कालादेव

प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि ।

ज्वरशमनौषधसमयव-

दिति समयविदो विदुर्निपुणम् ॥५-३॥

मूलार्थ—जेम औषध ज्वरनो नाश करनार छतां पण समयपरत्वे ज ज्वर शान्त थाय छे एवं कर्म, पुरुषकार, नियति विगरे कारणो छतां पण आ अंत्य पुद्गलपरावर्त प्रधानतया कालपरिपाकस्थी ज स्वरूपतः बने छे, एम समयज्ञो निपुणतया जाणो छे.

“स्पष्टीकरण ”

“मोक्ष प्रति इच्छा पण अंत्य पुद्गलपरावर्तकाल सिक्क न थाय ” एम प्रथम कही गया एटले आत्माने संसारकां अनादिथी पर्यन्त करतां ज्यारे अंतिम—एक ज पुद्गलपरावर्तकाल बाकी रहे त्यारे ज तेने मोक्षची अभिलक्षा जागे अर्थात्

તદુપરાંત કાલ હોય તો આ અભિલાષા ન થાય, આથી જ્યારે આ અભિલાષા થાય ત્યારે ચરમ પુદ્ગલાવર્તકાલ છે એવો નિર્ણય થાય, અને ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલ હોય ત્યારે આ અભિલાષા વને એવો નિર્ણય કરી શકાય. અતएव અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—મોક્ષની અભિલાષા ચરમ પુદ્ગલાવર્તકાલમાં જ થાય, અને અન્ય કાલે ન થાય, તેમજ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલ શાથી થાય ? આનો ઉત્તર ગ્રંથકર્તા આપે છે કે—જેમ કોઈ માણસને જ્વર આવતો હોય, તેની શાંતિ માટે ઔષધ આપ્યું હોય તો પણ પ્રારંભમાં તો તે ઔષધ હલદું જ પડે છે, પણ જ્વરનો સમય પાક્યા પછી જ્વર શાંત થાય છે અને ઔષધ લાભદાયક વને છે પરંતુ સમય પાક્યા પહેલાં તે ઔષધ કાંઈ પણ ગુણ ઉત્પન્ન કરતું નથી, એવં આત્મા પણ સંસારમાં આથવતા આથવતા દુઃખ, ક્લેશ, તાપથી કંટાળે અને સુખનો અભિલાષી વને એટલે સ્વભાવતઃ કાલે કરીને તેની સ્થિતિ પરિપક્વ થઈ જાય. આ સમયે આત્માને મોક્ષ અભિલાષા જાગે એટલે તીવ્ર પાપોનો નાશ થવાથી અધિક કાલ પર્યંત સંસારમાં અશ્વઘવાલું બંધ થઈ જાય છે. અતएव આ સમયને મહર્ષિઓ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્ત ભવસ્થિતિકાલ એવું ઉપનામ આપે છે. પરમાર્ય એ કે—આંવાઓ વર્ષમાં અમુક સમયે જ પાકે, છીંઓ અમુક કાલે જ પુત્ર પેદા કરે તેમાં હેતુ શો ? આનું સમાધાન સમય-પરિપાક સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? તે જ પ્રમાણે અહીં પણ સમય-પરિપાક સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. આથી જ ગ્રંથકાર

“સુકૃતાદિભાવેઽપિ” એ પદથી સુકૃત-દુષ્કૃતકર્મ, પ્રયત્ન, નિયતિ આદિ કારણો વિદ્યમાન છતાં જ્યાં સુધી કાલ ન પાકે ત્યાં સુધી અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તપણું આત્માને અપ્રાપ્ય હોય છે, એવું મોક્ષ અભિલાષી પણ દુર્લભતર હોય છે. અર્થાત્ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તપણામાં કાલ એ મુખ્ય કારણ છે અને કર્મ, પ્રયત્ન, નિયતિ આદિ ગૌણ કારણો માન્યા છે. આ જ હેતુથી ઉત્તમ ધર્મરૂપી ઔષધ પણ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલપ્રાપ્ત આત્માને આપ્યું હોય તો તે ગુણકારક થાય અને અન્યને આપ્યું હોય તો નિતાન્ત દોષકારક જ થાય છે, આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તવેત્તાઓ ભાર દેને કહે છે અને નિપુણતયા જાણે છે. અહીં આર્યામાં ‘ સુકૃતાદિભાવેઽપિ ’ એ પદના વદલે ‘ કર્માદિભાવેઽપિ ’ એવું પાઠાન્તર છે, પણ આ પાઠાન્તર મૂકવાથી હિંદયંગ થાય છે. વાકી અર્થમાં કાંઈ દોષ જણાતો નથી તેમ જ ‘ નિપુણ ’ એ ક્રિયાવિશેષણ પદ હોવાથી ‘ જેમ નિપુણ હોય તેમ જાણે છે. ’

હવે ‘ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ ’ સમક્ષિતના લાભમાં અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તનકાલ જ પ્રધાનતયા કારણ છે, અને અન્ય સાધનો પ્રધાનતયા કારણભૂત નથી એનું શું કારણ ? એ વાત અહીં સ્પષ્ટ કરે છે.

નાગમવચનં તદધઃ

સમ્યક્પરિણમતિ નિયમ ઘષોઽત્ર ।

शमनीयमिवाभिनवे

ज्वरोदये काल इति कृत्वा ॥ ५-४ ॥

सूत्रार्थ—तुरत प्रगट थयेला अभिनव ज्वरमां औषध गुणकारी थतुं नथी कारण के समय पाक्यो नथी. ए प्रमाणे शास्त्रोना पध्य वचनो पण अंतिम पुद्गलपरावर्त्तथी अधिक संसारीने सम्यक्पणे कदापि परिणमता नथी—हितकारी बनता नथी ए खास अर्ही नियम छे.

“ स्पष्टीकरण ”

श्रीजा श्लोकना विवरणमां ‘ समकित ’ प्राप्ति अंतिम पुद्गलपरावर्त्तमां ज थाय तेनुं कारण स्पष्टपणे विस्तारथी जणान्युं, ए ज वात अर्ही अधिक स्पष्ट करे छे. अभिनव ज्वरोदयमां औषध आप्युं होय छातां ज्वर पाक्या विना ते पोतानुं कार्य करी शकतुं नथी, किन्तु ज्वरनो काल पाके त्यारे ज सफल थाय छे एवं शास्त्रवचन पण अधिक संसारीने कदापि सद्भावने—मोक्ष—इच्छाने उपजावी शकतुं नथी. अर्थात् ग्राहक, श्रोता, अभ्यासी आत्मा काइक सरल परिणामी, पुण्यरुचि, सन्मार्ग इच्छक बने त्यारे ज शास्त्रवचनो हृदयमां उच्चभाव पैदा करी शके, अन्यथा ते ज शास्त्रवचनो विकारभाव उपजावनार बने छे एवो दृढ नियम अर्ही बांध्यो छे; माटे ज अंतिम पुद्गल-परावर्त्तकालमां समकितनो लाभ थाय अने मोक्ष—अभिलाषा प्रगट थाय छे, परंतु ते पहेला थाय ज नहीं.

“ અંતિમ પુત્રગતપરાવર્ત ” પહેલાં શાસ્ત્રવચન ન પરિણમે
પટલું જ નહીં પણ શાસ્ત્રવચન અધિક સંસારીને વિપરીતપણે જ
પરિણમે છે.

આગમદીપેઽધ્યારોપ-

મંડલં તત્ત્વતોઽસદેવ તથા ।

પશ્યન્ત્યપવાદાત્મકમ-

વિષય ઇહ મન્દધીનયનાઃ ॥ ૫-૫ ॥

મૂલાર્થ—અર્હીયા લોકને વિષે મંદબુદ્ધિ ચતુવાળા
લોકો પરમાર્થથી સિદ્ધાંતરૂપ દીપકમાં નિવાન્તે છોડું આંતિ-
રૂપ મંડલ ધારીને તિમિર-રોગીની માફક જ્યાં અપવાદ પદનો
માર્ગ ન હોય તેવા સ્થલમાં અપવાદ સ્થાનને જ દેવે છે અર્થાત્
હલકી દૃષ્ટિથી પદાર્થોને નિહાળે છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

તિમિર નામનો નેત્રમાં એક પ્રકારનો રોગ થાય છે. આ રોગ
થયા પછી રોગી નિત્ય દીપકને મયૂરચંદ્રકાકારં, ની-
લલોહિતભાસ્વરમ્ । પ્રપશ્યન્તિ પ્રદીપાદે-મંડલં
મન્દચત્તુષઃ ॥ ૧ ॥ “ મંદ તેજોમય ચતુવાલા આત્માઓ
દીપકના મંડલને માયૂરપિચ્છ ચંદ્રાકારે નીલ, લાલ અને
ભાસ્વર ઇત્યાદિ વિવિધ રંગમય દેવે છે. ” એ શ્લોકના ભાવા-
ર્થથી ચંદ્રાકારે જુવે છે અર્થાત્ દીપકના પ્રકાશમાં પણ રોગના

કારણથી ચંદ્રાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. એવું અહીં પણ દીર્ઘ સંસારીની પરિણતિ યથાસ્થિત ન હોવાથી તેમજ મિથ્યાત્વ-વાસિત ચિત્ત હોવાથી તાત્ત્વિક પદાર્થોનો પ્રકાશ કરવામાં સમર્થ અને અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનાર સિદ્ધાંતરૂપ દીપ-કમાં આમ્તિનો આરોપ કરી વિપરીતરૂપે દેશ્વે છે. ભાવાર્થ એ કે—સિદ્ધાન્તના વચનોના વિપરીત અર્થો કરી સ્વમાન્યતામાં જોડી દે છે, અને તેથી કરી પરમાર્થથી સત્ પદાર્થો હોય તેને પણ અસત્પણે જ ધારે છે, શ્રદ્ધે છે અને માને છે. આથી છેવટે આ આત્માઓ ય્યાં અપવાદ માર્ગનો વિષય ન હોય, કેવળ ઉત્સર્ગ માર્ગ જ માન્ય હોય તેવા સ્થૂળમાં અપવાદ માર્ગનો અધ્યા-રોપ કરી અપકૃષ્ટવાદને જ સ્વીકારે છે; અર્થાત્ મંદબુદ્ધિવાલા તે આત્માઓ વસ્તુતઃ અસદ્ માન્યતાને જ મતિવિકારથી અંગીકાર કરે છે.

મતિ—માલિન્યતાથી ‘ આગમ-દીપક ’ ને આન્તિ-મંડલરૂપે મિથ્યાત્વી આત્માઓ દેશ્વે છે એટલે વિપરીત માન્યતા સ્વીકારે છે. આથી છેવટે આ આત્માઓનો કેટલો અધઃપાત થાય છે તે અધિકતયા સ્પષ્ટ કરે છે.

તત્ત્વવાવિધિસેવા-

દાનાદૌ તત્પ્રસિદ્ધફલ એવ ।

તત્ત્વદશમેષા

પાપા કથમન્યથા ભવતિ ॥ ૫-૬ ॥

मूलार्थ—आगम-दीपकमां भ्रान्तिनो आरोप करवाथी विधिमार्गमां विपर्यास भाव याय छे, अने जे आगममां दानादि भावोनुं फल स्पष्ट कहुं छे एवा दानादि भावोने अविधिभावे सेवे छे. आ पापिष्ठ एवी अविधिसेवा आगमतत्त्वने यथार्थपणे देखनाराओने भ्रांतिमंडल बिना क्यांथी संभवे ? अर्थात् सम्यग्दृष्टिओने आ अविधिसेवा कदापि होय ज नहीं.

“ स्पष्टीकरण ”

भ्रान्तहृदयीने आगमवचन अन्यथा परिचामे छे अने त्यारवाद सत्य तत्त्वने असत्य तरीके अने विधिने अविधिरूपे, मार्गने कुमार्ग तरीके आदरे छे, जेथी दरेक क्रियाओ आ आत्मा अविधिभावे सेवे छे; कारण के भ्रान्तद्रष्टि तेने सर्वत्र अन्यथा ज भान करावे छे. अतएव अहीं ग्रंथकर्ताए ‘तत् एव’ पदथी भ्रान्तभाव पामवाथी ज आ अन्यथा मति आत्मा दान, शील, तप अने भाव बिगेरे धर्मों अविधिभावे सेवे छे एम जणाव्युं. आ धर्मों आदरवानुं फल शास्त्रोमां कर्मनिर्जरा अने ते द्वाराए मोक्षप्राप्ति कही छे. सुपात्रदान, अभयदान अने अनुकंपादान पवित्र आशयपूर्वक होवाथी तेनुं फल कर्मनिर्जरा अने शुभबंध जणाव्युं छे. ‘तच्चो बोदाणफलं’ तपनुं फल एकान्त कर्मनिर्जरा, शीलनुं फल आत्मस्वरूपनी निर्मलता अने भावनुं फल हृदयना मलनो नाश अने त्यारपछी आ धर्मोंथी सर्वथा आत्माणी कर्मोंथी मुक्ति कही छे. भावार्थ ए के-देवर्द्धि, राजर्द्धि के संपत्ति अथवा भोगप्राप्ति ए आ धर्मोंनुं

મુખ્ય ફલ નથી તેમજ તેના માટે તે ધર્મો આદરવા તે જ વિપરીત માન્યતા જણાવી છે. હવે આન્તહૃદયી આ ધર્મોનું મુખ્ય ફલ દેવર્ધિ, રાજર્ધિ, સંપત્તિ આદિ જ માને છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે તેમાં પ્રવર્તે છે પણ મોક્ષફલને માનતો નથી. આથી જ અહીં ગ્રંથકર્તાએ કહ્યું કે—આગમમાં આ ધર્મનું ફલ સ્પષ્ટપણે પ્રગટતયા કહ્યું છે, છતાં તેને તે માનતો નથી—સ્વીકારતો નથી અને આદરતો પણ નથી. નિદાન એ કે—આ જ કારણથી આ અવિધિસેવાને પાપિષ્ઠા કહી, પણ જેઓને સમક્ષિત પ્રગટ થયું છે, આદિ ભાવ—આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે અને ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત કાલમાં જેઓ દાઝલ થયા છે તેઓના તીવ્ર પાપવિકારો સર્વથા શાન્ત થવાથી તેઓને આગમવચનમાં અરુચિ, અશ્રદ્ધા અથવા સ્વોદી માન્યતા કદાપિ ઉદ્ભવતી નથી. અર્થાત્ આન્તરૂપી મંદલ વિના આ પાપિષ્ઠા અવિધિસેવા ઉદયમાં આવે નહીં અને આ આત્માઓને આન્તિ-સમૂહનું કારણ જ પહેલાથી નષ્ટ થઈ જાય છે, કિન્તુ આન્તિ—સમૂહ ઉપરોક્ત આત્માઓ સિવાય અન્યને ન જ હોય.

‘ દાનાદિ ’ ધર્મો અવિધિભાવે સેવે તેનું જ સ્વરૂપ ફરી ગ્રંથકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

યેષામેષા તેષામાગમ—

વચનં ન પરિણતં સમ્યક્ ।

અમૃતરસાસ્વાદજ્ઞઃ

કો નામ વિષે પ્રવર્તેત ॥ ૫-૭ ॥

મૂલાર્થ—જે આત્માઓએ અવિધિસેવાને બહુમાનતયા સ્વીકારી છે તેઓને આગમનું વચન સમ્યક્તયા પરિણામનું નથી, કારણ કે અમૃતરસના સ્વાદનો જાણકાર મૃત્યુ દેનાર વિષનું ભક્ષણ કરવા કદાપિ પ્રવૃત્તિ કરે खरो ? ન જ કરે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાંત સાથે ઉપરની વાત અહીં સુદ્ધી કરે છે. જેમ એક વાર અમૃત પીધું હોય અને તેનો રસ વરાવર અનુભવ્યો હોય ત્યારપછી આ અનુભવી વિષ મૃત્યુને આપનાર છે, એવું માન થવાથી તેનું ભક્ષણ કરતો નથી. एवं જિનવચન જેઓને સમ્યક્તયા માસમાન્ થયું હોય તેઓને જિનવચનમાં કદાપિ આંતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, અને અહીં ઉપરના આત્માઓને આંતિજ્ઞાન થયું હોવાથી જિનવચન યથાર્થરૂપે પરિણામનું નથી. આથી જ સમજાય છે કે—આ આત્માઓને જિનવચનરૂપી અમૃતરસ—સ્વાદનું જ્ઞાન નથી થયું અને મૃત્યુ દેનાર વિષ—ભક્ષણમાં જ લીન થાય છે. અહીં જિનવચન તે અમૃતરસ જાણવું અને આંતિજ્ઞાન તે વિષભક્ષણ જાણવું. ઉપાધ્યાયજી સ્વદીકામાં જ્ઞાનફલથી વંચિત એવા અપરિણામી આત્માને આ ‘ અવિધિસેવા ’ નામે પાપવિકાર હોય છે એમ જણાવે છે. માવાર્થ એ કે—અધિક સંસારી આત્મા જ જ્ઞાનફલવંચિત અપરિણામી હોય.

अत्यार सुधी विधिमुखी अधिक संसारीने 'आगम-
वचन' नी श्रद्धानो निषेध कर्यो. हवे ग्रंथकार निषेधमुखे
स्पष्टतया आगमवचननी श्रद्धानो अभाव दर्शावे छे—

तस्माच्चरमे नियमा—

दागमवचनमिह पुद्गलावर्ते ।

परिणमति तत्त्वतः

खलु स चाधिकारी भवत्यस्याः ॥५-८॥

सूत्रार्थ—अतएव आगमवचननी श्रद्धा अहीं आत्माने
चरम पुद्गलपरावर्तकालमां ज परिणमे छे, अने तेथी करीने
परमार्थी आ लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिनो अधिकारी चरम पुद्गल-
परावर्तकालवर्ती आत्मा ज होय छे; अर्थात् अन्य आत्मा
अधिकारी न थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

उपर जे कही गया तेनो निष्कर्ष ए आब्यो के आगम-
वचनमां प्रीति चरम पुद्गलपरावर्तकालमां ज बने पण अन्य
कालमां न होय, तथा ' लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति ' नी योग्यता-
अधिकारीपणं चरम पुद्गलपरावर्तकालवासी आत्मा सिवाय
अन्यने न बने. भावार्थ ए के—आगमवचन पर श्रद्धा अने
लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति अंत्य कालमां उपलब्ध थाय. आथी ज
अधिक संसारीने आ तत्त्वना अधिकारी न गण्या.

આગમવચનમાં એવી કઈ અલૌકિકતા રહી છે કે જેના માટે અધિક સંસારીને તેની શ્રદ્ધાનો નિષેધ જણાવ્યો, તથા ‘લોકોત્તરતત્ત્વ’ પ્રાપ્તિના પણ અનધિકારી ગણ્યા ? આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે આગમવચનની પ્રશસ્તતા ગ્રંથકાર જાહેર કરે છે.

આગમવચનપરિણતિ—

ભવરોગસદૌષધં પદનપાથં ।

તદિહ પરઃ સદ્બોધઃ

સદ્બુદ્ધાનસ્ય હેતુરિતિ ॥ ૫-૯ ॥

મૂલાર્થ—આગમવચનની પરિણતિ પટલે યથાર્થપણે આગમોક્ત પદાર્થનો પ્રતિભાસ. આ પ્રતિભાસ અપાય-દૌષ રહિત સંસારરૂપ રોગનો નાશ કરનારું ઔષધ છે, અતઃ આ યથાર્થ ઉત્કૃષ્ટ બોધ-પદાર્થજ્ઞાન સુંદર અનુદાનને જન્મ આપવામાં કારણભૂત કહ્યું છે અર્થાત્ તેથી સુંદર અનુદાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

“ આ-મર્યાદયા, ગમ્યન્તે-પદાર્થાઃ પ્રાપ્યન્તે જ્ઞાયન્તે યેન યસ્માત્ યસ્મિન્નિતિ આગમઃ તસ્ય વચનં ” “ જેથી જેનાથી જેના વિષે મર્યાદાપૂર્વક પદાર્થો જાણી શકાય તેનું નામ આગમ, અને તે આગમનું જે વચન તેનું

મામ આગમવચન.” ભાવાર્થે એ કે—આત્માનું એકાન્ત શ્રેય કરનાર અને હિતમાર્ગે દેખાદનાર જે શાસ્ત્રો હોય તેને જ મહર્ષિઓ આગમશાસ્ત્ર કહે છે, પણ જે શાસ્ત્રો છતાં “ ષદ્ શતાનિ નિચુ-જ્યંતે ” इत्यादि વચનોથી પશુદોષ, અગ્નિહોત્ર આદિ પાપારંભનો ઉપદેશ કરે તેને આગમશાસ્ત્રો કેમ કહેવાય? અરે શાસ્ત્રો પણ કેમ કહી શકાય? આથી શાસ્ત્રો અને આગમ તો તૈ જ ગણાય કે જેમાં લેશ પણ પાપોપદેશ ન હોય. આ શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞકથિત અને સર્વજ્ઞવાક્યાવલંબી એમ બે પ્રકારે હોય છે. જે વચનો મગવંતે કહ્યા અને ગણધરોએ સૂત્રોપણો રચ્યા તે સર્વજ્ઞકથિત આગમ કહેવાય છે, અને સર્વજ્ઞના અમુક અમુક વચનનો આધાર લઈ આચાર્યોએ જે શાસ્ત્રો રચ્યા હોય તે સામાન્ય શાસ્ત્રો કહેવાય છે; પરંતુ આ બંને શાસ્ત્રો નિવાન્તતયા શુદ્ધ સન્માર્ગ સિવાય પાપોપદેશ કદાપિ કરે નહીં. આવા આગમનું જે વચન હોય તે જ આગમવચન અહીં માન્યું છે. આ આગમવચનની પરિણતિ એટલે પરિણામનું અર્થાત્ આગમમાં જે પ્રકારે પદાર્થસ્વરૂપ કહ્યું હોય તે જ પ્રકારે પરિણામનું એટલે વર્તનમાં—ક્રિયામાં મૂક્યું તેનું જ નામ સ્વરૂપ રીતે આગમવચન—પરિણતિ શાસ્ત્રકાર કહે છે. જ્યાં સુધી વિભાવ પદાર્થોનો કંટાળો આત્માને ન આવે, આત્મજ્ઞાન સ્ફુરાયમાન ન થાય, સંસાર પર અપ્રેમ ન જાગે અને સત્ય સુખ પ્રતિ જિજ્ઞાસા ન વધે ત્યાં સુધી આગમવચન તે આત્માઓને કોઈ પણ ગુણ કરવા સમર્થ બનતું નથી. અને આ સ્થિતિ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલમાં આવ્યા સિવાય પામવી મહર્ષિઓએ અશક્ય જણાવી છે. પરમાર્થ એ કે—અજ્ઞાનાવરણ-

कर्मनो द्वास यथा पक्षी सत्य उपादेय पदार्थने धारी न शके
 अने वाल्लजीवोना ज्ञान जेवुं विषयप्रतिभास नामे जे ज्ञान
 तेने पण उल्लंघन करी ज्ञानावरणीय कर्मोना नाशयी ब्राह्म-
 उपादेय पदार्थोने विषय करनाहं अने नितान्त आत्मस्वरूपनुं
 खास भान करावनाहं जे ज्ञान आत्मां प्रकाशमान थाय तेने ज
 उपाध्यायजी ' आगमवचनपरिणति ' ' आगमसद्बोध ' ' यथार्थज्ञान ' ' सम्यग्ज्ञान ' कहे छे. आथी ज उपाध्यायजी
 अन्यत्र कहे छे—“ तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते
 विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दिन-
 करकिरणाग्रतः स्थातुं ” ॥ १ ॥ “ जेना उदय पक्षी
 रागादिकनो समूह प्रकाशमान रहे तो ते ज्ञान ज न कहेवाय,
 कारण के सूर्योदय यथा पक्षी तेना किरणाना प्रकाश सामे
 शुं अंधकार रही शके खरो ? ” अतएव आ ज्ञान संसारनी
 अनेक तरहनी विटंबणाओने दूर करवाने समर्थ एवुं निर्दोष
 बाधा रहित सुंदर पथ्य औषध समान छे. एवं आ ज्ञान
 जागृत यथा पक्षी उपाध्यायजी महाराज जणावे छे के—ज्ञानजन्य
 उपादेय पदार्थोना स्वीकार करवामां अविरिति आदि
 अंतराय कर्मो—प्रतिबंधको आडे आवे तो पण सत्य पदार्थनी
 श्रद्धामां लेश पण बाधा आवती नथी, तथा आगमवचननी
 परिणति यथा पक्षी प्रकृष्ट सद्ज्ञानावरणीय कर्मोना नाश थाय
 अने शुद्ध उपादेयोने स्वीकारनार सद्बोध प्राप्त थाय छे
 अर्थात् ‘तत्त्वसंवेदन’ नामे उत्तम ज्ञान जागृत थाय छे. आ
 ज्ञान यवाथी नित्य तत्त्व पदार्थोने ज उपादेयपणो, स्वीकार्यपणो,

હિતરૂપે અને સ્વકલ્યાણપણે માને છે. આવા જ્ઞાનનું મુખ્ય ફલ આચારાંગ ટીકાકાર “જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ” જ્ઞાનનું ફલ હેયપદાર્થનો ત્યાગ અને પુદ્ગલ સુખનો અપોહ પ્રાપ્ત થવો એ જ કહે છે. આથી અહીં પણ આ જ્ઞાન જાગૃત થવાથી તેના ફલ-રૂપે સદ્નુષ્ઠાન ઇટલે વિરતિરૂપ શુદ્ધ પરિણતી આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. અતએવ આ આગમપરિણતિ અતિ પ્રશસ્યતર અહીં જણાવી. પરમાર્થ એ કે-પુદ્ગલોનો પ્રેમ અને વિષયસુખ પ્રતિ ઉદાસીનતા આત્માને શુદ્ધ જ્ઞાન વિના પ્રગટવી દુર્લભતર હોય છે, તો સદ્ ઔષધથી દીર્ઘ કાલના પણ રોગો નાશ પામે છે તેમ અનાદિના તીવ્ર રાગ-દ્વેષાદિ ભાવ રોગો આ તત્ત્વસંવેદન નામે જ્ઞાન-પ્રકાશરૂપ ઔષધવત્તથી એકાએક નાશ પામે છે, વિરતિ પરિણામ જાગૃત થાય છે માટે આ ‘આગમપરિણતિ’ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે એકાન્ત પ્રશસ્યતમ મહર્ષિઓએ જણાવી છે. આથી જ આગમવચનના અધિકારી ઉપરોક્ત આત્મા સિવાય અન્ય આત્માઓનો ગ્રંથ-કર્તાઈ નિષેધ કર્યો.

તત્ત્વબોધ પામવાથી જે વિરતિરૂપ સદ્નુષ્ઠાનની પૂર્ણ-તયા પ્રાપ્તિ થાય તેનો ખાસ હેતુ ગ્રંથકાર જણાવે છે અથવા તત્ત્વબોધ પામવાથી જે સદ્નુષ્ઠાન આત્મા આદરે તેમાં વિશિષ્ટતા શું છે ? તેનો ખુલાસો અહીં દર્શાવે છે

દશસંજ્ઞાવિષ્કંભણ-

યોગે સત્યવિકલં હૃદો ભવતિ ।

परहितनिरतस्य

सदा गंभीरोदारभावस्य ॥ ५-१० ॥

मूलार्थ—परोपकारमां आसक्त अने नित्य गांभीर्यता तथा औदार्य भाववडे करीने युक्त एवा आत्माने दश प्रकारनी संज्ञाओने यथाशक्तिए रोकवानी शक्ति प्राप्त थवाथी निश्चयेन अखंड परिपूर्ण सदनुष्ठान प्राप्त थाय छे.

“स्पष्टीकरण”

विरतिरूप सदनुष्ठाननी प्राप्ति बाह्य विषयसुख, पुद्गल प्रेम परत्वेनो मोह, आसक्तिलोभ अल्प न थाय अथवा नाश न पामे त्यां सुधी थाय नहीं ए बात अये पहेलां पण जणावी गया छीए. फरी ग्रंथकार ते ज बात शास्त्रीय शब्दोथी अहीं वधारे स्पष्ट करे छे. आ ‘सदनुष्ठान’ लाभ दश प्रकारनी संज्ञाओनो यथाशक्तिए निरोध करवाथी अगर नाश करवानो जाज्वल्यमान उत्साह हृदयमां आववाथी थाय छे. परमार्थ ए के—प्रत्येक आत्माने अनादिकालथी प्रत्येक गतिमां दश प्रकारनी संज्ञाओ खास हृदयंगत आत्मस्वरूपे विद्यमान होय छे, जेथी आत्मा अनेक तरेहना कर्मो वांधी ते संज्ञाकृत विकारोने पोतानो धर्म समझी अनंत संसारमां पर्यटन करे छे, एवं आत्मस्वरूपने ओळखवा जेटलुं सद्ज्ञान पण पामी शक्तो नथी तो पछी विरतिरूप सुंदर क्रिया तो क्यांथी पामी शके ? आ ज हेतुथी ग्रंथकर्ता महर्षिपूज्य प्रथम ते दश संज्ञाओनो निरोध

અને નિરોધ કરવાનો પ્રચર ઉત્સાહ પામવાનું જ્ઞાન જણાવે છે, અને પછી કારણસામગ્રી હસ્તગત થવાથી કાર્યસિદ્ધિમાં વિલંબ લાગતો નથી તે જ ન્યાયથી અહીં પણ સદ્ક્રિયારૂપ કાર્યસિદ્ધિ દશ સંજ્ઞાનો વ્યવચ્છેદ અને વ્યવચ્છેદ કરવાનો ઉત્સાહરૂપ કાગ્યા-સંયોગ મલકાથી વિનાવિલંબે થાય એમાં લેશ પણ શંકાને સ્થાન નથી.

અહીં ‘આત્માને તત્ તત્ વસ્તુપ્રાપ્તિનો જે ઉપયોગ તે સંજ્ઞા’ એમ કેટલાક આચાર્યો સંજ્ઞાનો અર્થ જણાવે છે, અથવા અષ્ટકર્મ પૈકી વેદનીય અને મોહનીય કર્મોદયના પ્રભાવથી એવં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મસંયોગપશ્ચમના પ્રભાવથી આહાર વિગેરે પદાર્થની ઇચ્છાવાળો આત્મા આહાર આદિ પદાર્થો સ્વીકારવાને જે પ્રયત્ન-ગતિ આદિ કરે તેનું નામ પણ સંજ્ઞા મહર્ષિયો કહે છે. આ અર્થવાળી ‘ સંજ્ઞા ’ આત્માની જુદી જુદી અભિલાષાના કારણથી તથા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રયત્નમેદથી દશ પ્રકારની શાસ્ત્રોમાં જણાવી છે અર્થાત્ આ દશે પ્રકારની સંજ્ઞાઓ અને તેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ‘સ્થાનાંગસૂત્ર’ ‘પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર’ આદિમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે. “ દસ સંજ્ઞાઓ પં૦ તં આહારસંજ્ઞા, જાવ પરિગ્રહસંજ્ઞા ૪, કોહસંજ્ઞા જાવ લોભસંજ્ઞા ૪, લોભસંજ્ઞા ૯, ઓહસંજ્ઞા ૧૦, નેરયર્હયાણાં દસં સંજ્ઞાઓ એવં ચેવ, એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિયાણં (સ્થા૦ સૂ૦ ૭૫૨) “ દશ સંજ્ઞાઓ આ પ્રકારે કહી છે. આહારસંજ્ઞા ૧, મયસંજ્ઞા

૨, મૈથુનસંજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસંજ્ઞા ૪, ક્રોધસંજ્ઞા ૫, માનસંજ્ઞા ૬, માયા-
 સંજ્ઞા ૭, લોભસંજ્ઞા ૮, લોકસંજ્ઞા ૯, અને ઓઘસંજ્ઞા ૧૦.”
 નારકીઓને આ દશે સંજ્ઞાઓ હોય તેમજ યાવત્ વૈમાનિકોને
 પણ એ દશે સંજ્ઞાઓ હોય, તથા અન્ય આત્માઓને પણ એ દશે
 સંજ્ઞાઓ હોય. ” જુઘાવેદનીય કર્મનો હૃદય થવાથી કવલ,
 ઓજ અને લોભ આહારને માટે જે સંજ્ઞાના વલ્લથી આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની चेष्टા આત્મા આદરે તેનું નામ
 આહારસંજ્ઞા ૧. ભાવાર્થ એ કે-જ્યારે જ્યારે જઠરાગ્નિના જોરથી
 આત્માને જુઘા લાગે પટલે અગ્નિનું જોર વધે ત્યારે ત્યારે તેની
 શાંતિ માટે આહારાદિ લેવાની चेष्टા આ જ સંજ્ઞાવલ્લથી
 આત્મા કરે છે. ભયવેદનીય કર્મોદયથી આત્મા ભયથી કમ-
 કમી હઠે છે, દ્રષ્ટિ અને મુલના વિકારો વદલાઈ જવાથી તેના
 પર દુઃખની જ છાંયા તરી આવે છે, एवं તેની રોમરાજીઓ પણ
 એકાએક ઊભી થઈ જાય છે. આ વધા વિકારો જે સંજ્ઞાના
 પ્રભાવથી જાગૃત થાય તેનું નામ મહર્ષિઓ ભયસંજ્ઞા કહે છે.
 અહીં એક ખુલાસો કરવાની આવશ્યકતા છે, તે એ કે-
 ભય પ્રકૃતિને કર્મગ્રંથમાં નોકપાય ચારિત્રમોહનીયકર્મ
 પૈકી નવ નોકપાયાંતર્ગત ભયમોહનીય તરીકે જણાવી છે,
 અને આ સ્થલે ‘ભયવેદનીયોદય’ કહી ‘ભય’ને વેદનીય-
 કર્મપ્રકૃતિ તરીકે જણાવી. આનું કારણ એ સમજાય છે કે-
 જ્યારે ભયના લીધે આત્મા મુગ્ધ બની જઈ માન્યૂલો થાય
 ત્યારે તે ભયમોહનીયોદય સમજવો, અને જ્યારે આ મોહના
 હૃદયથી અશાંતિ, દુઃખ કે ક્લેશ અનુભવે છે ત્યારે તે ભય

વેદનીયપણે સમજવો. અર્થાત્ મોહોદયથી વ્યાકુલતા બને અને વેદનીયોદયથી અશાંતિ, દુઃખ વિગેરે પેદા થાય છે. પટલે આ પ્રમાણે મેદ પાઢવામાં કાંઈ વિઘાતક જેવું જણાતું નથી, તથા પુરુષવેદના હૃદયથી મૈથુનક્રિયા (સ્ત્રી-પુરુષનો સંયોગ) માટે સ્ત્રીયોના ગુહ્ય ભાગો નિરખવા, તેને દેહી મુલની પ્રસન્નતા, સાચલો સ્તંભિત થવા અને શરીરમાં ધુજારી છુટવી-આ સર્વ વિકારો જે સંજ્ઞાબલથી થાય તેવું નામ ત્રીજી મૈથુનસંજ્ઞા કહી છે. પરમાર્થ એ કે-ત્રણ વેદ પૈકી કોઈ પણ વેદના હૃદયથી પુરુષ સ્ત્રીને, સ્ત્રી પુરુષને અને નપુંસક ઉભયને યાદે એવં ત્યારવાદ પોતાની મૈથુન જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાને જે કાંઈ વિરુદ્ધ ક્રીડા કરે અથવા ઇચ્છા માત્ર કરે તે સર્વને ગ્રંથકર્તાઓ મૈથુન-સંજ્ઞાનો જ હૃદય માને છે. મૈથુનસંજ્ઞાનો આ અર્થ યદિ ન સ્વી-કાર્ય થાય તો એકંદ્રિયો, ચિકલેંદ્રિયો તથા નારકી અને સંમૂર્ચ્છિમ જીવોમાં આ સંજ્ઞા કેમ ઘટાવી શકાય ? અતઃપ્વ ઉપરોક્ત અર્થ સ્વીકાર્ય છે. ‘ લોભમોહનીય ’ ના હૃદયથી સંસારવૃદ્ધિના કારણરૂપ અને આસક્તિપૂર્વક સજીવ નિર્જીવ પદાર્થો એકત્ર કરવા આત્મ સંબંધી જે જે વ્યાપારો તે પરિગ્રહસંજ્ઞા. ક્રોધના હૃદયથી દુષ્ટ પરિણામ સહિત આવેશનો જે પરિણામ અને મુલ, નેત્ર, દાંત, ઓષ્ઠ એ સર્વેતું જે ચેષ્ટાથી સૂકાઈ જવું તે ક્રોધસંજ્ઞા અથવા આવેશવાલું જે ચિત્ત તે પણ ક્રોધસંજ્ઞા જાણવી. માનના હૃદયથી અહંકારવાલી અભિમાન ‘હું’ પણાની જે પરિણતિ તે માનસંજ્ઞા, તથા ‘ લોભ ’ ના હૃદયથી તૃષ્ણા સહિત સજીવ-નિર્જીવ પદાર્થોની ઇચ્છા કરવી તે લોભસંજ્ઞા.

अर्ही आसक्तिपूर्वक पदार्थो एकत्र करवा उद्यम करवो ते परि-
महसंज्ञा अने पदार्थो मेळववा आसक्ति धारवी ते लोभसंज्ञा.
आ भ्रमाणो परिग्रह अने लोभसंज्ञा उभयमां भेद होवाथी ते
वक्के संज्ञाओ अलग अलग जणावी. एवं मति-श्रुतज्ञानना
आधरगाक्षयोपशमथी शब्द अने अर्थज्ञान-विनानो सामान्य
मात्र जे बोध प्रगटे अने ते बोधद्वारा आत्माना जे व्यापारो ते
ओघसंज्ञा. जेमके वेत्तडीयो लोको जे मार्ग पर चाले त्यां न
वधता पोताने पीडा न थाय ते माटे वाढ तरफ ज वधे. विक-
लेंद्रियो आतपमांथी नीकली छांयामां आवे ए ओघसंज्ञाजन्य
क्रियाओ कही छे, तथा ओघसंज्ञामां जे ज्ञान प्रगटे तेना करतां
विशिष्ट जे उपयोग ते लोकसंज्ञा. आ दशे प्रकारनी संज्ञाओ
पंचेंद्रियोमां स्पष्टतर जणाय छे, ज्यारे एकेंद्रियोने कर्मोदयजन्य
आत्मपरिणामरूपे ज होय पण प्रत्यक्ष न होय.

अर्ही जणावेल आ दशे संज्ञाओ पूर्यतया होय त्यां सुधी
आत्मा धर्मनी रुचिने पण पामी न शके, तो पछी 'तत्त्वबोध'
आगमवचनपरिणति अने सम्यक्त्वभाव क्यांथी पामी शके ?
माटे ज अर्ही ग्रंथकारे प्रथम 'सदनुष्ठान' पामवा अर्थे आ दशे
संज्ञाओनो यथाशक्ति निरोध करवाहुं दर्शावुं, अर्थात् आ
संज्ञानो यथाशक्ति निरोध करवाथी तेमज निरोध करवानो
उत्साह धारवाथी आ विरति-त्यागरूप सदनुष्ठान क्रिया प्राप्तिनी
योम्यता आत्मा पामी शके छे; कारण के आत्माने सुंदर
भावथी स्वस्थित करवामां मुख्य कारणभूत आ अनादिनी

દશ સંજ્ઞાઓ જ છે. અતઃપ્ત્વ અહીં ગ્રંથકારે મૂલમાં ‘ યોગે સતિ ’ એ પદથી ‘ નિરોધ કરવાનો યોગ-સંબંધ છે તે જ ’ એમ કહ્યું. આમ છતાં એટલે દશ સંજ્ઞાઓનું જોર છતાં કોઈ આત્મા ત્યાગભાવરૂપ સદનુષ્ઠાન આદરે તો પણ નંદિષેણ મહાત્માની માફક કાલાંતરે જરૂર માર્ગથી નીચો સરી જાય એમાં શંકા નથી. આથી અહીં અવિકલ સદનુષ્ઠાન પ્રાપ્તિ માટે આ સંજ્ઞાઓનો નિરોધ મુખ્ય વતાવ્યો, અર્થાત્ આર્યામાં કહેલ ‘ અવિકલં ’ એ પદનો ઉપરોક્ત પરમાર્થ છે.

આટલું છતાં પણ ફરી ક્યો આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામે તેની પુષ્ટિ માટે અહીં આર્યા ગ્રંથકાર જણાવે છે. એટલે જેણે દશે સંજ્ઞાનો યથાશક્તિ રોધ કર્યો હોય, રોધ કરવાનો ઉત્સાહ ઘાયો હોય તો પણ આ ત્રણ ગુણો ન હોય તો તે આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામવાનો અધિકારી નથી; કિન્તુ જેઓ પરોપકાર કરવાની અભિલાષાવંત હોય અને પૂર્વે કહેલ ગંભીર્યતા, ઔદાર્યતા એ વે ગુણો જેઓમાં હોય તેઓ જ આ માર્ગના અધિકારી બને છે. નિષ્કર્ષ એ છે કે-દશે સંજ્ઞાનો યથાશક્તિ રોધ કર્યા પછી પરોપકારી હૃદયદિલ અને ગંભીરાશય પ્રાપ્તી જ અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામે.

અરે ! દુર્લભ પણ દશ સંજ્ઞાનો રોધ થાય શાથી ? જેથી આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાનનો અધિકારી બને એ માવને જણાવે છે.

સર્વજ્ઞવચનમાગમવચનં,

યત્પરિણતે તતસ્તસ્મિન્ ॥

નાસુલભમિદં સર્વં,

દ્યુભયમલપરિચયાત્પુંસામ્ ॥ ૫-૧૧ ॥

મૂલાર્થ—સર્વજ્ઞ ભગવાનનું જે વચન તે જ આગમવચન અહીં માન્યું છે, એટલે આ આગમવચન પરિણમ્યા પછી અને ક્રિયામલ તથા ભાવમલનો ક્ષય થવાથી આત્માઓને આ દશ સંજ્ઞાઓનો યથાશક્તિ નિરોધ થાવો કાંઈ દુર્લભતર નથી; કિન્તુ સુલભ જ છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

‘ સર્વં જાનાતીતિ સર્વજ્ઞઃ તસ્ય વચનં ’ “ નિરા-
વાધપણે જગતના ચર-અચર સર્વ પદાર્થોને જે જાણે-દેશે તે સર્વજ્ઞ અને તેનું વચન તે સર્વજ્ઞવચન. ” સર્વજ્ઞ પુરુષનું જે વચન તેને જ અહીં ‘ આગમવચન ’ તરીકે સ્વીકાર્યું છે. જેઓને સર્વજ્ઞ-વચન પર સદ્ભાવ થયો હોય અને સર્વજ્ઞનું વચન જ સત્યમાર્ગ-દર્શક છે એવી શ્રદ્ધા હૃદયમાં એકાન્તતઃ પરિણમી હોય, તેઓ-ને આ-જગતમાં કોઈ પણ ક્રિયાઓ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભતર નથી; કારણ કે-ધન્વંતરી વૈદ્યનું જેઓને ઓટું મળ્યું હોય તેઓનો રોગ જવામાં શું વિલંબ લાગે સ્વરો ? તથાપ્રકારે અહીં પણ જગતના રોગોને નિર્મૂલ કરનાર અને પ્રત્યેક રોગના પ્રતિકારો

દર્શાવનાર પ્રમુખ વીતરાગદેવના વચનો અશ્વિન નિરાવાધપણે
 જેઓના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહ્યા હોય તેઓના રોગો અને
 તામસો વ્યાપ્તિ સ્થિર રહી શકે ? અર્થાત્ ન જ રહે. કહ્યું પણ
 છે કે—“પાપામયમૌષધં શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રં પુણ્યનિબંધનમ્ ।
 ચક્ષુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ” ॥૧ ॥
 ‘ પાપરૂપી રોગોને નિર્મૂલ-નાશ કરનાર અમૂલ્ય ઔષધ
 તુલ્ય શાસ્ત્ર છે, અને શાસ્ત્ર પુણ્યબંધ કરવામાં એક મુખ્ય સાધન
 છે, एवं શાસ્ત્ર સર્વ પદાર્થોને દેખવા માટે અલૌકિક અદ્વિતીય
 નેત્ર સમાન છે, તથા સર્વ અર્થની સિદ્ધિ કરનારું પણ શાસ્ત્ર
 જ છે.’ તેમજ ચરમકાલવર્તી ભવિ આત્માઓ પ્રત્યેક ક્રિયામાં
 શાસ્ત્રનો જ આધાર સ્વીકારે છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞવચનથી હલ્લી
 રીતે ચાલવાને તેઓ ચંચલચિત્ત થતા નથી. એ જ વાત
 અન્યત્ર પણ કહી છે—“ પરલોકવિધૌ શાસ્ત્રાત્, પ્રાયો
 નાન્યદપેક્ષતે । આસન્નભવ્યો મતિમાન્, શ્રદ્ધાધન-
 સમન્વિતઃ ” ॥ ૧ ॥ “ પરલોક સંબંધી સાધનભૂત
 ક્રિયામાં શ્રદ્ધારૂપી ધનવાલો અને બુદ્ધિશાલી એવો નિકટભવી
 આત્મા સર્વજ્ઞશાસ્ત્ર સિવાય અન્ય આલંબન વહોલતાયે કદાપિ
 સ્વીકારતો નથી, અપેક્ષા રાખતો નથી. ” ઉપર કહ્યા પ્રમાણે
 શાસ્ત્રવચનો જેના હૃદયમાં રમી રહ્યા હોય તેમજ તે પર જ
 જેઓની અશ્વિન શ્રદ્ધા હોય તેઓ અવશ્ય શાસ્ત્રમાં જે વાત
 સ્વીકાર્યરૂપે અને હેયરૂપે કહી હોય તે તે વાતોને મતિમાન્
 આત્માઓ યથાશક્તિ સ્વીકારવાનો અને ત્યાગ કરવાનો

प्रयत्न जरूर करें. आधी अहीं जणाव्युं के-‘परिणते’ शास्त्र-
 वचन यथारूपतया परिणाम्या पक्षी एटले ‘ नासुलभमिदं
 सर्व ’ अतः सर्व अनुष्ठानो प्राप्त करवा तथा दशे संज्ञाभोनो
 रोध करवो कांइ दुर्लभ नथी, किन्तु सुलभतर छे. निदान
 ए के-शास्त्रवचननो निर्दोष राग प्रगटवाथी भवी आत्माना वे
 प्रकारना मलो स्वतः नाश पामे छे. एक तो जे ‘क्रियामल’
 ना जोरथी आत्मा सुंदर वर्तन आदरवाने असमर्थ अनादि-
 कालथी रहेतो हतो ते मलनो नाश थाय अने दुष्ट आशयरूपी
 मलिनताथी आत्मा शुद्ध वस्तुने बराबर विचारी शक्तो न्होतो
 एवो ‘ भावमल ’ अर्थात् आशयनी अपवित्रता तेनो पण
 नाश थाय छे, आम थवाथी जरूर दश संज्ञानो निरोध अगर
 निरोध करवानो उत्साह आत्माने जागृत थाय छे, एमां
 अधिकोक्ति जेवुं कशुंए नथी. एवं जेओने सर्वज्ञवचन पर प्रेम
 जागृत थयो नथी तेओने ज आ अनुष्ठान प्राप्त थवुं दुर्लभतर
 होय. कहुं छे के-“ न यस्य भक्तिरेतस्मिन्स्तस्य धर्मक्रि-
 याऽपि हि । अन्धप्रेक्ष्यक्रिया तुल्या कर्मदोषादस-
 त्फला ” ॥ १ ॥ “ जेने सर्वज्ञशास्त्र उपर प्रेम के भक्तिभाव
 नथी तेनी धर्मक्रिया पण निश्चययी अंधनी दृष्टि संबंधी क्रि-
 यानी माफक कर्मदोषना लीधे असत् फलवाळी समजवी. ”
 अर्थात् अंधने दृष्टि होय तो पण तेहुं फल कांइ पण न
 होवाथी जेम फलने नहीं देनारी होवाथी नकामी छे
 तेम श्रद्धा विनानी धर्मक्रिया पण फल वगरनी समजवी

અર્થાત્ મુખ્ય ફલ આત્મ-નિર્મલતાને આપતી નથી. ” ‘આગમ-વચન ’ માં જેઓને આંતરભાવ પ્રગટ થયો હોય તેઓ જ દાનાદિ સર્વ ધર્મો અવિધિભાવથી સેવે. આ વાત પ્રથમ આપણે તપાસી ગયા, પરંતુ જેઓને આગમવચન પર એકાન્ત શ્રદ્ધા હોય તેઓ દાનાદિ ધર્મો વ્યા પ્રકારે સ્વીકારે તે વાતનો સુલાસો ગ્રંથ-કાર કરે છે.

વિવિસેવા દાનાદૌ,

સૂત્રાનુગતા તુ સા નિયોગેન ॥

ગુરુપારતંત્ર્યયોગા—

દૌચિત્યાચ્ચૈવ સર્વત્ર ॥ ૫-૧૨ ॥

સૂત્રાર્થ—સર્વાંગશુદ્ધિપૂર્વક દાનાદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ વિધિસેવા. સિદ્ધાન્તમાં વતાવેલ વિધિસેવાની પ્રાપ્તિ તો નિશ્ચયથી ગુરુઆજ્ઞાને આધીન રહેનારને જ થાય છે, અને તે વિધિસેવાવાન્ દીન આદિમાં સર્વત્ર ઔચિત્ય-તાપૂર્વક જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જિન ભગવાનના વચન પર શ્રદ્ધા રાખનાર જે કાંઈ દાન, શૂજા આદિ કાર્યો કરે તે જિન ભગવંતે જે પ્રકારે કરવાનું કહ્યું હોય તે પ્રમાણે વિધિપૂર્વક કરે, અથવા જેઓ વિધિથી કરતા હોય તેઓને આધારે કરે, તેમજ વિધિથી કરવાની હદ ઇચ્છા રાખે; કિંતુ સ્વતંત્ર-સ્વશુદ્ધિના આધારે ન કરે. યદ્દો

આ મનુષ્ય દાનાદિ કાર્યો અવિધિ ભાવથી કરે નહીં. વિધિ પદ્ધતિ શાસ્ત્રમાં જે ન્યાય દર્શાવ્યો હોય તે ન્યાયથી સેવા-આચરણ તે વિધિસેવા. પરમાર્થ એ કે-ન્યાયોપાર્જિત ધનથી આવેલ પદાર્થનું સત્યાત્રમાં દાન કરવું તેમજ જિનપૂજા વિગેરે કાર્યો કરવા એમ આગમમાં કહ્યું છે. “ નાયાગયાણં કમ્પ-ગિજ્ઞાણં અન્નપાણાદિદબ્ધવાણં પરાય ભક્તીય આયાણુ-ગાદ્બુદ્ધીય સંજયાણં દાણં અતિહિસંવિભાગો મુ-ક્ત્વફલો ” “ ન્યાયથી આવેલ અને સાધુને ઉપયોગમાં આવે તેવા અનાજ પાણી આદિ પદાર્થો ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી અને સ્વ-આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાની બુદ્ધિવદે સાધુઓને આપવા અથવા અતિથિસંવિભાગ કરવો તે મોક્ષફલ આપનાર થાય. ” આથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનાર દાનાદિ કાર્યો કરે તો પણ તેનાથી મોક્ષફલ ન પામે, કિન્તુ “ દાનેન મોગાનામોતિ ” એ વાક્યથી મોગ્ય પદાર્થો જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત કરે. ધનાસાર્થવાહે અને આમના ઠાકુરે મુનિયોને શુદ્ધ દાન આપ્યું તેથી તે જ જન્મમાં તેઓ સમક્તિ પામ્યા તથા તીર્થંકરગોત્ર વાંધ્યું. એ દાન પરમ શુદ્ધ અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિવાળું કહ્યું છે. જ્યારે શાલ્ભિદ્ર તથા ધન્નાકુમારના જીવે પૂર્વ ભવમાં મુનિયોને જે દાન આપ્યું તે ઉપયોગી ભક્તિપૂર્વક આપ્યું હશે, પરંતુ સ્વા-ત્મોદ્ધાર દૃષ્ટિ વગરનું અને ન્યાયાગત ન હોવાથી આ દાન તુર-તમાં મોગ્ય પદાર્થ દેનારું થયું, પણ તે જન્મમાં સમક્તિ આપનારું ન થયું. આથી જ શાસ્ત્રોમાં અલ્પ પણ દાનાદિ કાર્યો ન્યાયો-પાર્જિત વિત્તવદે જ શુદ્ધ કહ્યા, પણ અન્યાયી દ્રવ્યથી વધુ પણ

દાનાદિ કાર્યો અશુદ્ધ જ છે એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

ન્યાયનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં દર્શાવ્યું છે—“સ્વામી-દ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસુને છલકો, ચોરી આદિ નિન્દનીય કાર્યોથી જે ધન પેદા કરવું તેને છોડી અન્ય વ્યાપારદ્વારા ધન પેદા કરવાના પોતપોતાના કુલને ઉચિત જે આચારો તેનું નામ ન્યાય અને તેવી પ્રવૃત્તિથી જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે ન્યાયોપાર્જિત ધન સમજવું.” આ રીતથી આવેલ ધન પવિત્ર બુદ્ધિવાળું અને ગ્રંથ પાપકર્મ રહિત હોવાથી તેનો ભોગ અને સત્પાત્રમાં દાન સુષ્ટુ ફલ આપનાર વને છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે—ન્યાયો-પાર્જિત ધનનો સત્પાત્રમાં ઉપયોગ કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વંચાય છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જી તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યનો સત્પાત્રમાં પટલે મોક્ષસાધક સન્મુનિયોને દાન દેવામાં ઉપયોગ કરવો તેમ જ જિનપૂજન પણ ન્યાયો-પાર્જિત ધનથી પ્રાપ્ય પુણ્ય—ફલાદિવહે કરવી. પટલે જિન-વચન પર શ્રદ્ધા રાત્નનાર ઉપરોક્ત વિધિસેવા ઢાનાદિ કાર્યોમાં પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આ વિધિસેવા પટલે શાસ્ત્રમાં જે વિધિ અનુષ્ઠાન દર્શાવેલ છે તેની પ્રાપ્તિ તો “ ગુરુપારતંત્ર્યયો-ગાત્ ” ગુર્વાદિની આજ્ઞામાં વર્તવાથી જ થાય કિંતુ સ્વતંત્ર વર્તવાથી કદાપિ થાય નહીં; કારણ કે જિનવચનનું મુખ્ય રહસ્ય કેવલ મહર્ષિ ગુરુઓને આધીન હોય છે. અને જે ગુરુથી નિરપેક્ષ થાય તથા સ્વબુદ્ધિને જ પ્રત્યેક કાર્યમાં આગલ કરે તે

મનુષ્ય જિનવચનના અર્થો તથા માવો સ્વકલ્પનાથી જ સમા કરે, ઇટલે જિનવચનનો અમૂલ્ય માવ પામી શકે નહીં તેમજ જિનવચનની પણ તે દરકાર કરે નહીં. અતઃજ ગુરુવચના-
 ઘટ્ટ જિનવચનના પરમાર્થને પામે અને તેથી દાનાદિ કાર્યોની વિધિસેવા પણ આ જ મનુષ્ય પામે એમ આચાર્યે કહ્યું. ફરી વિધિસેવાપ્રાપ્ત મનુષ્ય દાન આદિ કાર્યો ઔચિત્યતાપૂર્વક જ કરે અર્થાત્ અનોચિત્ય વ્યવહારને ઘાતુ પર કરી દીન, અનાય, અપંગ, મુનિયો વિગેરેને જે વિધિથી, જેવા સત્કારથી અને જેવા આદરમાવ તથા ભક્તિથી દાન આપવું જોઈએ તે પ્રમાણે વર્તન કરે છે. નિદાન એ કે-સર્વત્ર ત્રિવેકપૂર્વક દાનાદિ કાર્યો કરે છે. એ પ્રમાણે આગમવચનમાં અભ્રાન્તમતિ ગુરુઆજ્ઞાનુ-
 સારી વિધિપૂર્વક દાનાદિ કાર્યો આરાધે એમ આચાર્યે આ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું. ઇટલે વિધિના અર્થાએ અહીં આગમવોધની અથવા ગુરુઆજ્ઞા આરાધવાની નિશ્ચિત આવ-
 શ્યકતા છે એ માવ જણાવ્યો.

દાનાદિ કાર્યોમાં વિધિસેવાની આવશ્યકતા જણાવી, હવે તેમાં મહાદાન તથા દાન એ વેમાં કયો તફાવત છે તે વાત અહીં દર્શાવે છે.

ન્યાયાત્તં સ્વત્પમપિ હિ,

મૃત્યાનુપરોધતો મહાદાનમ્ ॥

દીનતપસ્યાદૌ ગુર્વ-

નુજયા દાનમન્યત્તુ ॥ ૫-૧૩ ॥

મૂલાર્થ—ન્યાયોપાર્જિત ધનનો સેવકવર્ગને અનુપરોધ-પણે દીન, તપસ્વી, અતિથિ આદિ વર્ગમાં થોડો પણ માતાપિતા આદિની આજ્ઞાથી ઉપયોગ કરવો તેનું નામ તે મહાદાન, અને આ રીતથી સ્વલ્પ રીતે જે ઉપયોગ કરવો તે દાન કહ્યું છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રમાં માર્ગાનુસારીના ગુણ વર્ણન કરતાં આચાર્ય પ્રથમ ગુણ ‘ ન્યાયસંપન્નવિભવઃ ’ દર્શાવે છે, એટલે ધર્મસન્મુલ્લ સ્થિત આત્મા જરૂર ન્યાયથી જ આજીવિકા, કુટુંબ રક્ષણ આદિ કાર્યો કરે તો જ તે માર્ગાનુસારી કહેવાય, અન્યથા તે માર્ગ-વાહ્ય કહેવાય. આથી ધર્મપ્રાપ્ત અને પ્રથમ જણાવી ગયેલ ધર્મેના લક્ષણો જેમાં હોય તે તેમજ દશ સંજ્ઞાનો નિરોધક આગમવચન પર શ્રદ્ધાલુ જન તો અવશ્ય ન્યાયથી જ વૃત્તિ ચલાવે એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. મહાદાન અને દાનનો ભેદ આચાર્ય અહીં દર્શાવે છે તેમાં ‘ ન્યાયવર્તન ’ એ મુખ્ય અને મહાદાન તથા દાનનો વિભાજક ગુણ માન્યો છે. અર્થાત્ ન્યાયસંપન્નતા સિવાય મહાદાનત્વ નામક પરમ ગુણ કોઈ પણ આત્મા પામી શકે નહીં. અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તા આદિમાં જ ‘ ન્યાયાત્ ’ એ પદ મૂકે છે, એટલે વૈશ્ય, ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર એ ચાર મુખ્ય આર્ય જાતિઓ શાસ્ત્રોમાં કહી છે, કિંતુ કાલક્રમે

જાત્યંતર પેટાજાતિઓ આદિ અનેક મેદો-ઉપમેદો થઈ ગયા; પણ આ સર્વ જાતિઓના પોતપોતાના કુલાતુરૂપ જે રીતિ વ્યવહારો શાસ્ત્રોમાં દર્શાવેલ છે તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો, આર્જીવિકા ચલાવવી, વ્યાપાર કરવો, કુટુંબરક્ષણ કરવું તે તે લોકો માટે ન્યાય ગણાય અને એ પ્રમાણે જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે ન્યાયસંપન્ન ધન કહી શકાય. જેમકે-વૈશ્યોએ વ્યાપાર, વ્યાજ, ધીરધાર આદિ, ક્ષત્રિયોએ પ્રજાસંરક્ષણ, અનિ-તિ પ્રચારનો નાશ, શત્રુના મયથી ઘ્વાવ, દુષ્ટોનું દમન આદિ, બ્રાહ્મણોએ પઠન-પાઠન, ઉપદેશ, ધર્મવૃદ્ધિ, ધર્મસંરક્ષણ, દેવપૂજા, મંત્રસ્મરણ, ધ્યાન આદિ, અને શૂદ્રોએ સેવા, કૃષિ આદિ કાર્યો-દ્વારા ધન પ્રાપ્ત કરી તેનાથી આર્જીવિકા અને કુટુંબસંરક્ષણ કરવું; પણ ઉપરોક્ત ચારે વર્ણો તથા પેટાજાતિઓ એ પ્રમાણે વર્તન કરતા છલપ્રપંચ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત આદિ નિંદક કાર્યો ન સેવે અને પોતાના જાતીય નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરે તો જ તે ન્યાયી વર્તન કહી શકાય.

આમ જ્ઞતાં પણ આચાર્ય કહે છે કે ન્યાયથી ધન ઉપાર્જી તે ધનનો અમુક ભાગ વ્યવહારસંરક્ષણમાં, અમુક ભાગ વ્યાપારમાં, અમુક ભાગ કુટુંબપાલનમાં, અમુક ભાગ નોકર-વાકર-સેવકોને સંતુષ્ટ રાખવામાં અને અમુક ભાગ ધર્મમાર્ગમાં તર્લ્લ કરે તેમ જ અમુક ભાગ નિધાનસ્થ કરે, આ પ્રમાણે વર્તનાર મહિષ્યમાં સ્વર્જીદગીને મયમાં નાસ્તો નથી, કિંતુ આય કરતા વ્યય અધિક કરે, વૈશ્રમણ જેવી સ્થિતિ રાત્તે, કુટુંબ

अने सेवकोने संभाले नहीं, धर्मनी उपेक्षा करे तेओ ज परिणामे जोखममां आवी पडे छे ए ज बात आचार्य धर्मविदुमां स्पष्ट करीने समजावे छे. “ पादमायान्निर्धि कुर्यात् , व्यापारादि द्वाराए प्राप्त थयेल पैसानो चोथो भाग निधिपणो स्थापन करवो. ”

एटले अही आचार्यश्री ध्वनित करे छे के-न्यायथी धन आवेल होय छतां जो नोकर-चाकरोने नाराज करी तेनो धर्मकार्यमां व्यय थाय तो ते व्यय सुष्ठु धर्मफलने आपी शके नहीं किंतु ए तो उपांगहीन धर्म कहेवाय; माटे धर्ममां व्यय करनारे, दानादि करनारे, ‘भृत्यानुपरोधतो’ सेवक-नोकरोने संताप, खेद, असंतोष न थाय तेम करी पछी ज, तेमज मातापिताने पण संतोषी, तेओनी आज्ञामां वर्ती धर्म साधन करे. आथी जेओ जीदगीभर दानादि उत्तम कार्यो करे अने मातापितानी उपेक्षा करे, अपमानित करे, संतापे, तेओनी सारसंभाले ले नहीं, आज्ञा माने नहीं तेओ जैनशास्त्र दृष्टिए सर्वो-गपूर्ण धर्मांराधक न गणाय; पण उपांगहीन धर्म आराधक ज गणाय छे. एथी तेओने योग्य फल पाववाने अधिकारी नथी मान्या, कारण के धर्मीनो प्राथमिक सदाचार शास्त्रो “ मातापितृसंपूजकः ” ए वाक्यथी ‘ मातापितानी पूजा करनार ’ एम वर्णवे छे. खरुं छे के-जेओ परमोपकारी माता-पितानो अनादर करे तेओ धर्म अने धर्मोपदेशकोनो अनादर केम न करे ? कारण के जेओ लाखोनी चोरी करे तेओने

સૈંકડોની ચોરી કરતા કાંઈ ભય લાગે નહીં. આટલું જણાવ્યા પછી હવે પૂર્ણાંગ સહિત થોડો પણ તે ન્યાયપ્રાપ્ત ધનનો ઉપ-યોગ ક્યાં કરવો ? તે આચાર્ય કહે છે. “દીનતપસ્વ્યાદૌ” ઉપર કથિત રીતથી તે ન્યાયપ્રાપ્ત ધન જેઓ નિરાધાર હોય, અશક્ત અને વિશિષ્ટ પાપકર્મો સેવનમાં અસમર્થ હોય તેવાઓને અને ત્યાગી, યુષ્મદ્ભુ, મહાવ્રતધારી તપસ્વીઓને આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ, પુસ્તક આદિ આપવામાં અને અન્ય જિનપૂજા, સહધર્મીસેવા આદિ અનેક પવિત્ર કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો-સ્વર્ચ કરવો. આ રીતથી વિવેકદ્વષ્ટિ કરેલો થોડો પણ સ્વર્ચ મહાન્ ફલને-પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને-અર્પનાર થાય છે. અતएव આચાર્ય ભગવંત આ વ્યયને-સ્વર્ચને મહાદાન એવી સંજ્ઞા આપે છે અર્થાત્ આ સ્વર્ચની આગલ અન્ય લાખો તથા કોડો સ્વર્ચી દાન કર્યું હોય, જિનમંદિરો, જિનપ્રતિમાઓ બનાવી હોય, મ્હોટી દાનશાલાઓ ઉઘી કરી હોય, અસંખ્ય અતિથિને સત્કાર્યા હોય, મ્હોટા સંઘો અને લાખો સહધર્મીયોની સેવા કરી હોય તથાપિ તે દાન જ કહેવાય ઇટલે મહાદાનમાં જે લાભ થાય તે આ કાર્યો કરવા છતાં લાભ થાય નહીં. આ જ હેતુથી ગ્રંથકાર મહર્ષિષ ‘દાનમન્યત્તુ’ ઉપરોક્ત વિધાન-વિયુક્ત દાનો તે દાન કહેવાય એમ કહ્યું. પરમાર્થ એ કે-ધર્મમાં સ્વર્ચ કરનારે આશય, પદાર્થ, પાત્ર અને કાલની પવિત્રતા તરફ એકાન્ત લલ્લય રાખવું જોઈએ તો જ સ્વર્ચ ઇષ્ટસાધક બને.

ए रीते उपर 'महादान तथा दान'नुं स्वरूप कहुं, हवे
जिनपूजानुं स्वरूप दर्शावे छे.

देवगुणपरिज्ञानात्त—

द्भावानुगतमुत्तमं विधिना ॥

स्यादादरादियुक्तं,

यत्तद्देवार्चनं चेष्टम् ॥ ५-१४ ॥

मूलार्थ—विधिथी आदर प्रीति श्रद्धापूर्वक वीतराग
देवना जे जे वीतरागत्व गुणो होय तेनाज्ञान साथे अने तेमां ज
लीनता तथा उत्तम भाव सहित जे अष्टद्वय आदिथी भगवंतनी
पूजा तेनुं नाम वास्तविक अने इष्ट पूजा समजवी.

“ स्पष्टीकरण ”

परमनिवृत्तिरूप जे फलोद्देश्यी आपणो जेने पूजीए ते
देवतुं देवत्व शुं छे ? पूजाने ते अविरोधपणो योग्य छे के नहीं ?
तेनो सुष्ठु विचार करवो जोइये; कारण के तो ज ते समिचीन
पूजा कहेवाय अने पूजानुं इष्टफल प्राप्त थाय; अन्यथा ते पूजा
मात्र ज कहेवाय. जैन शास्त्रो संवोधे छे के तमे इश्वरनी लीला
या चमत्कारो देखी अथवा गाढरीया प्रवाहथी तणाइने तेमज
कोइनी प्रेरणा मात्रथी अगर अपारा पर विश्वास राखी देवनी
पूजा या मान्यतामां पतंगनी माफक अग्निमां झंपलावशो नहीं,
किंतु प्रथम तेनी तमे कांचननी जेम परीक्षा करी इश्वरनुं नि-
दोष-निष्कलंक स्वरूप विचारी-तपासी पछी ज तेने मानवाने,

પૂજવાને છલચાશો. યદિ આટલી તમારામાં સન્મતિ ન હોય તો પછી ત્યાગી અસ્વાર્થી શુદ્ધોપદેશક તત્ત્વદર્શી મહર્ષિયો જે કહે તે ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તન કરશો તો જ તમે તમારું હિત સાર્થી શકશો. હરિભદ્રસૂરિજી તો કહે છે કે—“ પક્ષ-પાતો ન મેં વીરે, ન દ્વેષ કપિલાદિષુ । યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ” ॥ ૧ ॥ “ મહાવીર પરત્વે મને રાગ નથી ને કપિલાદિકો પ્રતિ મને દ્વેષભાવ નથી; પરંતુ જેઓનું વચન યુક્તિ અને પ્રમાણાદિથી વાધિત નથી થતું તેઓનું જ વચન સ્વીકારવું યોગ્ય છે. ” શાસ્ત્રોમાં દેવના ઈશ્વર, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, અર્ચિત્યશક્તિ, અખિલગુણાધીશ, સર્વ-દોષાતીત, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, જિનેશ્વર, તીર્થંકર, સંચિદાનંદ-મય વિગેરે સહસ્રશઃ નામો પ્રસિદ્ધ છે, એટલે આ સર્વ નામોનો સમન્વય દેવમાં અવશ્ય થવો જોઈએ, અન્યથા તે રાલી નામો ગોવાલના છોકરાનું ઇન્દ્ર નામની જેમ હાસ્યપાત્ર ગણાય. એક વાજુ ઈશ્વરપણાની પ્રખ્યાતી અને વીજી વાજુ તેવા ગુણો ન હોય તો તે હાસ્યજનક કેમ ન ગણાય ? અને આવું ઈશ્વરપણું પ્રાપ્ત કરી કોને પૂજવાનું મન ન લલચાય ? અતએ પ્રથમ તો ઈશ્વર દેવાધિદેવમાં જર્ગતના સર્વ અપલક્ષણો રહિત રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાન ચેષ્ટા વિનાના શુદ્ધ સત્ય નિરાવાધ તત્ત્વવક્તા તથા સર્વજ્ઞપણું આ લક્ષણો અવશ્યમેવ સુઘટિત થવા જોઈએ. ઈશ્વરના આ લક્ષણોની પરીક્ષા તેઓની જીવનક્રીડા, વ્યવહાર અને ઉપદેશ પરથી સુલક્ષિત થાય છે. જેઓએ પોતાના જીવન વ્યવહાર દરમિ-યાન હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર, તૃષ્ણા આદિ દુર્ગુણોને

કતવ્ય માની સેવ્યા નથી, લીલા માની લોકોને તેમ કરવાનો
 ઉપદેશ આપ્યો નથી, મોગ્ય પદાર્થોની તૃષ્ણામાં આસક્તિથી
 લીન વન્યા નથી, ભૌતિક માયામાં લિપટાઈ સ્વર્જીદગીને વ્ય-
 તીત કરવાની તૃષ્ણા રાખી લોકોને આ તો ईશ્વરની અલિપ્ત
 લીલા છે આવા પ્રપંચથી ઠગવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી; કિંતુ
 કર્મજન્ય ઉપાધિયો વેઠી, સુઅવસરે સંસારના પ્રપંચને છંદી,
 રાજ્ય, ધન, કુટુંબ, સ્ત્રી-પુત્રાદિ પરિવારને વશ લાગેલ કચરાની
 જેમ અલગ કરી, ધોરતમ તપ આદરી, અજ્ઞ લોકોએ ઉપજાવેલ
 અસંખ્ય પરીસહો, કષ્ટો, ઉપદ્રવો, તાઢન, તર્જના, અપમાન, ઉપ-
 સર્ગોને એકાંત હમાખાવથી, રાગ-દ્વેષ વિના પ્રસન્ન અંતઃકરણથી
 અહગપણે સહન કરી, અનાદિના આઠે કર્મોને આત્માથી અલગ
 કરી, શુદ્ધ નિર્દોષ કાંચનવત્ નિષ્કલંક આત્મસ્વરૂપને, અનન્ત-
 જ્ઞાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું, અલિપ્ત ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા, કેવલ આ-
 ત્મિક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદની લીલામાં મગ્ન વની મધ્ય આત્મા-
 ઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે શુદ્ધ સન્માર્ગનો, શુદ્ધ નિરાવાધ
 નિર્દોષ તત્ત્વનો જેઓએ ઉપદેશ કર્યો તેઓ જ પરમાર્થથી ईશ્વર,
 દેવાધિદેવ, પરમાત્મા અને વીતરાગ નામ ધારણ કરવાને યોગ્ય
 કહેવાય. આ જ દેવ પતિતપાવન, જગદુદ્ધારક, અશરણશરણ,
 વતસલ, હિતદાયી, સંસારમયરક્ષક, કૃતકૃત્ય, ઉત્તમોત્તમ પર-
 માત્મા કહેવાય અને તે જ પરમાત્મા વિના સ્વાર્થે જગત્ને સન્માર્ગ
 દર્શાવી શકે. ઉમાસ્વાતી વાચકજીએ કહ્યું છે કે—“યસ્તુ કૃતા-
 ર્થોઽપ્યુત્તમમવાપ્ય ધર્મ પરેભ્ય ઉપદિશતિ । નિત્યં
 સ ઉત્તમેભ્યોઽપ્યુત્તમ ઇતિ પૂજ્યતમ એવ ” ॥ ૧ ॥

“જેઓ કૃતકૃત્ય બની ઉત્તમ ધર્મ પ્રાપ્ત કરી વીજાઓનું કલ્યાણ કરવા પ્રાપ્ત સત્ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે તેઓ જ સ્વરેશ્વર સર્વદા ઉત્તમો કરતા પણ ઉત્તમ અને નિતાન્ત પૂજ્યતમ હોય.”

અતएव આ દેવની પૂજા કરવી તે જ પૂજા કહેવાય. વાસ્તવિક રીતે માનવી યા દેવોની પૂજાને યોગ્ય આ વીતરાગદેવ સિવાય અન્ય કોઈ ન હોઈ શકે. જેને આપણે મોક્ષદાતૃત્વ બુદ્ધિથી પૂજીએ તેમાં યદિ તે ગુણ ન હોય, પોતે પણ તે સ્થાનના અનધિકારી હોય તો તેઓને પૂજવાનું ફલ શું ? આથી જ ઉમાસ્વાતી મહારાજે કહ્યું છે કે—“તસ્માદર્હતિ પૂજામર્હન્નેવો-ત્તમોત્તમો લોકે । દેવર્ષિનરેન્દ્રેભ્યો પૂજ્યેભ્યોઽપ્યન્ય-સન્વાનામ્ ” ॥ ૧ ॥ જગતમાં ઉત્તમોત્તમ અર્હન્ દેવ જ હોવાથી તે જ પૂજા કરવાને યોગ્ય છે, કારણ કે—દેવો, મહર્ષિઓ, નરેન્દ્રોને તેઓ પૂજ્ય હોવાથી અન્ય પ્રાકૃતજનોએ તો અવશ્ય તેઓની પૂજા કરવી જોઈએ. ” પૂજકોએ પૂજન કરવા પહેલાં પરમેશ્વરનું ઉપરોક્ત સ્વરૂપ ધ્યાન કરી તેને ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ, જેથી પૂજન કરતાં મનની પ્રસન્નતા થાય, પૂજાનો હ્રદયેશ વરાબર સાચવી શકાય અને પૂજન શા માટે કરું છું એ તત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય. વસ્તુતઃ જેઓ ઉપકારી હોય, જેઓ પાસેથી ભવિષ્યમાં કાંઈ તત્ત્વ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેઓનો સુયોગ્ય ઉચિત સત્કાર કરવો એ વ્યવહારિક નિયમ પણ છે. હ્યારે પરમાત્મા તો અતુલોપકારી, અનન્ય અસાધારણ સ્વદાતા સાંસારિક ત્રિવિધતાપ દૂર કરનાર હોવાથી

અને તેઓ પાસેથી તે પદાર્થો પ્રાપ્તવ્ય હોવાથી તેઓની પૂજા તેઓને યોગ્ય અવશ્ય કરવી જોઈએ એ પૂજકોનો ધર્મ છે. યોગ્યનું યોગ્ય સન્માન કરવું તે આપણી યોગ્યતા વધવાનું વીજ છે, કારણ કે યોગ્યને જેટલું આપીએ તેનાથી સદસ્રગુણું પાછું આપણને મળે છે અર્થાત્ જે પદાર્થની આપણને મહિષ્યમાં ચાહના હોય તેના માટે તે પદાર્થવાનની હિત સેવા-સન્માન-પૂજા વિગેરે કરવાં જોઈએ, છાથી જ આચાર્ય હરિમદ્રસૂરીશ્વરજી પૂજાનો ઉપદેશ કરતા પૂજકોને કહે છે કે- ‘ દેવગુણપરિ-જ્ઞાનાત્ ’ એટલે દેવના જે જે અનુકરણીય અને પ્રાપ્તવ્ય ગુણો છે તેનું જ્ઞાન કરવું, તેનો અભ્યાસ કરવો અને પૂજા કરતી વખતે તેની જ ભાવના કરવી, એટલું જ નહીં પણ ‘તદ્-ભાવાનુગતં’ દેવના ગુણસ્મરણ-ધ્યાનમાં આત્માને લીન કરી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી ઉત્તમ પ્રકારે વીતરાગદેવની પૂજા કરવી, તેમજ દેવ પરત્વે અને પૂજામાં એકાન્ત આદર આચરણ પ્રીતિ સહિત પૂજા કરવી એટલે આ પૂજા પરમાર્થ પૂજા કહેવાય. નિદાન એ કે-ઈશ્વરપૂજન કરતી વખતે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન આ ત્રિપુટીની ષ્ઠી તો એક્યતા થવી જોઈએ કે જેથી શાસ્ત્રોક્ત અમૃતક્રિયાનું લક્ષણ આ પૂજામાં સમન્વિત થાય અને ‘ ભ્રમરી-કીટક ’ ન્યાય લાગુ થઈ શકે. ઝરે ! હમાસ્વાતી વાચકજી કહે છે તે પ્રમાણે પૂજા કરવાથી ઉત્તરોત્તર અવશ્ય લાભ થાય. “ અભ્ય-ર્ચનાદર્હતાં મનઃપ્રસાદસ્તતઃ સમાધિશ્ચ । તસ્માદપિ

નિઃશ્રેયસમતો હિ તત્પૂજનં ન્યાય્યં ” ॥૧॥ “વીતરાગ દેવની પૂજા કરવાથી પ્રથમ મનની પ્રસન્નતા વધે, ત્યારપછી તેથી સમાધિશાન્તિ પટલે કષાયો દૂર થાય અને તે પછી એકાન્ત નિઃશ્રેયસ-મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય માટે વીતરાગદેવની પૂજા કરવી, એ ન્યાયયુક્ત ગણાય. ” પરંતુ આ પૂજાનું પ્રકરણ પ્રથમ કહેલ મહાદાન અને દાનના પ્રકરણ પછી જણાવ્યું હોવાથી મહાદાનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા આચાર્યે જે જણાવ્યું તે યોગ્યતા પૂજકોમાં પ્રથમ અવશ્ય આવવી જોઈએ. એ યોગ્યતા આન્યા બાદ આ વાસ્તવિક પૂજાનો અધિકાર આત્મા પામી શકે; અન્યથા તે પૂજા જ ગણાય. આથી જ ગ્રંથકારે મૂલમાં અહીં ‘ ઉત્તમં વિધિના ’ આ પદો પર વધારે વજન આપ્યું છે. પરમાર્થ એ કે-ન્યાયપ્રાપ્ત સેવકોને અવિરોધી અને વહીલની આજ્ઞા મુદ્રિત હોય તો જ ઉત્તમ અને વિધિપૂર્વક વીતરાગપૂજા કહેવાય.

ઉપર આપણે જે વાત વિચારી ગયા તેની જ પ્રકારાંતરથી ફરી પુષ્ટિ કરે છે, અથવા ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે-એ જ વાત અન્યત્ર કહી છે તેનો અતિર્દિશ-ભલામણ અહીં પ્રસ્તુત ગ્રંથકર્તા કહે છે.

एवं गुरुसेवादि च,

काले सद्योगविघ्नवर्जनया ॥

इत्यादि कृत्यकरणां,

लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिः ॥ ५-१५ ॥

मूलार्थ—विधिથી જેમ પૂજાનું કહ્યું તેમ વિધિથી ધર્મા-
ચાર્ય આદિની સેવા, ભક્તિ, પૂજા વિગેરે કરવી, અને યોગ્ય
અવસરે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, પઠન આદિ ધર્મવ્યાપારો વિદ્યો-
અન્તરાયોને દૂર કરી કરવા. ઇત્યાદિ ઉપર કથિત કાર્યોનું
વિધાન કરવાથી લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય અર્થાત્ આનું જ
નામ લોકોત્તરતત્ત્વનો લાભ કહ્યો છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

દેવની પૂજાનું સ્વરૂપ ઉપર વિસ્તારથી વિચારી ગયા.
હવે ગુરુસેવા આદિ કાર્યો કેમ કરવા તે વિચાર આચાર્યશ્રી
અહીં જણાવે છે. જે વાત અન્યથા કહી જે તે જ અહીં પુષ્ટિ માટે
દર્શાવે છે અથવા દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ, પૂજાનું યથાર્થ રૂપ
ધર્માચાર્યો પાસેથી જ ઉપલબ્ધ થાય છે; માટે ગુરુભક્તિનું સ્વરૂપ
અહીં જણાવે છે. શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી પૂજા કરવાનું શાસ્ત્રોપદેશ
જેમ કહ્યું છે તેમ ગુરુસેવા, ભક્તિ, પૂજા પણ વિધિપૂર્વક જ કરવી
પટલે ધર્માચાર્યો—ત્યાગી, શુદ્ધ સન્માર્ગદર્શક ગુરુઓ—ની આહાર,
પાત્ર, ઔષધ, મકાન આદિથી શુશ્રૂષા વિધિથી કરવી. ભાવાર્થ
જે કે—ગુરુ સન્મુખ જવું, પાંચ અભિગમો સાચવવા, ગુરુને
આહારાદિ માટે નિર્મત્રણા કરવી, આહાર લેવા આવે તે સમયે
સામે જવું, પછી વંદના કરી અબ્ધુદિયો સ્વામી વિનય, સરલતા,

ઉદારતા, ભક્તિનો અતિરેક, પ્રમોદના અશ્રુસહ અહોભાગ્ય માની ન્યાયપ્રાપ્ત કલ્પનીય આહારાદિ ગુરુપાત્રમાં મૂકવા, અલ્પમાં અલ્પ સાત પગલાં ગુરુને બેઠાં જવું, વારંવાર સુલભાતા પૂછવી, વિનયથી ધર્મચર્ચા કરવી; તથા પઠન, પાઠન, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ આદિ ક્રિયાઓ કરવી તેમજ પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખના પણ ઉચિતકાલે કરવી. શાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ જે જે કાલે કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે તે તે ક્રિયાઓ કરવી.

આ ક્રિયાઓ પણ અનેક પ્રકારની વચમાં આવતી સ્ત્ર-લનાઓને દૂર કરી, વિદ્યો-અંતરાયોથી અલગ રહી કરવી. નિદાન એ કે-ધર્મક્રિયાનું આચરણ કરતાં અવશ્ય પરીપહો, કષ્ટો, અપમાનો, પ્રમાદો, વિકલ્પો વિગેરે અનેક અંતરાયો ધર્મક્રિયાથી ચલિત કરવા અકસ્માત્ આઢે આવે પણ તે સર્વને દૂર કરી નિર્ભય વની પુરુષાર્થપૂર્વક ઉપરોક્ત ધર્મક્રિયાનું આ-ચરન, પાલન, અભ્યાસ વિગેરે કરવા. આ કાર્યોની એ રીતે પ્રાપ્તિ થવાથી ઘટલે એ કાર્યો આચરવાથી ગ્રંથકર્તા કહે છે કે આનું નામ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ થઈ કહેવાય અર્થાત્ એ પ્રમાણે વર્તન કરવું તેનું જ નામ લોકોત્તરતત્ત્વ છે. એ સિવાય અન્યને લોકોત્તરતત્ત્વની સંજ્ઞા નથી. યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે કે-વિધિસહ દાન પૂજા અને સેવાનું આચરણ કરવાથી તે જ મહાદાન, હૃદયપૂજા અને સત્સેવા એ નામથી આ ક્રિયાઓ અંકિત થાય છે.

આ સર્વ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? તેનો અહીં સુતાસો કરે છે.

(२५३)

इतरेतरसापेक्षा त्वेषा,

पुनरासवचनपरिणत्या ॥

भवति यथोदितनीत्या,

पुंसां पुण्यानुभावेन ॥ ५-१६ ॥

मूलार्थ—उपर कहेल सर्व क्रियाओ परस्पर सापेक्ष होवाथी, उपरोक्त स्वरूपवाली अने परस्पर अपेक्षा राखनारी आ सर्व क्रियाओनी प्राप्ति पुरुषोने पुण्यानुभावथी अने सिद्धान्तवचन परिणामवाथी थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

शास्त्रोक्त विधिसह एक सुष्ठु क्रिया प्राप्त थाय तो तमाम क्रियाओ सुष्ठु अने विधि युक्त प्राप्त थाय, तेमज एक क्रिया विधि रहित अने अशोभन होय तो सर्व क्रियाओ अविधिवाली अने अशोभन होय, आ बात अर्ही दर्शावे छे; कारण के—दान, पूजा, सेवा आदि कार्योतुं शास्त्रोक्त विधान परस्पर एतुं तो गुंथाएल छे के जे महानुभावने सिद्धान्त वचनो बराबर परिणाम्या—सिद्धान्तवचनमां अपूर्व श्रद्धा प्राप्त थइ ते महानुभावने शास्त्र आधारथी, एक ज क्रियामां कुशलता प्राप्त थवाथी सर्व क्रियाओनी कुशलता प्राप्त थवामां काई प्रत्यवाय नहतो नथी एतले आ सर्व क्रियाओ एक बीजानी अपेक्षा राखे छे. जेभके महादान नामक क्रियामां न्यायवर्तन, पोष्य-चर्गनो अविरोध, मातापितानी आज्ञा, आशयनी पवित्रता,

હદારતા આદિ ગુણોની અપેક્ષા હોય છે તે જ ગુણોની જિનપૂજા, ગુરુસેવામાં પણ આવશ્યકતા છે અને આ ક્રિયાની નિર્મલતા સિદ્ધાન્તવચન પરિણમવાથી, તેના પર સદ્ભાવ પ્રાપ્ત થવાથી જ થાય છે. તેમ જ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય કહે છે કે- સદ્બુદ્ધિના હેતુભૂત પુણ્યવિપાકનો જ્યારે હૃદય થાય ત્યારે જ જિનેશ્વરનાં આગમમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા પ્રગટે, અને પૂર્વે જે પ્રમાણે મહાદાન, ઇષ્ટપૂજા અને સત્ગુરુસેવાતું સ્વરૂપ કહું છે તે પ્રમાણે મનુષ્યોને અવિરોધપણે આ શુભ ક્રિયાઓની ઘરાવર પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે એક જ ક્રિયા અન્ય ક્રિયાને વાધા ન હપનાવે તેવી જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તે લોકોત્તરક્રિયા કહેવાય, અને અન્ય ક્રિયા સાથે એક વિરોધ કરનારી પ્રાપ્ત થાય તો તે લૌકિકક્રિયા કહેવાય. નિદાન ૯ કે-ઉપર દર્શિત અવિરોધીની વિધિસહ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ આગમવચન પરિણમવાથી અને મહાપુણ્યોદયથી, પ્રત્યેક ક્રિયાનો પરસ્પર સુઘટિત સંવંધ સાચવવાથી તેમ જ વિધિનો અનુરાગ ધારવાથી થાય છે.

(६) जिनमंदिरषोडशकम्-

आगलना प्रकरणां 'लोकोत्तरतत्त्व' शुं अने तेनी प्राप्ति कोने तथा शायी थाय ? ए वात कही, एतले सामान्य धर्मनी सिद्धि तथा पछी लोकोत्तरतत्त्व प्राप्त थाय एम जणा-
व्युं. आयी आत्मा जिनमार्गमां आगल वधवाने अने उत्तरोत्तर परम गुणो इष्टकार्यसिद्धि करवाने योग्यतावालो थाय. निदान ए के-खरी लायकात तेमां आवे एम प्रतिपादन कर्तुं. लायकात वगरनी वीतरागदर्शित क्रियाकुशलता उच्च गृहीजीवन अगर त्यागीजीवननो अधिकार उपलब्ध थाय तो पण ते भाडुती जीवन तुल्य होवायी इष्टफल कदापि अर्पे नहीं, अतएव आ छट्टा प्रकरणां श्रीमान् हरिमद्रसूरिजी भगवान् लोकोत्तरतत्त्व आत्माने प्राप्त तथा पछी आत्मा क्या क्या कार्यों करवाने अने क्या स्थाने विराजवाने अधिकारी थाय तेनुं व्यक्तस्वरूप विस्तारथी प्रतिपादन करे छे.

अस्यां सत्यां नियमाद्वि-

धिवज्जिनभवनकारणविधानं ॥

सिद्ध्यति परमफलमलं,

ह्यधिकार्यारंभकत्वेन ॥ ६-१ ॥

मूलार्थ—आ उपर दर्शित 'लोकोत्तरतत्त्वनी' प्राप्ति तथा पछी निश्चयथी धर्मी आत्मा स्वयं विधिपूर्वक वीतरागनुं

મંદિર અન્ય પાસે કરાવે અને પોતે જિનમવનના જે જે કારણો હોય તેને પ્રાપ્ત કરે. આથી અધિકારીએ આ કાર્ય આરંભ્યું હોવાથી તેને અતિશય પરમફલની સિદ્ધિ થાય.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

પ્રથમ સામાન્ય ધર્મના ગુણો ઔદાર્ય આદિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારબાદ સિદ્ધાન્તવચનનો પ્રેમ, પરમશ્રદ્ધા અને પરિણામન થયા પછી વિધિનો બોધ, આદર, કરણપ્રીતિ તથા ક્રમશઃ વિધિસહ ક્રિયાકુશલતા તેમ જ પ્રત્યેક ક્રિયાનો વિધિબોધ થાય. ઇટલે મહાદાન, હૃષ્ટપૂજા, સત્સેવા-આ પ્રમાણે આત્મ-શુદ્ધિ અને એકાન્ત કર્મક્ષયકારક લોકોચરતત્ત્વની પરમગુણની પ્રાપ્તિ થાય. જેને આ પ્રમાણે ક્રમશઃ અથવા ઉત્ક્રમથી એ ગુણો હૃદયંગમ થાય તે અવશ્યમેવ સ્વોપાર્જિત ધન ચંચલ, ક્ષણિક, ચિનંશ્વર ધારી તેનો મહાદાનમાં, જિનપૂજામાં અને ગુરુમક્તિમાં ઉત્સાહથી વ્યય કરે, ધર્મવૃદ્ધિ, સમકિતપ્રાપ્તિ-સંરક્ષણ અને તેની શુદ્ધિ તેમ જ શાસનપ્રભાવના વિગેરે કાર્યો સ્વર્જીદગીમાં અનેક વાર તે ધનથી કરે, ઇટલે વસ્તુતઃ ધન ઉપર આ આત્મા ગાઢ મોહ રાखે નહીં. છેવટે વીતરાગદેવની મહાપૂજાના લોભથી પોતાની કુટુંબની અને સમાન ધર્મીઓની સરલતા માટે નિત્ય ધર્મવૃદ્ધિ થાય તે સારુ અને આત્માની પવિત્ર ભાવના વની રહે તેમજ કુટુંબીયો ધર્મ અને સ્વકર્તવ્યથી ચ્યૂત ન થાય તે માટે તથા સમક્રિતની નિર્મલતા-હ્રસ્વલતા માટે શાક્ષકર્તા કહે છે કે-‘ નિયમાત્ ’. નિશ્ચયથી અથવા

યોગ્યતા આવવાથી આ આત્મા જિનમંદિર અન્ય કારીગરો પાસે કરાવે. તે પણ જેમ તેમ નહીં, કિન્તુ પોતે સિદ્ધાન્તપ્રેમી હોવાથી ' વિધિચત્ ' શાસ્ત્રમાં જે વિધિથી અને જેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કરવાનું જણાવ્યું તે પ્રમાણે વનાવે, ઇટલું જ નહીં પરંતુ પોતે સ્વયં જિનમંદિરમાં જે જે સાધનો-વાહ્ય અથવા આશ્ર્યન્તર સાધનો-જોડે તેનું સંપાદન કરે અર્થાત્ સ્વરી લાયકાત પ્રાપ્ત કરે. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી શું ફલ થાય ? તે ગ્રંથકાર ઉત્તરાર્ધથી જણાવે છે. ઇટલે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ' લોકોત્તરતત્ત્વ ' પ્રાપ્ત થવાથી યોગ્યતા આવે અને તેથી—' અધિકાર્યારંભકત્વેન ' સ્વાસ અધિકારી શાસ્ત્રોક્ત યોગ્યતાવાલો આત્મા આ જિનમંદિર વિધિપૂર્વક વનાવે છે, ઇટલે અતિશય મહાન્ ઉત્કૃષ્ટ ફલ જે મોક્ષફલ અથવા તીર્થંકર-ગોત્રવંશરૂપ ફલ અગર નિર્દોષ સમ્યક્ત્વરૂપ ફલ નિદાનતયા તેને હપલબ્ધ થાય છે.

આ શ્લોકમાં આચાર્યદેવે ' લોકોત્તરતત્ત્વ ' મળ્યા પછી શાસ્ત્રોક્ત અધિકારીપણું પ્રાપ્ત કરી અન્ય પાસે જિનમંદિર કરાવે અને પોતે જિનમંદિર યોગ્ય વાહ્ય તથા આશ્ર્યન્તર પવિત્ર સાધનનું સંપાદન કરે તેમ કહ્યું. અતઃ શાસ્ત્રમાં કેવા ગુણવાલો જિનમંદિર કરાવવાને યોગ્ય ગણ્યો છે ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો ગ્રંથકર્તા અહીં કરે છે.

ન્યાયાર્જિતવિત્તેશો,

મતિમાન્ સ્પીતાશયઃ સદાચારઃ ॥

गुर्वादिमतो जिनभवन-

कारणस्याधिकारीति ॥ ६-२ ॥

मूलार्थ—न्यायोपाजित धनवान्, बुद्धिमान्, पवित्र आशयवान् अने सदाचारी तेम ज मातापिता तेमज बडिलो, राजा अपात्य आदिने मान्य एवा आत्माने वीतरागदेवलु मंदिर कराववा शास्त्रकारोए अधिकारी मान्यो छे.

“ स्पष्टीकरण ”

धनवान् अने गमे तेवी लायकात वगरनो आत्मा ममत्व, इष्या अथवा मानप्रिय बनी जिनमंदिर करावे छे, तो भविष्यमां तेने अगर तेना कुटुंबने, श्रीसंघने ते मंदिर पर पटली दरकार होती नथी. आयंदे ते मंदिर भारभूत आशातनामय अने एक कर्मबंधलुं ज कारणभूत बने छे, तथा बनावनार पवित्र हेतुथी अथवा पवित्र आशयथी अने न्यायथी करावनार न होवाथी ते मंदिर अन्यने कल्याणभूत कदापि बनतुं नथी. अन्याय तथा दुष्टबुद्धिथी करेलुं एक गृहस्थ जीवनलुं सामान्य कार्य पण ज्यारे आत्माने शांतपणो बेसवा देतुं नथी तो आवुं जिनमंदिर पण उन्नतिमां क्यांथी हेतुभूत थाय ? अतएव जिनमंदिर करावनारे केवल धनपतिपणानो ज मोह न धरता आ श्लोकमां दर्शित योग्यता मेळववा तरफ लक्ष्य राखवुं, एम ग्रंथकर्ता प्रतिपादक रीतिथी गर्भित उपदेश करे छे. पटले के आ श्लोकमां जिनमंदिर कराववानी योग्यता-वाला माटे जे पांच विशेषणो आप्या छे ते पूरेपूरी रीतथी

आत्मा प्राप्त करे त्यारबाद ज जिनमंदिर पोते स्व अने परना कल्याण माटे बंधावी शके; अन्यथा जिनमंदिर बंधाववा पूरतुं ज कार्य कर्तुं कहेवाय.

धनवान ज जिनमंदिर बंधावी शके ए बात खरी अने धन विना मंदिर विगेरे एक पण कार्य थइ शके नहीं ए तो जाणीतुं छे, पण जिनमंदिर जेवा पवित्र कार्यो क्या धनथी थाय तो स्वपरने आयंदे कल्याणकारी थाय एनो खुलासो शास्त्रकर्ता प्रथम ज करे छे.—‘न्यायार्जितवित्तेशो’ जेयो स्वर्जादगीमां पोताना कुलपरंपरागत व्यवहारथी छळ-कपट, विश्वासघात, चोरी अने बीजा निर्दनीय व्यापारो विना धन पैदा कर्तुं होय ते ज न्यायप्राप्त धन कहेवाय. आबुं धन जेना पासे होय ते ज मनुष्य वीतराग देवतुं मंदिर बंधावी शके अने पूजा तथा महादानना फलने पापवाने योग्य गणाय, कारण के न्यायप्राप्त धनथी करेतुं अल्प पण पुण्यकार्य पुण्या-नुबंधी पुण्यनुं कारण थाय एम महर्षिओ कहे छे. आम छतां पण जो हित अने अहितनो विभाग करवानी अकल न होय अर्थात् कल्याणकारी शुं छे एटलो पण जेने विवेक न होय तो ते न्यायप्राप्त धननो सदुपयोग क्यांथी करी शके ? एटले ज—‘मतिमान्’ आ धननो हुं क्यां व्यय करुं तो भविष्यमां मारुं एकान्त कल्याण थाय एवी जेनी सन्मति होय, तेमां पण कार्य करवा पहेला सन्मति लपजे अने कार्य शरु कर्या पछी अगर कार्य बनी गया पछी आ में शुं कर्तुं ? मारुं धन बहुं खर्चाइ जशे ? हवे हुं शुं करीश ? एवी एवी अनेक धार-

शास्त्रो-विचारो न आवे माटे कहे छे के-‘स्फीताशयः’
 कार्यनी शुरुआतथी मांडी कार्य थइ रहे त्यांसुघी अने आगल
 उपर पण जेना परिणामो मंदिर आदि धार्मिक कार्योंमां अनु-
 क्रमे चढता ज रहे; तथा ‘सदाचारः’ सदाचारी-उत्तम
 आचारवान् होय ते. सदाचारनुं स्वरूप योगविन्दु प्रकरणमां
 आ प्रमाणे कह्युं छे-“लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्यु-
 द्धरणादरः । कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकी-
 र्त्तितः ॥ १ ॥ सर्वत्र निन्दासंत्यागो, वर्णवादश्च
 साधुषु । आपद्यदैक्यमत्यन्तं, तद्वत्संपत्तिं नम्रता
 ॥ २ ॥ प्रस्तावे मितभाषित्व-मविसंवादनं तथा ।
 प्रतिपन्नक्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥ ३ ॥ अ-
 सद्ब्रह्मपरित्यागः, स्थाने चैतत्क्रिया सदा । प्रधान-
 कार्ये निर्वन्धः, प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ ४ ॥ लोका-
 चारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौचित्यपालनम् । प्रवृत्तिर्गहि-
 तेनेति, प्राणैः कंठगतैरपि ॥ ५ ॥ दुनीया तरफना
 अपवादथी नित्य भीरु, दीन-अनाथनो उद्धार करवापां प्रेम,
 आपणा पर करेल अन्य जनोनो उपकार जाणवो-मानवो,
 उत्तम दाक्षिण्यता-आ सर्व सदाचारो कहा छे; तथा सर्वत्र
 अने सर्वनी निंदानो त्याग, उत्तम साधुजनोनी प्रशंसा, कष्ट
 बखते अतिशय अदीनता अने संपत्ति अवस्थापां नम्र परिणाम,
 सुअवसरे अल्प भाषण, कोइनी पण साये विवाद-क्लेशमां
 नहीं उत्तरवुं, स्वीकृत कार्यनुं आखिरतक पालन, तेमज कुल-
 धर्मनी बराबर सेवा, खोटा खर्चा बंध करवा-नहीं करवा, देवपूजा,

गुरुसेवा, दानादि कार्योमां लक्ष्मीनो नित्य व्यय, विशिष्ट फल-
 दायी कार्योमां आग्रह राखवो अने प्रमादनो त्याग करवो,
 घणा लोकोमां रुढ तथा अविरुद्ध लोकव्यवहारनुं पालन करवुं,
 स्वपक्ष अथवा परपक्षमां एटले स्वजाति के परजाति, स्वकुटुंब
 के परकुटुंबमां सर्वत्र उचित आचारनुं पालन करवुं अने आ
 लोक परलोकमां निंदनीय कार्यो प्राणो नाश पामे तो पण
 करवा नहीं. ” आ सर्व धर्मीयोना सज्जनोना सदाचारो
 शास्त्रमां कहा छे. आ सदाचार जेमां होय ते आत्मा अने—
 ‘ शुर्चादिभूतः ’ माता. पिता, बडिलो, राजा, अमात्य आदि
 सर्वने माननीय होय ते जं पुरुष जिनमंदिर बंधावी शके
 अर्थात् ते ज अहीं अधिकारी मान्यो छे. आथी ज आचार्यदेवे
 ‘ अधिकारीति ’ ए अंतिम पदथी. आवो मनुष्य जिनभवन
 बंधाववाने अधिकारी समजवो एम स्पष्ट निर्देश करे छे. अहीं
 ग्रंथकार अंतमां ‘ इति ’ पदथी ध्वनित करे छे के—शास्त्रा-
 ज्ञाथी परमशुद्ध अने अधिकारी आ पांच विशेषणविशिष्ट,
 आत्मा ज होय. आ परथी लेभागु अने केवल धनवानो जे
 काई पवित्र कार्यना हकदार वनी जइ लाखोना खर्चथी
 जिनमंदिरादि बनाववानो लाहो लेवा तत्पर थइ जाय छे अने
 उपरोक्त गुणो के शास्त्रीय आज्ञा तरफ ख्याल सरखो नथी
 करता ए कोइ पण रीते योग्य नथी. उपरोक्त योग्यता प्राप्त
 करी, तेने लक्ष्यमां राखी यदि जिनमंदिरो बंधावाय तो शास्त्रा-
 ज्ञाना संरक्षण साथे परम कल्याणरूप इष्टफल नितान्ततया
 स्वपरने प्राप्त थाय ज;

(३०२)

अन्य पासे जिनभवन बंधावहुं अने पोते तेना कारणो एकत्र करवा एम पहेला श्लोकमां कहुं हतुं तो जिनभवनमां साधनभूत क्या कारणो एकत्र करवा तेनुं स्वरूप अहीं आचार्य स्पष्ट करे छे.

कारणविधानमेत-

चलुद्धा भूमिर्दलं च दार्वीदि ॥

भूतकानतिसंधानं,

स्वाशयवृद्धिः समासेन ॥ ६-३ ॥

मूलार्थ—जिनभवन निष्पत्तिना कारणकलापोनुं संक्षेपथी विधान आ प्रमाणे जाणवुं-शुद्ध भूमि, शुद्ध काष्ठ आदि दळो, नोकर, चाकरो अने मजूरोंने संतोषवा, तथा पोताना पवित्र आशयनी उत्तरोत्तर वृद्धि करवी.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकथी ग्रंथकार जिनभवन बांधवामां उपयोगी अंगोनुं संक्षेपथी वर्णन करे छे, एटले के जे साधनोबडे जिनभवनरूप कार्य बनी शके, कारणोनुं विशिष्ट भान थाय तयार-पक्की तेनी विशिष्ट शुद्धि करवाथी कार्य पण विशिष्ट शुद्ध तैयार थाय; माटे अहीं कारण विधाननो उपदेश आप्यो छे. अहींया जे जे कारणो दर्शाव्या छे ते प्रत्येकनुं स्वरूप अने तेनी शुद्धि केप साचववी ? ते तो ग्रंथकार महारान पोते ज

આગલ પર વિસ્તારથી દર્શાવશે. આથી અહીં તો દ્વારરૂપ ટૂંક જ વર્ણન કર્યું અર્થાત્ કેવલ કારણોની સંખ્યા માત્ર અહીં દર્શાવી છે. જિનમંથન વાંધવા પહેલાં મવિકોષ જિનમંથન યોગ્ય ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, તથા કાષ્ઠ, પત્થર આદિ પદાર્થો શુદ્ધ નિર્દોષ લેવા, જિનપ્રાસાદ વાંધનાર કારીગરો-મજૂરોને સુશી રાખવા, તેઓને કોઈ પ્રકારે ઠગવા નહીં અને વંધાવનારે પોતાનું ચિત્ત હદાર તથા પવિત્ર, નિર્દોષ, હજ્જલ વિચારમય રાખવું, ઇચ્છું જ નહીં પણ ઉચ્ચરોચ્ચર અધિક સુંદર ચિત્ત રાખવું.

પૃથ્વીની શુદ્ધિ કરવાનું જણાવ્યું તો કેવી રીતે શુદ્ધિ કરવી ? અને કેવી પૃથ્વી જિનપ્રાસાદ વાંધવાના કાર્યમાં લેવી ? તે સ્પષ્ટ કરે છે.

શુદ્ધા તુ વાસ્તુવિદ્ધા—

વિહિતાસન્નયાયતશ્ચ યોપાત્તા ॥

ન પરોપતાપહેતુશ્ચ,

સા જિનેન્દ્રૈઃ સમાખ્યાતા ॥ ૬-૪ ॥

મૂલાર્થ—વાસ્તુશાસ્ત્રની વિદ્યાથી વિહિત હોય અને શોભન ન્યાયથી જે પૃથ્વી પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમજ જે પૃથ્વી અન્યને ક્લેશ ઉપજાવીને સ્ત્રીથી ન હોય તે જ પૃથ્વી જિનેશ્વરોષ્ જિન-મંથન માટે યોગ્ય કહી છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં જે પ્રકારે વિધિ કહી છે તે પ્રકારે પ્રથમ પૃથ્વીની શુદ્ધિ કરવી, પટલે જે ભૂભાગ પર જિનમંદિર વાંધું હોય તે સ્થલમાં શુદ્ધતા કે અસ્થિઓ ન હોય તેમ ચોતરફથી તપાસ કરી નિઃશલ્ય ભૂભાગમાં જિનમંદિર વાંધવું. આ ભૂભાગ પણ સન્ન્યાય પ્રાપ્ત ધનથી સ્વીકારીને લેવો અને પૃથ્વીના માલિકને યથેષ્ટપણે સંતુષ્ટ કરવો. નિદાન એ કે—જે પૃથ્વી માટે કિંચિત્ પણ અન્યાયને સ્થાન ન મળે અને ન્યાયથી જ લીધી હોય, તથા તે ભૂભાગની આસપાસ કોઈ ગ્રહસ્થ જન રહેતા હોય તેઓની એક અંગુલ માત્ર પણ જમીન જેમાં દવાય નહીં, તેઓને યત્કિંચિત્ પણ ક્લેશ, દુઃખ કે હ્રદય યાય નહીં—આ વિધિથી પ્રાપ્ત જમીન શુદ્ધ ભૂમિ કહેવાય. જિનેશ્વરદેવો જિનમંદિર માટે આવીજ ભૂમિ યોગ્ય કહે છે. હેતુ એ કે—આવી જમીન પર જિનમંદિર વાંધ્યું હોય તો તે કલ્યાણમય અને શાસ્ત્રોક્ત વિધાનવાદ્યં કહેવાય. આ પરથી મંદિરના દ્રશ્યો મંદિરની પાસેની જમીન ધર્મમાં જાય છે, એમ મારી દવાવવા અથમ પ્રયત્ન કરે છે, કોઈ પણ ગૃહી મરવાની અગ્ની પર હોય ત્યાં કપટ કરી તેના કુટુંબીઓને રહતા રાખી તેના મકાનો, મિલકતો મંદિરમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે, આવકર્ષક વિરુદ્ધ કર્મોથી પૈસા એકત્ર કરી જિનધન વધારવાની ઘેલછા રાખે છે તે નિતાન્ત શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અને કર્મવર્ધક છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. પટલે આ રીતિ તો નિતાન્ત અનુચિત જ કહેવાય. આથી શાસ્ત્રો હપ્દેશે છે કે—જિન-

(૩૦૫)

આજ્ઞા વિરુદ્ધપણે જિનદ્રવ્ય વધારે તો આત્મા અનન્તસંસારી થાય છે, એ વાક્ય સ્વાસ મનનીય છે.

જિનમંદિર માટે જે જમીન જોઈએ તેમાં આટલી વિધિ સાચવવાનું શું કારણ ? તેનો હેતુ ગ્રંથકાર સુલ્લો કરે છે.

શાસ્ત્રબહુમાનતઃ સ્વલુ,
સચ્ચેષ્ટાતશ્ચ ધર્મનિષ્પત્તિઃ ॥

પરપીઠાત્યાગેન ચ,
વિપર્યયાત્પાપસિદ્ધિરિતિ ॥ ૬-૫ ॥

મૂલાર્થ—વિધિદર્શક વાસ્તુશાસ્ત્રનું વહુમાન કરવાથી અને અન્યને પરાભવ ન ઉપજાવવાથી તેમજ વીજાને વલેશ ન ઉપજાવવાથી નિશ્ચયથી ધર્મસિદ્ધિ થાય, અને આથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી પાપસિદ્ધિ થાય.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં જે વિધિ જિનભવન વનાવવાની કહી છે તે પ્રમાણે અનુસરણ કરવાથી શાસ્ત્રવિધિનું વહુમાન સચવાય. ધર્મીએ શાસ્ત્રનું વહુમાન અવશ્ય કરવું એ તો સામાન્ય નિયમ છે, તથાપ્રકારે વર્તવાથી નિર્દોષ ભાવવર્ધક જિનભવન પણ તૈયાર થાય છે અને તેથી જ ધર્મનિષ્પત્તિ પણ સિદ્ધ થાય; તેમજ જિનભવન આદિ કાર્યો સાધતાં પ્રથમ તે કાર્યો કરવાથી

यदि अन्यनो अभिभव यतो होय, बीजाओने दुख यतुं होय, कांइ नुकशान यतुं होय अगर पीडा के क्लेश यता होय तो अवश्य तेनो त्याग करवो जोइए. निदान ए के—कोइने पण अभिभव के क्लेश उपजाव्या वगर अने सर्वेने संतोष पमाडी जिनभवन बंधावतुं तो ज धर्मनिष्पत्ति थाय. अन्यथा शास्त्रकार कहे छे के—जे प्रवृत्तिमां शास्त्रबहुमान न सचवाय, परनो पराभव थाय, अन्यने क्लेशो थाय तो ते पापनिष्पत्ति-कारक ज गणाय. यशोविजयजी महाराज कहे छे के—जे हेतुओ धर्मसिद्धिकारक कह्या छे ते ज हेतुओ विरुद्ध वर्तन करवायी पापकारक बने छे, कारण के जे मात्राओ शरीरनी पुष्टि करे छे ते ज मात्राओ अपथ्य करवायी शरीरनी क्षीणता करे ए अनुभवसिद्ध छे.

उपर कहुं एटलुं ज नहीं पण आ प्रमाणे करवायी धर्मनिष्पत्ति थाय छे. यथा—

तत्रासन्नोऽपि जनो-

ऽसंवन्ध्यपि दानमानसरकारैः ॥

कुशलाशयवान् कार्यो,

नियमाद् बोध्यंगमयमस्य ॥ ६-६ ॥

मूलार्थः—जिनपासाद बांधती बसते स्वजनादि-संबन्ध-
शून्य लोको त्यां आसपास रहेता होय तेमनो पण अवश्य

अशनादिवहे मान अने सत्कारथी सन्मान करी ते लोको जैनधर्मनी प्रशंसा करनार सुंदर परिणामवाला थाय तेम करवुं, कारण के आवुं वर्तन राखवुं ते खास समकितप्राप्तिनुं अंग बने छे.

“ स्पर्ष्टीकरण ”

जिनमंदिर स्व अने परने बोधिप्राप्ति अथवा तेनुं रक्षण तेमज उज्वलता करवा माटे बंधावाय छे. आ समकितनो लाभ, रक्षण अथवा उद्दीपन विगेरे पोताना कुशल परिणामो बनवाथी, अन्यने कुशल परिणामवान् करवाथी, धर्मनी प्रशंसा करवाथी—कराववाथी थाय. जे कार्यमां कर्तानुं हृदय शुभ न होय, नजीकना लोकोनी प्रसन्नता न होय, अन्य लोकोने अनुमोदनीय न थाय ते कार्य आयंदे हितकारी अथवा लाभदायी कदापि थाय नहीं. जिनमतमां जे जे कार्यो कल्याण अने लाभदायी मान्या छे ते सर्व स्वहृदयनी प्रसन्नता अने परने अनुमोदनीयना आधारे अवलंबवाथी ज थाय. निदान ए के—हृदयनी विपुलता अने उच्चता बिना जिनमतना कल्याणकारी कार्योनो लाभ थाय नहीं. अतएव भगवान् हरिभद्रसूरिजी कहे छे के—जिनमंदिर बंधावनारे केवल पृथ्वी, काष्ठोनी ज शुद्धि करी बांधनार कारीगरोंने खुश करी अमे शुद्धिनुं रक्षण कर्तुं एटलाथी संतोष मानवो नहीं, किन्तु जिनमंदिर बांधती वखते अने बांध्या पछी त्यां आसपास निवास करनार जे लोको होय, ते स्वजातीय अगर परजातीय एवं स्वजनादि संबंध

વગરના હોય, પોતાના કાર્યમાં મદદગાર ન થાય તેવા હોય તો પણ તે સર્વેનો અન્ન, પાન, સ્વાદિમ, સ્વાદિમ આદિ પદાર્થો આપીને, નમસ્કાર, અંજલી, વિનય, નમ્રતાથી સન્માન કરીને, આસનાદિથી સત્કાર કરીને અવશ્ય સત્કાર કરવો, તેઓને સુખ કરવા. તેઓ પણ જિનમંદિર આદિ કાર્યો અને આપણી ધર્મપ્રવૃત્તિ દેખી “અહો ! ધન્ય છે આ જૈનધર્મને ! ધન્ય છે આ જૈનોને ! ! કે જે ધર્મમાં, જે લોકોમાં, આટલો વિવેક રહ્યો છે, આટલી ઉચિતતા રહી છે ” આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરે અને પરિણામે સરલ પરિણામી થઈ તેઓ જૈનધર્મનું ગૌરવ કરી રાગી થાય અને હેવટે ધર્મ પામી માર્ગ પર આવે. અર્થાત્ વાંચનારની આ પ્રવૃત્તિથી અન્ય લોકો શુભ અધ્યવસાય પામી વૉધિનો લાભ કરે, પોતાના સમક્ષિતની શુદ્ધિ થાય, લોકો જૈનધર્મની પ્રશંસા કરે, અનુમોદન-અનુકરણ કરે, અતઃપવ ધર્મ સાધતા થકા અન્યને શુભ પરિણામો કરવાથી વૉધિસાધનનું આ એક અગત્યનું અંગ છે.

જિનમંદિરમાં પથર આદિ જે જોઈએ તેની શુદ્ધિ કેમ કરવી ? તેનો ઉપદેશ ગ્રંથકર્તા આ પ્રમાણે કરે છે.

દલમિષ્ટકાદિ તદપિ ચ,

શુદ્ધં તત્કારિવર્ગતઃ ક્રીતમ્ ॥

ઉચિતક્રયેણ ચત્સ્યાદા-

નીતં ચૈવ વિધિના તુ ॥ ૬-૭ ॥

મૂલાર્થઃ—દલ્લ પટલે ઇંટ, પાષાણ, ચૂનો વિગેરે તે પણ શુદ્ધ, અર્થાત્ તેને ઉપજાવનાર પાસેથી ઉચિત મૂલ્ય આપી સ્વરીદ્યા હોય અને ભાર વહન કરનારને ઉચિત મૂલ્ય આપી તેઓને અધિક સ્વેદ-ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે લાવેલ હોય તે જ જિનમંદિર કરવામાં ઉપયોગી થાય.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મંદિર બંધાવવામાં જે જે પદાર્થો જોડાય તે તે કેવા લેવા ? તેનો પ્રકાર ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. મંદિર માટે ચૂનો, ઇંટ, પથ્થર કે લાકડા વિગેરે જે જોડાય તે તેને બનાવવાવાલા લોકો પાસેથી ઉચિત મૂલ્ય આપી પટલે લોક વ્યવહારમાં જે પૈસા ઠરેલા હોય તેટલા પૈસા આપી લેવા, પરંતુ ધર્માદાનું કામ છે માટે ભાવમાં સ્વેચ્છતાથી કરી, ઓછા-વત્તા કરી અગર આહું-અવલું સમજાવી લેવા નહીં, તેમ જ છલ્લ, પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત કરી લેવા નહીં. તથા આ પદાર્થો પણ વેચનારે પોતાના વ્યાપાર અર્થે તૈયાર કરેલ હોય તેવા જ લેવા, પરંતુ સ્વાસ મંદિર માટે મટ્ટીયો કરી, સ્વેદાવી, આરંભાદિ કરી લેવા ઉચિત નથી. એ જ વાત યશોવિજયજી સ્વકૃત ટીકામાં કહે છે—“ સ્વપ્રયોજનસિદ્ધ્યર્થમેવેષ્ટકાદિકરણશીલાનાં પુરુષાણાં ” એવી જ રીતે આ પદાર્થો ઝ્યાંથી લાવવા હોય ત્યાંથી જે લોકો ગાડામાં અથવા જાનવર ઉપર લાદીને લાવે તે લોકોને પણ વરાવર ભાડું આપી, જાનવર અથવા મજૂરને અધિક દુઃખ ન થાય, લોકો નિંદા ન કરે, વ્યવહારમાં અનુ-

ચિત ન દેશાય તેવી રીતે મંગાવવા. આ રીતના જ પદાર્થો મંદિરના કાર્યમાં ઉપયોગી થાય, આથી હલદી રીતે કરવાથી અવિધિ લાગે, કુશલાશયની હાની થાય તેમ જ લોકોમાં જૈનધર્મની નિંદા થાય.

યદિ મંદિર અર્થે કાષ્ઠની આવશ્યકતા હોય તો તે કેવા લેવા ? એ દર્શાવે છે.

દાર્વપિ ચ શુદ્ધમિહ

ચરનાનીતં દેવતાદ્યુપવનાદેઃ ॥

પ્રણામં સારવદભિનવ-

મુર્ચ્છૈર્ગ્રન્થ્યાદિરહિતં ચ ॥ ૬-૮ ॥

મૂલાર્થઃ—કાષ્ઠો પણ અહીં શુદ્ધ પ્રયત્નપૂર્વક દેવતા-મનુષ્ય સંબંધી ઉપવનમાંથી સરલ, સારભૂત, નવીન અને સર્વથા ગાંઠ આદિ દોષ વિનાના આવેલા હોય તે જ મંદિરના ઉપયોગમાં લેવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મંદિર માટે જો લાકડાની આવશ્યકતા હોય તો તે પણ ન્યાયથી અને સમ્યક્ પ્રયત્નથી લાવવા. આ પણ જે વનમાં દેવતા અધિષ્ઠિત હોય, મનુષ્ય અગર જાનવરની માલિકીનું હોય, તેઓને સંતોષી, પૂજા આદિ અર્પી તે વનમાંથી લેવા અથવા વનની નજીકના કોઈ સુંદર વૃક્ષો હોય તેમાંથી લેવા; પરંતુ આ

काष्ठो सरल, वक्रता विना, गर्भवाला प्रधान अने नवा लेवा. जीर्ण यथा न होय, कीडाओ पळ्या न होय, तेमज जेमां गांठ के अन्य दूषणो जरा पण लागेल न होय तेवा ज काष्ठो मंदिरना कार्यमां लेवा, जेथी मंदिर दीर्घकाल पर्यंत स्थिर रहे, कोइ पण मिथ्यात्वी देवो विगेरे उपद्रव न करे. अहीं पण प्रथम कहेल बात अवश्य ध्यानमां राखवी, एटले के-व्यापारीओ पोताना व्यापार अर्थे लाकडा लाव्या होय तेनी पासेथी उचित मूल्य आपी, भारवाहकोने उचिन भाडुं आपी संतुष्ट करी लाववा; किन्तु मंदिरना माटे वनकर्म करवुं शास्त्रो उचित मानता नथी.

विधिपूर्वक पत्थर, काष्ठो विगेरे लाववा एम कही गया. अहीं ते पदार्थो लाववानी विधि शुं छे ते जणावे छे.

सर्वत्र शकूनपूर्व,

ग्रहणादावन्न वर्तितव्यमिति ॥

पूर्णकलशादिरूप-

श्रित्तोत्साहानुगः शकूनः ॥ ६-९ ॥

मूलार्थः—पत्थर, इंट, काष्ठ आदि मंदिर माटे शकून देखीने लेवा तथा लाववा. अहीं बाह्य शकूनो जलमृतकुंभ लइने कोइ कन्या विगेरे सामे आवे ते विगेरे अने आभ्यन्तर शकूनो चित्तनी प्रसन्नता, गुरुआज्ञा आदि जाणवा.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रथम मंदिर अर्थे जे पदार्थों जोइए ते विधिपूर्वक लेवा एम जणावी गया, तेथी अहीं विधि दर्शावे छे. कार्यनी प्रशस्तता—अप्रशस्ततानुं अनुमान शकूनो अने मननी स्थिति परथी करी शकाय एवं सामुद्रिकशास्त्रो कहे छे. आथी ज प्रशस्तकार्यना आरंभमां पहेला शकूनो देखवा, मंगल आचरवुं. शुभ दिन, घडी, ग्रहो, चंद्र आदि तपासवानुं महर्षिओ कहे छे. आना मुख्य बे कारणो छे. एक तो हृदयनी प्रसन्नता वधे अने बीजुं अनिष्ट संबंधी शंका दूर थाय. अतएव अहीं पत्थर, चूनो, इंट, काष्ठ विगेरे खरीदवा जता शुभ शकूनो देखवा तेमज शकूनो देखी लाववा. अहीं शास्त्रकर्ता बाह्य अने आभ्यन्तर एम बे प्रकारना शकूनो जणावे छे. जलभृतकुंभ विगेरे बाह्य शकूनो सामुद्रिकशास्त्रमां आ प्रमाणे कहां छे—“कन्या गोपूर्णकुंभो दधिभधुकुसुमं पावको दीप्यमानो, यानं वा गोप्रयुक्तं रथचरतुरगो छत्रभद्रातिभद्रं । उत्खाता चैव भूमिर्जलचरमिथुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा वेद्यास्त्रीमद्यमांसं हितमपि वचनं मंगलं प्रस्थितानाम् ” ॥ १ ॥ “ कन्या, जल अथवा दूध भरेलो कुंभ, दहीनुं पात्र, मधुनुं पात्र, फुल भरेली छाबडी, वळतो जाज्वल्यमान अग्नि, वळद जोडेलुं वाहन, घोडा सहित रथगाडी, अतिभद्र खुल्लुं छत्र, खोदेली माटी, जलचरनुं युग्म, पकावेलुं अनाज, मुनि, वेश्या, मदिरा, मांस अने हितकारी वचन—आटला पदार्थों

ચાલતી વચ્ચે સમીપ પડે તો મંગલ કરનારા થાય. ” આ સર્વ વાદ્ય શકૂનો કયાં છે. મંદિરનો સામાન લેવા જતાં-લાવતાં વિવેકીય આ શકૂનો દેહી પ્રયાણ કરવું; તેમજ હૃદયની પ્રસન્નતા, ગુરુઆજ્ઞા એ આભ્યંતર શકૂનો જાણવાં. ઉત્તમ સામુદ્રિકો કહે છે કે—યદિ વાદ્ય શકૂનો ન મળે અને હૃદયનો એકાએક તીવ્ર ઉત્સાહ જણાય, ગુરુઓની એકાએક આજ્ઞા થાય તો વાદ્ય શકૂનોનો આધાર રાખ્યા વિના પણ પ્રયાણ કરવું; કારણ કે વાદ્ય શકૂનો કરતાં આભ્યંતર શકૂનો વલ્લભતર ગણ્યા છે. એટલે આભ્યંતર શકૂનો ન મળે અને વાદ્ય શકૂનો ઘણા સુંદર મળે તો પણ તે ઇષ્ટ ફલ આપી શકે નહીં. આ વિધિ મંદિરનો સામાન લાવવા માટે શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે.

મંદિર વાંધનાર કારીગરોને ઢગવા નહીં પરંતુ તેઓને સંતોષવા, એમ જણાવ્યું હતું તો તેઓ સાથે મંદિર વંધાવનાર કેમ વર્તેવું ? તે દર્શાવે છે.

મૃતકા અપિ કર્તવ્યા ય,

ઇહ વિશિષ્ટાઃ સ્વભાવતઃ કેચિત્ ॥

યુયમપિ ગોષ્ઠિકા ઇહ,

વચ્ચનેન સુખં તુ તે સ્થાપ્યાઃ ॥૬-૧૦॥

મૂલાર્થ—કારીગર નોકરાંને પણ અહીં જિનભવનરૂપ કાર્યમાં વિશિષ્ટ સ્વભાવવાળા બનાવવા, અથવા કેટલાકો સ્વ-

‘ભાવથી જ ઉત્તમ સ્વભાવવાળા હોય તેઓને પણ તમે લોકો આ જિનમંદિરરૂપ કાર્યમાં મારા સહાયકો છો, તમારી મહેરબાની-વહે આ અમારું કાર્ય ઘણું જ સુંદર થશે’ ઇત્યાદિ વચનો કહી તે લોકોને સુખપૂર્વક સંતોષી રાખવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મંદિર બાંધનાર કારીગરોનું મન પ્રસન્ન હોય, તેઓ રાજી હોય તો મંદિરનું કાર્ય સુંદર અને શીઘ્રતાથી નિર્દોષપણે પૂર્ણ થાય; માટે મંદિર બંધાવનારે કારીગરોને સુખ રાખવા, અનેક શિલામણો આપી તેઓના અંતરમાં જૈન ધર્મનો પ્રેમ ઉપજાવવો, પ્રામાણિકતા અને નીતિનો રુચાલ કરાવવો, ધર્મનું કાર્ય છે માટે બરાબર રુચાલ રાખી ઉત્તમ દાનતથી કરવું તેમ મિષ્ટ વચનથી પ્રેરણા કરવી. ટૂંકમાં તે લોકો વિશિષ્ટ સુંદર સ્વભાવવાનું વિચારવાનું થાય તેમ કરવું, અથવા કેટલાક લોકો સ્વભાવથી જ ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા અને ધર્મી હોય તેઓને પણ “ તમે લોકો મારા સહાયકો છો, આ જિનમંદિર બાંધવામાં તમારી મને પૂરી સહાયતા છે, આ કાર્ય પૂર્ણ થયે તમને સંતોષીશું અને ઘણું સારું પારિતોષિક આપીશું.” આ પ્રમાણે સંતોષવા. મંદિર ઉત્સાહથી બાંધે અને શીઘ્ર પૂર્ણ કરે તેમ તેઓ સાથે વર્તવું.

‘ કારીગરો ’ ધર્મમિત્ર હોવાથી તેઓને ઠગવા નહીં, પણ ઉપદેશ આપે છે.

अतिसंधानं चैषां,

कर्त्तव्यं न खलु धर्ममित्राणां ॥

न व्याजादिह धर्मो,

भवति तु शुद्धाशयादेव ॥ ६-११ ॥

मूलार्थ—मंदिर बांधनार कारीगरो पण निश्चयथी धर्म-
मित्रो होवाथी तेओने कदापि ठगवा नहीं, कारण के प्रपंचथी
आ मंदिर बांधवामां धर्म यतो नथी किन्तु आशय पवित्र
राखवाथी ज धर्मप्राप्ति थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

ग्रंथकर्ता धर्मलु लक्षण शुरुआतमां ज ‘ अंतःकरणी
पवित्रता ’ रूप जणावी गया छे. एटले जैन सिद्धान्तनिर्दिष्ट
उत्तम धर्मक्रियानी प्राप्ति आशयनी पवित्रता होय तो ज थाय,
अन्मथा आशयनी पवित्रता बिना दुष्टअंतःकरणापूर्वक क्रोडो
वर्ष पर्यंत केटलीए धर्मक्रियालुं आचरण करे तो पण तेथी कष्ट-
फल सिवाय अन्य फल मलतुं नथी. अतएव ग्रंथकर्ता आ
श्लोकमां दर्शावे छे के ‘ भवति तु शुद्धाशयादेव ’ पवित्र
आशय राखवाथी ज धर्म थाय. अहीं ग्रंथकारे अन्तमां ‘ एव ’
कार आपी निश्चय जणाव्यो छे अर्थात् आ बिना धर्म न ज
थाय, माटे मंदिर बांधावनारे कृपाता करी कारीगरोने ठगवेल
पैसा आपवामां प्रपंच के छल करवो नहीं, अथवा पैसाना बदले
पोतानी दुकान परथी कांड माल आपी तेमांथी नफो खावानी

(૩૧૬)

ઇચ્છા કરવી નહીં, માલ ઓછો-વત્તો આપવો નહીં; કિન્તુ જે પૈસા ઠરાવ્યા હોય તે જ વિના પ્રપંચે તેઓને સંતોષ થાય તેવી રીતે આપવા; કારણ કે ગ્રંથકર્તા કહે છે કે-‘ન વ્યાજાદિહ ધર્મો’ કારીગરો સાથે કપટ-છલ-પ્રપંચ કરવાથી ધર્મ થતો નથી પણ હલદો અધર્મ વધે છે.

મંદિર બંધાવનારે પોતાના શુદ્ધ આશયની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રમાણે વર્તેલું તો અહીં મંદિર બંધાવનારે કેવા પવિત્ર આશયથી મંદિર બંધાવેલું તેનો હલ્લેખ ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે.

દેવોદેશેનૈતદ્ગૃહિણાં,

કર્તવ્યમિત્યલં શુદ્ધઃ ॥

અનિદાનઃ સ્વલુ ભાવઃ,

સ્વાશય ઇતિ ગીયતે તઙ્મૈઃ ॥ ૬-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ગ્રહસ્થે જિનમક્તિવહે જિનમંદિર બંધાવેલું, પણ અમુક લાલસાથી અથવા પુત્ર, ધન આદિના લોભવહે બંધાવેલું નહીં. ઉપરોક્ત ધારણા તે જ પવિત્ર આશય કહેવાય. આ આશયને પવિત્ર આશયવૈતાઓ સ્વાશય કહે છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

નિદાન વગરની જ ધર્મક્રિયાઓ ઇષ્ટ ફલ આપે પણ જૈન શાસ્ત્રો કહે છે. અતएव ધર્મજ્ઞે ધર્મક્રિયા વર્તનમાં કોઈ પણ જાતનું નિયામું કરવું નહીં. નિયામવાળી ધર્મક્રિયા પાપાનુબંધી પુણ્ય-

बंध करावी दुर्गतिमां आत्माने फेंके छे. ब्रह्मदत्त चक्रवर्तीए पूर्वजन्ममां परम शुद्ध मुनिपणुं पाळ्युं. चक्रवर्तीनी पट्टराजीनी वेणीनो बंदना करता मुनिने स्पर्श थयो. सुकोमल अने परम सुंदर केशकलापना स्पर्श मुनिनुं चित्त चकडोळे चढाव्युं, (मुनिनो आत्मा कामपरवश बन्यो.) ध्यान अने धर्मभावनाथी मुनिनो आत्मा भ्रष्ट थयो. ते कामिनीना संयोगमां चित्त चोंटी गयुं. ए ज ध्यान, ए ज विचारो रोमैरोम व्याप्त थया. परिणामे (पोताना पवित्र कर्मना फल तरीके) आवी कामिनी जन्मांतरमां पामवा मुनिए स्वहृदयमां गांठ बांधी, तन्मय विचारोमां मुनिनो देहांत थयो, ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती थया, पूर्व जन्मना बन्धु मुनिए धर्म पमाडवा अनेक प्रयत्नो कर्या छतां ते सर्वे व्यर्थ थया अने ते आत्मा नरकनो अतिथि बन्यो. आ प्रमाणो प्रखर तप के चारित्र पाळवा छतां नियाणु करवाथी ते सर्व धुळमां मळी जाय छे, माटे अहीं शास्त्रकार कहे छे के—जिन-मंदिर बंधावनारे जिनमंदिर, जिनदेवो पर एकान्त प्रेम, अद्धा अने भक्तिबडे बंधावबुं. अर्थात् आ क्षणिक जींदगीमां परम कल्याणबुं स्थान, अनन्त पापो नाश करवानुं खरं साधन, संसार तरवानुं मुख्य यंत्र, आत्मशुद्धिबुं कारण तथा पापो-पार्जित घन व्यय करवानो मुख्य मार्ग अने अनन्त पुण्य ग्रह-बाहनी नदी आ जिनमंदिर ज छे, ए प्रमाणोनी भावनाथी जिनमंदिर बंधावबुं; परंतु जिनमंदिर संततीनो लाभ, वंशनी वृद्धि, धननी प्राप्ति, आरोग्यता, यश, कीर्ति, प्रतिष्ठा या लो-भथी आ आशयोथी बंधावबुं नही; कारण के आ आशयो धारी

જિનમંદિર વંધાવ્યું અને ધારેલી ઇચ્છાઓ અંતરાયોદયથી પાર ન પડે તો મંદિર પર, ધર્મ પર અને તીર્થંકર દેવ પર અનાદર-અશ્રદ્ધા ઉપજે. યદિ ધારણાઓ સિદ્ધ થાય તો આત્મા મોહક પદાર્થના અધિક મોહમાં ઘસઘાય, તેમજ આ વિચારો નિયાણા-રૂપ હોવાથી મલિન કહ્યા છે. ઇટલે આમ કરવાથી જન્માંતરમાં ધર્મની ટુંલભતા થાય. અતઃ ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિની કહે છે કે ઉપરોક્ત લોભ વિનાનો અને પ્રથમ કહેલા ભાવમય વિચાર તે 'અનિદાનઃ' અનિદાન ભાવ કહેવાય તથા આ જ ભાવ 'અલં શુદ્ધઃ' અતિશય શુદ્ધ જાણવો. આથી આવા વિચારોને પવિત્ર આશયવેત્તાઓ 'સ્વાશય' સુષ્ટુ આશય કહે છે. મંદિર વંધાવનારનું આ આશયો પરમ કલ્યાણ કરી શકે છે, તથા અન્યને અનુમોદનીય વને છે.

ઉપર દર્શિત સુષ્ટુ આશયની વૃદ્ધિ ક્રમે ક્રમે મંદિર વંધાવ્યા પછી વંધાવનારે કેવી રીતે કરવી, અને મંદિર વંધાવ્યા પછી વંધાવનારે કેવી કેવી ભાવનાઓ ભાવવી ? તે વાત ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે.

પ્રતિદિવસમસ્ય વૃદ્ધિઃ,

કૃતાકૃતપ્રત્યુપેક્ષણવિધાનાત્ ॥

ઐવમિદં ક્રિયમાણં,

શસ્ત્રમિહ નિર્દર્શિતં સમયે ॥૬-૧૩॥

મૂલાર્થ—પ્રથમ જણાવેલા આશયની 'મેં આ જીવ-

गीमां मंदिर-बंधावधारूप कार्यं कर्तुं; अने असुक तीर्थयात्रादि-कार्यो कर्मा नथी—आ प्रमाणे विचारो करी-अने ते विचारोने वर्तनमां सूकी वृद्धि करवा. आ रीते करवाही जैनशास्त्रमां आ जिनमंदिररूप कार्यं परमशस्त-प्रधान-कहुं छे.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रथम तो मंदिर बंधावनारे उपर जे भाव दर्शान्यो तेने प्राप्त करी तेनुं संरक्षण करवुं. त्यारवाद आ भावनी वृद्धि केम याय. तेनो प्रकार अही दर्शावे छे. उपरोक्त भावनी वृद्धि करेला कार्यतुं अवलोकन करी ‘अहो में मारा आ क्षणिक जीवनमां एक मंदिर बंधावी लक्ष्मी चरितार्थ करी.’ आ प्रमाणे अनुमोदना करी—करवी, अने ‘अद्यापि मंदिरना अंगभूत अन्य कार्यो अथवा तीर्थयात्रा, संघ, उपा-अय आदि कार्यो कर्मा नथी पण भविष्यमां मारे अवश्य करवा छे.’ आ रीते नहीं करेला कार्यो नो मनोरथ-संकल्प करी भावनी वृद्धि करवी परंतु आ विचारो करी खाली देखाव करवा नहीं, किन्तु सुअवसरे तेने प्रवृत्तिमां सूकी पवित्र आशयवृद्धि करवी ए ज भाव ग्रंथकर्ता ‘विधानात्’ ए पदयी दर्शावे छे. अही टीकाकार यशोभद्रमूर्तिजी भावनी वृद्धिनो उल्लेख करे छे. “ प्रशान्ताः सुगतिं यान्ति, संयताः स्वर्गगामिनः । शान्तायतनकर्तृणां, सदा पुण्यं प्रवर्द्धते ॥ १ ॥ ” “ प्रकृतिश्चान्त आत्माश्चो-

सद्गति पामे छे अने इंद्रियोनुं दमन करनार स्वर्गे जाय छे; ज्यारे शान्तिमय देवमंदिर, उपाश्रय आदि बंधावनारने नित्य पुण्यनी वृद्धि थाय छे. ” आवा विचारोपूर्वक अथवा आवा विचारो करवाथी अही जैनशास्त्रमां आ जिनमंदिररूप पवित्र कार्य शस्तः-प्रधान कहुं छे-अर्थात् आ कार्य करवाथी उत्तरोत्तर पुण्य नदीनो प्रवाह बहा करे छे. अथवा भाववृद्धिनुं स्वरूप आ प्रमाण कहुं छे.-“ एतद् दृष्ट्वार्हतं चैत्यमनेके सुगतिं गताः । यास्यन्ति बहवश्चान्ये ध्याननिर्धूत-कल्मषाः ॥ १ ॥ यात्रास्नात्रादिकर्मैह भूतमन्यच्च भावि यत् । तत्सर्वं श्रेयसां बीजं ममार्हचैत्यनिर्मितौ ॥ २ ॥ साधु जातो विधिरयं कार्योऽतः परमेष मे । अर्हचैत्येष्विति ध्यानं श्राद्धस्य शुभवृद्धये ॥ ३ ॥ अहंपूर्विकया भक्तिं ये च कुर्वन्ति यात्रिकाः । तेऽपि प्रबर्द्धयन्त्येव भावं श्रद्धानशालिनाम् ” ॥ ४ ॥ “ आ जिनमंदिरना दर्शन करी अनेक लोको सद्गति पाम्या, अने बीजाओ पण आ जिनमंदिरना ध्यान प्रभावथी पापकर्मनो क्षय करी सद्गतिगाभी थशे. आ जिनमंदिरमां पूर्वकाले जिनयात्रा, जिनाभिषेक, जिनपूजा, जिनदर्शन विगेरे पवित्र कार्यो बन्या, तथा भविष्यमां पण आ पवित्र कार्यो थशे. आ सर्व कल्याणनुं मुख्य बीज में जिनमंदिर बंधावुं ते ज छे. खरेखर आ विधान सुंदर छे. फरी पण आवु काप भविष्यमां मारे करवुं उचित छे. आ प्रमाणे आवकने अर्हचैत्य

શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરનાર થાય. યાત્રિકો પણ જિનમં-
દિરમાં આવી 'એક કહે હું પહેલી પૂજા કરું, વીજો કહે હું
પહેલો અભિષેક કરું, ત્રીજો કહે હું પહેલો આરતી
ઉતારું, ચોથો કહે હું પ્રથમ અંગરચના કરું.' આ પ્રમાણે
હત્સાહ ભક્તિથી અહંપૂર્વિતાવહે જિનમંદિર વંધાવનાર
શ્રદ્ધાલુ જનના માવમાં વધારો કરે છે. " એ રીતે જિનમંદિર
વંધાવનાર વિચારો કરી પોતાના માવોની વૃદ્ધિ કરે, તથા આ
સર્વ વિચારો જિનમંદિર વંધાવનારના વિચારો વધારવામાં
સહાયક છે એમ શાસ્ત્રકર્તા સ્પષ્ટ જણાવે છે અને મોક્ષાર્થીએ તેમ
કરવું પોતાના આત્મા માટે ઉચિત છે.

ઉપર જણાવેલ વિચારો જ પ્રધાન કહ્યા તેનો શું ફેટું ?
એ માવ સ્પષ્ટ કરે છે.

एतदिह भावयत्तः,

सद्ग्रहिणो जन्मफलमिदं परमं ॥

अभ्युदयाव्युच्छित्या,

नियमादपवर्गबीजमिति ॥ ૬-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—આ જિનમંદિર વંધાવવું તે જ ગૃહસ્થોને અંગે
માવપૂજા અને પોતાના જન્મનું પ્રકૃષ્ટ ફલ કહ્યું છે. ફેટું એ કે—
આથી અભ્યુદય એટલે કલ્યાણની પરંપરાનો કદાપિ નાશ

થતો નથી અને પરિણામે નિશ્ચયથી મોક્ષરૂપી દૃક્ષતું બીજભૂત જિનમંદિરરૂપ કાર્ય બને છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રમાં દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારે પૂજા કહી છે. તેમાં જલ, ચંદન, પુષ્પ, નૈવેદ્ય આદિથી પૂજા, અંગરચના, મંદિર બનાવવું, પ્રતિમા ભરાવવી, અલંકારો ચઢાવવા, ઉત્સવો કરવા, રથયાત્રા વિગેરે સર્વ દ્રવ્યપૂજા કહી છે. આ પૂજા કરવાનો અધિકાર ગૃહસ્થને છે, પરંતુ સર્વત્યાગીને અધિકાર નથી; કારણ કે તેમાં આરંભ છે. સર્વત્યાગી આરંભના ત્યાગી છે. એટલે તેઓને આ કાર્યમાં આરંભથી ત્રાસ થાય અને પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય. ગૃહસ્થ આરંભના ત્યાગી નથી. કુટુંબાદિ અર્થે અને જીવન વ્યવહાર અર્થે સ્નાન, પુષ્પ આદિનો આરંભ કરે છે, એટલે તેઓને દ્રવ્યપૂજા કરવાનો આદેશ આવશ્યક છે, જ્યારે ભાવપૂજાનો અધિકાર સાધુઓને છે એ જ વાતનું અનુ-મોદન લપાધ્યાયજી જ્ઞાનસારમાં કરે છે:—“ દ્રવ્યપૂજોચિતા-ભેદોપાસના ગૃહમેધિનામ્ । ભાવપૂજા તુ સાધુનામ-ભેદોપાસનાત્મિકા ” ॥ ૧ ॥ અતएव અહીં હરિમદ્મુ-રિજી જિનમંદિર માટે માર મેલીને કહે છે કે—“ એતાદિહ ભાવચક્ષુઃ ” આ જિનમંદિર બંધાવવું તે અહીં ભાવચક્ષુ-ભાવપૂજા કહી છે. યદ્યપિ જિનમંદિર એ દ્રવ્યપૂજાતર્ગત છે તો પણ અહીં ચક્ષુ ધાતુ પરથી ચક્ષુ શબ્દ વન્યો છે એટલે ચક્ષુ ધાતુ દેવપૂજા અર્થનો વાચક છે; અને દ્રવ્યસ્તવ પણ શાસ્ત્રદર્શિત

વિધિ, શુદ્ધિ તથા જિનાઙ્ગાપાલનપૂર્વક કરવાથી તે ભાવપૂજા-ગર્ભિત કહેવાય છે. આથી જ અહીં દ્રવ્યપૂજારૂપ જિનમંદિરને શાસ્ત્રકર્તાએ ભાવયજ્ઞ-ભાવપૂજામાં ગણ્યું. નિદાન એ કે-જિનમંદિર ભાવશુદ્ધિનું સાધન હોવાથી અને ભાવપૂજાનું અંગ હોવાથી કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરી તેને ભાવપૂજા પાનવામાં કાંઈ વિરોધ દેલાતો નથી. ગૃહસ્થને આ કાર્યનો અધિકાર હોવાથી ગૃહસ્થ માટે પોતાની જીંદગીનું મુખ્ય ફલ-પરમફલ શાસ્ત્રકારો જિનમંદિર વંધાવવું તે જણાવે છે; કારણ કે આ જન્મોપાર્જિત ઘનનો આવા માર્ગોમાં વ્યય કરવા સિવાય વીજું કાંઈ પણ સાર-ભૂત સાધન નથી. એટલું નહીં પરંતુ ગૃહસ્થ આ કાર્ય કરવાથી, તુલ્ય ઘનનો આ માર્ગોમાં વ્યય કરવાથી અભ્યુદય એટલે કલ્યાણ તેની પરંપરા પામે છે અથવા અભ્યુદય એટલે સ્વર્ગની વિતુલ સંપત્તિ જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત કરે છે ને છેવટે નિશ્ચયથી મોક્ષ પણ પામે છે. આથી આ જિનમંદિરરૂપ કાર્યને અપવર્ગનું વીજભૂત ગણ્યું. વીજ વાવ્યા પછી તેના હજારો ફલો અને ઘાત ઈર્ષે છે તેમ આ મંદિર વંધાવવારૂપ કાર્ય પણ પરિણામે એહલૌકિક રાજ્યાદિ પારલૌકિક સ્વર્ગસંપત્તિ અપી મોક્ષ-દાતા બને છે; માટે તેને વીજ તુલ્ય શાસ્ત્રકર્તાએ માન્યું.

આ પ્રમાણે “ જિન-ભવન ” ની શુદ્ધિરૂપ વિધિ અહીં વિસ્તારથી દર્શાવી. હવે આ સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્ય શાસ્ત્ર-કર્તા જણાવે છે.

देयं तु न साधुभ्यस्तिष्ठन्ति,
यथा च ते तथा कार्यम् ॥

अक्षयनीव्या ह्येवं,

ज्ञेयमिदं वंशतरकांडम् ॥ ६-१५ ॥

मूलार्थ—आ रीते मंदिर बंधावी साधुओंने अर्पण न करवुं किन्तु साधुओं उपदेशादि माटे त्यां रहे तेवी व्यवस्था बहाराणा भागमां करवी, कारण के ए प्रमाणे करवाथी अनेक लोको त्यां आवे एटले आ जिनमंदिर पुण्यप्रवाह माटे, अक्षयनीवि वने, तथा संसारसमुद्रथी संपूर्ण समाजना वंशनां उद्धार करनार प्रवहण समान थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

आ रीते विधिशुद्ध मंदिर गृहस्थे बंधावी तेनुं रक्षण विगेरे पोते ज करवुं अथवा मंदिरनी योग्य व्यवस्था सारुं अमुक रकम आवकनुं साधन निकाळी अमुक धर्मी गृहस्थोने तेनी सारसंभाल माटे सोंपवुं एटले श्रीसंघने सुप्रत करवुं; परंतु साधुओंने-मुनियोने सोंपवुं नही एटले मंदिरनो बहीबट मुनिओंने तावे करवो नही. अही ग्रंथकार हरिभद्रसूरिजी ‘ मुनियोने सोंपवुं नही ’ जे आ प्रमाणे उपदेश करे छे तेमां खास हेतु छे. हेतु ए के-ते काळे चैत्यवासीओंए एवो उपदेश शरु कयों हतो के गृहस्थे मंदिर बंधावी साधुओंने तावे करवुं,

कारण के गृहस्थी जंजाली अने उपाधिवाळा होय एटले तेओधी बरावर संभाळ थाय नहीं, आशातनाओ टळे नहीं, साधुओ तेनुं उचित रक्षण करे, आशातनाओ दूर करे, त्यां निवास करे, मंदिरे आवनारने उपदेश आपे, जेथी धर्मनुं पण योग्य रक्षण थाय. आ उपदेशथी गृहस्थो मंदिर बंधावी चैत्य-वासी मुनियोने सोंपता हता. चैत्यवासीओ त्यां ज रहेता हता. मंदिरना मालिक बनी मंदिरना धननुं भक्षण करता हता. परिणामे तेओ अने गृहस्थो धर्मभ्रष्ट थइ पतित थतां. आ चैत्य-वासीओ हरिभद्रसूरिजीना समयमां बहु जोरमां बध्या न हता तो पण तेओनो प्रचार थवा लाग्यो हतो. तेओना उपदेशनी असर केटलाक लोको पर थती हती. आ वात संबोधप्रकरण ग्रंथ परथी जोइ शकाय छे, परंतु आ चैत्यवासीओनुं जोर त्यारपछी घणुं ज बधी गयुं. जे पछी बुद्धिसागरसूरि अने जिनेश्वरसूरि चैत्यवासीओना वलने अटकाव्युं यावत् जिनवल्लभगणिए पण तोडवानो प्रखर प्रयत्न कर्यो. चैत्य-वासीओनी तत्संबंधी मान्यतानुं स्वरूप संघपट्टकमां जिन-वल्लभगणिजीए घणा विस्तारथी कहुं छे.

अतएव आचार्य कहे छे के मंदिरना जीर्णोद्धार, व्यवस्था, रक्षण आदि कार्यो गृहस्थे करवा पण मुनिए करवा नहीं. जो के शास्त्रमां मंदिरना सर्व कार्यो यावत् धनरक्षण, संवर्द्धन, ग्रामक्षेत्र आदि वहीवट करवानुं मुनिने आज्ञा आपी छे, परंतु आज्ञा अपवाद मार्गाश्रित होवाथी ज्यारे गृहस्थो धर्मविमुख

बन्धा होय, आपसना क्लेशने लीधे मंदिरनी एकांत उपेक्षा करता होय, अनेकधा विविध उपदेश आपवा छतां मानता ज न होय, आसपासनो कोइ धर्मी सारसंभाल के आशातना दूर करतो न होय, सर्वथा मंदिर, प्रतिमा, तैलुं धन विनाश पामतुं होय, आशातना घयी ज थती होय, कोइ सेवक पण न मलतो होय, तो ज आचारनिष्ठ गीतार्थ परम श्रद्धालु मुनि महात्मा आ कार्य करी शके तेओना माटे ज आ अधिकार छे, कारण के आवा मुनियो ज्यां सुधी उचित वहीवट करनार न पळे त्यां सुधी उपरोक्त कार्य अलिप्त मनथी वधुं करी शके अने उचित वहीवटकर्ता प्राप्त थये तुरत ज तेने स्वाधीन करे. आथी ज आचार्ये मुनियोनो निषेध करी गृहस्थने वहीवट करवानो उपदेश आप्यो.

तथापि ते मुनियो आवीने धर्मोपदेश माटे त्यां निवास करे, बाल, वृद्ध, ग्लान मुनियो त्यां स्थिति करे, आथी गृहस्थे मंदिरनी बहार एटले नजीकपां आश्रकर्म दोष विनानुं एक स्थान अवश्य तैयार करवुं जैथी मुनियो त्यां स्थिति करी धर्मोपदेशादि करी शके. अर्ही उपाध्यायजी टीकापां ' बहिर्भंडपादौ ' ए पदथी मंदिरनी बहार मंडपपां व्याख्यानादि माटे स्थान करवानुं जगावे छे. आलुं कारण एक ज के मंदिर दर्शन-पूजन माटे जे लोको आवे ते लोको दर्शन-पूजन करी तुरतज व्याख्यान अने मुनिदर्शननो लाभ पामी शके. आवा व्याख्यान स्थानो मेवाड, मालवा के मारवाडना जुना

मंदिरोमां घणो स्थळे देखवामां आवे छे. बीजुं कारण ए पण जणाय छे के ते समये बादशाही जुल्मो थता हता, एटले धर्मव्यवहारो बहु ज गुप्तपणो रखाता हता. मुसलमानी अत्याचारोना लीधे खीओ पढदामां ज रहेती हती अने वधारे वखत इतर इतर स्थानोमां जइ शकती नहीं, एटले मंदिरो अने व्याख्यान स्थळो साथे साथे राखी तेने घणा ज गुप्त स्थळमां राखवानो प्रचार हशे. आ स्थितितुं भान अत्यारे पण आपणो पूर्वना मंदिरो देखी अनुमान करी शकीए छीए. गमे तेम हो, परन्तु मंदिरनी साथमां ज व्याख्यान के मुनि-निवासना स्थानो करवाथी वर्तमानमां तो आशातना अने अन्य अनर्थतुं कारण थाय छे, तेमज आचार्यनो कांइ एवो मत नथी के मंदिरथी अलग दूर व्याख्यान अगर मुनि-निवासतुं स्थान न करवुं. ए तो गृहस्थनी सरलतानो विषय छे. तेमज ते काळे मुनियो कदाचित् ज शहरमां आवता हता अने आवी दर्शन व्याख्यानादि करी चाल्या जाता हता. कोइ वाल, ग्लान के वृद्ध मुनियो पण कारणावशात् अमुक समय रहेता एटले तेओ माटे ते स्थान व्याघात करनार न गणाय, तथा मूलकर्ता भगवान् हरिभद्रसूरिजी तो एटलुं ज कहे छे के— ' तिष्ठन्ति यथा च ते तथा कार्य ' मुनियो आवीने स्थिति करे तेम मंदिर बंधावतुं अर्थात् आशातना न लागे, बीजा दोषो उद्भवे नहीं ते अवश्य ध्यानमां राखवुं. साधु योग्य स्थान करवानुं बीजुं कारण ए छे के जो तेवुं स्थान नहोय तो मुनियो आवे नहीं अने तेम बनवाथी धर्मोपदेश मळे

નહીં ને અંતે સ્વકુટુંબ, સ્વજાતિ ધર્મહીન થાય, એટલું જ નહીં
 પણ શ્રાવકે જ્યાં જિનમંદિર હોય, જ્યાં મુનિયોનું આવાગમન
 હોય, જ્યાં અન્ય સમાનધર્મીનો સંયોગ હોય ત્યાં જ નિવાસ
 કરવો, એ જ વાત શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે. “ નિવેસજ્ઞ તત્થ
 સદ્ધો સાહ્ણં જત્થ હોઠ્ઠ સંપાથો । ચેદ્દયઘરાહ્ જંમિય
 તત્થન્ન સાહમ્મિયા ચેવ ” ॥ ૧ ॥ ફરી આ જિનમંદિર
 શ્રાવકે એ પ્રમાણે કરવું કે અક્ષયનીવિ વને અર્થાત્ મંદિર
 સર્વનં આધારભૂત હોવાથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ ગુણની
 વૃદ્ધિકારક હોવાથી, જેમ નીવિ એટલે મૂલધન તેનું રક્ષણ
 કરવાથી, વ્યાજે ફેરવવાથી તે કાયમ અક્ષય રહે છે તેમ મંદિ-
 રનું રક્ષણ કરવાથી, યોગ્ય દેવદેવે રાખવાથી તે પણ અક્ષયનીવિ
 જેવું થાય, એટલે ઉત્તરોત્તર લાભનું જ કારણ થાય. આ પ્રમાણે કર-
 વાથી પરંપરાએ જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યો કરાવવાથી વનાવનારને અને
 અન્યને ઉપકારભૂત થઈ આજીવ કુટુંબને તરવાનું સાધન વને છે. પર-
 માર્થ એ કે—જિનમંદિર વંધાવ્યા પછી, તેનું રક્ષણ કર્યા પછી,
 અવિદ્યમાં થનારી પોતાની પ્રજા અને કુટુંબીઓને ધર્મપ્રાપ્તિનું સ્થાન
 વને છે, તેમજ આ મંદિર અમારા પૂર્વજોએ વંધાવ્યું છે માટે
 આનો જીર્ણોદ્ધાર, રક્ષણ અને પ્રવંધ અમારે કરવો જોઈએ એ
 પ્રમાણે પક્ષપાત વંધાઈ ધર્મમાં જોડાય છે. એટલે જેમ પ્રવહણ સ્વ
 અને પરને તારે છે તેમ આ જિનમંદિર પણ અનેક ભાવિ
 પુરુષોને તારનાર વને છે. અહીં ઉપાધ્યાયજી વધારે સુલાસો
 કરે છે. સ્વવંશજકૃત મંદિરદ્વારા ધર્મપ્રાપ્તિ થવાથી તે મંદિર

पर विशेष भक्ति जो के भावि प्रजाने थाय छे तो पण अन्य मंदिर पर भक्ति होय तो मिथ्यात्वपणानी प्राप्ति थाय नहीं. एटले के अन्य संघकृतादि मंदिर पर पण अनुराग अवश्य उत्पन्न यवो जोइए; अन्यथा मिथ्यात्वनो दोष लागे.

आ सर्व विधिनी उपदेश कर्या पछी वादी शंका करे छे के आ वधुं जे कही आन्या ते ठीक, पण मंदिर बंधाववामां पृथ्वी आदि छकाय जीवनो अवश्य नाश थाय छे, ते विना जिनमंदिर वनवुं अशक्य छे; माटे कार्यमां तो तमारे खास करीने हिंसा मानवी ज पदशे. आम मान्या पछी शुं हिंसा-वाळा कार्यथी धर्म वने खरो ? आ प्रश्ननुं समाधान आचार्य अहीं आ प्रमाणे कहे छे:—

यतनातो न च हिंसा,

यस्मादेषैव तन्निवृत्तिफला ॥

तदधिकनिवृत्तिभावाद्—

विहितमतोऽदुष्टमेतदिति ॥ ६-१६ ॥

सूत्रार्थ—प्रयत्नपूर्वक उपयोगपूर्वक मंदिर बांधवाथी आ भावहिंसा लागती नथी. आ हिंसा पण निवृत्तिफल—हिंसारूप निवृत्ति फलवाली कही छे, कारण के अधिक अन्य आरंभान्तमां जे हिंसा थाय ते हिंसा मंदिर बांधवामां थती नथी अने अन्य हिंसानो रोष थाय छे तथा शास्त्रमां मंदिर

બાંધવાની આજ્ઞા આપી છે આથી જિનમંદિર બંધાવું તે અનુચિત નથી.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જિનમંદિર બાંધવામાં જો કે ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ આપણને હિંસા નજરે દેખાય છે સ્વરી, પણ આ હિંસાને શાસ્ત્રકર્તા હિંસા સ્વીકારતા નથી, કારણ હિંસા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે કહી છે. જેમાં ક્રિયાકારક પુરુષના કારણથી આત્માઓના પ્રાણોનો નાશ થાય પણ તે પુરુષનો અનુપયોગ-વેદરકારી ન હોય તેથી તે દ્રવ્યહિંસા, અને જેમાં પ્રાણનો નાશ ન થાય તો પણ અનુપયોગ પ્રવૃત્તિ હોય તેથી તે ભાવહિંસા; અથવા સ્વરૂપ, હેતુ, અનુબંધ એમ ત્રણ પ્રકારે હિંસા શાસ્ત્રોમાં કહી છે. જે પ્રવૃત્તિ માત્રથી જીવોનો નાશ થાય પણ પ્રવૃત્તિ કરનાર વેદરકારી-અનુપયોગ અને શાસ્ત્રાજ્ઞાનિરપેક્ષ ન હોય તો તે સ્વરૂપહિંસા. જેમકે મુનિ માર્ગે વિહાર કરતાં નદી ઉતરે. અહીં વેદરકારવિહીન અને શાસ્ત્રાજ્ઞાસાપેક્ષ જલ્લીય જીવોનો નાશ થવા છતાં મુનિને આ હિંસા લાગતી નથી. મન, વચન અને કાયાના પ્રમત્ત વ્યાપારોથી જીવોનો નાશ થાય તો તે હેતુહિંસા, તથા જેમાં હિંસાના પરિણામો સાથે દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ હોય તે અનુબંધહિંસા શાસ્ત્રો દર્શાવે છે. હવે જિનમંદિર બાંધનાર શાસ્ત્રાજ્ઞાસાપેક્ષ અને ખાસ ચતનાપૂર્વક મંદિર બંધાવે જેથી મંદિર બાંધવામાં જો કે હિંસા થાય છે તદપિ તે ભાવહિંસા નથી. હેતુ

ए के—आ हिंसायां भावहिंसानुं लक्षणं सुघटितं यत् नथी. आथी ज हिंसाने हिंसा शास्त्रोए नथी मानी, एटले अही आचार्य कहे छे के—‘ यतनातो न च हिंसा ’ प्रयत्न एकान्त उपयोगपूर्वक वर्तन करवाथी हिंसाजन्य दोष उद्भवतो नथी, ए ज वात शास्त्र दर्शावे छे. “ रागद्वोसविउत्तो जोगो असदस्स होइ जयणाओ ” “ अशठ—अमलीन परिणामी अने शास्त्राज्ञाथी यतनापूर्वक वर्तनार मनुष्योनो व्यापार—वर्तन रागद्वेषविहीन ज होय. ” अही उपयोगथी अने शास्त्राज्ञाथी अशठ प्रवृत्ति करनारने भावहिंसाजन्य दोष न लागे ए शास्त्रकारनो कथिताशय छे. खरी रीते शास्त्रकारो भावहिंसा वर्जवानो एकान्त उपदेश करे छे, ज्यारे मंदिर बंधावनार आ हिंसा त्यजी कार्य करे छे एटले तैमां हिंसादोषनो सदभाव केम मनाय ? निदान ए के—सर्वथा यतनापूर्वक कार्य करवुं, ए ज वात पंचाशकमां दर्शावे छे. “ जयणा य पयत्तेणं कायव्वा एत्थ सव्वजोगेसु । जयणा उ धम्मसारो जं भणिया वीयरगेहिं ” ॥ १ ॥ “ जिन-मंदिर विधानमां मंदिर उपयोगी दरेक पदार्थो जीवरक्षा करवापूर्वक अने शुद्धिपूर्वक लाववा, कारण के जैनशासनमां सर्व व्यापारो प्रयत्नथी यतनापूर्वक करवानुं कहुं छे; केम के धर्मनो मुख्य सार वीतरागदेवे खास यतना—सोपयोगव्यापार कहो छे. ” परमार्थ ए के—सोपयोग वर्तनार आत्मा सम्य-कत्व, ज्ञान, चारित्र ने श्रद्धा, बोध अने आसेवनथी आराधी

शके छे. अहीं मंदिर बांधवामां यतना पाळवानुं स्वरूप पंचाशक टीकामां आ प्रमाणे कहुं छे. परिणत-पटले बराबर छाणीने. कोइक आचार्य अहीं परिणतनो अर्थ अचित्त जल लेबुं तेम करे छे तथा जेमां किडी, कुंथु आदि त्रस जीवो न होय तेवा वरावर स्वदृष्टि तपासेल काष्ठ, इंट, चूनो, पत्थर विगेरे पदार्थो लेवा तेमज अन्य कृषि आदि आरंभो बाजु करी भाविक गृहस्थे स्वयं पोतानी देखरेखथी स्वहस्तथी कार्य करबुं; परंतु कारीगरोंने भरोसे करावबुं नहीं. आ प्रमाणे यतनाथी मंदिर बंधावबुं. आथी आ कार्य भावहिंसा बगरनुं कही सकाय. “ सा इह परिणयजलदलविशुद्धरूपा उ होइ पायव्वा । अण्णारंभणिविच्छीए अप्पणाहि-ट्ठणं चैवं ” ॥ १ ॥ अतएव शास्त्रकारो आ यतनाने जो के प्रवृत्तिरूप छे तो पण अन्य दुष्ट प्रवृत्ति बंध करनार होवाथी निवृत्तिरूप कहे छे, कारण के आ यतनाद्वाराए जिनमवनरूप अल्प दोषमय कार्यनो आदर अने बहुदोषयुक्त अन्य आरंभोनो त्याग थाय छे. आ रीते विचारवाथी अने पंचाशकमां यतनानुं जे स्वरूप कहुं छे ते प्रमाणे वर्तवाथी भाव-हिंसारूप दोष मंदिर बांधवामां न आवे ए वास्तविक सत्य छे.

अहीं सुधी तो भावहिंसा न लागे ए विचार्युं, पण द्रव्य-हिंसा अथवा स्वरूपहिंसा तो मंदिर बांधवामां जरूर लागे, ए प्रश्नना उत्तरमां शास्त्रकार जणावे छे के-जो के द्रव्यहिंसा थाय तो पण अहीं जे यतना दर्शावी तथाप्रकारे वर्तवाथी ते

હિંસા નિવૃત્તિના ફલને અર્થે છે. આનો પરમાર્થ એ છે કે—
 જિનમંદિર વાંધતાં તે વાંધનાર માવિક ગૃહસ્થ અન્ય વહુ
 આરંભમય કાર્યોનો ત્યાગ કરે છે એટલે આ જિનમંદિર વાંધવા-
 રૂપ દ્રવ્યહિંસા પ્રવૃત્તિથી વહુ આરંભમય કાર્યો છૂટી જાય છે;
 માટે “યસ્માદેષૈવ તન્નિવૃત્તિફલા” જે માટે આ યતના જ
 હિંસાનિવૃત્તિફલજનિકા વને છે. શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે.
 “જા જયમાણસ્સ ભવે ચિરાહ્ણા સુત્તવિહિસમગ્ગ-
 સ્સ । સા હોહ ણિજ્જરફલા અજ્ઞપ્પવિસોહિજુત્ત-
 સ્સ ” ॥ ૧ ॥ સૂત્રદર્શિત વિધિ કરી પૂર્ણ અને આત્મ-
 નિર્મલતાયુક્ત પુરુષ યનના—રૂપયોગ સહિત પ્રવૃત્તિ આદરતા જો
 વિરાધના—હિંસા કરે તો તે હિંસા પણ તે આત્માને કર્મનિર્જરા
 ફલ આપનાર થાય, માટે આ દ્રવ્યહિંસા નિવૃત્તિફલજનિકા
 કહી. આ પરથી જેઓ જિનમંદિર વાંધવામાં પૃથ્વ્યાદિ
 જીવોનો વધ થવાથી તે આરંભયુક્ત ગણાય માટે તે કાર્યમાં
 ધર્મ કેમ સંભવે ? આવો જે પ્રશ્ન કરે છે તેનો યોગ્ય ખુલાસો
 અપરના લેખથી સુષુરીત્યા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. આટલો
 સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યા પછી ફરી શાસ્ત્રકર્તા—‘વિહિતમતોઽ-
 દુષ્ટમેત્તદિતિ’ એ પદથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરે છે.
 એક તો પૂર્વે કહી આવ્યા તેથી જિનમંદિર વાંધવામાં કાંઈ
 પ્રત્યવાય નથી, વીજું શાસ્ત્રમાં જિનમંદિર વંધાવવાની જાણ
 આજ્ઞા આપી છે, જિનેશ્વરોએ જિનમંદિર વંધાવવાનો નિર્મલ
 ઉપદેશ આપ્યો છે; માટે પણ આ જિનમંદિર વંધાવવું સર્વથા

અદુષ્ટ છે. નિદાન એ કે-જે વિધાન સર્વજ્ઞશાસ્ત્રવિહિત હોય તે જરૂર અદુષ્ટ જ હોય, એ જ વાતની પુષ્ટિ ઉપદેશરૂપે પાંચ સો ગ્રંથકર્તા અને પૂર્વધર શ્રીમાન્ ડમાસ્વાતી મહારાજ પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે: “ યસ્તૃણમયીમપિ કુર્તી કુર્યાદ્ ચાત્ત-
 થૈક પુષ્પમપિ । ભક્ત્યા પરમશુરુભ્યઃ પુણ્યોન્માનં કુતસ્તસ્ય ॥ ૧ ॥ જિનભવનં જિનર્ચિવં જિનપૂજાં જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ । તસ્ય નરામરશિવસુખાનિ કરપલ્લવસ્થાનિ ” ॥ ૨ ॥ “ જે કોઈ મનુષ્ય ભક્તિ અને શ્રદ્ધાથી વીતરાગદેવને એક ઘાસની છુંપડી તથા એક જ પુષ્પ મેટ કરે તો પણ તેના પુણ્યનું પ્રમાણ થઈ શકે નહીં એટલું પુણ્ય બંધાય છે, તેમ જ જે મનુષ્ય ભક્તિ અને શ્રદ્ધાવડે એક જિનમંદિર બંધાવે, એક જિનપ્રતિમા મરાવે, જિનપૂજા કરે અથવા જિનમત આરાધે તો તે મનુષ્ય મનુષ્ય, દેવતા અને મોક્ષના સુખોને હસ્તગત કરે છે. ” એ રીતે શાસ્ત્રવિહિત હોવાથી જિનમંદિર ક્રિયા નિર્દૂષણ આચાર્ય ભગવાન્ દર્શાવે છે, એટલે જિનમંદિર બંધાવવામાં દ્રવ્ય અથવા ભાવહિંસા પૈકી કોઈ પણ હિંસા લાગતી નથી, કિન્તુ હિંસાનિવૃત્તિરૂપી ફલ અર્પણ કરી એકાન્ત કર્મનિર્જરાકારક બની ઉત્તરોત્તર પુણ્યાનુવંધી પુણ્યનો બંધ કરાવનાર જ થાય છે. આથી જેઓ જિનમંદિર બાંધવામાં જિવહિંસા લાગે છે એવો જે ઉપ-
 દેશ કરે છે તેઓ એકાન્ત વ્યામોહિત અથવા શાસ્ત્રરહસ્યના અજ્ઞાત છે એમ સમજવું જોઈએ.

(७) जिनविम्बषोडशकम्.

गत षोडशक प्रकरणमां विधिशुद्ध शास्त्रविहित यतना-
पूर्वक जिनमंदिर बांधवानो विधि दर्शाव्यो, परंतु आ जिनमं-
दिर जिनप्रतिमा वगर इष्टदायी न थाय माटे जिनप्रतिमानी
पण तेदली ज आवश्यकता होवाथी अहीं शास्त्रकार आ
सातमा प्रकरणमां प्रतिमानो अधिकार अने तेनुं विधिशुद्ध
शास्त्रोक्त विधान दर्शावे छे.

जिनभवने तद्विम्बं,

कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता ॥

साधिष्ठानं हेवं

तद्भवनं वृद्धिमत् भवति ॥ ७-१ ॥

मूलार्थ—ए प्रमाणे विद्धिशुद्ध जिनभवन विषे बुद्धि-
माने शीघ्र जिनविंव कराववुं-भराववुं, कारण के ते प्रमाणे
करवाथी जिनभवन साधिष्ठित थाय, एम यवाथी ज आ
जिनमंदिर निश्चयथी वृद्धिकारक थाय छे.

“ प्रतिमा भरावे कोण ? ”

स्पष्टीकरण—जिनभवन माटे शास्त्रकर्ताए जेम विधान
दर्शाव्युं तेम त्यां बीराजवा योग्य जिनप्रतिमानुं पण विधान दर्शा-
व्युं छे, अर्थात् विद्धिशुद्ध निर्दोष जिनाज्ञा प्रमाणे अशठभावथी
कारीगरो पासे जिनप्रतिमा करावबी. त्यां प्रतिमा करावनार

प्रथम आचार्य समीपे जिनेश्वरोना गुणो श्रवण करी शुद्ध बुद्धि प्राप्त करी मनुष्यत्वं मुख्य कर्म अने जन्मत्वं प्रधान फल आ सिवाय अन्य नथी एर्वा भावना धारण करे, तेम ज आ भूमंडलमां अनन्तगुणराशी जिनेश्वरदेव छे तेथी तेमना विवत्वं दर्शन पण सुखदातृ थाय छे अने आ विव करावना-रनुं परम आत्मकल्याण थाय छे, माटे मोक्षपथना स्वामी अने मोक्षदर्शक जिनेश्वरोना गुणोनुं बहुमान. आदरसत्कार, प्रीतिपूजा विगेरे कार्यो करवा. मोक्षार्थी-मोक्ष माटे प्रयत्न करनार कुशल आत्माए अवश्य प्रयत्न करवो उचित छे. निदान ए के-जिनेश्वरोनुं बहुमान पूजा आदि करवाथी भवि आत्माना हृदयनी निर्मलता थाय, तथा शुद्ध भावनावदे अवश्य शुभ पुण्योनी परंपरा वधे छे ने अन्तमां आत्मा सिद्धिपदने पामे छे. आ विचारो, आ भावना प्रतिमा करा-वनार अथवा भरावनारना हृदयमां अभूतपूर्वपणो रमी रही होय एटले ते आत्मा अवश्य पोतानी निर्मलता साथी शके. वळी प्रतिमा वनावनारे कारीगरनो सुअवसरे समुचित सत्कार करी पोतानी शक्ति अनुसार संपत्ति आपवी, आम न वनी शके तो प्रथमथी तेनुं मूल्य ठरावी पाछळथी ठराव्या करतां अधिक पैसो आपी कारीगरने खुश करवा जेथी प्रतिमा आनंद, उत्साह अने आत्मनिर्मलताकारक जरूर वने.

“ प्रतिष्ठा क्यारे करावे ? ”

ए रीते निपजावेल अगर अन्य स्थानथी आवेल जिन-

વિંબની યોગ્ય મુહૂર્તમાં શાસ્ત્રદર્શિત વિધિથી આહંબરપૂર્વક
 ઉપરોક્ત જિનમંદિરમાં બુદ્ધિમાન્ નરે જરૂર પ્રતિષ્ઠા કરવી,
 સ્થાપન કરવું. અહીં ગ્રંથકર્તા મૂલમાં 'બુદ્ધિમતા' એ
 પદથી બુદ્ધિમાને એટલે જે શાસ્ત્રદર્શિત પ્રતિષ્ઠાવિધિકુશલ
 અને આચાર તથા ધર્મમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાલુ તથા કુશલ હોય તેવા
 જ મનુષ્યે આ પ્રતિષ્ઠા કરવી અગર તેવા પુરુષ પાસે પ્રતિષ્ઠા
 કરાવવી, એ આશય જણાવ્યો છે. તેમજ મૂલમાં—'દ્રુતં તુ'
 એ પદ છે એટલે મંદિર નિષ્પન્ન થાય કે તુરત જ પ્રતિષ્ઠા
 કરવી, કિન્તુ વિલંબ ન કરવો. હેતુ એ કે—શિલ્પશાસ્ત્રમાં
 મંદિર તૈયાર થયા પછી અમુક મુદ્દતમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાનું અને
 તદુપરાંત મુદ્દત થવાથી દોષપ્રાપ્તિ કહી છે; એટલું જ નહીં
 પરંતુ મંદિર खाली રહેવાથી તેમાં કોઈ દુષ્ટ દેવનો વાસ થઈ
 જાય છે અને તેથી મંદિર કરાવનાર અથવા સંઘને કાંઈક પ્રકા-
 રના નુકશાનો ડભા થાય છે, માટે મંદિર પૂર્ણ થવા સાથે
 અથવા મૂલ ગમારો તૈયાર થવા સાથે તુરત જ મૂર્તિની
 સ્થાપના—પ્રતિષ્ઠા કરી દેવી એ શાસ્ત્રાજ્ઞા છે.

એ પ્રમાણે સશુદ્ધ જિનવિંબ પધરાવવાથી એ જિનમંદિર
 પળ સનાયકત્વ—સાધિષ્ઠ થયું કહેવાય, અતઃપવ આ જ મંદિર
 સંઘનું, પ્રતિષ્ઠા કરનારનું, તેના કુટુંબિયોનું કલ્યાણ કરનાર
 થાય છે. અરે ! શ્વાસ વૃદ્ધિકારક બને છે.

(૩૩૮)

જિનપ્રતિમા વનાવવાની વિધિ શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે.

જિનવિંવકારણવિધિઃ,

કાલે પૂજાપુરસ્સરં કર્તુઃ ॥

વિભવોચિતમૂલ્યાઽર્પણ—

મનઘસ્ય શુભેન ભાવેન ॥ ૭-૨ ॥

મૂલાર્થ—જિનવિંવ કરાવવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે. વિંવ કરનારની સુઅવસરે પૂજા કરવી, ઇટલે તેનો યોગ્ય સત્કાર કરી, નિર્દોષ શુદ્ધ ભાવથી પોતાની સંપત્તિ અનુસાર મહેનતના વદલા તરીકે મૂલ્ય અર્પણ કરવું.

“ કારીગર કેવો જોઈએ ? ”

સ્પષ્ટીકરણ—જિનવિંવ કેવી રીતે કારીગર પાસે કરાવવું તેનું વિધાન અમે ઉપર દર્શાવી ગયા તે જ વિધાન ગ્રંથકર્તા અહીં સ્પષ્ટ કરી જણાવે છે. ગ્રંથકાર કહે છે કે—જિનવિંવ કરાવવાનું વિધાન આ પ્રમાણે જાણવું. જે કારીગરે જિનવિંવ તૈયાર કર્યું હોય તેનો ભોજન, વસ્ત્ર, પુષ્પ, પત્ર આદિથી પ્રથમ સત્કાર કરવો અને પછી નિર્દોષ પવિત્ર આશયથી પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે તેને ધન અર્પણ કરવું. ઉત્તમોત્તમ અમૂલ્ય જિનવિંવના લાભ પાસે કાંઈ અધિક ધનની કિંમત નથી. અહીં ‘ અનઘસ્ય ’ એ પદ આપ્યું છે. આનો પરમાર્થ એ કે—

जिनविष बनानार मनुष्य जरूर मदिरा आदिना व्यसन रहित होवो जोइए; कारण के व्यसनी मनुष्य पासे प्रतिमा करावनी शास्त्रकर्ता सर्वथा अनुचित जणावे छे.

केवा कारीगर पासे जिनविष करावबुं ते स्पष्ट करे छे.

नार्पणमितरस्य तथा,

युक्त्या वक्तव्यमेव मूल्यमिति ॥

काले च दानमुचितं,

शुभभावेनैव विधिपूर्वम् ॥ ७-३ ॥

मूलार्थ—मद्य आदि व्यसनवाळाने आ कार्य सोंपबुं नहीं अने व्यसन रहित जनने पण युक्तिथी समजावी कहेबुं के—‘ अमुक मूल्य आपीशुं. ’ आ प्रमाणे कइया पछी समय परत्वे पवित्र भावथी तथा विधिपूर्वक तेओने उचित दान आपबुं.

“ स्पष्टीकरण ”

मदिरा, जुगार अने परछी व्यसनी मनुष्य पासे आ प्रतिमा करावनी नहीं अने तेने पैसो पण आपवो नहीं. हेतु ए के—व्यसनी माणस पासे एवुं परम पवित्र अने एकान्त हितदायी कार्य कराववाथी लोकोमां निंदा थाय. करनारने सद्भाव होय नहीं अन बराबर कार्य करे नहीं तेमज उचित

समये कार्य पूर्ण करे नहीं. वळी आपेला पैसानो अधिक दुरुपयोग थवाथी पापनो भाग आवे, तथा व्यसन रहित अने व्यसनी आ बन्नेनो तुल्य सत्कार करवाथी अव्यसनी पण अनादरवान् थाय माटे अहीं व्यसनीने अनधिकारी शास्त्रकर्ताए गण्यो. अव्यसनी पासे कार्य कराववा पहेलां लौकिक न्यायथी खास भाव नकी करवो के ' अमुक भाव आपीशुं ' जेथी भाविष्यमां विसंवाद वधी वल्लेशनो प्रसंग उपस्थित न थाय. आम कर्या पछी प्रतिमा तैयार थया पछी ते कारीगरने पवित्र वृत्तिथी अने सत्कार, सन्मान, विनय साथे उचित-योग्य वल्लालंकार आदिनुं दान करवुं.

सव्यसनी माटे शास्त्रकर्ताए निषेध केम दर्शाव्यो ? तेनुं कारण अहीं ग्रंथकर्ता पोते ज करे छे.

चित्तविनाशो नैवं,

प्रायः संजायते द्वयोरपि हि ॥

अस्मिन् व्यतिकर,

एष प्रतिषिद्धो धर्मतत्त्वज्ञैः ॥ ७-४ ॥

मूलार्थ—आ प्रकारे वर्तवाथी मंदिर बंधावनार अने बांधनार बन्नेना चित्तमां खेद के क्लेश बहुधा निश्चयथी उत्पन्न थतो नथी, कारण के कल्याणकारी आवा धर्मकार्योमां धर्मतत्त्वज्ञोए चित्तविनाशनो सर्वथा निषेध कर्यो छे

अर्थात् क्लेश उद्भववाची धर्मनो नाश थाय छे.

“ प्रतिष्ठाकारकनुं वर्तन ”

स्पष्टीकरण—चित्तनी शान्ति अथवा प्रसन्नता माटे मंदिर बंधावीए छतां जो आदिमांज मनने ग्लानि थाय तो पछी मंदिर बंधाववानुं फल शुं ? माटे मंदिर बांधनार अने बंधावनारे जेम शान्ति सचवाय, क्लेश न उद्भवे तेम वर्तवुं वधारे उचित गणाय. आ माटे ज भगवान् हरिभद्रसूरिजी जणावे छे के ‘ चित्तविनाशो नैवं ’ जे प्रमाणे मंदिर बंधाववानी विधि तथा शुद्धि विगेरेनुं स्वरूप आगळ कही गया ते प्रमाणे, तथा कारीगर साथे बंधावनारे पहेलाथी ज स्पष्ट भाव नकी करवा विगेरे जे व्यवहार कही गया ते प्रमाणे वर्तवाथी कारीगर अने बंधावनारने परस्पर भविष्यमां लेखदेखमां बांधो पडतो नथी एटले बोलवा—चालवानुं तथा क्लेशनुं कारण कदापि उद्भवतुं नथी. उद्भवे नहीं कारण के शास्त्रकर्ता आ मंदिर बंधाववारूप कार्यमां अने उपलक्षणथी धर्मना कार्योमां आपसमां क्लेश, खेद, परिताप, विवाद के झगडो न थाय तेम वर्तवुं एवो खास उपदेश अपें छे. परमार्थ ए के—धर्मतत्त्वज्ञो आवा कार्योमां प्रथमथी ज ‘ चित्तविनाश ’ क्लेशादिनो निषेध करे छे. निदान ए के—जो धर्मकार्योमां क्लेश आदि उद्भवी चित्तनी अशान्ति थाय तो धर्मनो नाश थाय—धर्मप्राप्ति कदापि थाय नहीं.

उपर “ आवा मंदिर आदि कार्योमां क्लेशादि न थाय तेम वर्तन करवुं. ” आ प्रसंग दर्शावी गया. ए ज प्रसंग उपर फरी अहीं जणावे छे.

एष द्वयोरपि महान्,
विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन ॥

संबंधं इह क्षुण्णं,

न मिथः सन्तः प्रशंसन्ति ॥ ७-५ ॥

मूलार्थ—पूर्वे कहेल चित्तजन्य क्लेशामावरूप संयोग बांधनार अने बांधावनार बन्नेने विशिष्ट कार्यनो सिद्धिकारक होवाथी महान् उत्तम संयोग कहेवाय; कारण के—मंदिर बांधनार तथा बांधावनार बन्नेने आपसमां यदि क्लेशादि लक्ष्मणे तो सज्जनो कदापि पण प्रशंसा न करे.

“ स्पष्टीकरण ”

मंदिर अने जिनविंवरूप कार्य प्रकरणमां कर्ता तथा करावनार बन्नेना चित्तनो भंग न थाय ए ज संयोग मलवो प्रशंसनीय गण्यो छे. हेतु ए के—आवा सुंदर संयोग खरेखर विशिष्ट अने उत्तम मंदिर तथा जिनविंवरूप कार्यना फलने अर्पी शके छे, तेमज यदि आवा कार्योमां मांहोमाहि कारी-गर तथा प्रेरकना चित्तो नाराज थाय, क्लेशमय बने तो सज्जनो आ कार्यनी प्रशंसा न करता केवल निंदा करे

અથવા ઘૂણાની નજરે દેખે છે; માટે અહીં ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે ચિત્તભંગ ન થાય એવો સંજોગ મળવો દુર્ગમ છે તથા તે જ કાર્યનો સિદ્ધિકારક થાય છે.

આટલો વિસ્તૃત નિર્દેશ કર્યા પછી ગ્રંથકર્તા ‘ જિન-વિંવ ’ બનાવવામાં પ્રથમ ભાવની યોગ્ય આવશ્યકતા અને એ જ પ્રધાન છે, એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ દર્શાવે છે.

યાવન્તઃ પરિતોષાઃ,

કારયિતુસ્તત્સમુદ્ભવાઃ કેચિત્ ॥

તદ્દિમ્બકારણાનીહ,

તસ્ય તાવન્તિ તત્ત્વેન ॥ ૭-૬ ॥

મૂલાર્થ—જે જે પ્રકારના અને જેટલા સંતોષ, પ્રસન્નતા વિશેષ સદ્ગુણો કરાવનારને જિનવિંવથી ઉત્પન્ન થાય તેમાંથી કેટલાક સંતોષ પરિણામો તે જ કરાવનારને પરમાર્થથી જિનવિંવ કરાવવામાં કારણભૂત બને.

“ પ્રતિષ્ઠાકારકો ભાવ કેવો રાખવો ? ”

સ્પષ્ટીકરણ—જૈન શાસ્ત્રોએ સર્વ અનુષ્ઠાનોમાં મુખ્યત્વે ભાવ-હૃદયોદ્ધાસ એકાન્ત પવિત્રતમ ફલદાયી માન્યો છે, કારણ કે “ જે જે જીવમાં આત્મા જેવા જેવા પરિણામોને ધારણ કરે તે તે સમયમાં આત્મા શુભ અગર અશુભ કર્મનો વંધ કરે છે. ” આમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે. તેમજ “ યસ્માત્

ક્રિયા પ્રતિફલન્તિ ન ભાવશૂન્યાઃ" “ કારણ કે પવિત્ર-
 તર ક્રિયાઓ પણ ભાવ વિના ફલ આપતી નથી ” એ કથન
 કન્યાશ્રમંદિર સ્તોત્રમાં ઉપદેશ્યું છે. અતઃ એ અહીં મંદિર
 અને જિનપ્રતિમા અધિકારમાં વિધિ તથા શુદ્ધિની મુખ્યતા
 અને કારીગર સાથે ઉચિત પ્રશંસનીય, ધર્મવૃદ્ધિ થાય તેવું
 વર્તન રાખવાનું કહી ગયા; કિન્તુ આ સર્વ સાધનો છતાં
 જો ભાવ-હૃદયની પરમપવિત્રતા આત્મોલ્લાસ ન હોય તો તે
 સાધનો કાર્યજનક બને નહીં. નિદાન એ કે-સર્વ સાધનો
 સાથે ભાવ પણ મુખ્ય માન્યો છે. આથી અહીં પણ શાસ્ત્ર-
 કર્તા દર્શાવે છે કે-જિનવિંબ તથા જિનમંદિર બનાવનારનો
 જેટલા પ્રમાણમાં હૃદયોલ્લાસ પ્રેમ અને પવિત્રતામય હોય,
 આત્મા ઉલ્લાસમય હોય અને તે પણ વિંબ તથા મંદિર
 પાસેથી પ્રાપ્ત થયું હોય અર્થાત્ તેનાથી ઉદ્ભવ્યું-વન્યું હોય,
 તે જ સંતોષ, પ્રેમ, પવિત્રતા આદિ અનેક ભાવો પૈકી અમુક
 ભાવો મંદિર તથા વિંબ કરાવનારને કરાવવામાં પરમાર્થથી
 સાધનભૂત બને છે. ઘટલે મંદિરાદિના પ્રેમથી આવિર્ભૂત
 પવિત્ર હૃદયભાવો ભવિક આત્માને મંદિર આદિ કરાવવામાં
 પ્રેરણા કરે છે. અતઃ, પ્રથમતથા ભવિકનું હૃદય ઉપરોક્ત
 ભાવોથી બરાબર પરિણત થવું જોઈએ. ભાવોની સુવાસનાથી
 સુવાસિત થવા પછી જ તેના સંસ્કારવલ્લથી ભવિક આત્મા
 વિધિ-શુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાપૂર્વક કારીગરો સાથે યોગ્ય
 વર્તન રાખવા કાઠજી રાખે ને મંદિર તથા વિંબજન્ય સુષ્ટ

कार्य अने तेनुं कारण मृतिका. अहीं ज्यारे मृतिका पर अरुचि करवाथी, योग्य व्यवस्था अने ज्ञान न राखवाथी घटरूप कार्यनो स्वतः विनाश थाय छे ए ज रीते मंदिर अने बिंब ए कार्यो तथा कारीगरो, मजूरो, माल बनावनाराओ, माल लावनाराओ ए सर्व तेना कारणो उत्पन्न करनाराओ छे. आथी ज्यारे बंधावनार सामान्य अगर विशेष कारणोथी कारीगरा साथे पैसा आपवा माटे क्लेश करे अथवा कारीगर बंधावनार साथे क्लेश करे तो परस्पर अप्रीति-वैमनस्य प्रकटे अने परिणामे कारीगरो या करावनारनुं मन खिन्न थाय, एटखे बन्ने जखाओ आरंभेल मंदिर अने जिनबिंबरूप कार्यमां योग्य ध्यान राखे नहीं, मात्र वेठनी माफक यद्वा-तद्वा पूरुं करे-करावे आथी ते कार्यनो ज नाश थाय; माटे आचार्यदेव कहे छे के—“अप्रीति०” कारीगर साथे अप्रेम करवाथी परमार्थथी भगवान् साथे अप्रेम थाय एम जाखुं. निदान ए के-भगवदाज्ञा छे के कारीगरोने योग्य रीते संतोषी मंदिर अने जिनबिंब बनाववा उद्युक्त थवुं, पण तेओनुं चित्त दुःखी थाय तेम वर्तवुं नहीं. आथी ज्यारे कारीगरो असंतुष्ट थाय तेम वर्तन चलावीए त्यारे भगवदाज्ञानुं ज प्रथम अपमान कर्युं कहेवाय, अने भगवदाज्ञानो अनादर करवो ए ज भगवान पर अप्रेमनुं चिह्न दर्शावुं छे. भगवाननुं बहुमान, सत्कार करीए अने तेओनी आज्ञानो अनादर करीए ए कांइ भगवाननुं बहुमान न

કહેવાય; એ તો પ્રપંચી મક્તિ જ કહેવાય. આમ નિષેધ કરવાનું સ્વરૂપ કારણ શાસ્ત્રકર્તા ઉત્તરાર્ધથી દર્શાવે છે. “સર્વાપાયનિમિત્તં છોષા” આ અપ્રીતિ જ સર્વ અપાયો-અનર્થોનું મુખ્ય નિમિત્ત છે અર્થાત્ જગતના સર્વ કાર્યોનો પ્રલય કરનાર પ્રથમ અપ્રીતિ માની છે, કેમકે જ્યાં અપ્રીતિ થઈ એટલે મન સ્થિત થાય અને મન સ્થિત થવાથી ઉત્સાહ, બલ, ધૈર્ય, પ્રમાદ એ સર્વ ઝુટી જાય. આમ થવાથી પરિણામે કાર્યનો નાશ થાય, માટે અહીં આ અપ્રીતિને શાસ્ત્રકર્તાએ પાપિષ્ઠા અને સર્વ અપાયોનું મૂલ માની કહ્યું કે-હિતાર્થી મલિક આત્માએ મંદિર અને જિનર્થિવ કરાવતા કારીગર સાથે કદાપિ અસંતોષ વધે તેવી રીતે વર્તવું નહીં.

જ્યારે ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ‘કારીગર’ને અપ્રીતિ થાય તેમ ન વર્તવું એમ કહ્યું, તો કારીગર પાસેથી કરાવનારે કયા પ્રકારે કામ લેવું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કરાવનારે પ્રથમથી કારીગરને સંતોષી તેમ જ સુષ્ટુ પરિણામવાનું કરી તેના પાસે જિનર્થિવ કરાવવું એ જ શાસ્ત્ર-શૈલીએ યોગ્ય માન્યું છે. એ જ વાતની અહીં ગ્રંથકર્તા માલિકોને શિક્ષા અર્પે છે.

અધિકગુણસ્થૈર્નિયમાત્,

કારયિતવ્યં સ્વદૌર્હદૈર્યુક્તમ્ ॥

ન્યાયાર્જિતવિત્તેન તુ,

જિનવિમ્બં ભાવશુદ્ધેન ॥ ૭-૮ ॥

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જિત ધનવડે તેમજ અંતઃકર-
ણના પવિત્ર આશયવાળા ગુણોએ કરીને અધિક એવા
શિષ્યોના મનોગત અનેક મનોરથોથી સહિત એવા કારીગર
પાસે નિયમથી ભાવિકે આ જિનેશ્વર મગવાનું વિંવ કરાવવું.

“ કારીગરને સંતોષવાનું ફલ ”

સ્પષ્ટીકરણ—કાર્યના આરંભથી લઈ અન્ત પર્યન્ત કાર્યમાં
ગતિ કરનારના શુભ વિચારો, શુભ સંકલ્પો તથા પરમ ઉત્સાહ
જેટલા પ્રમાણમાં હોય તેટલા જ પ્રમાણમાં કાર્યની સુંદરતા
તથા સરલતા અવલંબી રહે છે. અહીં જિનવિંચની પરમ
મનોહરતા, ચમત્કારિતા અને પરહૃદયાકર્ષણતા આદિ સદ્-
ગુણો જિનવિંચમાં લાવવા માટે મુખ્ય આલંબન કારીગર
ઉપર રહે છે. ઇટલે જો કે જિનેશ્વર દેવ પોતે જ અનન્ત-
ગુણાધીશ છે તો પણ તેઓની મૂર્તિમાં તો આ ગુણોની
આમા ત્યારે જ ઉલ્લસી આવે કે વ્યારે કારીગરના હૃદયમાં
તે ગુણોની છાયા પરમ અનુરાગ અને જિનદેવની મૂર્તિ
પરત્વેની પરમ પ્રસન્નતા ઉલ્લસાયમાન હોય તો જ. અન્યથા
ઇકની ઇક જ મૂર્તિ તે કારીગરો બેઢોઢ, મનોહરતા અને
ચમત્કારિતાશૂન્ય તથા ઉત્સાહ-આનંદનો ઘાત કરનારી
બનાવી દે. નિદાન એ કે—ચિત્ર અથવા મૂર્તિની મનોહરતાનો

મુખ્ય આધાર કારીગરના હૃદય પર જ રહે છે, અતઃપરમોપકારી. પરમકૃપાલુ, અનન્તગુણાધીશ જિનેશ્વર મગવાનની મુર્તિ જે કારીગર પાસે કરાવવી તે પહેલા તેને સન્માન, પ્રેમ, વિનય, નમ્રતા અને ઘનથી સંતોષવો; તથા ધર્મની રુચિ અને વીતરાગ દેવના ઉત્તમોત્તમ ગુણોનો સમુચિત રહ્યાલ કરાવવો, તેના હૃદયમાં વીતરાગના ગુણો પ્રતિ-
 વિંબિત થાય તેમ કરવું. આમ કર્યા પછી આ કારીગર જે જિનિંદ્રિય ઉપજાવે તે પછું તો ચમત્કારી, મનોહર અને નિતાન્ત આકર્ષક બને કે દૃષ્ટાઓ અનેકધા સુંદર ભાવોદ્ભાસ પામી તન્મય બની જાય. આ હેતુથી ગ્રંથકર્તા ઉપદેશો છે કે-જે જિનિંદ્રિય કરવાણું હોય તેણું મૂળ કારણ જિનેશ્વર મગવાનણું મુખ્ય સ્વરૂપ, તેના અનન્ત ગુણો તેમાં જ જેણું ધ્યાન, વિચાર હોય અને કારીગરના હૃદયગત મનોરથો પણ તે કાર્યમાં પરિણત થયા હોય, ઘટલે આ જિનિંદ્રિયમાં હાસ્યની છટા, સુકોમલતા, વાલ્મભાવ જેવી મનોહરતા, યૌવનના જેવી પરમ નિર્વિકારી લાવણ્યતા અને ધ્યાનની એકાગ્રતા આદિ સદ્ગુણોની છાયા અને ત્યાગની ઉત્કર્ષતા, સંસાર પરની નિર્મોહિતા વિગેરે આવા આવા મનોરથો જે જિનિંદ્રિય કરતી વચ્ચે કારીગરના હૃદયમાં ઉદ્ભવી તેમાં પરિણત થતા હોય તેવા જ કારીગર પાસે ન્યાયોપાર્જિત ઘનથી અને હૃદયની પરમ નિર્મલતાથી ઉપરોક્ત જિનિંદ્રિય ભાવિકોષ કરાવવું એમ શાસ્ત્રકર્તા કહે છે. આ પરથી

કારીગર સરલ પરિગામી, ધર્મરુચિ અને ન્યાયમાર્ગાનુગામી અવશ્ય હોવો જોઈએ એ જિનર્થિવ કરાવનારે જ્ઞાસ વ્યાન રાખવું.

શિન્પી-હૃદયગત અનેક પ્રકારના સુંદર મનોરથો યુક્ત એવા શિન્પ્યકાર પાસે જ્ઞા જિનર્થિવ કરાવવું એ વાત ઉપર દર્શાવી ગયા. હવે અહીં શિન્પી-હૃદયગત અનેક મનોરથો ત્રયા અને કેવા હોય તેનું વર્ણન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે.

અત્રાવસ્થાત્રયગામિનો,

બુધૈર્દૌહૃદાઃ સમાખ્યાતાઃ ॥

વાલાયાશ્ચૈતા યત્ત-

ત્ક્રીડનકાદિ દેયમિતિ ॥૭-૯॥

મૂલાર્થ—અહીં જિનર્થિવ વનાવવામાં બુધજનોએ જિનર્થિવમાં અવસ્થાત્રય આરોપવા માટે શિન્પીગત વાલ, યુવા અને મધ્યમ એ નામક અવસ્થાત્રયગામી ચિત્ત સંવંધી મનોરથો કારણભૂત માન્યા છે, એટલે શિન્પ્યકારોને ત્રય અવસ્થોચિત્ત જે જે રમકડા વિગેરે ઉપકરણો જોઈએ તે તેની પ્રસન્નતા માટે અવશ્ય અર્પણ કરવા.

“મૂર્તિમાં અમુક ભાવો કેન્ન લાવવા ?”

સ્પષ્ટીકરણ—જિનપ્રતિમા વનાવનાર વાલ, યુવા અને મધ્યમ વયસ્ક એ ત્રણ પૈકી કોઈ પણ હોય અથવા

એ ત્રણ અવસ્થોચિત સંસ્કારવાન્ હોય, એટલે આ મનુષ્ય પોતાની અવસ્થોચિત પદાર્થ પ્રાપ્તિથી આનંદ માને છે. અગર અવસ્થોચિત પદાર્થ ગ્રહણ કરવા ઉત્સુક બને છે, તેમજ તેના ચિત્તમાં-હૃદયમાં વારંવાર અવસ્થોચિત ચ્યાલો રમ્યા કરે છે. આને જ શાસ્ત્રકર્તા શિન્પી-હૃદયગત મનોરથ કહે છે. અતઃપ્રતિમા હપ્તુ જને આ કારીગરોને ખુશ રાખવા પ્રતિમા બનાવતી વખતે બાલને રમકડા, યુવકને શાનપાન અને મધ્યમને વસ્ત્ર, માન્ય આદિ જરૂર 'દેયં' અર્પણ કરવા. આ પદાર્થો અર્પવાનું કારણ એક તો શિન્પીના ચિત્તની પ્રસન્નતા પ્રકટાવવા અને બીજું પ્રતિમામાં અવસ્થા-ત્રયના ભાવ આવિર્ભૂત કરવા-ઉપસાવવા. પરમાર્થ એ કે-પ્રતિમા કરતી વખતે કારીગરનો જેવો ચ્યાલ હોય અને પાસે જેવા યોગ્ય સાધનો પડ્યા હોય તેવો ભાવ પ્રતિમાના આકારમાં યથાકથાંચિત્ ઉદ્ભવી શકે-ઉતરી શકે છે; પરંતુ આ પદાર્થો કારીગરને અર્પી તેના વિકારો પુષ્ટ કરવા એવો શાસ્ત્રકર્તાનો આશય નથી, કિન્તુ શિન્પકારની ત્રણ અવસ્થા, અવસ્થોચિત મનોરથો નિહાળી તે પરથી ઉદ્ભવેલ મૂર્તિમાં આકારવિશેષદ્વારા અવસ્થાત્રયની ભાવના પ્રતિમામાં આરોપવી અને આ ભાવના દ્ષ્ટાના હૃદયમાં આવિર્ભૂત બને એતદર્થે શિન્પકોને તે તે પદાર્થો અર્પવા, એ જ ગ્રંથકર્તાનો મુખ્ય આશય છે. આ પરથી સિદ્ધ-સ્વરૂપ વીતરામદેવની મૂર્તિ બનાવવામાં શિન્પી-હૃદયગત

मनोरथोनी पुष्टि शुं कामनी ? एवी वास्तविक शंका उपस्थित थाय खरी, कारण के प्रतिमानी अंदर बाल, यूवा, मध्यम ए अवस्थात्रयजन्य भावो कांइ उपजाववा नथी; तेमज ते भावो वीतराग स्वरूप मूर्तिमां आविर्भूत करवा ए तो वीतरागभावनो ध्वंस करवा जेवुं ग्याय, आ शंका जो के सत्य छे अने ग्रंथकर्तानो ए आशय पण नथी के शिल्पी-हृदयगत अवस्थोचित भावो प्रतिमामां पोषवा, किन्तु शिल्पकारने प्रसन्न करी ते द्वारा प्रतिमामां हर्षितवदन, लावण्यता, ध्यानावस्था, मनोहरता, आकर्षणता, पूर्ण-यौवनत्व, सौकुमार्य आदि भावो प्रकटे-उपसे अने ते परथी दृष्टाओ छन्नस्थ, केवलित्थ अने सिद्धत्व ए अवस्था-त्रयनी भावना जरूर प्राप्त करी शके. आ हेतुथी कारीगरोने अवस्थोचित पदार्थो अर्पण करी संतोषवाहुं शास्त्रकर्ताए कह्युं. अधिक गुण-लाम माटे आम करवामां कांइ दोष कहेवाय नहीं.

“ अंतःकरणनी पवित्रतावडे कारीगर पासे प्रतिमा करावची ” ए बात कही गया तेनी पुष्टि माटे ग्रंथकार फरीने अहीं विशेष उपदेश आपे छे.

यद्यस्य सत्कमनुचितामिह,

वित्ते तस्य तज्जामिह पुण्यम् ॥

भवतु शुभाशयकरणा-

दित्येतद् भावशुद्धं स्यात् ॥ ७-१० ॥

મૂલાર્થ—જિનર્વિવ કરાવનાર જે ધનથી કારીગર પાસે વિવ કરાવે તે ધનમાં પોતે ન જાણે તેવી રીતે અનુચિત ધન આવી ગયું હોય તે ધન સંવંધી પુણ્ય તેના માલિકને પ્રાપ્ત થાવ, આ પ્રમાણે વિચાર કરે. આ પ્રમાણે વિચારો કરવાથી માવશુદ્ધિ કહેવાય.

“ કેવા ધનથી સૂત્તિ ભરાવવી ? ”

સ્પષ્ટીકરણ—ન્યાયોપાર્જિત ધન અને પવિત્ર આશયથી જિનર્વિવ કરાવવું એમ કહ્યું હતું ત્યાં કરાવનારે જે ધન એકત્ર કર્યું હોય અગર કરે અને સર્વ પ્રકારે અન્યાયપ્રાપ્ત ધન ન જ સ્વીકારે તો પણ અનુપયોગ, પ્રમાદ, વિસ્મૃતિ કે વિહ્વલતા આદિ કારણોથી અથવા મુનિમ, નોકર આદિના વિશ્વાસે રહેવાથી અનુચિત-અન્યાયી કાંઈક દ્રવ્ય આવી જવાનો સંભવ રહે જાય. હવે જે ધનથી જિનર્વિવ કરાવે તેમાં તે ધનનો અમુક અંશ હોય, ઘટલે કરાવનાર “ અહો ! ધન્ય મામ્ય હું આજે આ જણદષ્ટનટ ધનથી જિનર્વિવ કરાવી તે ધનને સફલ કરું છું. મારું આ ધન આજે સફલ થયું. મારો જન્મ કૃતાર્થ થયો.” આ પ્રકારે જરૂર વિચારો કરે. આથી જે ધન અનુચિત-અન્યાયી આવ્યું તેનો વાસ્તવિક

रीत्या ते पोते मालीक नथी अने न्यायवाह्य छे, तेनी
 मालिकीपणुं अने फल-प्रार्थना पोते करवी ए तो सर्वथा
 अयोग्य ज कहैवाय तेमज शास्त्रनिषिद्ध वर्तन गणाय; माटे
 बिंब करावनारे ए भावना भाववी के-“ आ धनमां जे
 अन्यायी-अनुचित धननो अंश होय तत् धनजन्य शुभ फल
 जेतुं धन होय तेने ज हो अने मारा धनजुं शुभ फल मने मळो;
 परंतु परकीय धनजुं फल हुं इच्छतो नथी.” आवा विचारो
 करवापूर्वक कारीगरद्वारा मूर्ति कराववी. आ प्रमाणे
 स्वहृदयमां भावना आविर्भूत करवी तेजुं नाम शास्त्र-
 कर्त्ता अही भावशुद्धि उपदेशे छे. आ परथी पोताने
 त्यां कोइनी थापण होय अने तेनो मालिक देहान्त
 थयो होय, कोइए शुभकार्यमां व्यय करवा पोताने
 त्यां राखेल होय, स्वकुटुंबमांथी आवेलुं होय, व्यापा-
 रमां घराक पासेथी धर्मना नामे अधिक लीधुं होय,
 एक वखत शुभखाते खरचवा अमुकनी पाछळ कहुं होय,
 निधानमांथी मनुं होय-आवुं आवुं अनेक धन होय अने
 ते धनजुं पोते स्वामीत्वपणुं स्वीकारी तेनाथी जिनबिंब
 आदि पवित्र कार्यो करी तेना फलनी पोते इच्छा करे, में
 कर्तुं एवुं माने, पोताने कृतकृत्य माने ए सर्व अनुचित अने
 न्यायवाह्य शास्त्रकार दर्शावे छे. एटले जे धनमां अन्या-
 यनो-अनुचितपणानो-परकीयत्वनो अंशमात्र न होय
 किन्तु केवल न्यायी, स्वस्वामीत्ववाळुं होय तेवा धनथी ज

જિનવિંવ આદિ ધર્મકૃત્યો કરવા એ જ શાસ્ત્રાનુસારી અને વિશુદ્ધતર છે.

જિનવિંવની પ્રતિષ્ઠાકરણ વિધિ અમે કહીશું એમ સાતમા ષોડશક પ્રકરણાંતર્ગત દ્વિતીય શ્લોકથી ગ્રંથકર્તા કહી ગયા હતા તે માટે અહીં તે સંબંધમાં વિશેષ હકીકત દર્શાવે છે.

મન્ત્રન્યાસશ્ચ તથા,

પ્રણવનમઃપૂર્વકં ચ તન્નામ ॥

મન્ત્રઃ પરમો જ્ઞેયો,

મનનત્રાણે હ્યતો નિયમાત્ ॥ ૭-૧૧ ॥

સૂત્રાર્થ—કર્તવ્યપણે અભિષ્ટ એવા જિનવિંવમાં ‘ૐ’ અને ‘નમઃ’ એ પદપૂર્વક ચોવીશ જિનાંતર્ગત કોઈ પણ નામ-રૂપ મન્ત્ર સ્થાપન કરવો, કારણ કે ‘મન’ ધાતુ મનન-ત્રાણ-રક્ષણ અર્થમાં હોવાથી ઉપરોક્ત નામરૂપ અવશ્ય જ્ઞાનાદિતું રક્ષણ કરે છે; માટે અહીં નામ-સ્થાપનરૂપ મંત્ર એ જ પરમ મંત્ર જાણવો.

“ સ્થાપનાવિધિ-મંત્રન્યાસ ”

સ્પષ્ટીકરણ—કારીગર પાસે શાસ્ત્રોક્ત નિયમ પ્રમાણે સુંદર અને અભીષ્ટ જિનવિંવ નિપજાવ્યા પછી આચારનિષ્ઠ

આચાર્યમહર્ષિદ્વારા શાસ્ત્રદર્શિત વિધિથી અંજનશલાકા
 જ્યાં સુધી ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી આ મનોહર પણ
 જિનર્ચિત્ર પૂજા, દર્શન અને આરાધનાયપણે સ્વીકાર્ય નથી
 એમ શાસ્ત્રો કહે છે. નિદાન એ કે-અંજનશલાકા વિનાના
 જિનર્ચિત્ર જો કે જિનેશ્વર દેવનો આકાર છે તો પણ તેમાં
 દેવત્વનો આરોપ, મંત્રની સ્થાપના અને ચોવીશ જિનેશ્વરોના
 નામ પૈકી અમુક નામની સ્થાપનાશૂન્ય હોવાથી પૂજા,
 દર્શન તથા આરાધના કરનાર ઉત્તમ ભાવિકના હૃદયમાં
 દેવપણાની શ્રદ્ધા, હૃદયોછ્લાસ, જિનગુણ અવભાસ, શાસ્ત્ર-
 વિશુદ્ધતા, ચમત્કારીત્વ અને પૂજા યોગ્ય ભાવો આ
 જિનર્ચિત્ર ઉપજાવી શકતું નથી, ઇટલે તત્ વિવર્જન્ય લાભો
 અપ્રાપ્ય હોવાથી અર્થશૂન્ય જ ગણાય. અતઃપ્રત્યે આ પ્રમાણે
 જિનર્ચિત્ર નિપજાવી તેમાં મંત્રસ્થાપન અને અંજનશલાકાની
 પવિત્ર વિધિ કર્તવ્યતથા અમીષ્ટ માની છે, એ જ વાતની પુષ્ટિ
 આચાર્યશ્રી આ શ્લોકમાં કરે છે. કર્તવ્યપણે અમીષ્ટ અને શુદ્ધ
 નિષ્પન્ન જિનર્ચિત્રમાં શીઘ્ર મંત્રનો ન્યાસ-આરોપ કરવો.
 અહીં મંત્રો અનેક પ્રકારના છે, ઇટલે કયા મંત્રનો આરોપ
 હૃષ્ટ ગણાય ? આતું સમાધાન ગ્રંથકર્તા સ્વયં કરે છે.
 ‘ મંત્ર ’ શબ્દ ‘ મન ’ ધાતુ પરથી બન્યો છે. ‘ મનિ ’ જ્ઞાને.
 ‘ મન ’ ધાતુનો જ્ઞાન અર્થ, તથા ‘ મન ’ ધાતુ ત્રાણ-રક્ષણ
 એ અર્થમાં છે. ઇટલે ‘ મનનાત્ ત્રાણાત્ ચ મંત્રઃ ’
 જેનાથી જ્ઞાનનો લાભ તથા રક્ષણ થાય તે મંત્ર. પરમાર્થ એ કે-

અહીં જિનવિંબમાં જે મંત્રનો આરોપ કરીએ તે મંત્રથી “ આ જિનવિંબ અમુક તીર્થકરતું અને તીર્થકરના ચમત્કારિક ગુણોનું જરૂર માન કરાવનાર, તેમજ પાપબુદ્ધિથી, સંસારમયોથી અવશ્ય બચાવનાર ” આદિ ગુણોનો અવશ્ય એકાન્ત લાભ થવો જોઈએ, અન્યથા તે મંત્ર મુખ્ય ફલવિધાયી ન ગણાય. આ હેતુથી શાસ્ત્રકર્તા જણાવે છે કે—અહીં મંત્રન્યાસ તે ‘ ૐ ’ તથા ‘ નમઃ ’ પૂર્વક અમુક નામસ્થાપનરૂપ પ્રથમ કરવો, જેમકે “ ૐ નમઃ કૃષ્ણભાય ” આ પ્રમાણે નામ-સ્થાપન કરવું. આ પ્રમાણે સ્થાપન કર્યા પછી પૂજક મનિ આત્માને અમુક તીર્થકરની આ મૂર્તિ છે, આ મૂર્તિ વિવિ-સહ અંજનશલાકાકૃત છે, શાસ્ત્રીય વિધિમય છે—આવા રૂપાલો ઉપજાવી તીર્થકરપણાના અનેક ઉદાત્ત ગુણોનો માસ કરાવી દર્શન—પૂજન આદિ કાર્યોમાં ઉદ્ધાસકારક અને પવિત્ર માવવર્દક અવશ્યમેવ થાય છે. અતઃ ઉપરોક્ત મંત્ર સાન્વયી સગુણી હોવાથી સ્વજન્ય ફલપ્રાપ્તક બને છે, માટે એ જ મંત્ર અહીં પરમમંત્ર શાસ્ત્રકર્તાએ માન્યો અને તેની જ સ્થાપના કરવાનો આદેશ આપ્યો, અર્થાત્ આ સિવાયના અન્ય મંત્રો ઉક્ત મંત્રના પુષ્ટિકારક મંત્રો અને ગૌણ મંત્રો જાણવા.

અહીં પર્યંત શાસ્ત્રકર્તાએ ‘ જિનવિંબ ’ મરાવવાની વિધિ તથા શુદ્ધિ કહી, અને ‘ જિનવિંબ ’ મરાવવાનો ઉપદેશ આપ્યો તેમજ તેની અંજનશલાકા કરવાનું જણાવ્યું. હવે કોઈ શક્તિ-

विशिष्ट भविक आत्मा रत्न, सुवर्ण, हीरा, माणिक्य अगर पत्थानुं तथा शक्ति वगरनो भावथी पाषाण मृत्तिकानुं बनावे तेमज कोइ न्हानुं अथवा म्होहुं जिनबिंब करावे, तो रत्न आदिनुं जिनबिंब बनावे तेने अथवा पाषाण विगेरेथी बनावे तेने आ बेमांथी विशिष्ट लाभ कोने थाय ? शुं रत्ननुं के म्होहुं जिनबिंब भरावे तेने विशेष लाभ थाय ? अगर गमे तेवुं जिनबिंब करावे पण भाव जेना अधिक सुंदर अने पवित्रतर होय तेने विशेष लाभ थाय ? आचार्य भगवान् कहे छे के—भावनी विशिष्टता अने पवित्रता जेने होय तेने अधिक लाभ थाय, परंतु जिनबिंब म्होहुं अथवा रत्न आदिथी बनावे तेथी कांइ विशेष लाभ थाय एवो एकान्त नियम नथी, ए ज बात ग्रंथकर्ता स्पष्टतया जग्यावे छे.

बिंब महत्सुरूपं,

कनकादिमयं च खलु विशेषः ॥

नास्मात्फलं विशिष्टं,

भवति तु तदिहाशयविशेषात् ॥७—१२॥

मूलार्थ—म्होटा प्रमाणवाळें अथवा सुंदर मनोहारी अगर शक्तिविशेषथी कोइ रत्न, सुवर्ण आदि विशिष्ट प्रकारुं जिनबिंब करावे एटला मात्रथी कांइ अधिक लाभ थाय नहीं; किन्तु ज्यां भावनी विशिष्टता होय त्यां ज लाभनी अधिकता जाणवी अथवा भावनी मुख्यता छे.

“ક્યા બિંબથી ઘણુ લાભ ?”

સ્પષ્ટીકરણ—શક્તિવાનુ હોય તો કોઈ સુવર્ણ, રત્ન, હીરા, માથોકતું સુંદર કારીગરદ્વારા અવયવપૂર્ણ મનોહારી જિનબિંબ કરાવે ત્યારે કોઈ વૃહત્પ્રમાણવાળું જિનબિંબ કરાવે. હવે જેની શક્તિ ન હોય તે ન્હાનું અને પાષાણ અથવા મૃતિકાનું બિંબ કરાવે, ઇટલે જો મ્હોટું તથા હીરા આદિનું બિંબ કરાવે તેને અધિક લાભ અને ન્હાનું તથા પાષાણનું બિંબ કરાવે તેને અન્ય લાભ થાય એમ માન્ય હોય તો શ્રીમાનો-શક્તિવાનો જ અધિક લાભના માગી તથા ગરિબો વિચારા અન્ય માગના માગી થઈ શકે. આમ માનવાથી તો પૈસાવાલાનો જ ધર્મ અને મોક્ષ ગણાય. પવિત્ર ધર્મ માર્ગમાં આ ન્યાય યોગ્ય ન કહેવાય. અતઃશ્ચ શાસ્ત્ર-કર્તા કહે છે કે—“ નાસ્માત્ ફલં વિશિષ્ટં ” મ્હોટું અગર રત્ન આદિનું બિંબ કરાવવાથી કાંઈ અધિક લાભ થાય નહીં, કિન્તુ “ ભવતિ તુ તદિદ્દાશયવિશેષાત્ ” આશય-માવની અધિકતા જેટલા પ્રમાણમાં હોય તેટલા પ્રમાણમાં અધિક લાભ થાય. પરમાર્થ એ કે-પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ન્હાનું પાષાણ અગર માટીનું જિનબિંબ મવિક આત્મા માવની અધિકતાથી કરાવે, અને ધનાઢ્ય ભાવ વિના રત્ન વિગેરેથી મ્હોટું જિનબિંબ કરાવે તો પહેલાને જરૂર શુભ લાભની વૃદ્ધિ થાય પણ બીજા નમ્બરવાલાને અધિક લાભ થાય નહીં. ઇટલે જૈનધર્મમાં શુભ પુણ્યના લાભાલ્લાભનો

મુખ્ય આધાર અંતઃકરણની શુભ વૃત્તિઓ પર જ રાખ્યો છે. એ જ ભાવની પ્રુષ્ટિ વ્યવહાર માધ્યમાં આ પ્રમાણે કરી છે. “ લક્ષ્ણજુક્તા પહિમા, પાસાઈઆ સમત્તલંકારા ॥ પલ્હાયઈ જહ વ મયં તહ, ણિજ્જરમો વિયાણાહિ ” ॥ ૧ ॥ “ લક્ષણે કરી યુક્ત અને સમસ્ત અલંકાર અલંકૃત એવી જિનપ્રતિમા તથા જિનપ્રાસાદ દેહીને જેમ જેમ મન અધિક પ્રસન્ન થાય તેમ તેમ નિર્જરા અધિક થાય એમ જાણવું. ” અહીં મનની જેમ જેમ અધિક પ્રસન્નતા તેમ તેમ અધિક કર્મનિર્જરા થાય એમ કથન કરવાનો સૂત્રકારનો આશય છે, એટલે ભાવ જ પ્રધાન છે એમ જાણવું.

અત્ર આશય વિશેષથી લામ વિશેષ થાય એ ભાવ જણાવ્યો, પરન્તુ આ ભાવ કયા પ્રકારે વર્તન કરવાથી પવિત્ર થાય એ વાત ગ્રંથકાર દર્શાવે છે.

આગમતન્ત્રઃ સતતં,

તદ્વદ્ભક્ત્યાદિલિંગસંસિદ્ધઃ ॥

ચેષ્ટાર્યાં તત્સમૃતિમાન્ ,

શસ્તઃ સ્વત્વાશયવિશેષઃ ॥ ૭-૧૩ ॥

મૂલાર્થ—આગમનિર્દિષ્ટ માત્ર ગમન કરવું, આગમ-વાનોની પૂજા-વહુમાન આદિ વ્યાપારો કરવામાં સતત પ્રવૃત્તિ કરવી, આગમને યાદ કરવું, આ પ્રમાણે વર્તવાથી આશયની નિશ્ચિત પવિત્રતા થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જે કાંઈ શુભ કાર્યો આરંભવા તેમાં આગમ-સિદ્ધાન્ત આજ્ઞાને મુખ્ય કરી વર્તન કરવું પરંતુ આગમનિષિદ્ધ માર્ગે જવું નહીં, તથા આગમના અભ્યાસી મહર્ષિ ‘મુનિયોની સેવા-ભક્તિ, પૂજા, વિનય, વહુમાન આદિ વ્યાપારો કરવા; તેમજ આગમના અભ્યાસ આદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરવી, આગમ-વચનોતું વારંવાર સ્મરણ કરવું. આ કાર્યો કરવાથી હૃદયની खरी पवित्रता થાય અને તેથી પવિત્ર આશયનું ઉત્થાન થાય છે. પરમાર્થ એ કે-પવિત્ર હૃદયને પ્રાપ્ત કરવા ઉપરોક્ત વિધિએ વર્તન કરવું. આ સિવાય અન્ય માર્ગે હૃદયની પવિત્રતા થાય નહીં. અતएव ગ્રંથકર્તાએ શ્લોકના ઉત્તર ભાગમાં ‘ खलु ’ એ પદ આપ્યું છે અર્થાત્ નિશ્ચિતતયા આમ વર્તવાથી આશય પવિત્ર થાય, તેમજ આ પ્રમાણે વર્તનારમાં જ પવિત્ર આશય હોય અને તેથી અન્યથા વર્તનાર ડંચી ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો કરે તદપિ હીન આશયવાલો છે એમ જાણવું.

આ પ્રમાણે આશય પવિત્રતા જણાવી. એવા આશય વિશેષપૂર્વક જ જિનર્વિંશ કરાવવું શાસ્ત્રોક્ત વિધિ યુક્ત છે, એ વાતનું સમર્થન કરવા ગ્રંથકાર દર્શાવે છે.

एवंविधेन यद्विम्ब-

कारणं तद्वदन्ति समयविदः ॥

લોકોત્તરમન્યદત્તો,

લૌકિકમભ્યુદયસારં ચ ॥ ૭-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—દર્શિત આશય પવિત્રતા સહિત જે જિનવિંચ કરાવીએ તેને શાસ્ત્રજ્ઞો લોકોત્તર કાર્ય કહે છે, અને આથી વિપરીત રીતે કરાવીએ તેને લૌકિક કાર્ય જણાવે છે; પરંતુ આ લૌકિક કાર્ય કેવલ માનપ્રતિષ્ઠા આદિ ફલને જ અર્પણ કરે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આશયની પવિત્રતા માટે જે વિધાન કહ્યું તે જ પ્રમાણે જે જિનવિંચરૂપ કાર્ય થાય અને તેથી અન્યથા રીતે જે કાર્ય થાય, આ બન્ને કાર્યોના નામ અને ફલમાં અવશ્ય ભેદ હોય છે, એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરવા આ શ્લોક ગ્રંથકારે કહ્યો છે. એટલે કે લૌકિક તથા લોકોત્તર એ પ્રમાણે કાર્યના બે વિભાગો થઈ શકે. જે કાર્યો શુદ્ધ છતાં માત્ર લૌકિક ફલને જ અર્પે તે લૌકિક, અને જે કાર્ય લોકોત્તર આત્મ-કન્યાણ, કર્મનિર્જરા ફલને અર્પે તે લોકોત્તર. અહીં શાસ્ત્ર-કાર કહે છે કે—જેઓ પ્રથમ કહી ગયા એ રીતે આશય-પવિત્રતા સાથે જિનવિંચ કરાવે તો આ કાર્યને શાસ્ત્રજ્ઞો-તત્ત્વ-જ્ઞાનીઓ લોકોત્તર કાર્ય એટલે યકાન્તકન્યાણ મોક્ષફલ-દાયી કાર્ય કહે છે. જ્યારે એ વિધિ અને આશયપવિત્રતા વિના જો કરાવે તો લૌકિક કાર્ય માન, કીર્તિ આદિ ફલ

અર્પનાર કાર્ય દર્શાવે છે. અગર સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ અર્પનાર કાર્ય કહે છે.

“ લૌકિક કાર્ય ” અભ્યુદય ફલ આપનાર થાય એમ કહ્યું પણ લોકોત્તર કાર્ય કયા ફલને આપે એ જણાવ્યું નહીં માટે તેનો સુલાસો હવે કરે છે.

લોકોત્તરં તુ નિર્વાણસાધકં,

પરમફલમિહાશ્રિત્ય ॥

અભ્યુદયોઽપિ હિ પરમો,

ભવતિ ત્વત્રાનુષંગેણ ॥ ૭-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—અહીં ઉત્કૃષ્ટ ફલ તરીકે લોકોત્તર ફલ—મોક્ષફલની પ્રાપ્તિ થાય તે, અને અભ્યુદય ફલ એટલે સ્વર્ગ-સંપત્તિનો લાભ થાય તે; પરંતુ લોકોત્તર ફલપ્રાપ્તિના મધ્યમાં અવશ્ય સ્વર્ગાદિક ઋદ્ધિરૂપ ગૌણ ફલ તો આનુ-ષંગિકપણે થાય જ.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ઉપરના શ્લોકના વિવરણમાં અમે કહી આવ્યા છીએ, માત્ર વિશેષ એટલું જ કે મુખ્ય અને ગૌણ એમ બે પ્રકારે ફલો થાય. તેમાં લોકોત્તર કાર્યનું મુખ્ય ફલ મોક્ષપ્રાપ્તિ થયે તે, તથા લૌકિક કાર્યનું મુખ્ય ફલ સ્વર્ગસંપત્તિનો લાભ થાય તે. લોકોત્તર કાર્યમાં સાધ્યતયા

મુખ્ય જો કે મોઢફલ છે તો પણ આનુષંગી સ્વર્ગ-
દિની સંપત્તિ તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય જ; પરંતુ તે કાંઈ સાધ્ય
નથી જ્યારે લૌકિક કાર્યમાં સાધ્ય તરીકે સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ
જ માની છે એટલે તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય નહીં.

પ્રધાન તથા આનુષંગિક ફલનું સ્પષ્ટીકરણ કરના
ગ્રંથકર્તા દૃષ્ટાંત દર્શાવે છે.

કૃષિકરણ ઇવ પલ્લાલં,
નિયમાદત્રાનુષંગિકોઽભ્યુદયઃ ॥

ફલમિહ ધાન્યાવાસિઃ,
પરમં નિર્વાણમિવ વિમ્બાત્ ॥ ૭-૧૬ ॥

મૂલાર્થ—જેમ સેડુતોને કૃષિકર્મનું મુખ્ય ફલ ધાન્ય-
પ્રાપ્તિ અને ગૌણ ફલ તે ઘાસપ્રાપ્તિ થાય છે તેમ અહીં
જિનવિંશી મુખ્ય ફલ મોઢફલ-મોઢપ્રાપ્તિ અને સ્વર્ગસંપ-
ત્તિનો લાભ ઘાસ તુલ્ય આનુષંગિક ફલ જાણવું.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મુખ્ય આનુષંગિક ફલ માટે દૃષ્ટાંત-દાર્શનિકનું
સામ્યકરણ આચાર્યશ્રી આ પ્રમાણે અહીં ઘટાવે છે. કૃષિ-
કર્મમાં જેમ ધાન્યપ્રાપ્તિ એ મુખ્ય ફલ અને પલ્લાલપ્રાપ્તિ એ
આનુષંગિક ફલ માન્યું છે, તેમ જિનવિંશ આદિ

पवित्र अनुष्ठानोमां मुख्य फल अपवर्गलाभ तथा आनुषंगिक फल देवर्द्धि-प्राप्ति मानेल छे. एटले के मुख्य साध्यभूत मोक्षनुं लक्ष्य जे क्रियामां आविष्ट होय ते क्रियाने तत्त्वज्ञो लोकोत्तरक्रिया, अने जे क्रियामां आ फलनी उपेक्षा करी गौण फल देवर्द्धि आदिनुं लक्ष्य होय ते क्रियाने लौकिक क्रिया कहे छे. अही पलाल अने अभ्युदयफल तेमज धान्य अने अपवर्ग बन्ने मुख्य आनुषंगिक फलनी यथार्थ साम्यता होवार्थी दृष्टांत-दार्ष्टान्तिकनी घटना बराबर सुघटित थाय छे. सार ए के-लौकिक क्रियाथी केवल अग्रधानफल प्राप्त थाय, ब्यारे लोकोत्तर अनुष्ठानथी प्रधान अग्रधान बन्ने फलोनी प्राप्ति थाय. अग्रधानफल पण एबुं लाभे के जेनाथी परिणामे अवश्यमेव प्रधान मोक्षफल थाय ज.

(૮) પ્રતિષ્ઠાવિધિષોડશકમ્

ગત ષોડશક પ્રકરણમાં વિસ્તારથી ' જિનર્બિંબ ' કરણ વિધિ દર્શાવી. એ રીતે યથોક્ત વિધિશુદ્ધ પરમ સુંદર મંત્રન્યાસપૂર્વક તૈયાર થયેલ ર્બિંબ મંદિરમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કર્યું હોય ત્યારે જ સાધ્યસાધક બને; અન્યથા તે ર્બિંબ આશાતના અને હાનીકર્તા જ થાય માટે તેની તુરતમાં જ પ્રતિષ્ઠા કરવી એ આવશ્યક અને શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ માર્ગ કહેવાય. અતઃ સંબંધપ્રાપ્ત અષ્ટમ ષોડશક પ્રકરણમાં આચાર્ય ભગવાન્ પ્રતિષ્ઠાવિધિનું કથન કરે છે.

નિષ્પન્નસ્યૈવં સ્વલુ,

જિનર્બિંબસ્યોદિતા પ્રતિષ્ઠાશુ ॥

દશદિવસાભ્યન્તરતઃ,

સા ચ ત્રિવિધા સમાસેન ॥ ૮-૧ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર દર્શાવેલ વિધિ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ ' જિનર્બિંબ ' ની અવશ્યમેવ તુરતજમાં પડતે દશ દિવસની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરવી એમ શાસ્ત્રો કહે છે. આ પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રમાં સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારની જણાવી છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

સાતમા પ્રકરણમાં ‘ જિનવિંબ ’ કરણની વિસ્તારથી જે વિધિ દર્શાવી તદનુસાર ‘ જિનવિંબ ’ તૈયાર થયા પછી તુરતજ પ્રથમ કહેલ વિધિશુદ્ધ મંદિરમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવું. એટલે દશ દિવસની અંદર જ પ્રતિષ્ઠા જો થાય તો તે ઉત્તમ અને શાસ્ત્રોક્ત પ્રતિષ્ઠા ગણાય, અર્થાત્ આ પ્રતિષ્ઠા-કર્તા તથા કારયિતા અને શ્રીસંઘ સ્વજનો સર્વને એકાન્ત કન્યાણ તથા સર્વતો પ્રકારે ઉન્નતિશ્રૂત અવશ્ય બને. દશ દિવસની અંદર કહેવાનો તાત્પર્ય એ કે-તે ઉત્તમ અનાધ્ય પ્રતિષ્ઠા કહેવાય; બાકી મધ્યમ અને જઘન્ય પ્રતિષ્ઠા જાણવી. આથી જ શ્લોકમાં ‘ આશુ ’ એ પદ આપ્યું. શ્લોકમાં ‘ રત્નુ ’ એ પદ વાક્યાલંકાર માટે આપેલ છે અથવા ‘ રત્નુ ’ શબ્દનો ‘ ‘ એષ ’ અર્થ કરવો. એટલે દશ દિવસમાં જ પ્રતિષ્ઠા કરવી; પરંતુ ત્યારબાદ થાય તે ઉચિત ન ગણાય. આ પ્રતિષ્ઠા પણ શાસ્ત્રમાં સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારની દર્શાવી છે. અહીં ગ્રંથકર્તા “ દશ દિવસની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરવી. ” આટલું વિધાન કરીને પ્રતિષ્ઠાના પ્રકારો તથા પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ આદિનું આગળ વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે, પરંતુ પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાવિધિ આચાર્યે ન કહી તેનું કારણ પંચાશકના આઠમા પ્રકરણમાં ગ્રંથકર્તાએ વિસ્તારથી પ્રતિષ્ઠાવિધિ દર્શાવી છે. અતઃપ્ર અહીં તેનું કથન કરવું તે ગ્રંથ વધારવા જેવું ગણાય.

અહીં પ્રતિષ્ઠાવિધિના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવું આવશ્યક હોવાથી પંચાશકમાંહેલું વર્ણન અમે અત્ર અવતારીએ છીએ.

“ प्रतिष्ठाविधि ”

स्पष्टीकरण—उपर जगान्या प्रमाणे विधि तथा आशय शुद्ध ‘ जिनविंब ’ तैयार थया पछी तेनो मन, वचन अने कायाना शुभ व्यापारो साथे चंद्र, ग्रह, नक्षत्र आदि शुभ योगमां उच्च स्थानमां वर्तता होय ते समये निष्पन्न मंदिरमां प्रवेश करवो अर्थात् योग्य स्थलमां प्रवेश कराववो, योग्य स्थानमां विराजमान करवुं; परंतु ज्यां विंब स्थापन करवुं होय एवा मंदिरनी आसपास अन्यमां अन्य (१००) सो हाथमां अस्थि, मांस, अशुचि आदि पदार्थो पहेलाना अगर पछीना पढ्या न होय तेनी योग्य शुद्धि करवी अर्थात् क्षेत्रशुद्धि कर्या पछी ज त्यां विंब स्थापन करवुं. तेमज ज्यां विंब पधराववुं होय त्यां जमीननी अंदर पण अस्थि, मांस के अपवित्र पदार्थोनी तपास कर्या पछी ज बंधाववुं, अन्यथा ते मंदिर उपघातक अने अन्य समयमां विनाशी बने. आथी मंदिरनी आसपास प्रतिष्ठा कर्या पछी पण अपवित्र पदार्थो पडे नहीं, गंदकी कोइ करे नहीं तेनो खास विवेक राखवो जोइए. ए प्रमाणे क्षेत्रनी शुद्धि कर्या पछी ते जिनमंदिरने प्रतिष्ठा पहेला अने पछी सुगन्ध, पुष्प, धूप आदि पदार्थोवडे अत्यंत सुवासित करवुं, सुगन्धमय करवुं, आसपासनी जमीन पण सुवासित करवी. शास्त्रकर्ता कहे छे के निश्चयथी सुगन्धमय करवुं, जेथी दुर्गन्धना संस्कारो उडी जाय, उत्तम देवताओ प्रसन्न थाय, हृदय अने आत्मा आनंद पामे, दिलनुं आकर्षण थाय. लोकोमां

પ્રશંસા થાય. ત્યારવાદ દશ દિગ્પાલો, ચાર લોકપાલોની સ્થાપના કરી તેની પૂજા-સન્માન આદિ કરવા, તેમજ બાકી અન્ય દેવતાઓની પણ પૂજા-સન્માન આદિ કરવા ઇટલે બલિ-ચાકૂલ આદિ અર્પણ કરવા. અત્ર કેટલાકોની એવી દલીલ છે કે-દેવતાઓ અસંયમી હોવાથી તેઓની પૂજા શા માટે કરવી ? કેમકે તેઓની પૂજા કરવાથી અસંયમપણાનું પોષણ થાય છે. જો કે આ દલીલ દેસ્વાવમાં ઘણી સુંદર છે, તો પણ ભ્રમજનક હોવાથી આચાર્યશ્રી આ ભ્રમનું નિરસન આ પ્રમાણે કરે છે. અહીં જે 'વિંવ' ની પ્રતિષ્ઠા કહી તે 'વિંવ' ના માલીક તીર્થંકરદેવ છે, અને તીર્થંકરદેવ દેવ, અસુર, વિદ્યાધર, મનુષ્ય, જાનવર આદિ સર્વ જીવોને પૂજ્ય-અભ્યર્ચનીય છે. આથી જેમ રાજા ગાદીનશીન થાય ત્યારે સર્વનો ઉચિત સત્કાર કરી સર્વને સુખ રાખવામાં આવે છે, સર્વ પ્રજાને હર્ષનું કારણ થાય છે તેમ તીર્થંકરદેવની મૂર્તિ પણ જ્યારે ગાદીનશીન થાય ત્યારે સર્વનો ઉચિત સત્કાર કરવો આવશ્યક છે, જેથી નિર્વિગ્ન કાર્ય સમાપ્ત થાય. અતઃ અવિરતિ એવા દેવી-દેવતાઓની તે સમયે પૂજા કરવી એ કાંઈ અઘટિત નથી કિન્તુ સુઘટિત જ છે, તથા દશ દિગ્પાલો, ચાર લોકપાલો સમ્યગ્દષ્ટિ અને મહર્દિક દેવતાઓ છે, અતઃતેઓ આપણા સમાનધર્મી-સાધર્મી બંધુ હોવાથી, બહી મિથ્યા-દષ્ટિ દેવતાઓ પણ દ્રવ્યથી સાધર્મિક બંધુ હોવાથી પ્રતિષ્ઠા

સમયે તેઓની પૂજા કરવી ન્યાયસંગત જ છે. યોગ્ય સમયે સાધર્મીનો સત્કાર ન કરવો, એના સમાન અન્ય અજ્ઞાનતા અથવા ધર્મતત્ત્વનું અનાદરપણું ક્યું કહેવાય? એ રીતે દેવતાઓનો સત્કાર કર્યા પછી ચંદ્ર, નક્ષત્ર, ગ્રહાદિકના શુભયોગમાં પ્રતિમા સ્થાપન યોગ્ય સ્થળ પર મંગલમય ગાયનાદિપૂર્વક ચંદનાદિ પદાર્થો સહ મૂર્તિને પથરાવવી, અને પ્રતિષ્ઠા-કલ્પમાં વર્ણવેલ સુગન્ધી દ્રવ્યમિશ્રિત જલથી મૂર્તિને પાણીથી શુદ્ધ કરવી જેથી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા યોગ્ય થાય, તેમજ જિનમૂર્તિની સમીપે ચાર દિશાઓમાં ચાંદી, સુવર્ણ, રત્ન, પુષ્પ આદિ પદાર્થોવડે ભરેલા અથવા યુક્ત ચાર મંગલકુંભો સ્થાપન કરવા. આ કુંભો પળ હાથથી કાંતેલ અને ચાર શરવાલા સુતરથી મુલ વાંધીને સ્થાપવા, એટલે કન્યાસુતરથી મુલ વાંધીને સ્થાપન કરવા, ત્યારપછી ઘી અને ગુડથી ભરેલા મંગલદીપકો સ્થાપવા, તથા સ્વાજા વિગેરે મનોહર સ્વાદ્ય પદાર્થો ધરવા, અલંકાર શેરડીનાં સાંઠા, કેળ, જૂવારાપણ, ચંદન અને સ્વસ્તિક વિગેરે કરવા, કાદિ વૃદ્ધિ નામની ઔષધિઓ કરીને સહિત અનેક મંગલકંકણો મૂકવા. પછી પ્રથમ દિવસે સુગન્ધી ગંધયુક્ત એવા ચંદનથી મૂર્તિને વિલેપન કરવું અને સૌભાગ્ય-વંતી તથા ઉત્તમ પ્રશસ્ત વેશ અલંકારવતી ચાર અથવા અધિક સ્ત્રીઓએ મૂર્તિને પોષવી. અહીં જે દિવસે વિલેપન-પૂજા આદિ કરવી તે દિવસે પ્રધાન પ્રધાનતર દ્રવ્યો, ઔષધિઓ, ફળો, વસ્ત્રો, સુવર્ણ, મણિ, મૌલિક વિગેરે અનેક પદાર્થોથી બની શકે તો

ઉત્કૃષ્ટ પૂજા કરવી તથા શક્તિ પ્રમાણે અનેકવિધ વલિયો, અનેકવિધ સુગંધો, અનેકવિધ કુસુમો, અનેકવિધ સુવાસો—ચૂર્ણો, અનેક પ્રકારની રચનાઓ, નાટ્યો—ગાયનોવઢે મહોત્સવ કરવો, ઇટલે અઘાઈમહોત્સવ, શાન્તિસ્નાત્ર, વિવિધ રચનાઓ શક્તિ અનુસાર અવશ્ય કરવી. ત્યારપછી મૂર્તિ અગ્રે ચૈત્યવંદન કરી પ્રવર્ધમાન સ્તુતિરૂપ સ્તુતિ કરવી, તેમજ વિગ્નશાન્તિ અર્થે શાસનદેવતાનો એક 'લોગસ્સ'નો કાયોત્સર્ગ કરવો, ઇટ ગુરુદેવનું સ્મરણ કરવું. આટલું કર્યા પછી પ્રતિષ્ઠાપ્ય જિનર્થિવ અને પ્રતિષ્ઠા કરનારની પૂજા કરી શુભ લગ્ન મુહૂર્તમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણપૂર્વક અથવા મંગલાન્તરપૂર્વક તે જિનર્થિવની પ્રતિષ્ઠા કરવી. આ રીતે પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી પ્રતિષ્ઠિતર્થિવની પુષ્પ આદિથી પૂજા કરી ચૈત્યવંદન કરવું, અને ઉપસર્ગ નાશ માટે ફરી શાસનદેવતાનો કાયોત્સર્ગ કરવો. વસ આટલી વિધિ કર્યા પછી આ પ્રતિષ્ઠાવિધિ પૂર્ણ થાય છે, માટે અહીં સમાપ્તિ કરવી અર્થાત્ દેવતાઓને વિસર્જન કરવા, તેમજ હૃદયની સ્થિરતા થાય તેમ અને પ્રતિષ્ઠા સ્થિર વને તેવો આશિર્વાદરૂપ પ્રતિમા અગ્રે નિમ્ન લિખિત મંગલમય ગાથાનો પાઠ કરવો:—

જહ સિદ્ધાણ પતિટ્ઠા તિલોગચૂડામણિમ્મિ
સિદ્ધિપદે । આચંદસૂરિયં તહ હોઝ ઇમા

સુપ્પતિટ્ઠ ત્તિ ॥ ૧ ॥

જહ મેરુસ્સ પઙ્કટા જંબૂદીવસ્સ મજ્ઝયારંમિ । આ૦૨
 જંબૂદીવપઙ્કટા જહ સેસયદીવમજ્ઝયારંમિ । આ૦૩
 જહ લવણસ્સ પઙ્કટા સવસમુદ્દાણમજ્ઝયારંમિ । આ૦૪

પ્રતિષ્ઠાને અંતે શક્તિ પ્રમાણે વિશિષ્ટ પ્રકારે અશન, પાન, સ્નાન, સ્વાદિમ, વસ્ત્ર, અલંકાર આદિથી શ્રીસંઘની પૂજા-ભક્તિ અવશ્ય કરવી, જેથી ઉત્સાહ અને આનંદવૃદ્ધિ સાથે પ્રતિષ્ઠા સમાપ્ત થવાથી ધર્મ પ્રશંસાકારક બને. આ દૂંકું વિધાન પંચાશકમાંહેલું અમે અહીં આપ્યું છે, એ વાત અમે પ્રથમ જ જણાવી ગયા છીએ; બાકી આ સિવાયનું વિસ્તૃત વર્ણન અને વિશેષ વિધાન પ્રતિષ્ઠાકલ્પ અને પ્રતિષ્ઠાકારકો પાસેથી વાંચકોએ જાણી લેવું. અમે તો અહીં શાસ્ત્રીય જે દૂંક વિધાન છે તે આપી સ્થાન પૂર્ણ કર્યું છે.

ગ્રંથકર્તાએ પ્રથમ શ્લોકમાં ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા જણાવી હતી, તે ત્રણ પ્રકારો શાસ્ત્રકર્તા અહીં હવે જણાવે છે.

વ્યક્ત્યાખ્યા ચલ્લેકા,

ક્ષેત્રાખ્યા ચાપરા મહાખ્યા ચ ॥

યસ્તીર્થકૃદ્યદા કિલ,

તસ્ય તદાદ્યેતિ સમયવિદઃ ॥ ૮-૨ ॥

મૂલાર્થ—વ્યક્ત્યાખ્યા, ક્ષેત્રાખ્યા અને મહાખ્યા નામે ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા કહી છે. તેમાં જે કાલે જે તીર્થંકર

વર્તમાનતીર્થના સ્વામી તરિકે હોય તે કાલે તે તીર્થકરની મૂર્તિ વીરાજમાન કરવી તેનું નામ સમયજ્ઞો વ્યક્ત્યાચ્ય નામે પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા કહે છે.

“ પ્રતિષ્ઠામેદો ”

સ્પષ્ટીકરણ—પહેલા શ્લોકમાં “ ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા ” એમ જણાવ્યું હતું, તેના સાથે સંવંધ રાखનાર આ વીજો શ્લોક છે. અહીં ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠાના નામો જણાવી ગ્રંથ-કર્તા ઉત્તરાર્થથી પહેલી પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. વ્યક્તિ, ક્ષેત્ર તથા મહા—એમ ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રમાં સિદ્ધાન્ત-તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે. વ્યક્તિનો અર્થ અમુક જ નામવિશિષ્ટ પદાર્થ અર્થાત્ જેમ અનેક મનુષ્યના ટોલામાં “ દેવદત્ત ” એવી સંજ્ઞાવિશિષ્ટ એક મનુષ્ય, ક્ષેત્ર એટલે અમુક સ્થાન અથવા ભાગમાં રહેનાર અગર થયેલ એવા અનેક મનુષ્યનું ટોલું અને મહાનો અર્થ સંપૂર્ણ ભૂભાગમાં નિવસનાર મનુષ્યનો સમૂહ. અહીં એજ ભાવને લગતો ભાવાર્થ શાસ્ત્રકર્તા ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠામાં દર્શાવે છે, તેમાં પહેલી પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે:—

“ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા ”

જે કાલે જે તીર્થકરનું શાસન વર્તતું હોય તે કાલે તે તીર્થકરની હયાતીમાં અથવા પછી જ્યાં સુધી અન્ય તીર્થકરનું શાસન ચાલુ ન થાય ત્યાં સુધી તે શાસન-નાયકની મૂર્તિ મરાવવી તેનું નામ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા. જેમકે વર્તમાનમાં મહાવીર

ભગવંતનું શાસન વર્તે છે એટલે શાસનાધીશ્વર મહાવીર દેવની મૂર્તિ પધરાવીએ, તેમજ પાર્શ્વનાથ પ્રશ્નના શાસન વચ્ચે તેમની પધરાવીએ એ રીતે આ ભરતક્ષેત્રમાં ચતુર્વિંશતિ જિનેશ્વરો પૈકી જે તીર્થંકરનું શાસન હોય અને તે તીર્થંકરની મૂર્તિ પધરાવીએ તે સર્વ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા જાણવી. આ પરથી જે કાલે અન્ય જિનેશ્વરનું શાસન ચાલું હોય અને અન્ય તીર્થંકરની મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. આ પ્રતિષ્ઠા મધ્યમ અર્થાત્ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠાન્તર્ગત જાણવી. વર્તમાનમાં જેમ મહાવીરદેવનું શાસન વિદ્યમાન છતાં પાર્શ્વનાથ, શાન્તિનાથ ત્રિગેરે કોઈ પણ પ્રશ્નની મૂર્તિ સ્થાપન થાય છે, અતએવ આ પ્રતિષ્ઠા ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા કહેવાય; કિન્તુ આદ્ય પ્રતિષ્ઠા ન ગણાય એમ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું.

હવે ‘ ક્ષેત્રાલ્ય ’ નામે દ્વિતીય પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

ઋષભાદ્યાનાં તુ તથા,

સર્વેષામેવ મધ્યમા જ્ઞેયા ॥

સસત્યધિકશતસ્ય તુ,

ચરમેહ મહાપ્રતિષ્ઠેતિ ॥ ૮-૩ ॥

મૂલાર્થ—ઋષભદંવ આદિ તથા ચતુર્વિંશતિ જિનેશ્વરોની પ્રતિષ્ઠા તે મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા જાણવી, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સો ને સિત્તેર (૧૭૦) જિનેશ્વરોની પ્રતિષ્ઠા તેનું નામ અંતિમ મહાપ્રતિષ્ઠા જાણવી.

“ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા ”

સ્પષ્ટીકરણ-ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા-આદિનાથ વિગેરે ચોવીશ જિનેશ્વરોની મૂર્તિઓ પધરાવવી તે. આ પ્રતિષ્ઠાને શાસ્ત્રકર્તા મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા કહે છે. અહીં ગ્રંથકાર “ઋષભાચાર્યાનાં તુ” એ પદથી રૂપમદેવ વિગેરે કોઈ પણ જિનેશ્વરની અને “તથા સર્વેષામેવ” ચોવીશેની પ્રતિષ્ઠા કરવી તેનું નામ મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા કહે છે. ટીકાકાર “ઋષભાચાર્યાનાં સર્વેષાં” એ વચ્ચે પદોનો વિશેષ્ય વિશેષણ ભાવ દર્શાવી રૂપમદેવ આદિ ચોવીશે તીર્થકરોની પ્રતિષ્ઠાને ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા જણાવે છે. ટીકાકારના આશયથી કેવલ જે સમયે અન્ય પ્રશ્નનું શાસન વર્તતું હોય તે સમયે અન્ય કોઈ જિનેશ્વરની મૂર્તિ પધરાવીએ, આ પ્રતિષ્ઠાને કહી પ્રતિષ્ઠામાં ગણવી એ શંકા ઉપસ્થિત થાય છે, કારણ કે જે સમયે જેનું શાસન હોય તે સમયે તેની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી તેનું નામ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા કહી ગયા છે. અતઃ આ શંકાના નિરસન માટે “ઋષભાચાર્યાનાં” અને “સર્વેષામેવ” એ પદોને સ્વતંત્ર રાખી અર્થ કરીએ તો વરાવર સુઘટિત થાય. આ જ આશયને હૃદયમાં ધારી મૂલકર્તાએ “તુ અને તથા” પદો આપ્યા હોય એવું અનુમાન આપણે કેમ ન કરીએ? આમ છતાં એક શંકા તો અવશ્ય વિચારણાને ઉપસ્થિત થશે. આ શંકા એ જ કે-જ્યારે આદિનાથ, પાર્શ્વનાથ, શાન્તિનાથ વિગેરે એક જ મૂર્તિની સ્થાપના કરીએ અને તેને ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા માનીએ, તથા જે સમયે જે ભગવાનનું શાસન હોય તે ભગવાનની મૂર્તિ પધરાવીએ તેનું નામ વ્યક્તિ-

પ્રતિષ્ઠા માનીએ ત્યારે વન્ને પ્રતિષ્ઠામાં મેદ ન હોવાથી અલગ શા માટે કહી ? આનો ઉત્તર એટલો જ કે વ્યક્તિ-પ્રતિષ્ઠામાં કેવલ વર્તમાન શાસનનાયક સિવાયની પ્રતિષ્ઠા ન થાય જ્યારે ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠામાં શાસનનાયક સિવાય કોઈ પણ તીર્થંકર અને ચોવીશ જિનેશ્વરોની મૂર્તિ પધરાવી શકાય. પરમાર્થ એ કે-અમુક વ્યક્તિની અપેક્ષાએ વ્યક્તિ-પ્રતિષ્ઠા અને ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર-પ્રતિષ્ઠા જાણવી. આ વે પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ કહ્યા પછી ગ્રંથકર્તા અર્ધશ્લોકથી “મહાપ્રતિષ્ઠા ” હું સ્વરૂપ કહે છે.

“ મહાપ્રતિષ્ઠા ”

મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત આ સર્વ ક્ષેત્રોના મલી એક સો સિત્તેર ૧૭૦ તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પધરાવવી, આ પ્રતિષ્ઠાને શાસ્ત્રકર્તાઓ ચરમ-મહાપ્રતિષ્ઠા એવું નામ અર્પે છે, અર્થાત્ આ ત્રણે પ્રતિષ્ઠાઓની જે જે સંજ્ઞાઓ છે તેવો જ તેનો ગર્ભિતાશય છે. નિદાન એ કે-મહાપ્રતિષ્ઠામાં સર્વ ક્ષેત્રોના તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પધરાવાય માટે મહાપ્રતિષ્ઠા.

એ રીતે ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા જણાવી. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા સાતમા પોઢશકમાં દર્શાવેલ ઉત્તમ પવિત્ર આશ્રય તથા વર્તનવાન્ ભાવિક ગ્રહસ્થે ઉત્તમ કારીગર પાસે વિધિ-શુદ્ધ બનાવેલ જિનચિંત્રોની જ થાય. પાઠકોને આ વાત ફરી જણાવવાની અમે જરૂર દેખતા નથી, આટલો નિર્દેશ કર્યા પછી અહીં કોઈ શંકા ઉપસ્થિત કરે કે—

“ प्रतिष्ठा कोनी ? ”

आ प्रतिष्ठा कोनी ? अष्टकर्मनो नाश करी मोक्षे गयेल एवा परमेश्वरनी आ प्रतिष्ठा कराय छे अर्थात् बनावेल जिनबिबमां ते परमात्माने अमे स्थापीए छीए, एम जो कहो तो आ उत्तर केवल माटीनी पोली भित्त जेवो छे; कारण के जे परमात्मा मोक्षमां विराजे छे, जेओए आठ कर्मनो नाश करी संसार दूर कर्यो छे तेओ गमे तेवा विशिष्ट मंत्रोना अनेक संस्कार करवा छतां अहीं उत्तरी शकता नथी. यदि मंत्रोना संस्कारथी तेओ आवता होय तो तेओ मुक्त-सिद्ध थया छे ए कथन भ्रममूलक गणाय. सिद्ध तो ए ज कहेवाय के जेओ फरीने अहीं आवे नहीं. आ हेतुथी “ सिद्धनी प्रतिष्ठा ” आ उत्तर भ्रमनाशक न गणाय. अतएव यदि एम कहो के-संसारवर्ती कोइ देवजातिमां रहे-लनी प्रतिष्ठा करीए छीए, तो आ उत्तर पण केवल युक्ति-खंडित छे. हेतु ए के-संसारवर्ती कोइ देवजाति विशेष सर्वदा एक ज स्थान पर स्थित थइ शकती नथी. ए तो संसारी होवाथी अन्यत्र अन्यत्र गमनागमन अवश्य करे, एटले मंत्रादि संस्कारविशेषद्वारा आ संसारवर्ती देवजाति विशेषनी स्थापना ए तो नितान्त अषटित छे, धारो के-कदाचित् कोइ समये आ देवजाति विशेष अहीं आवे छे अर्थात् मूर्त्तिमां पोतानो सद्भाव दशवि एतावन् मात्रथी कांइ प्रतिष्ठानी सिद्धि न गणाय, प्रतिष्ठासिद्धि तो त्यारे ज

કહેવાય કે જે દેવતત્ત્વ સર્વદા મૂર્તિમાં વિદ્યમાન થાય. આ શંકાના નિરસન માટે આચાર્ય મગવંત જણાવે છે કે—વિશિષ્ટ આત્મભાવની જ પ્રતિષ્ઠા થાય છે કિન્તુ મુક્ત અથવા સંસારસ્થ દેવજાતિ વિશેષની મૂર્તિમાં સ્થાપના અમે જણાવતા નથી; પરંતુ મૂર્તિમાં વિશિષ્ટ આત્મભાવનો જ આરોપ કરવો તેને અમે પ્રતિષ્ઠા કહીએ છીએ. એટલે ઉપરોક્ત શંકા અર્થવગરની જ સિદ્ધ થાય છે, એ જ ભાવનું દર્શન કરાવવા આચાર્યશ્રી કથન કરે છે.

भवति च खलु प्रतिष्ठा,

निजभावस्यैव देवतोद्देशात् ॥

स्वात्मन्येव परं यत्,

स्थापनमिह वचननीत्योच्चैः ॥ ૮-૪ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠિત મુખ્ય દેવના ઉદ્દેશથી દેવવિષયક આત્મિક ભાવની જ સ્વ-આત્મામાં સ્થાપના કરવી એટલે કે-આત્મામાં પરમાત્મભાવનો પૂર્ણ રૂપાલ કરવો તેનું જ નામ અહીં આગમવચનથી ઉચ્ચ-અતિશય મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કહી છે, અને જિનચિંતમાં તો દેવવિષયક આત્મીયભાવનો આરોપ કરવો તેનું નામ વાહ્ય ઔપચારિક પ્રતિષ્ઠા કહી છે.

“ આત્મપ્રતિષ્ઠા ”

સ્પષ્ટીકરણ—શાસ્ત્રમાં વાહ્ય અને આમ્યન્તર બે

પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા કહી છે. તેમાં પણ વાહને ગૌણ-અપ્ર-
ધાન તથા આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાને મુખ્ય-પ્રધાન જણાવી છે.
અત્યેવ ગ્રંથકર્તા આદિમાં આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ દર્શાવી
પછી વાહનું સ્વરૂપ કથન કરે છે, કારણ કે-આમ્યન્તર-
પ્રતિષ્ઠા વિનાની વાહ્યપ્રતિષ્ઠા ફલદાત્રી થાય નહીં. આગલ
આપણે તપાસી ગયા છીએ કે-પ્રતિષ્ઠા કરનાર શાસ્ત્રોક્ત
વિધિશુદ્ધ અને ગુણવાન્ હોવો જોઈએ, તેમજ જે દેવની પ્રતિષ્ઠા
કર્તવ્ય હોય તે દેવના ગુણોમાં તેનો આત્મા પરિણત થયો હોય,
તે જ દેવના ધ્યાનમાં લીન હોય એ જ આત્મા પ્રતિષ્ઠાક્રિયાનો
અધિકારી ગણ્યો છે. નિદાન એ કે-પ્રતિષ્ઠા કરનાર પ્રથમ
તો પરમાત્માના સંબંધી જે જે અલૌકિક ચમત્કારી ગુણો હોય
તેને ધ્યાનદ્વારા પોતાના આત્મા સાથે એક્યતા કરે, તેમાં
તન્મય થાય, સ્વ-આત્મા પરમાત્મ તુલ્ય છે એમ સમાનતા
વિચારે, હૃદય અને આત્મ સમીપે પરમાત્માનું અલૌકિક રૂપ
સ્વદું કરે, આ સમયે સંસારની વિવિધ ઉપાધિયો વિસરી જાય,
વિષયની જ્વાલાઓ બુઝાઈ જાય, કામક્રોધાદિ ભૂલી જાય,
અહંત્વ અને મમત્વમાવને દૂર કરે, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન એ
સર્વને તુચ્છ, ક્ષણિક, સ્વાર્થી, અનન્તદુઃસ્વકારી માની તેના પર
વિરક્તમાવ ધારણ કરે, કેવલ પરમાત્માનું અનંતજ્ઞાન, અનં-
તદર્શન, અનંત અસ્વંહ નિરાવાધ મુક્તિ, અનંતવીર્ય, અનંતૈશ્વર્ય,
જ્યોતિસ્વરૂપ વિચારે, સ્વ-આત્મામાં સ્થાપન કરે, આનું નામ
શાસ્ત્રકાર આમ્યન્તરમુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કહે છે. આ જ તાત્ત્વિક

પ્રતિષ્ઠા કહી છે. પરમાર્થ એ કે-ઉપરોક્ત ધ્યાન વિના આ પ્રતિષ્ઠા અપ્રાપ્ય કહી છે.

“ આત્મામાં પરમાત્મપણું કેમ થાય ? ”

અહીં પાઠકોને શંકા અવશ્ય થશે કે મુખ્ય પરમાત્મા અનંતગુણવિશિષ્ટ પરમ જ્યોતિરૂપ છે, અને પ્રતિષ્ઠાકર્તા એક સંસારી પુરુષ છે, તે યદિ પરમાત્મગુણનું ધ્યાન કરે તો એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરી શકે. તે પણ માત્ર વિચારપણે, પરંતુ અનુભવરૂપે તો નહીં જ. પરમાત્મગુણનો અનુભવ તો ત્યારે જ થાય કે જો પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. હવે પરમાત્માના એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરવાથી પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ સાથે પ્રતિષ્ઠાકર્તાની તન્મયતા અને કર્તાના આત્મામાં પરમાત્મપણાની પ્રતિષ્ઠા માનવી એ યુક્તિથી અગ્રાહ્ય વિષય છે, એટલે સ્વાત્મામાં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા કરવી એ નિતાન્ત અઘટિત જ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રશ્નનું સમાધાન ઉપાધ્યાયજીએ સ્વટીકામાં આ પ્રમાણે કર્યું છે. શાસ્ત્રકર્તા સ્વ-આત્મામાં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો ઉપદેશ “વચન-નીત્યોચ્ચૈઃ ” એ પદથી કરે છે, એટલે કે-વચનાનુષ્ઠાનવડે પ્રતિષ્ઠા કરવાનું દર્શાવે છે. શાસ્ત્રકારની આજ્ઞા લક્ષ્યમાં રાखी જે ક્રિયા થાય તેને શાસ્ત્રકર્તાએ વચનાનુષ્ઠાન કહ્યું છે. અહીં

---

૧ જો પુણ જિણગુણચેઈસુત્તવિહાણેણ વંદણં કુણહિ । વચણાણુ-
દ્ધાણમિણં ચરિત્તિણો હોહિ નિચમેણ ॥૧॥ ચેદ્યવંદણભાસં ૦ ગા ૦
॥૧૧॥ જે કોઈ ચૈત્યવંદનસૂત્રના વિધાનવડે જિનચૈત્યોની વંદના કરે
તેનું નામ વચનાનુષ્ઠાન કહ્યું. આ અનુષ્ઠાન સંયમીને અવશ્ય હોય.

वचनानुष्ठान ए पदनी पूर्वोक्त व्याख्या प्रमाणे जेओ शास्त्राज्ञा प्रमाणे वर्तन करे, प्रत्येक क्रियामां शास्त्रनुं ज जेओ अवलंबन करे, परमात्मपणुं प्राप्त करवा वारंवार अभ्यास करे, परमात्माना प्रत्येक गुणोनुं स्मरण करी तेनुं ध्यान करे, एवा निर्मल आत्मां ज आ परमात्मभावनी स्थापना थइ शके. वधुमां ए ज आत्मा परमात्मस्वरूपनी साथे तन्मयता करी शके छे, एटले के-जेम विदग्ध कामी यूवक कोइ लावण्यसौभाग्य रूपकलासंपन्न ललनामां आसक्त थया पछी तेनो ज अहर्निश विचार करे छे, तेने स्वहस्तगत करवा संयोगो खोळे छे, तेमां विविध गुणो स्वदृष्टिनिहाळे छे अने तेथी ते विलासी पुरुषना हृदयमां, चक्षुमां, छायामां, शब्दमां ते ज ललनानी मूर्ति आळेखाय छे, निद्रा के तंद्रा, स्वप्न के जागृतावस्थामां तेने ज देखे छे. अहीं आ कामी आ स्थितिना लीधे कांइ पुरुष मटी स्त्रीरूप बनतो नथी, तेमज स्त्रीना गुणोनो यथावत् अनुभव के वेदन ते करतो नथी; तथापि तेना रागथी तन्मयतानो तो जरूर ते अनुभव करे छे अने आ अनुभवना परिणामे कामी स्वहृदयमां ते ललनानी मूर्तिनुं अपूर्व स्वरूप खडुं करी रातदिन तेनी प्राप्तिनी लालसाथी झूर्या करे छे. आ वातनो अनुभव पाठकोने सम-जाववा माटे अमारे बधारे प्रयास करवानी आवश्यकता नथी. ए ज रीते वचनानुष्ठान प्रमाणे वर्तनार परमात्मभावनुं अपूर्व ध्यान, तेनी तन्मयता अने परमात्माना एकाद

ગુણના સ્મરણ માત્રથી સ્વ-આત્મામાં પરમાત્માનો આરોપ અથવા તો પરમાત્માનું ચિત્ર કેમ ન ચિત્ત કરી શકે ? અવશ્ય કરી શકે. આથી જ ઉપાધ્યાયજી ઉપરોક્ત શંકાના સમાધાનમાં જણાવે છે કે-પ્રતિષ્ઠિત દેવના એકાદ મુખ્ય ગુણનું ધ્યાન કરવાથી વિચક્ષણ આત્મા સ્વાત્મામાં દેવના સર્વ ગુણોનો આરોપ કરી “હું પણ આ સર્વ ગુણવાનું પરમાત્મ સ્વરૂપ છું, પરમાત્મા અને મદીય આત્મામાં કિંચિત્ પણ વિષમતા નથી, જે ગુણો પરમાત્મામાં છે તે જ ગુણો મારા આત્મામાં તિરોભાવરૂપે રહ્યા છે, યદિ તે જ ગુણો આવીર્ભાવને પામે તો હું અને પરમાત્મામાં મેદ રહે નહીં. ” આ સ્થિતિનો અનુભવ કરી શકે છે. પરિણામે પરમાત્માની સ્થાપના યથાવત્ સ્વાત્મામાં વચનાનુષ્ઠાનકારી અવશ્ય કરી શકે છે. અત્ર મહર્ષિઓ ધ્યાતા અન્તરાત્મા, ધ્યેય પરમાત્મા અને અન્તરાત્માની પરમાત્મા સાથે એક્યતા તે ધ્યાન-આ ત્રિપુટીનો સંયોગ થયા પછી અંતરાત્મા પોતાનામાં પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિ અથવા પ્રતિષ્ઠા કરવા અવશ્ય ભાગ્યવાન થાય છે, એમ સ્વચ્છં જણાવે છે. એટલે નિર્મલ સ્ફાટિકમાં જેમ દૃષ્ટાનું તદ્વત્ પ્રતિબિમ્બ પ્રતિભાસમાન થાય છે તેમ નિર્મલ અન્તરાત્મરૂપ સ્ફાટિક રત્નમાં પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પણ આવીર્ભૂત થાય છે. આ વિષયનો સુવોધ કરવા મહર્ષિઓ એક સુંદર દૃષ્ટાંત પણ આપે છે. “ કીટિકા ભ્રમરી ધ્યાયન્ ભ્રમરિત્વમુપજાયતે ” “ ભ્રમરીનું એકાગ્ર ધ્યાન કરવાથી કીટી જેમ ભ્રમરીભાવને પ્રાપ્ત થાય છે ” ઉપાધ્યાયજી જ્ઞાનસાર

પ્રકરણમાં પરમાત્મભાવનો અનુભવ કયો આત્મા કેવી સ્થિતિએ કરી શકે તેનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે કરે છે—જીતેન્દ્રિય, ધીર, પ્રશાન્ત, નિશ્ચલવૃત્તિ, દૃઢાસનસ્થિત, નાસિકાના અગ્રમાગે સ્વદૃષ્ટિને ટેકાવનાર એવો યોગી તથા ધ્યાનના ધારાવેગથી પૌદ્ગલિક ભાવમાંથી મનનો રોધ કરનાર, પ્રસન્ન, અપ્રમાદી પુરુષ ચિદાનંદ સંવંધી અમૃતરસનો અપૂર્વ સ્વાદ કરે છે. આ સર્વ કથનનો કથિતાર્થ એટલો જ કે પ્રતિષ્ઠા કરનાર સંસારસ્થ પુરુષ છતાં પરમાત્મ સંવંધી એક અથવા અનેક ગુણોનું સ્મરણ, ચિંત્વન અને ધ્યાનદ્વારા તન્મય થવાથી નિતાન્તરતા સ્વાત્મામાં પરમાત્માના પ્રતિવિંબને અવતારી શકે એ નિઃસંશય છે, અરે ! યુક્તિ અને પ્રમાણથી અલંકૃત છે. આ માવાચ્ય “વચનનીત્યોચ્ચૈઃ” એ પદ સાથે ગ્રંથકારે આપેલ “ઉચ્ચૈઃ” પદ પરથી ગ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઉપાધ્યાયજી કહે છે.

---

૧ ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ધ્યાનં ત્રયં યસ્યૈકતાં ગતમ્ । મુનેરન-
ન્યચિત્તસ્ય તસ્ય દુઃખં ન વિદ્યતે ॥ ૧ ॥ ધ્યાતાન્તરાત્મા ધ્યેયસ્તુ
પરમાત્મા પ્રકીર્તિતઃ । ધ્યાનં ચૈકાગ્રસંવિત્તિઃ સમાપત્તિસ્તદેકતા
॥ ૨ ॥ મણૌ વિમ્વપ્રતિચ્છાયા સમાપત્તિઃ પરાત્મનઃ । ક્ષીણ-
વૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાનાદન્તરાત્મનિ નિર્મલે ॥ ૩ ॥ જિતેન્દ્રિયસ્ય
ધીરસ્ય પ્રશાન્તસ્ય સ્થિરાત્મનઃ । સુખાસનસ્ય નાસાગ્રન્યસ્તનેત્રસ્ય
યોગિનઃ ॥ ૬ ॥ રૂઢ્ઢવાહ્યમનોવૃત્તેર્ધારણા ધારયારયાત્ । પ્રસ-
ન્નસ્યાગ્રમત્તસ્ય ચિદાનન્દસુધાલિહ. ॥૭॥ જ્ઞાનસાર, અષ્ટક ૩૦ ॥

આ પ્રમાણે આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠા સંબંધીનો વિચાર આપણે અહીં કર્યો, કારણ કે પ્રતિષ્ઠાકર્તાને આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાનું તત્ત્વ પામ્યા વગર બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાને અનધિકારી ગણ્યો છે, એટલે પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વાત્મામાં પરમાત્મપ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી જ બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરી શકે, અને તે જ બાહ્યપ્રતિષ્ઠા અન્યને પૂજાફલદાત્રી બને, અતઃપ્રત્ય અહીં હવે બાહ્યપ્રતિષ્ઠાનો વિચાર કરવો અત્યાવશ્યક ગણાય.

“ બાહ્યપ્રતિષ્ઠાની ઉપયોગિતા ”

બાહ્ય પ્રતિષ્ઠાનો મુખ્ય અર્થ એટલો જ કે—પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિધિશુદ્ધ અને ઉત્તમ કારીગરનિર્મિત જિનચિંચમાં પરમાત્મ-ભાવનો આરોપ કરવો અર્થાત્ પરમાત્માની તેમાં સ્થાપના કરવી. અત્રે પાઠકે પહેલા શંકા કરેલ હતી કે—મૂર્તિ પાષા-ળની અને પરમાત્મા ક્ષીણકર્મા જ્યોતિસ્વરૂપ સિદ્ધસ્થાનસ્થિત એટલે મંત્રાદિવિશિષ્ટ સંસ્કારદ્વારા તેનો આરોપ મૂર્તિમાં કોઈ પ્રકારે થઈ શકે નહીં, તથા થાય તો સિદ્ધપણું ન ઘટે. અહીં આ શંકાનું નિરસન આ પ્રમાણે જાણવું.

પ્રથમ તો શાસ્ત્રમાં જેવા અવયવો, આકાર, પ્રમાણ તથા જિનમૂર્તિનું વર્ણન કર્યું છે તેવા જ આકારમય જિનમૂર્તિ નિર્માણ કરવી, એટલે જેના દર્શનમાત્રથી દૃષ્ટાના હૃદયમાં એકાએક આ જિનમૂર્તિ છે અને જિનેશ્વરના શરીરતુલ્ય આકારવાનું આ પ્રતિમા છે એવો સચોટ ભાસ થાય. ત્યારબાદ આ

જિનમૂર્તિમાં પૂર્વે દર્શાવેલ ગુણવાન્ પ્રતિષ્ઠા કરતાં સ્વાત્મામાં પ્રતિભાસમાન્ પરમાત્માનો ઉપચારથી આરોપ કરે, અર્થાત્ પોતાનો પરમાત્મ સંબંધી ડુંચ આશય તેમાં સ્થાપે, હૃદયસ્થ પરમાત્મ મૂર્તિ અને બાહ્ય પાપાણસ્થ જિનઆકારની તુલ્યતા કરી વિચાર કરે, માવના કરે કે-આવા આસન પર વિરાજિત પરમાત્માએ સિદ્ધસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું, મૂર્તિમાં જે શાન્તિરસ, નિર્વિકારદૃષ્ટિ, અપૂર્વ સૌમ્યતા, અદ્ભુત વૈરાગ્ય, અપૂર્વ ત્યાગ, આશ્ચર્યકારી ધ્યાન, ચમત્કારી તેજ, દિવ્ય પ્રસન્નતા, અલૌકિક યોગ આદિ ભાવોની છાંયા દૃષ્ટિગત થાય છે, તેનાથી અનંતગુણવિશિષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મામાં તે તે ભાવોનો યૌગીઓ સાક્ષાત્કાર કરે છે; આ મૂર્તિ તો માત્ર તે તે ગુણોનું ધ્યાન કરવાનું પગથીયું, કેવલ એક બાહ્ય સાધન છે. પ્રતિષ્ઠા-કર્તા જ્યારે મંત્રાદિ સંસ્કારોથી આ ભાવનો તે મૂર્તિમાં ઉપચાર કરે છે, એટલે અન્ય ધર્મી મનુષ્યને આ મૂર્તિ ધ્યાનનું સાધન, ગુણભાવના કરવાનું સ્થાન, જિનત્વપણાનો ચાલ કરાવનાર અને વિવિધ પૂજાનું ફલ આપનાર બને છે, કારણ કે પ્રામાણિક ગુણવાન્ અને વિશિષ્ટ ધર્મીજન જ્યારે પોતાનો અપૂર્વ સદ્ભાવ તેમાં સ્થાપન કરે ત્યારે અન્ય સામાન્ય જનો પૂજા વિગેરે કાર્યોમાં અવશ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે.

છેવટે પરિણામે તે તે લોકો પૂજાનું અદ્ભુત ફલ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વાત્મગત પરમાત્મભાવનો બાહ્ય

જિનમૂર્તિમાં આરોપ કરી, જિનમૂર્તિ અને વીતરાગદેવ વન્નેમાં અમેદભાવના ધારણ કરી જિનમૂર્તિ પાસેથી હૃદયસ્થ પરમાત્મ-ગુણ ભાવનાની નિતાન્ત દૃઢતા કરે છે, એટલે બાહ્યપ્રતિષ્ઠા પણ પ્રતિષ્ઠાકર્તા તેમજ અન્યને પૂજન આદિ કાર્યોમાં પ્રેરક હોવાથી તે પ્રતિષ્ઠા પણ આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાની માફક અત્યાવશ્યક યોગિયોઈ માની છે. કિન્તુ આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી જ બાહ્ય જિનમૂર્તિમાં પરમાત્મભાવનો ઉપચારથી આરોપ થાય છે, અને તે કલ્પિત આરોપ હોવાથી તેને શાસ્ત્રકર્તા બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કહે છે. આ રીતે બાહ્યપ્રતિષ્ઠામાં કર્તાનો મુખ્ય દેવ વિષયક આત્મિક ભાવનો જ આરોપ કરવાથી આ વિષયમાં પાઠકે પ્રથમ જે શંકા ઉપસ્થિત કરી હતી તેનું સમાધાન સચુક્તિક થઈ જાય છે એટલે તત્સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્ય રહેતું નથી.

અહીં બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાનું મુખ્ય કારણ એ કે-મક્ત આત્મા ત્યાગભાવની પ્રુષ્ટિ માટે, સંસાર પરનો મોહ ત્યાગવા માટે, વિષયો અને ઉપાધિયોની તુચ્છતા-ક્ષણિકતાને ભાવવા માટે, અને પરમોપકારી, અકારણવન્ધુ, સંસારમય-ત્રાતા, જગજ્જનવત્સલ, ત્રિમુવનોપકારી, દીનજનવન્ધુ, કરુણાસિન્ધુ એવા પરમાત્માના ચરણે સ્વેષ્ટ પદાર્થો ઘરી પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને ઇચ્છા કરે તો આ ઇચ્છા પરમાત્મા સંબંધી બાહ્ય રૂપ વિના તૃપ્ત થાય નહીં. વ્હી કૃતજ્ઞોઈ પોતાની કૃતજ્ઞતા જરૂર દર્શાવવી જોઈએ. યદિ ન દર્શાવે તો તે મક્ત ઉપકારમક્ષી અને અધર્મી જ ગણાય,

કહી, પણ અન્ય પ્રતિષ્ઠાનો નિપેધ કયો તેનું શું કારણ ?
આ શંકાનું નિરસન ગ્રંથકર્તા આ પ્રમાણે જણાવે છે,

વીજમિદં પરમં—

યત્પરમાયા એવ સમરસાપત્તેઃ ॥

સ્થાપ્યેન તદપિ મુખ્યા,

હન્તેષૈવેતિ વિજ્ઞેયા ॥ ૮-૫ ॥

મૂલાર્થ—મુખ્ય દેવના ઉદ્દેશથી સ્વાત્મામાં નિજ-
ભાવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે જ પ્રતિષ્ઠા પરમ—ઉત્કૃષ્ટ સમરસ-
મુખ્ય દેવતુલ્ય ભાવપ્રાપ્તિનું પરમ કારણ એટલે વીજભૂત માનેલ
છે, અતઃ એવ વહિર્વર્તી મૂર્તિદ્વારાય પણ તે જ આત્મિક ભાવનું
પોષણ થાય છે અને તેમાં ઉપચારથી નિજભાવનો જ આરોપ
કરીએ છીએ માટે પરમાર્થથી એ જ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય જાણવી.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

સ્વાત્મા અને પરમાત્મા આત્મત્વભાવરૂપેણ અને ગુણ-
રૂપેણ સમાન જ છે, કેવલ પરમાત્મા એ શુદ્ધ—નિર્દોષ કાંચન
તુલ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે જ્યારે આત્મા મલીન—માટીમિશ્રિત
કાંચન તુલ્ય અશુદ્ધ સ્વરૂપ છે. હવે સ્વાત્મા પરમાત્મપરું
પ્રાપ્ત કરવાને પરમાત્મભાવનો વિચાર, તેનું ધ્યાન, પૂજન,
સ્મરણ કરે તો જ પરમાત્મા થાય. આ ધ્યાન, વિચાર તથા
પૂજન આદિ પરમાત્માકારનું—અવતરણ વિના ન જ બને,

ઇટલે મુખ્યતઃ સ્વહૃદયમાં પરમાત્માનો આભાસ કરવો અને પછી તે આભાસને મૂર્તિમાં ઉતારવો-આરોપ કરવો આ આરોપને મહર્ષિઓએ વે વિભાગમાં વિભક્ત કર્યો છે. પ્રથમ તો સ્વાત્મામાં પરમાત્માનું બરાબર ધ્યાન કરવું તે મુખ્ય અને બીજો બાહ્યમૂર્તિરૂપે સ્વહૃદય કરવો તે ગૌણ. આને જ શાસ્ત્રકર્તાએ પ્રતિષ્ઠા એવી સંજ્ઞા અર્પી છે. પરમાત્માનું ધ્યાન કરી આત્મામાં પૂર્ણ પરમ શાન્તિરસ પ્રાપ્ત કરવો તે જ પરમાત્મપૂજનનું અલૌકિક ફલ માન્યુ છે, ઇટલે અંતરમાં પરમાત્મચિત્ત્વનદ્વારા નિજભાવની વિશુદ્ધિ થાય, નિજાત્મા પરમાત્મ તુલ્ય છે એવો અવાધિત વોધ થાય અને ત્યારપછી જ આત્મામાં પરમ શાન્તિરસ વિસ્તરે. આ પરમ શાન્તિરસપ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ-પ્રધાનબીજ અંતરમાં સ્થાપિત પરમાત્મ સંવંધી વિચારો જ થાય છે, તે સિવાય અન્યથા પ્રકારે શાન્તિરસનો લાભ થતો નથી. તેમજ નિજભાવની વિશુદ્ધિ વાદ સ્વાત્મામાં પરમાત્માનો રહ્યાલ થયા પછી સ્વાત્મા અને પરમાત્મભાવનો અભેદ વોધ થાય, અતઃ શાસ્ત્રકર્તાએ અહીં સ્વાત્મામાં દેવવિષયક નિજભાવનો આરોપ કરવો તેનું જ નામ પ્રધાન પ્રતિષ્ઠા જણાવી. આ સિવાય અન્ય પ્રતિષ્ઠાને અપ્રધાન કહી, તેમજ બાહ્ય જિનમૂર્તિમાં પણ નિજભાવનો આરોપ કરી તે જ જિનમૂર્તિ-દ્વારાય પરમાત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી અંતરમાં નિજભાવની વૃદ્ધિ થાય અને શાન્તિરસની અલૌકિક પ્રાપ્તિ થાય છે. આ હેતુથી પણ દેવવિષયક નિજભાવની સ્થાપના કરવી તેનું

નામ પ્રધાન-મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રકર્તા કહે છે. અહીં મૂલમાં “હન્તેપૈવેતિ” હન્ત એટલે નિશ્ચયથી આ જ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય છે, એમ ભારપૂર્વક જણાવી ધ્વનિત કરે છે કે-મુક્તગત આત્માની અથવા અન્ય દેવજાતિપ્રવિષ્ટ આત્માની પ્રતિષ્ઠા અહીં સ્વીકૃત નથી એટલે પૂર્વોક્ત “પ્રતિષ્ઠા કોની કરો છો ?” એ શંકા નિરસ્ત થાય છે. વસ્તુતઃ અમે અન્યની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારતા જ નથી.

એ પ્રમાણે સમાધાન કર્યા પછી “અપદ્યં આતુરે” એ ન્યાયથી વાદી ફરી શંકા કરે છે કે-દેવ સંબંધી નિજ ભાવની પ્રતિષ્ઠા માનવી, એ અપેક્ષાએ મુક્તિગત આત્માની પ્રતિષ્ઠા શા માટે ન માનવી ? કારણ કે નિજભાવની અપેક્ષાએ મુક્તગત આત્મા સાક્ષાત્ પરમાત્મા અને સાક્ષાત્ આરાધ્યતત્ત્વ છે, અતઃ તેની પ્રતિષ્ઠા માનવી એ જ વસ્તુગત્યા સુચરિત કહેવાય. એ પ્રકારની વાદી-શંકાનું સમાધાન આચાર્યશ્રી આ રીતે અહીં દર્શાવે છે.

મુક્ત્યાદૌ તત્ત્વેન,

પ્રતિષ્ઠિતાયા ન દેવતાયાસ્તુ ॥

સ્થાપ્યે ન ચ મુખ્યેયં,

તદાધિષ્ઠાનાદ્યભાવેન ॥ ૮-૬ ॥

મૂલાર્થ—વસ્તુગત્યા મોક્ષમાં સ્થિત સિદ્ધ પરમાત્મા

दूर होवाथी अहीं रहेल जिनमूर्त्तिमां तेनी स्थापना थइ शके ज नहीं, तेमज आ स्थापना पण मुख्य-प्रधान योगीओए मानी नथी. निदान ए के-मूर्त्तिमां ते परमात्मा परमार्थथी आश्रित अथवा सांनिध्य थता नथी.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रतिष्ठा एटले स्थापना ए अर्थ अनेक बार कही गया छीए, अतः स्थापना वस्तुतः तेनी ज कराय के जे स्थिति करे, स्वस्थान माने. जेओ स्थानने स्वस्थान मानता नथी, जेओ स्थान अंगीकार करी तेमां स्थिति कदापि करता ज नथी तेनी स्थापना ए तो “ माता मे वंध्या ” जेहुं वाक्य गणाय. अष्टकर्मक्षयना अंते परमात्माओ निर्मलरूपे सिद्धिमां विराजे छे, अहीं आववानुं कारण प्रथमथी ज जेओए भस्म-वत् कथुं छे, एटले तेओ अहीं क्यांथी आवी शके ? कदापि तेओ आवी शके नहीं. आम वस्तुस्थिति होवाथी मोक्षगत सिद्धस्वरूप परमात्मा अत्रस्थ पापाणरूप जिनमूर्त्ति तेमां मंत्रादि अनेक असंख्य संस्कारो करवा छतां कदापि निवास-स्थिति करे ए नितान्त अघटित कहेवाय, एटले सिद्ध परमात्माने ममत्व, अहंत्व, आ मारुं निवासस्थान विगेरे भावो आविर्भूत थाय नहीं. अतएव मूर्त्तिमां तेओनी स्थापना करी तेने प्रधान प्रतिष्ठा मानवी ए केवल हास्य-चेष्टा ज गणाय. वळी मूर्त्तिमां परमात्मानुं सांनिध्यपणुं न थवाथी ते प्रतिष्ठाने शास्त्रकर्ताए मुख्य प्रतिष्ठान्त-

ગત માની પળ નથી. આથી જ શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે-નિજ-
ભાવની સ્થાપના કરવી તે જ પારમાર્થિક પ્રતિષ્ઠા જાળવી
અને મોક્ષસ્થ આત્માની પ્રતિષ્ઠાનો નિપેદ્ય કર્યો છે તેમજ
સંસારસ્થ અવીતરાગ, અસર્વજ્ઞ દેવોમાં અહંત્વ-મમત્વના
કારણથી ' આ મારું સ્થાન ' એ ભાવના અવગ્ર્ય હોય છે
અને તેઓનો વાસ પળ મૂર્તિમાં સર્વદા થઈ શકે છે, પળ
તે સંસારી દેવ હોવાથી તેની સ્થાપના માત્રથી કાંઈ
પરમાત્મપૂજનનું ફલ અથવા ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય નહીં,
એવું આ સ્થાપના પરમાત્માની સ્થાપના એવો પળ નિર્દેશ
થઈ શકે નહીં. વળી અહીં પરમાત્માની સ્થાપના અમિપ્રેત છે
માટે આ સંસારી દેવની સ્થાપના પળ અમુખ્ય સ્થાપના માની
છે. હવે પરમાત્મદંવ વિષયક નિજભાવ સ્થાપનાકર્તામાં
અવગ્ર્ય છે તથા તે સ્થાપનાકર્તા અહીં જ વિદ્યમાન છે અને
મૂર્તિ પળ અહીં જ દૃશ્યમાન છે, યદલે પરમાત્મ સંવંધી
પવિત્રભાવ પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વહૃદયમાં આરોપી તે જ ભાવ
બહિર્વર્તી પાપાળમૂર્તિમાં પળ ઉપચારથી મંત્રાદિ સંસ્કારો-
દ્વારા નિશ્ચયેન કરી શકે, અતઃ એ જ પ્રતિષ્ઠા અહીં મુખ્ય
પ્રતિષ્ઠા આચાર્યદેવે કહી.

એ જ વાતની અધિક પુષ્ટિ માટે આચાર્યશ્રી ફરીને
જણાવે છે.

इज्यादेर्न च तस्या,

उपकारः कश्चिदत्र मुख्य इति ॥

तद्वत्त्वकल्पनैषा,

बालक्रीडासमा भवति ॥ ८-७ ॥

मूलार्थ—मोक्षस्थ आत्मानो मूर्त्तिमां आरोप करी पछी तेनी पूजा, स्नात्र आदि द्वारा तेने प्रसन्न करवा माटे प्रयत्न करवो, तो आ प्रयत्नथी ते देवने कांइ मुख्य उपकार थयो एम अहीं मानवुं नहीं, कारण के—आ कल्पना ज अपारमार्थिक होवाथी आ प्रतिष्ठा बालक्रीडा तुल्य जाणवी.

“ स्पष्टीकरण ”

मूर्त्तिमां मोक्षस्थ आत्मानो आरोप करवो तेनुं नाम यथास्थित प्रतिष्ठा. आ मान्यता केटला अंशे विरोधी छे ते संबंधमां अमे उपर युक्तिथी विचार करी गया. वळी ए ज मान्यता विषयमां ग्रंथकर्ता विशेष विरोध दर्शवि छे. प्रथम तो मोक्षस्थ आत्मानो आरोप करवो ए ज वार्ता प्रमाण अने युक्तिथी खंडित छे, छतां मानो के मोक्षस्थ आत्मानो मूर्त्तिमां आरोप करवानो नितान्त आग्रह ज होय तो ते मोक्षस्थ आत्मा आरोपित मूर्त्तिने कोइ स्नात्र, पूजा, अलंकार आदि चढावी एम माने के में परमात्माने प्रसन्न कर्या, मारी आ पूजा परमात्माने पहुँची तो शास्त्रकर्ता कहे छे के आ पूजाथी कांइ पण मुख्यतः परमात्माने सुख के उपकार थतो नथी. परमार्थ ए के—तेथी परमात्मा लेश पण खुशी थता नथी, किन्तु आवी पूजा, स्नात्र, अलंकार आदि चढावी

પરમાત્માને ખુશી કરવાની કલ્પના કરવી એ જ અતાત્વિક-મિથ્યા કલ્પના છે. શાસ્ત્રકર્તા આ સંબંધમાં આગલ વધીને જણાવે છે કે—“ બાલક્રીડાસમા ભવતિ ” જેમ બાલકો વિવિધ પ્રકારની બાલક્રીડાઓ કરી, રમતો કરી, એક ક્ષણના માટે ‘રાજા, પ્રધાન, રાણી, સિપાઈ, ચોર આદિ બનાવો બનાવી, માટીમાં બંગલાઓ બગીચાઓ બનાવી, ઢિંગલા ઢિંગલી બનાવી આનંદ માને છે, સુખનો અનુભવ કરે છે તેમ મૂર્તિમાં મોક્ષસ્થ આત્માનો આરોપ કરી તેની પૂજાથી પરમાત્માને સંતોષવા ઉદ્દેશ કરવો અને પોતાને કૃતકૃત્ય થયા માનવું એ નિતાન્ત મિથ્યા છે. તે તો બાલક્રીડા જેવું જ ગણાય. બાલકોની માન્યતા જેમ ઋમિક છે તેમ આ માન્યતા પણ ઋમિક જ છે. બાલકોની રમતગમતમાં વાસ્તવિક સુખ નથી કિન્તુ કેવલ ક્લેશ જ છે, તેમ મોક્ષસ્થ આત્માનો આરોપ કરી તે મૂર્તિને પૂજી પરમાત્માને સંતોષ્યા એમ માનવું એ પણ મિથ્યા જ્ઞાન નહીં તો વીજું શું ? અતઃપ્રમૂર્તિમાં નિજભાવનો આરોપ કરી મૂર્તિની પૂજા સ્વકલ્યાણાર્થે જેઓ કરે અને તેવી ક્રિયાથી સ્વાત્માને કૃતકૃત્ય માને એ જ પરમાર્થ પૂજા, એ જ સત્યજ્ઞાન, એ જ પરમાત્મ સંતોષક ઉપાય કહેવાય. ભાવાર્થ એ કે—મૂર્તિપૂજા પરમાત્માને સંતુષ્ટ કરવાને કરવી નહીં, કિન્તુ આત્મ-કલ્યાણ માની, સ્વકર્તવ્ય માની, સ્વધર્મ માની કરવી એ જ શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ વાસ્તવિક પૂજા જાણવી.

વીતરાગ વિષયિક આત્મિક પ્રશસ્ત ભાવનો

આરોપ કરવો તે પરમાર્થ પ્રતિષ્ઠા એ વાર્તા દર્શાવી, એ જ સંબંધમાં વિશેષ અનુસંધાન ગ્રંથકર્તા આગલ જણાવે છે.

ભાવરસેન્દ્રાત્તુ તતો,

મહોદયાજીવતા સ્વરૂપસ્ય ॥

કાલેન ભવાતિ પરમાઽ—

પ્રતિબદ્ધા સિદ્ધકાશ્ચનતા ॥૮-૮॥

મૂલાર્થ—મુખ્ય પરમાત્માનું અવલંબનરૂપ ભાવ તે જ રસેન્દ્ર એટલે પારો તેનાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો લાભ થાય, અને તે વડે કાલક્રમે પરમ અસ્થલિત આત્માનું સિદ્ધ સુવર્ણ જેવું રૂપ બને છે, એટલે આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપી થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ધાતુવાદીયો અને સુવર્ણ વનાવનારાઓ તામ્ર આદિ ધાતુથી સુવર્ણ વનાવે છે. આ લોકો પોતાના પ્રયોગમાં મુખ્યતઃ પારાનો ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે આ લોકો વનસ્પતિના ચલથી તામ્રધાતુને પારાથી માર્યા પછી, પારો અને ધાતુ એક રૂપ થયા પછી જ તામ્રધાતુને સુવર્ણરૂપ સિદ્ધ કરે છે. એટલે પારો જ પરિણામે ધાતુના રૂપને પલટાવી નાંખે છે, એ જ રીતે સ્વાત્મા પરમાત્મા વનવા માટે આગલ જણાવી ગયા તે રીતે પરમાત્માનું સુંદર ધ્યાન કરે, સ્વહૃદયમાં પરમાત્મધ્યાનની સ્થાપના કરે, આનું નામ અહીં ભાવ

માન્યો છે. એ માવને જ ધ્યાનવેત્તાઓ રસેન્દ્ર કહે છે. પરમાર્થ એ કે-એ માવરૂપ રસેન્દ્ર પારો આવ્યા પછી તેના પ્રમાવથી આત્મા સર્વ સિદ્ધિ પામી શકે છે, એ જ વાર્તા આ ગ્રંથકર્તા અષ્ટક પ્રકરણમાં કહે છે “શુભાનુબન્ધ્યતઃ પુણ્યં, કર્ત્તવ્યં સર્વથા નરૈઃ । યત્પ્રભાવાદપાતિન્યો, જાયન્તે સર્વ સંપદઃ ॥ ૧ ॥ સદાગમવિશુદ્ધેન, ક્રિયતે તત્ત્વ ચેતસા । એતત્ત્વ જ્ઞાનવૃદ્ધેભ્યો, જાયતે નાન્યતઃ ક્વચિત્ ॥ ૨ ॥”

“અતઃ સર્વથા મનુષ્યોએ શુભ બંધ કરનાર એવું પુણ્યો-પાર્જન કરવું જોઈએ, કારણ કે એના પ્રમાવથી જ અવિનશ્વર સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પુણ્યોપાર્જન સદાગમથી વિશુદ્ધ એવા અંતઃકરણથી જ કરવું, અને સદાગમજ્ઞાનનો લાભ જ્ઞાનસ્થવિરો પાસેથી થાય પણ અન્ય પાસેથી થાય નહીં.” નિદાન એ કે-ઉપરોક્ત માવદ્વારા પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો બંધ થાય તેમજ તેની પરંપરા ચાલે જેથી કાલક્રમે આ પુણ્યાનુ-બંધીપુણ્યનો પ્રવાહ અનુક્રમે આત્માની વિશુદ્ધિ કરી આત્માનું પરમ પ્રકૃષ્ટ અગ્રતિસ્થલિત નિરાબાધ સિદ્ધ કાંચન તુલ્ય રૂપ પ્રગટ કરે છે, એટલે એકાન્ત નિરાવર્ણી નિષ્કલંક-રૂપને આવિર્ભૂત કરે છે, જેને પરમાત્મા એવું અભિધાન લાગું થાય એવું સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે. અહીં અંતરની વિશુદ્ધિરૂપ માવ તે પારો અને જીવાત્મા તે તામ્ર તથા પુણ્યાનુબંધી-પુણ્ય તે વનસ્પતિનો રસ, એટલે માવરૂપ પારો જીવાત્મારૂપ તામ્રને પુણ્યપ્રવૃત્તિથી વિધી પરમાત્માનાં રૂપમાં ફેરવી નાંચે

છે. અતઃ અહીં ગ્રંથકર્તાએ ભાવને રસેદ્રની ઉપમા આપી, તેમજ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો પ્રવાહ પણ ભવિષ્યમાં કેવલ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર સંપત્તિઓ અર્પે છે અને આત્માને સદ્ગતિ સિવાય અન્ય સ્થાનમાં સ્થાપતો નથી.

કેવલ પારો પણ તામ્ર આદિ ધાતુને સુવર્ણ બનાવી શકતો નથી પરંતુ અગ્નિની ત્યાં યજ્ઞ જરૂર પડે છે, એટલે અહીં જીવાત્મારૂપ તામ્ર ધાતુ શોધનાર અગ્નિ કોણ ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન આચાર્યશ્રી જણાવે છે.

વચનાનલક્રિયાતઃ,

કર્મેન્ધનદાહતો યતશ્ચૈષા ॥

ઇતિકર્ત્તવ્યતયાઽતઃ,

સફલૈષાપ્યત્ર ભાવવિધૌ ॥ ૮-૧ ॥

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રવચન-આજ્ઞારૂપ અગ્નિ તેની ક્રિયા એટલે પ્રજ્વલનપણું અને તેનાથી કર્મરૂપ ઇન્ધન-કાષ્ઠો તેનો જે દાહ મસ્મીભાવ થવો અર્થાત્ અગ્નિમાં લાકડા નાંચવાની ક્રિયા કરવી-આ પ્રમાણે કરવાથી આ વિશ્વપ્રતિષ્ઠા સફળ થાય છે, કારણ કે આ વિધાન ભાવપુષ્ટિમાં હેતુભૂત થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વચન એટલે આગમજ્ઞાન તેને અહીં અગ્નિ કહ્યો છે. જેમ અગ્નિ સર્વ પદાર્થોનો ક્ષણવારમાં નાશ કરી નાંચે

છે તેમ શાસ્ત્રજ્ઞાન પામ્યા પછી અને તે પ્રમાણે અનુશીલન કરવાથી મન્ય આત્મા અનાદિના દુર્મેદ્ય કર્મોનો ક્ષણવારમાં અવશ્ય નાશ કરી નાંચે છે. અતઃ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—
 “ અન્નાણિ જં કમ્મં સ્વેદ્, બહુયાહિં વાસકોદીહિં । તં નાણી તિહિં ગુત્તો, સ્વેદ્ ઉસ્સાસમિત્તેણં ” ॥ ૧ ॥ “ અજ્ઞાની જે કર્મોને ઘણા ક્રોડો વર્ષે સ્વપાવે તે જ કર્મોને ગુપ્તેન્દ્રિય અને ગુપ્તયોગી જ્ઞાની એક શ્વાસોશ્વાસ કાલમાં સ્વપાવે છે. ” શ્રી કૃષ્ણ ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ કહે છે કે—“ જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધ-કર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ” તથા કર્મો અહીંં દંધનરૂપે માન્યા છે એટલે વચનરૂપ અગ્નિમાં કર્મોરૂપી દંધનનો પ્રક્ષેપ કરવાથી તેનો તે નાશ કરે છે, માટે અહીંં “ ભાવવિધૌ ” મુખ્ય દેવતા વિષયક ભાવવિધાનમાં આ વાદ્ય પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ સ્વાસ પુષ્ટિકર્તા હોવાથી અર્થાત્ ભાવશુદ્ધિકારક હોવાથી ‘સફલૈષાપિ’ આ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા પણ નિતાન્ત સફળ જ છે. પરમાર્થ એ કે—મુખ્ય દેવ સંબંધી સ્વાત્મામાં પ્રશસ્ત ભાવની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેમાં સ્વાત્મા લીન બને છે, અને પછી શાસ્ત્રાનુસારે સર્વ ચેષ્ટા સ્વીકારી જીવાત્મા શુદ્ધ કાંચન તુલ્ય પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે અત્ર સ્થલે ભાવરૂપ પારો, જીવાત્મા રૂપ તામ્ર ઘાતુ, વચનરૂપ અગ્નિ આ સર્વનો મેલાપ થયા પછી ભાવરૂપ પારો વચનરૂપ અગ્નિમાં જીવાત્માને તપાવી કર્મોનો દાહ કરે છે, કર્મો મસ્મીભૂત થાય છે અને આત્મા નિર્મલ બને છે, પરંતુ પ્રથમના સર્વ સંયોગ પ્રાપ્ત થાય તદપિ

વચન-આગમરૂપ અગ્નિ-સંયોગ ભાવરૂપ પારો જીવાત્માને શોધી શકે નહીં માટે અહીં વચનરૂપ અગ્નિની નિતાન્ત આ-વગ્યક્તા અપેક્ષિત છે, તેમજ ભાવની પુષ્ટિ વાહ્ય મૂર્તિદ્વારાજ સાવલંબન ધ્યાનકર્તાઓને થાય છે પરંતુ તે વિના થાય નહીં. અતઃ વાહ્યપ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રકર્તાજ સફલ કહી.

અરે ! વાહ્ય મૂર્તિંગત નિજ ભાવરૂપ પ્રતિષ્ઠા કહી છે એવું કર્તાજ શાથી જાણવું ? એ શિષ્ય હૃદયગત પ્રશ્નનો ઉત્તર આચાર્યશ્રી અહીં કરે છે.

एषा च लोकसिद्धा,

शिष्टजनापेक्षयाऽखिलैवेति ॥

प्रायो नानात्वं पुनरिह,

मन्त्रगतं बुधाः प्राहुः ॥ ૮-૧૦ ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠા પુરુષપરંપરાગત અને લોક તથા લોકોત્તર સર્વત્ર શિષ્ટજનોની અપેક્ષાજ ન્યાકૃત છે, માત્ર આ પ્રતિષ્ઠામાં વહુધા વિશેષ તત્ત્વ નો મંત્રોપચાર સંબંધી આચાર્યો જણાવે છે.

“ स्पष्टीकरण ”

શાસ્ત્રમાં આ પ્રતિષ્ઠા આચાર્યપરંપરાથી ચાલી આવે છે અને વિશિષ્ટ મહ્ય આત્માઓની અપેક્ષાજ લોક લોકો-ત્તર પદાર્થોમાં એ જ નિજભાવ ન્યાપનરૂપ પ્રતિષ્ઠા

સ્વીકાર્યરૂપે મહર્ષિયોએ દર્શાવી છે, અર્થાત્ આગલ જેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ જણાવી ગયા એ જ પ્રતિષ્ઠા આચાર્યોએ સ્વીકારી છે, કહી છે અને હિતાર્થી મન્યોને આદેયરૂપ છે. તેમજ લૌકિક લોકોત્તર ભાવોમાં આ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય માની છે, માત્ર આચાર્યો ભિન્નતા ઇટલી જ કહે છે કે—નિજભાવનો જે મૂર્તિમાં આરોપ થાય તે સમયે આ પ્રતિષ્ઠા કરી એવો ભાવ જન-સમૂહના હૃદયમાં વિકસાવવા મંત્રોચાર કરવો તેમાં વિવિધ મેદો છે, ઇટલે ભિન્ન ભિન્ન મંત્રદ્વારા વિવિધ ક્રિયાઓ કરી તે ભાવનો આરોપ થાય છે. આ કારણથી પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રસિદ્ધ છે એમ કર્તાના હૃદયમાં અવશ્ય શ્રદ્ધા પ્રકટે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે. તે પ્રતિષ્ઠાદ્વારા સ્વકાર્યસિદ્ધિ જરૂર કરે છે. વસ આ સમાધાનથી ઉપરોક્ત શંકા નિરસ્ત થાય છે.

મંત્રાદિ ક્રિયામાં ભિન્નતા છે એમ ઉપર કહી ગયા હવે અહીં મંત્રાદિ ક્રિયામાં કયા પ્રકારની ભિન્નતા છે તે સ્પષ્ટ કરે છે.

આવાહનાદિ સર્વ,

વાયુકુમારાદિગોચરં ચાત્ર ॥

સમ્માર્જનાદિસિદ્ધયૈ,

કર્ત્તવ્યં મંત્રપૂર્વં તુ ॥ ૮-૧૧ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠા કાર્ય પૂર્વે અન્ય દેવોને આમંત્રણ,

તેઓની પૂજા આદિ સર્વ કાર્ય, અને વાયુકુમાર, મેઘકુમાર આદિ દેવસંબંધી સંમાર્જન જલવૃષ્ટિ આદિ દરેક કાર્યો મંત્રો-
ચાર-મંત્રસ્મરણપૂર્વક જ અવશ્ય કરવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જિનપ્રતિમા શુભ મુહૂર્તમાં સ્થાપવા પહેલા વિઘ્ન-
વિનાશાર્થે, ધર્મકાર્ય સમાપ્ત્યર્થે અને ઔચિત્યતા પાલ-
નાર્થે અવશ્ય મંત્રાદિ સંસ્કારદ્વારા દશ દિગ્પાલો, લોકપાલો,
નવગ્રહો આદિ દેવતાઓનું આહ્વાન કરવું, તેઓને મંત્રોચાર
સાથે બલિવાકૂલ અર્પવા, તેઓની પૂજા કરવી અને તે તે
દેવસંબંધી જે જે કાર્યો હોય તે તે કાર્ય પરત્વે સંકલ્પથી
તેઓનો વિનિયોગ કરવો. તેમજ કલ્યાણક સમયે જેમ વાયુ-
કુમાર અને મેઘકુમાર નામક દેવતાઓ આવી ભૂમિશોધન
તથા સુગંધી જલવૃષ્ટિ કરે છે તેમ અહીં માવિકોણ મંદિરની
આસપાસ ભૂમિશોધનરૂપ કાર્ય તેમજ સુગંધમિશ્રિત જલવૃષ્ટિ
અવશ્ય મંત્રોચાર સહ કરવી. વળી અન્ય દેવતાઓની સ્થાપના
પણ મંત્રાદિ ક્રિયાદ્વારાજ કરવી. અહીં સર્વત્ર મંત્રોનું સ્મરણ
તથા વિવિધ ક્રિયાઓ પૂર્વાચાર્યની પરંપરાથી ઉતરી આવેલ
રીતિજ્ઞ કરવું, ઇટલે આ સર્વ વિધાન પ્રતિષ્ઠાકલ્પ ગ્રંથમાં
તેમજ પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં વિસ્તૃતરૂપે દર્શાવેલ છે તે પ્રમાણે
અને તે વિધિના જ્ઞાતા સમીપે તેનું સમુચિત જ્ઞાન કર્યા પછી

જ કરવું, જેથી અવિધિ કે અવજ્ઞાનો સંભવ ન રહે અને શાસ્ત્રાજ્ઞાનો લોપ ન થાય એ खास लक्ष्यમાં રાखवું.

આટલો નિર્દેશ કર્યા પછી હવે જિનપ્રતિમા કેવી રીતે સ્થાપવી એ વાત દર્શાવે છે.

न्याससमये तु सम्यक्—

सिद्धानुस्मरणपूर्वकमसंगम् ॥

सिद्धौ तत्स्थापनमिव,

कर्त्तव्यं स्थापनं मनसा ॥ ८-१२ ॥

મૂલાર્થ—જિનપ્રતિષ્ઠા કાળે મંત્રસ્થાપન સમયમાં 'મનઃસંકલ્પથી સમ્યક્તયા સિદ્ધભગવાનના સ્મરણપૂર્વક અને અસંગપણે તેમાં જ લીન બની મુક્તિમાં જેમ સિદ્ધોની સ્થિતિ છે તેમ સત્-ચિત્-આનંદ રૂપની સ્થાપના મૂર્તિમાં નમસ્કાર-મંત્ર સાથે કરવી.

“ પષ્ટીકરણ ”

મૂર્તિમાં જ્યારે મંત્રસ્થાપન કરવો હોય તે સમયે ઘટલે મૂર્તિમાં આ વીતરાગ દેવ છે એવી કલ્પના સ્થાપવી હોય ત્યારે, જ્યાં સુધી વિધિવિધાન સહ અનેક જનસમૂહ સમક્ષ મૂર્તિમાં મંત્રસ્થાપન સહ આ મૂર્તિમાં સ્વેદ દેવ છે એવી કલ્પના ન થાય ત્યાં સુધી અન્ય સામાન્ય જન તેની પૂજા આદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય નહીં, માટે પ્રતિષ્ઠાકર્તાએ જ્યારે

! મંત્રારોપ કરવો હોય તે સમયે પ્રથમ કહી ગયા તે પ્રમાણે શરૂઆતમાં શાસ્ત્રમાં જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે રીતે સમ્યક્પણે મોક્ષસ્થ સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું, તેઓના પ્રત્યેક ગુણોનું અને જ્યોતિરૂપનું સમુચિત ધ્યાન કરવું, સિદ્ધના ધ્યાન સાથે સ્વાત્મા અભેદભાવે પરિણમે તેમ વર્તન કરવું. ઇટલે આગલ જણાવી ગયા તે રીતે પ્રતિષ્ઠાકર્તાના હૃદયપ્રદેશમાં સિદ્ધમૂર્તિનું પ્રતિબિમ્બ પ્રતિબિમ્બિત થાય તેમ કરવું અને પછી મોક્ષમાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઅવ્યાવાધસુખ જ્યોતિરૂપે વિરાજે છે તે જ સ્થિતીએ અહીં મૂર્તિમાં પ્રતિષ્ઠાકર્તા “ જમો અરિહંતાણં, જમો સિદ્ધાણં ” એ મંત્રોચારપૂર્વક સ્વહૃદય-સ્થ પરમાત્મદેવ વિષયક સ્વાત્મભાવનો આરોપ અનેક સશુદ્ધ વિધિ સહ મનઃકલ્પનાથી કરે. આ આરોપ કરતી વખતે પ્રતિષ્ઠાકર્તા મન-વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગથી કેવલ સિદ્ધ પરમાત્મામાં જ સોપયોગરૂપે બની અન્ય કાંઈ પણ રૂપાલ ન રાખી એકાત્મભાવે મૂર્તિમાં હું કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન આદિ શક્તિવિશિષ્ટ ચિદ્સ્વરૂપની સ્થાપના કરું છું એવું ધ્યાન કરે. આનું નામ યોગિઓ અને પ્રતિષ્ઠાતત્ત્વજ્ઞો વાદ્ય મૂર્તિ-પ્રતિષ્ઠા નિર્દેશે છે.

આ પ્રતિષ્ઠા શામાટે કહી ? અર્થાત્ આ પ્રતિષ્ઠાનું શું ફલ થાય ? એ વાતનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રકર્તા જણાવે છે.

बीजन्यासः सोऽयं,

मुक्तौ भावविनिवेशतः परमः ॥

સકલાવશ્વકયોગ—

પ્રાપ્તિફલોઽભ્યુદયસચિવશ્ચ ॥૮-૧૩॥

મૂલાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠા વિધાનથી મુક્તગત પરમાત્મામાં સ્વહૃદયની સ્થાપના થવાથી પરમ-ઉત્કૃષ્ટ આ વીજ-સમ્યક્ત્વનો ન્યાસ થાય છે કે જેનાથી ભવિષ્યમાં સમગ્ર અવંચક-કયોગોની પ્રાપ્તિ અને ઉત્તરોત્તર આત્મિક ઋદ્ધિઓનો સંયોગ થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

પ્રતિષ્ઠાકર્તા અને કારયિતા વાદ્ય જિનમૂર્તિમાં મુખ્ય દેવ વિષયક નિજભાવની સ્થાપના કરી શું લાભ પ્રાપ્ત કરે છે ? તે અહીં ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે. ઇટલે આ લોકો ‘ વીજન્યાસઃ ’ વીજનો ન્યાસ અર્થાત્ વીજની વાવણી કરે છે, તો જેમ કૃષિકાર ચોમાસાની આદિમાં ભૂમિમાં વીજનું વાવેતર કરે છે તેથી પરિણામે એ વાવેતર અનેકધા ફલદાયી બને છે તેમ અહીં પણ વાદ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાથી કર્તા અને કારયિતા ઉભય સ્વહૃદયરૂપી ભૂમિમાં તેમજ અન્ય મન્યાત્માના હૃદયરૂપ ભૂમિમાં પુણ્યાનુવંધીપુણ્યરૂપ અથવા સમ્યક્ત્વરૂપ વીજની સ્થાપના કરે છે. પરમાર્થ એ કે-પ્રતિષ્ઠા કરતી વચ્ચે કર્તા તથા કારયિતાના હૃદયો પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિમગ્ન બને છે. શ્વાસ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું એ શુભ પુણ્યવંધનું પરમ કારણ છે. એથી ઉત્તરોત્તર પુણ્ય-

પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે, અગર પરમાત્માનું ધ્યાન એ સમ્યક્ત્વનું અંગ છે, તથા અન્ય જનો આ પ્રતિષ્ઠા નિહાળી તેની પ્રશંસા કરે છે, અનેક લોકો તેનું ધ્યાન, અનુમોદન અને પૂજન કરે છે, અતઃપણ આ લોકો પણ શુભપુણ્યનો વંધ પામી પુણ્ય-કાર્યનો પ્રવાહ વહેવડાવે છે, સ્વહૃદયને નિર્મલ કરી સમ-કિતનો લાભ કરે છે, એટલે અનેક આત્માઓને આ પ્રતિષ્ઠા શોભન ફલદાત્રી થવાથી સ્વાસ્થ્ય 'વીજન્યાસ' રૂપ બને છે. આટલાથી જ આ પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય પૂર્ણ થતું નથી, પરંતુ વીજ જેમ ઉત્તરકાલમાં અનેક ફલો અર્પે છે તેમ અહીં આ 'વીજ-ન્યાસ' પણ આત્મિક અમ્યુદય-ઉન્નતિક્રમમાં સહાયક થવા સાથે સદ્યોગાવંચક, ફલાવંચક અને ક્રિયાવંચક એ ત્રણ યોગરૂપ ફલપ્રાપ્તિ કરાવે છે. નિદાન એ કે-પુણ્યાનુવંધીપુણ્યનો વંધ થયા પછી અથવા સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી વિશુદ્ધ આત્મા ઉત્તરોત્તર ચડતી ઋદ્ધિઓનો અનુભવ કરે છે, ઉત્તમ ઉત્તમ સ્થાનમાં અને વિશિષ્ટ ગતિયોમાં કે જ્યાં સંપત્તિ, આનંદ, નિર્મયતા અને ગુણપ્રાપ્તિ તથા ધર્મપ્રાપ્તિ થાય ત્યાં જન્મ ધારણ કરે છે ને પરિણામે આત્મિક ઉન્નતિક્રમમાં આગલ વધે છે; કારણ કે-સમકિત લાભ થયા પછી શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે—“ સમદિદ્ધિ જીવો વિમાણવજ્ઞં ન વંધય આહં” સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા વૈમાનિક દેવ સિવાય અન્ય આયુષ્યનો વંધ ન કરે. આથી આ 'વીજન્યાસ' અમ્યુ-દય-ઉન્નતિસહાયક કહ્યું તેમજ સમગ્ર યોગોની અવંચકતા-

રૂપ ફલદાયી માન્યું છે. અહીં શાસ્ત્રોમાં સદ્યોગોર્વાચંક, ફલા-
વંચંક, ક્રિયાવંચંક એમ ત્રણ યોગો કહ્યા છે. આ ત્રણે યોગોનું
સ્વરૂપ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આ પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે.
“સદ્ભિઃ કલ્યાણસંપન્નૈર્વર્ણનાદપિ પાવનૈઃ । તથા-
દર્શનતો યોગ, આચાવચ્ચક ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥ તેપામેવ
પ્રણામાદિ-ક્રિયાનિયમ इत्यलं । ક્રિયાઽવચ્ચકયોગઃ
સ્યા-ન્મહાપાપક્ષયોદયઃ ॥ ૨ ॥ ફલાવચ્ચકયોગસ્તુ,
સદ્ભ્ય એવ નિયોગતઃ । સાનુબન્ધફલાવાપ્તિ-ર્ધર્મ-
સિદ્ધૌ સતાં મતા ॥ ૩ ॥” આ ત્રણે યોગોનું વિસ્તૃત
સ્વરૂપ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં ગ્રંથકર્તાએ વહુ સારી રીતે
દર્શાવ્યું છે, માટે પાઠકોએ ત્યાંથી જોઈ લેવું.

વીજ વાવ્યા પછી કર્પકો યદિ તેનું રક્ષણ-સંવર્દન ન
કરે, આસપાસ ઊગેલું ઘાસ દૂર કરી તે વીજની સંભાલ ન કરે
તો વાવેલું વીજ જલ, વાયુ આદિ અનુકૂલ સાધનો છતાં પણ
વિનશી જાય છે તેમ અત્રે પણ સમ્યક્ત્વ તથા પુણ્યાનુવંધી-
પુણ્યરૂપ વીજ વાવ્યા પછી તેના રક્ષણ અને સંવર્દનના અભાવે
વિનશી જાય માટે આચાર્યશ્રી આ વાવેલ વીજનું સંવર્દન
કેમ કરવું તેનો ઉપાય દર્શાવે છે.

લવમાત્રમયંનિયમાદ્—

ઉચિતોચિતભાવવૃદ્ધિકરણેન ॥

ક્ષાન્ત્યાદિયુતૈર્મૈત્ર્યાદિ—

સંગતૈર્વૃહ્ણીય ઇતિ ॥ ૮-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠાસમયગત આ આત્મિકભાવ એક સામાન્ય માત્ર હોય છે, તો પણ તે ભાવને યચિત-સમુચિત ભાવવૃદ્ધિના ઉપાયોથી તથા ક્ષમા આદિ ગુણ સંપાદન કરીને તેમજ મૈત્રી, કરુણા આદિ ભાવનાઓથી ઉત્તરોત્તર જરૂર વધારવો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

અનાદિથી અપ્રાપ્ત અને દુર્લભતર પરમાત્મ વિષયક ભાવના અગર ધ્યાન, પ્રતિષ્ઠાના પ્રભાવથી કર્તા-કારયિતા તથા અન્ય જનોને પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભાવ પરમાત્મા સાથે એકત્વપણું. આત્માના સદ્વિચારો વિગેરે પ્રતિષ્ઠા સમયે તો અત્યંત અલ્પ હોય છે, એટલે અન્ય અન્ય પૌદ્ગલિક સંબંધી વિચારો-ભાવોની અપેક્ષા વધુ થોડો હોય છે, પરંતુ સ્વાત્માને પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા પૂર્વોક્ત ભાવનું યથોચિત રૂપે પ્રથમ તો રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે, અને પછી તે ભાવને વધારવા સારું આસપાસના તે ભાવનું સંબંધન કરનારા સાધનો-કારણો દૂર કરી દિવસાનુદિવસ તે ભાવ પ્રફુલ્લિત થાય તેવા યચિત-પ્રયત્ન સંયોગો-કારણો એકત્ર કરી તે ભાવને વધારવા દત્તચિત્ત થવું. અર્થાત્-નિત્ય પરમાત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન, પૂજા, સ્મરણ અને પરમાત્મ સંબંધી આજ્ઞાનું પાલન

અવશ્ય કરવું. ક્ષણિક વિષયસુખના સાધનો દૂર કરી આત્મા સંબંધી મુખ્ય ધર્મનો સ્વાસ વિચાર કરવો, સાથે સાથે સંસારની અસારતા, વિષયોની કટુતા, ધનની ચંચલતા અને કુટુંબની સ્વાર્થલોભપતા પણ ભાવવી. આથી પ્રતિષ્ઠા સમયમાં પ્રાપ્ત એક સામાન્ય ભાવ પણ પાછલથી વિસ્તૃતરૂપે થઈ અતિ મ્હોટા પ્રમાણમાં થઈ જાય છે. અહીં શાસ્ત્રકર્તા આ ભાવને વધારવાના સાધનો સ્વયં ઉત્તરાર્ધથી દર્શાવે છે. “ક્ષાન્ત્યાદિ-યુતૈઃ” પ્રતિદિન ક્ષમા, મૃદુતા, આર્જવ, સંતોષ આદિ આત્માના પરમધર્મોની ભાવના કરી તેનું સ્વરૂપ વિચારી ઉપરોક્ત ભાવને વધારવો, ઘટલે આ રીતે જલસિંચન કરવાથી તે ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. પરમાર્થ એકે-જેમ જલસિંચન વિના અથવા દાહ પડવાથી બીજ વધે નહીં પણ વિણશી જાય તેમ અહીં પણ ઉત્તમ પરમાત્મ સંબંધી અલ્પ પ્રશસ્તભાવ અગર ધ્યાનરૂપ બીજ જલસિંચન વિના અથવા તો અનાદિથી આત્માના સૂણામાં ઘર કરીને વેટેલા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ શત્રુઓ-અગ્નિજ્વાલાઓ પ્રદીપ્ત થવાથી તે ભાવરૂપ બીજાંકુર મસ્મીભૂત થઈ જાય; માટે વિવેકીય તે ભાવની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે, આ અગ્નિજ્વાલાઓને વૃક્ષાવવા આવીર્ભાવ ન પામે તે નિમિત્તે શ્રીમાન્ વિનયવિજયજી મહારાજ કહે છે તેમ-“ક્રોધં ક્ષાન્ત્યા માર્દવેનાભિમાનમ્, હન્યા માયા માર્જવેનોજ્વ-લેન । લોભં ચારાં રાશિરૌદ્રં નિરુધ્યાઃ, સંતોષેણ પ્રાંશુના સેતુનેચ ” ॥ “ક્ષમાથી ક્રોધ, નમ્રતાથી અભિમાન, ઉજ્વલ

एवी सरलताथी माया अने जेम सेतुबंधथी जल रुंधाय तेम संतोपरूपी माटीथी लोभरूप रौद्र जलसमूहनो रोध करवो. ” अहीं क्रोधादि ज्वालाओने वृद्धावनार, उदयने रोक-नार क्षमा आदि भावनो अहर्निश विचार करवो अत्यावश्यक योगियोए कह्यो छे, कारण के एम करवाथी ज परमात्म संबंधी भावनी नितान्त वृद्धि अने आत्मिक गुणनो विकास थाय छे. आपणा घरनी मिलकत अन्य कोइ दवावी दे तो तेना सामे सख्त उपायो लेवाथी-झझूमवाथी ज ते मिलकत आपणा हाथमां आवे, परंतु तेवा समये सहनशीलता राखवाथी अगर कायरता करवाथी मिलकत पाछी आवे नहीं किन्तु थोड़ी-घणी होय ते पण आपणी निर्बलता देखी अन्य शत्रुओ पडावी जाय. क्षमा आदि विचारनुं स्वरूप तत्त्वार्थ-भाष्यमां उमास्वातिवाचकजी आ प्रमाणे दर्शावे छे.

“ क्रोधादि शांतिनो उपाय ”

“ क्रोधनिमित्तस्यात्मनि भावाभावचिन्तनात् ”
कोइ पण मनुष्य आपणा पर ज्यारे क्रोधाविष्ट थाय त्यारे विचारनुं के-आ मनुष्य मारा सामे क्रोध शा माटे करे छे ? में तेनुं कांइ पण नुकशान करी तेना साथे कदापि विरोध कर्यो छे ? अथवा प्रतिकूल वर्त्तन में आचर्यु छे ? आ रीते विचार करी यदि जी में अपराध कर्यो छे, विरुद्ध वर्त्तन कर्यु छे, नुकशान कर्यु छे तो तेनो जे क्रोध छे ते व्याजवी ने योग्य छे; अने मारे ते अवश्य सहन करवुं जोइए कारण के-आ गुन्हानी शिक्षा

छे. गुन्हानी शिक्षा सामे रोष करवो ए तो बालचेष्टा गणाय. यदि विचार करता एवुं जणाय के-स्वप्ने पण अपराध, नुकसान के अन्यथा वर्त्तन कर्युं नथी छतां आ माणस क्रोध करे छे तो ते अज्ञानी छे, अज्ञानथी प्रलाप करे छे, अज्ञानी सामे प्रलाप करवाथी हुं पण अज्ञानी ज ठरुं, आथी पण मारे क्रोध करवो अघटित ज कहेवाय. ए ज पर-मार्थनो अनुवाद पूर्वाचार्यो एक सुभाषितथी उपदेशे छे. “आकुष्ठेन मतिमता, तत्त्वार्थगवेषणे मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः, स्यादन्तं किं नु कोपेन ” ॥१॥ आटलो विचार करवाथी पण जो क्रोध निष्फल थाय नहीं तो “क्रोधदोषचिन्तनाश्च ” क्रोधनुं फल विचारवुं. क्रोध करवाथी प्रथम तो पोतानुं शरीर तपी जाय, कंठ सुकाय, बेचेनीं थाय, भान भूली जवाय, अनाज पर अरुचि थाय, बुद्धि भ्रष्ट थाय, स्वकर्तव्य अने विवेक विसरी जवाय, प्रेमनो नाश थाय, इज्जत चाली जाय, लोकोमां क्रोधीपणानी ख्याति थाय अने छेवटे पुण्यफलनो पण नाश थाय. आ हेतुथी पण क्रोध करवो अघटित ज छे. आम विचार करवा छतां क्रोध न रोकाय तो “बालस्वभावचिन्तनाच्च ” बालस्वभावनो विचार करवो. अज्ञानीनी ज ए टेव होय छे के-परोक्षमां तथा प्रत्यक्षमां निष्कारण कोप करवो, तेमज ताडन, मरण अने धर्मभ्रष्ट लोकोने करवा; परंतु विवेकीए विचारवुं जोइए के ते अज्ञानी

विचारा परोक्षमां ज कोप करे छे पण प्रत्यक्षमां आवता नथी ए ज महान् लाभ थयो. यदि प्रत्यक्षमां कोप करे तो ते कोप करी संतोष माने छे परंतु मने मारता नथी ए ज तेओनो उपकार थयो. कदाचित् मारे तो तेओ कांइ मारा प्राणनो नाश करता नथी किन्तु मारीने वृत्त थाय छे. कथंचित् प्राणनो पण तेओ वियोग करे तो पण मने धर्मभ्रष्ट करता नथी, मारो धर्म कायम रहेवा दे छे ए ज तेओनो म्होटो उपकार मारा पर थयो. आम विचारी उदयगत कोप निष्फल करवो, ए ज भाव महर्षिओ जणावे छे. “ अक्रोशहणण-मारणधम्मभंसाणवालसुलहाणं । लाभं मन्नइ धीरो जहुत्तराणं अलाभंमि ” ॥ १ ॥ अन्तमां कोप निष्फल करवा माटे आ विचार करवो “ स्वकृतकर्मफलाभ्यागमाच्च ” ज्यारे क्रोधथी घसी आवी कोइ आपणा प्राणनो पण नाश करे त्यारे विचारवुं के आ सर्व मारा कृतकर्मनुं ज फल छे. पूर्व जन्ममां आ लोको साथे तेवा प्रकारनो लेणदेणनो संबंध कर्यो हशे, में तेओने हेरान कर्या हशे, मार्या हशे, प्राणवियुक्त कर्या हशे एटले तेओ अत्यारे मारा पासेथी तेनो बदलो वाळे छे. कोइनुं पण देवुं कर्या पछी ए ज्यारे मागे त्यारे विनासंकोचे प्रसन्नहृदये पाछुं अर्पवुं जोइए तेमां कोप करवो ए तो व्यवहारथी पण विरुद्ध ज गणाय. अहीं पण देवुं चूकावाय छे तो पछी सामो कोप शा माटे करवो ? आम विचारी छेवटे कोपने दबावी देवो, उदय न थाय तेम करवुं.

ક્રોધ અને માનને આપસમાં અતિ નિકટ સંબંધ છે અર્થાત્ જ્યાં માન હોય ત્યાં ક્રોધ જરૂર પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવે છે, એટલે ક્રોધ અને માન સહચારી છે, માટે જ તે વચ્ચેને સર્વજ્ઞ દ્રેષના ઘર કહ્યા છે. દ્રેષમાંથી તે ઉદ્ભવે છે. આ માનને દૂર કરવા નમૃતા, મૃદુતાનો અમ્યાસ વિવેકીએ અવગ્ય કરવો. પરમાર્થ એ કે-સર્વદા વિનીતભાવે-નમ્રમાવથી વર્તવું અને ગર્વ ન કરવો એ મૃદુતાનું ચિહ્ન કહ્યું છે. આમ વર્તવાથી માનનો આવિર્ભાવ ન થાય. જનતાને જાતિ, કુલ, રૂપ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, શ્રુત, લાભ, પરાક્રમ આ આઠ કારણોથી ગર્વમાન, અક્કડપણું, ઉદ્વતાઈ, ઉચ્છંસ્વલપણું, કઢકાઈ આવે છે. અન્ય જનોની અપેક્ષા પોતાની શ્રેષ્ઠ જાતિ હોય, શ્રેષ્ઠ કુલ હોય, ઉત્તમ સુંદર રૂપ હોય, વિશેષ ઐશ્વર્ય-પ્રમુતાઈ-અધિકાર હોય, વિશિષ્ટ બુદ્ધિ હોય, વિશેષ શ્રુતવોધ હોય, વિશેષ પ્રાપ્તિ થાય, અતિચલ હોય, આ સર્વ મદના કારણો જાણવા. આ કારણ સંયોગથી પરની નિંદ્રા કરે, સ્વાત્માની પ્રશંસા કરે અને આમ કરવાથી અતિહલકા કર્મનો વંધ કરી આત્મા વિવેક વિમરી જાય, સ્વકર્તવ્યથી અટક થાય, મ્હોટા-ન્હાનાપણાનું માન ન રાખે તેમ જ જે જે પદાર્થ સંબંધી મદ કરાય તે તે પદાર્થો જન્માંતરમાં અઘમરૂપે પ્રાપ્ત થાય આમ વિચારી માનનો ત્યાગ કરવો, ઉદયપ્રાપ્ત હોય તો દ્વાવી દેવો અને ભવિષ્યમાં ઉદય થવા દેવો નહીં.

હૃદયની માયાગ્રંથીને દૂર કરી સરલતા-નિષ્કપટપણું ધારણ

કરવું તેનું નામ મૃદુતા. લેશ પળ માયા ઉત્તમ પદાર્થ માટે કરીએ તો પળ મહિનાથજીની માફક અકલ્યાણકર્તા થાય છે, તો પછી વિશિષ્ટ અને વિશિષ્ટતર સાંસારિક અનુત્તમ પદાર્થો માટે જે માયા સેવીએ તેનું તો કેવુંએ અનિષ્ટ ફલ પ્રાપ્ત થાય ? માયી-જનનો કોઈ વિશ્વાસ કરે નહીં, કારણ કે માયીજન સર્વદા સર્વ કાર્યોમાં પ્રપંચને જ આગલ કરે છે. આથી માયીને બુધ-જનો સર્પ તુલ્ય માને છે, તેમજ જ્યાં સુધી હૃદયમાં લેશ પળ પળ સારી કે खોटी માયા હોય ત્યાં સુધી હિતકારી પ્રવૃત્તિનું સુંદર ફલ પામે નહીં માટે માયા ત્યાગ કરી સર્વ કાર્યોમાં સરલતા ધારણ કરવી જોઈએ.

જગત્માં ‘ લોભમૂલ્લાનિ પાપાનિ ’ સર્વ પાપનું મૂલ અને અનર્થપરંપરાનું ધાસ કારણ લોભ જ છે. હૃદયના મેલોની જડ ચાલનાર પળ લોભ કહ્યો છે, લોભાવશ આત્મા કદાપિ શાન્તિ અનુભવતો નથી, લોભી પ્રતિષ્ઠા સન્માન અને આવરુને ગણતો નથી, લોભી પ્રેમસુખનો અનુભવ અને કુટુંબનો પ્રેમપાત્રી વની શકતો નથી, તેમજ આ લોક અને પરલોકના સુખ અર્થે લોભી ધર્મ પળ સેવી શકતો નથી, વહી લોભી ઉપાર્જિત લક્ષ્મીનું સુખ ભોગ્યપદાર્થ તથા શાન્તનિદ્રાનો પળ અનુભવ કરી શકતો નથી. આથી લોભનો ત્યાગ કરી સંતોષ ધારણ કરવો જોઈએ. હેતુ એ કે—‘ સંતોષામૃતતૃપ્તાનાં યત્સુખં શાન્તચેતસાં । કુતસ્તદ્દનલ્લુબ્ધાના-મિતશ્ચેતશ્ચ ધા-વતાં ’ ॥૧॥ “ સંતોષરૂપ અમૃતથી તૃપ્ત એવા શાન્તહૃદયી

જનોને જે સુખ હોય તે સુખ ધનમાં લુબ્ધ અને જ્યાંત્યાં મટકનાર આત્માઓને ક્યાંથી હોય ? ” એકાન્ત આત્મિક સુખ અને સ્વકલ્યાણની સિદ્ધિ લોભનો પરિત્યાગ કરી સંતોષ ધારવાથી જ થાય છે. લોભ ઇટલો વૂરામાં વૂરો છે કે ચતુર્દશ પૂર્વધરો પળ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થયા પછી ત્યાંથી લોભના ઉદયથી ગોથું સ્વાદ નિગોદમાં પ્રવેશ કરે છે. આમ વિચારી અન્તમાં સમજુએ લોભનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ઉચિત છે, અર્થાત્ લોભનો નાશ કરવા સંતોષરૂપ સ્વદ્ગ ધારણ કરવું.

આ રીતે ક્રોધ, માન, માયા, લોભના પ્રતિવિરોધી ક્ષમા, મૃદુતા, આર્જવતા અને સંતોષ સંબંધી ઉપરોક્ત ભાવના હૃદયમાં ધારણ કરી, પ્રથમ કહી ગયેલ પ્રતિષ્ઠાસમયમાં પ્રાપ્ત થયેલ અલ્પ શુભ ભાવની વૃદ્ધિ કરવી અર્થાત્ આ પ્રમાણે જલનું સિંચન કરી આ ભાવરૂપ વીજને વૃદ્ધિગત કરવું. વહી શાસ્ત્ર-કર્તા ફરી આ વીજવૃદ્ધિનો ઉપાય “ મૈત્ર્યાદિસંગતૈઃ ” એ પદથી વિશેષ જણાવે છે. મૈત્રી, કરુણા, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય એ ચારે ભાવનાઓ પ્રતિક્ષણે વિચારવી. આ ચાર ભાવનાઓ સમ્યક્ત્વને પુષ્ટ કરે છે. આનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ અમે આગલ જણાવી ગયા છીએ, તે સ્વરૂપને ધ્યાનમાં ઉતારી તેનું સ્વરૂપ વિચારવું, આ પ્રમાણે આ ચાર ભાવના અને ક્ષમા આદિ ચાર ભાવોનું સ્વરૂપ નિત્ય વિચારવાથી, તેનું ધ્યાન કરવાથી અવશ્ય અંતરાત્મા વિશુદ્ધતર થાય છે, ઉપરોક્ત અલમ્બ્ય ભાવની વૃદ્ધિ પણ થાય; માટે અહીં ગ્રંથકર્તાએ

(૪૧૫)

જણાવ્યું કે—ક્ષમા આદિથી અને મૈત્ર્યાદિ ભાવનાથી આ ભાવ-
રૂપ વીજ “ સંવર્ધનીયઃ ” વૃદ્ધિગત કરવું.

આ રીતે ભાવરૂપ વીજવૃદ્ધિનો ઉપાય દર્શાવી ફરી
તે જ વીજવૃદ્ધિનો અન્ય ઉપાય ગ્રંથકર્તા જણાવે છે

નિરપાયઃ સિદ્ધાર્થઃ,

સ્વાત્મસ્થો મન્ત્રરાહસંગશ્ચ ॥

આનન્દો બ્રહ્મરસશ્રિન્ત્ય—

સ્તત્ત્વજ્ઞમુષ્ટિરિયમ્ ॥ ૮-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—અપાય વગરનો, જેનાથી સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય
એવો, સ્વાત્મામાં રહેનાર, સર્વ મંત્રોમાં મુખ્ય મંત્રભૂત, ઉપાધિ
રહિત, આનન્દસ્વરૂપ અને બ્રહ્મ, સત્ય, તપ અને જ્ઞાન એનો
રસરૂપ તેમજ સર્વજ્ઞ શાસનમાં તત્ત્વજ્ઞાનની ખાસ મુષ્ટિરૂપ આ
પ્રતિષ્ઠાસમયગત ભાવનો વારંવાર વિચાર કરવો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જેવી રીતે પ્રતિષ્ઠાસમયમાં લભ્ય ઉત્તમ ભાવનું સંર-
ક્ષણ-સંવર્ધન માટે આપણે આગલ વિચાર કરી ગયા તેમ
અહીં શાસ્ત્રકર્તા ફરી તે જ ભાવની વૃદ્ધિ માટે આ ભાવની
મહત્તા અને તેનું ફલ વિચારવાનું જણાવે છે, અર્થાત્
પદાર્થ પરનો મોહ, તેનું સ્વરૂપ, તેની મહત્ત્વતા અને તેના ફલો

વિચારવાથી વધે છે. અહીં આ શ્લોકમાં પ્રત્યેક પદો પ્રતિષ્ઠા-સમયલભ્ય ભાવના વિશેષતયા ગ્રંથકર્તાએ ધર્યા છે એટલે એ ભાવ કેવા પ્રકારનો છે એમ દર્શાવ્યું છે. શ્લોકાન્તર્ગત પ્રત્યેક વિશેષણો સાર્થ અને સમન્વિત હોવાથી અતિગંભીર બુદ્ધિએ વિચારવા યોગ્ય છે. પ્રથમ તો શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે— ‘નિરપાયઃ’ અપાય એટલે વિઘ્નો-પાપો-દોષો તેનાથી અતીત નિરનિરાલો આ ભાવ છે. હેતુ એ કે-આ ભાવની પ્રાપ્તિ થયા પછી આત્માને અનર્થકારી પ્રત્યવાયો નહતા નથી; કિન્તુ અનર્થપરંપરાનો નાશ જ થાય છે. આમ છતાં ‘સિદ્ધાર્થઃ’ આ ભાવની પ્રાપ્તિ વાદ સર્વ અર્થોની આવાદ સિદ્ધિ-નિષ્પત્તિ થાય છે. એવં આ ભાવ ‘સ્વાત્મસ્થઃ’ સ્વાત્મવૃત્તિ જ છે અર્થાત્ તે વાહ્ય પદાર્થવૃત્તિ નથી; કારણ કે-વાહ્યપદાર્થવૃત્તિ ભાવ પૌદ્ગલિક કહેવાય અને તે પાપકારી હોવાથી એકાન્ત હેયરૂપ છે જ્યારે સ્વાત્મ સંબંધી ભાવ વિશુદ્ધતર અને શુભ ફલદાયી હોવાથી અંગીકાર્યરૂપ કહ્યો છે. તથા મંત્રો જેમ વિશિષ્ટ ફલકારી અને આરાધ્ય હોય છે તેમ આ ભાવ પણ સ્વાત્મિક શક્તિઓનો વિકાસકારી અને અનંતશક્તિ પ્રકટાવનાર હોવાથી ‘મંત્રરાજ’ મંત્રરાજ જાણવો. ફરીને એ જ ભાવ માયાલેપથી નિર્લેપ હોવાથી અસંગરૂપ પણ છે, અને આત્માનો પરમશુદ્ધ અપ્રતિપાતિ અને શાશ્વત આનંદદાતા હોવાથી આનંદરૂપ પણ જાણવો. અન્તમાં શાસ્ત્રકર્તા દૂંકમાં જણાવે છે કે-‘બ્રહ્મરસઃ’ સત્-ચિત્-આનંદ એ ત્રિગુણરૂપ

જે બ્રહ્મ તેનો જ ઉપરોક્ત ભાવ તે રસભૂત પદાર્થ છે અર્થાત્ સારતત્ત્વ છે, ઇટલે આ ભાવનો સંપૂર્ણ વિકાસ થયા પછી અવશ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થાય, અને સર્વજ્ઞમત્તમાં આ ભાવ પ્રાપ્ત કરવો એ જ તત્ત્વજ્ઞમુષ્ટિ છે. પરમાર્થ એ કે—સર્વજ્ઞના શાસનનો ફલિતાર્થ છે.

અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠાની વિધિ અને તત્સંબંધમાં રાસ વક્તવ્ય કહ્યા પછી અન્તમાં આ સંબંધમાં અવશેષ વક્તવ્ય કહી ગ્રંથકર્તા આ પ્રકરણની સમાપ્તિ સૂચવે છે.

અષ્ઠૌ દિવસાન્ યાવત્,

પૂજાઽવિચ્છેદતોઽસ્ય કર્તવ્યઃ ॥

દાનં ચ યથાવિભવં,

દાતવ્યં સર્વસત્ત્વેભ્યઃ ॥ ૮-૧૬ ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠિત વિમ્બની આઠ દિવસ સુધી નિરંતર અનેક પ્રકારની પૂજા અવશ્ય કરવી અને વિભવાનુસારે સર્વ પ્રાણીઓને દાન પણ જરૂર આપવું.

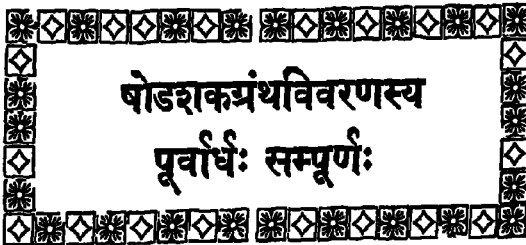
“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આગલ કહ્યા પ્રમાણે વિધિસહ જિનવિમ્બની પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી અવશ્યમેવ આઠ દિવસ પર્યંત અષ્ટપ્રકારી,

(४१८)

सत्तरप्रकारी अथवा एकवींशप्रकारी पुष्प, धूप, दीपक, नैवेद्य आदि पदार्थोंवडे पूजा करवी. अहीं मूलमां ' अष्टौ दिवसान् ' ए वाक्य धर्युं होवाथी तेनो परमार्थ ए के-
अष्टान्हिका महोत्सवरूप पूजा करवी अने याचकोने पोतानी शक्त्यनुसार दान पण आपवुं, अथवा सर्व जीवुं संरक्षण थाय तेम अभयदान आपवुं, एटले जीवोनी हिंसा बंध कराववी.

आ पुस्तकना पहेलाथी ग्राहक बनी मदद आपनार महाशयोनी नामावली.

ग्रंथनी संख्या	ग्राहक नाम	ग्राम
१०१	शा. ग्रैनमलजी वेद	मद्रास
१०१	शा. कानमलजी भेस्वगसजी	"
५१	शा. हजारीमलजी रूपचंदजी	"
५१	डा. डा. कंपनी	"
२५	शा. साकरचंद तिलोकचंद	"
२१	शा. कैसरीमलजी मगनमलजी	"
३१	शा. सागरमलजी मुजानमलजी गोलेच्छा	"
२५	शा. रूपचंदजी छोगमलजी गोलेच्छा	"
२५	शा. गुलराजजी फोजराजजी कानुंगे	"
२५	शा. केशरीचंदजी कंवरलालजी	"
२१	शा. बालचंदजी मुरलीधरजी मालू	"
२१	शा. शेरमलजी माणेकलालजी श्रीश्रीमाल	"
२१	शा. मुखचंदजी हंसराजजी	"
१७	जे. एम्. शेठ	"

१५ धी. काठियावाड सायकल कंपनी	"
१५ धी. पोप्युलर सायकल कंपनी	"
११ शा. सुरजमलजी श्यामलालजी	"
११ शा. हिंदुजी रामाजी	"
११ शा. हीराजी वनेचंदजी	"
११ शा. चावला तेजराज दलाल	"
१० शा. नागजी पुरषोत्तम	"
१० शा. माणेकलाल श्रीकमलाल	"
७ शा. धूलचंदजी गेवरचंद श्रीश्रीमाल	"
७ शा. सी. जे. शेठ	"
७ शा. हरखचंद रूपचंद	"
५ शा. सूरजमलजी कोठेसा रायपेंठ	"
५ शा. वृद्धिचंदजी कोठेसा बिलिवाकम्	"
५ शा. नथमलसोलंकी पुनमली कंटोनमेंट	"
५ शा. ताराचंद खेमराज चिंतादरिपेंठ	"
५ शा. माणेकलाल वेताळा	"
५ शा. कनीरामजी जुगराजजी	"
५ शा. छगनलाल लखमीचंदजी	"
५ शा. तिकमजी मोतीजी	"
५ शा. रूपचंद छत्रीलदास	"
५ शा. देवराजभाई कच्छी	"
५ शा. साकरचंद गुल्वाजी	"

५	शा. अंबालाल श्रमलजी	॥
५	शा. रतनचंदजी चूनीलालजी	॥
५	शा. जेठमलजी गेंनमलजी	॥
५	शा. मुलतानमलजी मिसरिमलजी	॥
५	शा. वनाजी शंकरलालजी	॥
५	शा. भयूतमलजी रिखभदासजी	॥
५	शा. फुसाजी कस्तूरचंदजी	॥
५	शा. श्रुताजी पुनमचंदजी	॥
५	शा. मूलचंदजी शंकरलालजी	॥
५	शा. सवदानमल खीमचंदजी	॥
५	शा. श्रमलजी भयूतमलजी	॥
५	शा. सोगालाल कत्तनाजी	॥
५	शा. लुंवाजी भगवानजी	॥
१०	शा. भगाजी सोनमलजी	॥
४	शा. नैमिचंदजी श्रावक	॥
४	शा. मंगलचंदजी अमरचंदजी	॥
४	शा. सूरजमलजी भलेचंदजी	॥
३	शा. चूनीलाल जेसंगभाइ	॥
३	शा. खीमचंद जेसंगलाल	॥
३	शा. जोधाजी मनीराम	॥
३	शा. फोजमलजी मूलचंदजी	॥
३	शा. गुलाबचंद वादरमल	॥

३	शा. हींदुजी देवीचंदजी	"
३	शा. हजारीमल जीवराज	"
३	शा. सूरजमलजी अमरचंदजी	"
२	शा. परतापमलजी सागरमलजी	"
२	शा. सुजाणमलजी सोभागमलजी	"
२	शा. सतीदानजी आशकरणजी	"
२	शा. लालचंद चांदमलजी कोठारी	"
२	शा. लक्ष्मीलालजी माणेकलाल	"
२	शा. ढायाजी नथमलजी	"
२	शा. कानाजी जुहारमलजी	"
२	शा. मूलचंद देवीचंदजी	"
२	शा. लख्मीलालजी मिसरिलालजी वेद	"
२	शा. रामसुख लागुचंदजी लुणीया	"
२	शा. भानाजी ताराचंद	"
२	शा. मलोकचंद कस्तूरचंद	"
१	शा. सलराजजी	"
१	शा. गणेशमलजी	"
१	शा. चूनीलालजी छाजेड	"
१	शा. केसरिमलजी शेशमलजी	"
१	शा. गंभीरमलजी फूलचंदजी	"
१	शा. नथमलजी अनराजजी	"
१	शा. भोमराजजी पनरोटीवाला	"

१	शा. मोहनलाल माणिकलाल झावक	॥
१	शा. पृथ्वीराजजी घोवीपेठ	॥
१	शा. जेठमलजी कोटडीया	॥
१	शा. सुखलाल कंवरलाल	॥
१	शा. मेगराजजी केसरीचंद कोटडीया	॥
१	शा. मोतीचंदजी शेठीया	॥
१	शा. वस्तमलजी कानमलजी	॥
१	शा. अनराजजी वोरा	॥
१	शा. समरथमल मिश्रीमल संकलेचा	॥
१	शा. रावतमल अमृलकचंद	॥
५	शा. जवारमल रावतमलजी	॥
५	शा. मोतीलाल वीरचंदजी लुणीया	॥
२	शा. जवानमलजी जीवराजजी	॥
२	शा. किसनचंद चांदमलजी	॥
२	शा. रेकचंदजी लक्ष्मीलालजी	॥
२	शा. सुगनमलजी नेमिचंदजी छल्लाणी	॥
१	शा. जेठमलजी आशकरणजी	॥
५१	शा. लुंबाजी साकलचंद	बीजापूर
११	शा. शिनाजी अमीचंद	॥
११	शा. नवलमल लालचंद	॥
७	शा. वीरचंद कपूरचंद	॥
५	शा. वनाजी साकलचंद	॥

५ शा. गुलाबचंद रायचंद	॥
५ शा. गणपतचंद नानचंद	॥
५ शा. वनाजी जेसाजी	वागलकोट
५ शा. हीराचंद केरिंगजी	अगरखेह
५ शा. फतेमलजी तेजमलजी कोठारी	बेलगामकैप
३ शा. मृलाजी मंछाजी	बीजापूर
२ शा. गुलवाजी लालचंद	॥
२ शा. चीमनाजी मकनाजी	॥
२ शा. सोमचंद दलीचंद	॥
२ शा. नरसीदास कानजी	॥
२ शा. अमीचंद दलीचंद	॥
२ शा. मानमल जीवणजी नाहार	॥
१ शा. रायचंद छगनलाल	॥
१ शा. प्रेमचंद खुशालजी	॥
१ शा. उकाजी चुनीलाल	॥
१ शा. रायचंद खुशालजी	॥
१ शा. त्रिभोवनदास केसवजी	॥
१ शा. वस्तिमल हस्तिमल	॥
१ शा. मणीलाल मीयाचंद	॥
१ शा. श्रुताजी देवाजी	॥
१ शा. वनेचंद रतनाजी	॥
१ शा. जवेरचंद दलीचंद	॥

१ शा. गोविंदजी कस्तूरचंद नाहार	॥
१ शा. गुलाबचंद नानचंद	॥
१ शा. पुनमचंद हीराचंद पटणी	आरग
२५ शा. हीराजी श्रेयमलजी	तेनाली
२० शा. रतनाजी चंदनमलजी	॥
२० शा. जहराजजी जशराज	॥
१५ शा. ताराजी मिश्रीमलजी	॥
१५ शा. छोगमलजी लछीराम	॥
१० शा. लालचंद खुशालचंद	॥
१० शा. पेमाजी साकलचंदजी	॥
१० शा. शिवराजजी धरमचंदजी	॥
१० शा. पेराजमल मूलचंद	॥
१० शा. जेरूपजी छोगमल	॥
८ शा. राजाजी रुगनाथजी	॥
७ शा. खुवाजी केसरिमलजी	॥
५ शा. पेमाजी जीवराज	॥
५ शा. गुलवाजी चुनीलाल	॥
५ शा. भगवानजी गुलाबचंद	॥
५ शा. सागरजी केसरिमलजी	॥
५ शा. चेनाजी खुबचंद	॥
५ शा. भोमाजी भद्रतमलजी	॥
३ शा. मूलचंद वनाजी	॥

३	शा. गणेशमल रतनचंद	"
२	शा. लछीराम जोधराज	"
३	शा. रामाजी गोमाजी	"
२	शा. सूरतमल नवाजी	"
४	शा. गोराजी हस्तिमल	"
१७	शा. ताराचंदजी छोटमलजी	बिजवाडा
१७	शा. प्रतापमलजी अमूलखचंदजी	"
१७	शा. छोगमल चिनाजी	"
१७	शा. सांकलचंद चुनीलाल	"
३	शा. बालचंद उमाजी	"
१०	शा. मेघाजी हस्तिमलजी	मंगलगिरि
१०१	शा. चंदाजी खुवाजी	गंदर
७	शा. छोगमलजी जेठमल	"
५	शा. जेताजी हीराजी	"
५	शा. नरसिंहजी गोमराज	"
७	शा. चेनाजी भभूतमलजी	"
५	शा. रामाजी कस्तूरचंदजी	"
३	शा. वनाजी देवीचंदजी	"
५	शा. बछराज हजारीमलजी	"
५	शा. नथाजी जेठमलजी	"
५	शा. चमनाजी शेपमलजी	"
५	शा. ढायाजी जेरूपजी	"

१	शा. अचलाजी पेनाजी	॥
२	शा. लालाजी अकेंचंदजी	॥
३	शा. जेताजी पेराजी	॥
४	शा. बनावी नथमलजी	॥
५	शा. पेनाजी राजमलजी	॥
६	शा. बालचंद तीगचंदजी	॥
७	शा. जेरूपजी छोगमलजी	॥
८	शा. पेनाजी मलचंदजी	॥
९	शा. छोगमल वृद्धिचंदजी	गुडीवाडा
१०	शा. मंजालाल ताराचंदजी	॥
११	शा. चन्दनमल गांड़ीदासजी	॥
१२	शा. प्रागचंद कपूरजी	॥
१३	शा. प्रेमचंदजी मालाजी	॥
१४	शा. रूपचंद केरिंगजी	॥
१५	शा. गुलाबचंदजी फोजमलजी	॥
१६	शा. चुनीलाल केसरिमलजी	॥
१७	शा. भगमल केसरजी	॥
१८	शा. धीरचंद ममस्थमल	॥
१९	शा. दलीचंद कपूरचंद	॥
२०	शा. गदुमल छोगालाल	॥
२१	शा. अकेंचंद खुमाजी	॥
२२	शा. देवीचंद बशाजी	॥

(४२८)

- १ शा. रायचंद रतनचंद
- १ शा. मिश्रीमलजी जसाजी
- १ शा. ओटमल गुलवाजी
- १ शा. फूलचंद भानीराम
- १ शा. गुलवाजी छोगमल
- १ शा. गुलवाजी देवीचंद
- १ शा. नथमल मोतीजी

